

ՇԱՐԹ՝ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է՝

Այլեւս մտերմութենէ խուսափելու պէս բա՞ն մը: Կրնայ ըլլալ: Ամէն ինչ իր ճամբով: Նաեւ արուեստը: Վարժուած էինք իր նկարչութիւնը տեսնել Մոնմարթրի նեղ, միջնադար ու գինի հոտոյ փողոցին վրայ բացուած ներամփոփ, քիչ մը սովորականէն խուսափող, իրեն թէ իր մտերմները միայն հաւաքած եւ առնոց խօսելու բացուած ցուցասրահին մէջ: Բայց այսօր, դժբախտաբար, որովհետեւ արուեստը եւս — նկարչութիւնը՝ դիտարարար — սպառման ապրանք է, եւ որովհետեւ Շան գ'իլիզէի լոյսերուն բացուող Մարթինեոն պողոտան աւելի՛ ընդարձակ, իր ապրանքը պոռագով՝ Շարթի նկարչութիւնը եւս եկած է հո՛ս, որովհետեւ ընդհանուրինը ըլլալով՝ «Հարկը լուծած է օրէնքը»: Խոստովա — նինք անմիջապէս թէ վայրը, այլ առաւելութիւններու եւ կարելիութիւններու հետ, կը մէկտեղէ նաեւ ճաշակի չափաւիշը, հանդիսատեսներուն որակը:

Անարդար բան մը կայ կարգ մը արուեստներու, յատկապէս նկարչութեան պարագային: Գիրք չէ որ առնես ու կարդաս. ոչ ալ ձայնապնակ: Ո՞վ կը սեփականացնէ նկարը. ան որ միջոցները ունի, բայց երբեք միւսը՝ որ գուցէ լաւագոյնս կը հասկնայ ու կը գնահատէ. նաեւ կը գգայ. կը վայելէ: Վայելքը կը սկսի հոն՝ ուր ծայր կու տայ եթէ ոչ համազօր, դոնէ մաքուր հաղորդակցու թիւն մը. հոս է որ կրնանք կրկնել, բա՛նստեղծին հետ, թէ «Խաւկապետ» կը քննադատէ Խաւկապետը: արուեստը բացարձակ, բովանդակ բան մըն է. անշուշտ ամէն բանէ առաջ արդիւնք՝ բայց նաեւ չափանիշ: Եւ արդիւնքը հո՛ս է, Ալէն Տօն ցուցասրահին մէջ, Շարթի վերջին հունձքը՝ աւելի քան քառասուն իւզա — ներկ պատտառ:

Նոյն արուեստագէտն է. հաւատարիմ՝ իր անձին ու վրձինին. մանաւանդ՝ մարդկային. խորացող, ծանր, տխուր թուելով չափ մարդկային: Երբ նկար — չութեան մէջ տխրութիւնը կը հասնի ոչ թէ ցաւին, այլ ընկալումը ամբողջացնող, պարզող, ընդարձակող ներգաշնակու — թեան, կը դառնայ ոչ թէ տառապագին երեւոյթ, դիմաւորութիւն, այլ՝ միայն ու միայն գոյն. — ահաւասիկ Շարթը յատ — կանչող էական տարրը՝ զոր վերագտանք աւելի զարգացած, ծաւալուն: Ամէն ինչ պարզ կը թուի. պարզագոյն: Միջոցէն վեր կան ծալուած ձեռքեր միայն. — պատում: Թէ ի՞նչ պիտի դայ, անորոշ է, արդիական. բայց ինչ ալ ըլլայ՝ դալքը յայտնութիւնը՝ չի կրնայ իրականութեանէն անջատ, անշունչ, տափարակ, ճա — պաղ երեւոյթ մը յայտնաբերել. կրնայ ըլլալ, սիրենք կամ ոչ, ինչպէս է՝ ինչ — պէս կը տեսնենք այս պատառներուն մէջ՝ միայն շարժուն, խլրտուն ներկա — լութիւն, կեանք: Ձմեռը ամայի է, տը — խուր կամ ցրտագին. որո՞ւն ինչ հոգ — կը բաւէ որ երկինքը գիտենք մե՛ր ու — զած գոյնով, եկեղեցիին ճակատին հագ — ցնենք մե՛ր երեւակայած արեւու ծիրա — նին, ճամբաներէն մեկնինք ու տեղ չհաս — նինք — քանի կը սկսին ու չեն վերջանար: Արեւը պաղ է երկինքին մէջ, որովհետեւ — նա, պարզապէս, արուեստը կրնայ իրե — րուն եւ երեւոյթներուն կարգը չըջել եւ սրտին զգացածը ա՛յլ, աւելի գեղեցիկ, հոգ չէ թէ հակառակն երեւոյթի վե —

րածել: Ներքին աշխարհ մը ցուցարեւել: Եւ հոս արտաքին աշխարհն է աչքը՝ որ կը դիտէ ներքը, զինք յայտնաբերողը: Պարզապէս դերերը փոխուած են ցուցա — րերելու արուեստագէտը՝ իրեն ոչ թէ գիծ ու կերպարանք՝ այլ գունաւոր տա — րազ ու ներաշխարհ: Արդի արուեստը ա — մէն ինչ յեղաշրջած, նոր արժէքներ է ստեղծած անշուշտ. վաղուց: Բայց ի՞նչ է արդին՝ յատկապէս նկարչութեան մէջ: Գի՞ծ՝ թէ այլ աւելի վերացական, աւելի շնչող, վրձնով ու գոյներով հա — մադրուած ոչ այնքան երեւոյթ՝ որքան ձեւ, նոր ամանակ — այո՛, նկարչութիւնն ալ երաժշտութիւն է ու իր կշռոյթը ու — նի, — նոր համադրութիւն, նոր արտա — յայտութիւն:

Ոչ կամար, ոչ սիւն, ոչ խորան, ոչ խալ Տէր — Հայր. երեք երախայ միայն, երեք դպիր. եւ «Եկեղեցին Հայկական» է՝ Շան գ'իլիզէի այս կողմը եւս: «Հայ — կական» որակումը հոս զգացողութիւնն է կը մատնէ արդեօք. կարեւոր չէ. մե — զի համար արտաքինապէս ընդհանուրէն զատորոշող կերպարանք է միայն. գուցէ արուեստագէտին որոշ միտումը, այլ եր — բեք ազգային դրոշմ (*): Ահաւասիկ ծայրաստիճան փափուկ բայց միաժամա — նակ խիստ, կեանքին նոր բացուածի պէս անոյշ բայց արդէն խալ իրեն թէ փորձա — ութութեամբ մեծցած ու հասունցած մա — նուկներ՝ որոնք կ'աղօթեն թէ կը մտա — ծեն, — չենք գիտեր: Բայց որդան կար — միրը շարժող, աղբեցնող լույս երկնա — յին է՝ իշած այս փոքրիկ դպիրներու դէմքին ու աչքերուն: Արարողութիւնը ամբողջացնող մասնակցութիւն չեն այ — լեւս, այլ՝ զոհաբերումի պէս վսեմ, խորհրդաւոր, լման բան մը: Քրիստոս մանուկները իրեն, մահուան կը կանչէ: Եւ պատարագը կրնայ լաւագոյնս սկսիլ. մարդիկ ալլեւս կրնան աղօթել:

Նիւթերը պատրուակ են: Նաթիւր մորթ, բնական կը զիմանկար պատրու — ակներ են՝ տալու ներքին հրախաղու — թեան մը ուժն ու տարողութիւնը, համա — դրելու, տարադելու տեսիլքը — երբեք երեւակայութիւնը՝ որ զսպումած կը ներ — կայանայ հո՞ս՝ քանի որ չափի գիտակ — ցութիւնը ընտրած, պահած, գիծի ու գոյնի է վերածած անհրաժեշտը միայն — Եւ այդ անհրաժեշտը պարզագոյնն է հոս. գուցէ քիչ մը կարճնեղ, առնացի, — կոճղ՝ որուն արմատը Արեւելքն է. խալ — տարդէտ, հրաշէկ՝ բայց հայեցող Արե — լելքը: Գոյնն է որ կը մտածէ, կը խօսի, կ'երգէ: Բայց ոչինչ ճշան, աղմկող: Ար — ուեստագէտին համար, յատկապէս նը — կարչութեան մէջ, կարեւորը ներգաշնա — կելն է գտելէ ետք այն ամէն ինչը՝ գոյն, ձեւ թէ միջոց՝ որ գեղեցիկ կը ներկա — յանայ բայց արուեստ չէ տակաւին այլ

տէֆօր, պատկեր. մինչ ներգաշնակու — թիւնը, բացարձակ կը այս պարագային՝ ընտրածը, պահածն է միայն, ներշնչ — ման մէջ լոյսի կէտը՝ որ պիտի մնայ ու ճառագայթէ: Ինչ որ պիտի մնայ... այսինքն երբ դուրս դանք սրահէն, քիչ ետք, վաղը, տարիներ վերջ, օր մը օ — րանց երբ Շարթի թէ առհասարակ նը — կարչութեան մտածենք, մեր պահած միւս գեղեցիկութիւններուն հետ այս բը — նանկարներն ու դիմանկարները եւս վեր բարձրանան ժամանակին մէջ՝ իրեն ալ — լեւս անջնջելի ներկայութիւն: Շատ բան դիտած ենք. կարեւորը եկած է միշտ աւ — րելու անկարելորդ. Շարթի նկարները մնացած են — եւ այս է հաւանաբար զինք սահմանող, հաստատող հիմնական ուժը — անմոռանալի: Անմոռանալի, հանդիսական, ընդարձակ բան մը՝ ուր սահմանափակող գիծ չկայ այլեւս եւ ձեւը շարժում է՝ անպատուանդան, ան — շըջանակ: Բարձրացող պատերը իրակա — նութեան, աւելի ներքին իրականութեան յայտնաբերումը միայն եւ անիրական — որովհետեւ ճշմարիտ — դէմքերը՝ մե՛զ դիտող, գնող, հարցաքննող խալու — թիւն: Հայեցողութիւն: Աչքեր որ կը հե — տելին մեզի՝ կեանքին մէջ. երգերու, բանաստեղծութիւններու պէս՝ որոնք միշտ կը վերագառնան՝ քանի սիրած, պահած էինք զիրենք:

Գուցէ առարկուի թէ տեղ մը հասած, որոշ բարձունք մը նուաճած արուեստա — գէտ այլեւս, Շարթ եւս կը մեղանչէ որոշ նմանութիւններ, որոշ հասարակաց գիծեր ցուցարեւելով իր պատառներուն մէջ: Այո՛, միօրինակ չըլլալով հանդերձ որոշ յարաբերականութիւն մը տեսակ մը ձեւային, կերպարանային նմանութիւն — ներ, ինքզինքին, յատկապէս իր ներաշ — խարհին հանդէպ հաստատ, հաւատարիմ յաճախանքներ — կը միացնէ այս պա — տառները: Այս պարագային խալ, սա — կայն, Շարթ շարք մը չէ որ կը հրաժ — ցնէ մեզի: Ինքզինք կը կրկնէ՞ երբեմն: Գուցէ: Բայց կրկնութիւն չէ՞ ազնուա — գոյն ապրումը՝ սէրը եւս: Որակումը պիտի ըլլայ նախատական՝ եթէ երբեք գործողութիւն է պարզապէս, բայց երբ վերանորոգուած կիւք է, էութենէն եկած եւ լինելութեան բարձրացող կրակ՝ կը մաքրուի մարմնի ծանրութենէն ու կը վերածուի լաւագոյնին որ արուեստը կը ձգտի. այսինքն՝ ՄԻՐՈՅ: Կարեւորը այն է որ գծելը գործողութեան չվերածուի, այլ մնայ ոգի, կեանքն բարձրացած, կեանքին տուած ազնուագոյնը՝ զոր կը կոչենք արուեստ, այս պարագային նը — կարչութիւն՝ զոր վայելեցինք:

Ո՞րն է իր դպրոցը, ի՞նչ տեսակի նը — կարչութեամբ կը ներկայանայ Շարթ. չենք գիտեր. սկսած է գերիրապաշտու —

թեամբ, բայց չուտով մերժելով առաջին իր գործերը՝ պատուած, փճացուցած է զանոնք՝ անհետ: Հազիւ Փարիզի Գեղար — ուեստից վարժարանը մտած, երկու շա — բաթ ետք մերժելով աւանդութիւն ու հաստատուած օրէնք, իջած է փողոց, ե — կած մարդերուն: Յաճախած է Փարիզի Դպրոցը, Մոնփառնա՞ գոր սիրած է մանաւանդ՝ իրեն մթնոլորտ, միջա — վայր: Ինչ որ սորված է, ուր որ հասած է, արդիւնք է յամառ, տքնաջան սեւե — ուումի, ինքնաշխատութեան. եւ այսօր ամէն ինչ ընկալած ու ամէն ինչէ հեռա — ցած կու տայ ինքզինք՝ ինչպէս որ է՝ Բիրտ թուելու չափ ուժեղ, բայց միա — ժամանակ աղօթքի պէս փափուկ ու պարզ, գունազեղ ինչպէս չէտեցինք, բայց միաժամանակ անկեղծ՝ եւ ոչ թէ ցուցական. խանդարող, աւելորդ ոչինչ՝ որ ներքին միտում մը, զգացական թը — ուիչք մը կատեցնէ, արէ: Նկարչներ կամ նկարչական արուեստի օրէնքներ ճանչցողներ կը թելադրեն, թէ Շարթը լաւ գիտնալ թէ ինչ է նկարչութիւնը ինքնին, կարգալ իր լեզուն: Համաձայն չենք: Ինչ որ գեղեցիկ է՝ օրէնքէ, ժա — մանակէ, զպրոցէ ու գիտութենէ դուրս բան մըն է՝ ամէնուն հասկնալի: Բոլոր արժանիքներէն կամ արժեւորումներէն դուրս մէկ հարց կայ, — Շարթ նկարիչ մըն է՝ զոր կը սիրես կամ ոչ, մէկ խոս — քով՝ անհատականութիւն մը: Մենք տե — սանք ու սիրեցինք:

Ինչ որ ըսինք կրնայ նկարչական խո — քանցեմ գուր, ցուցադրուած աւելի քան քառասուն իւզաների պատառներու թելադրած աղբեղութեանը տակ ըլլալ: Հաւանաբար: Մեզի համար տակայն կա — երուր ազգայի մըն է թելադրականութիւ — նը, որովհետեւ, ինչ ալ ըլլան նկարչու — թեան օրէնքներն ու չափանիշները, մենք տեսնք նկար՝ եւ ոչ թէ պատկեր, ար — ուեստ — ինքնին ամբողջութիւն — եւ ո՛չ թէ որոշ վայր կամ հոգեվիճակ ամբող — ջացնող յարգարժն, մանրամասնու — թիւն: Առինք լման բան մը, առանձին ուժ մը, պատգամ մը. «գերհզօր երազ» մը՝ պիտի ըսէր բանաստեղծը:

Բ. Զ.

(*) Նախ ի՞նչ կրնայ մշակակել հայ — կական. մանաւանդ այս պարագային: Թող չըսուի մեզի քէ մանրակարգու — քեմէն դուրս հայկական ցարչութիւն գոյութիւն ունի: Եթէ երբեք Միմա Ա — ւետիսեան խոր, իմֆուրյոյն, ազգային բան մը տուա՞ իր աղբիւրն ու արտա — յայտնականութիւնը առաւելաբար ման — րանկարչային է. անոր գարգացումը, ընդլայնումը:

«Յառաջ»-ի Նոյեմբեր 6, 1981-ի թիվով հակիրճ տեղեկություններ տուի Սան - Ֆրանսիսկոյի (Մ․ Նահանգներ) մէջ տեղի ունեցած փոքր բայց կարեւոր Հա - մագումարի մը մասին: Հոն, Սեպտեմբեր 11 - 13, հաւաքուած էին մօտ 40 դոր - ծօն մասնակիցներ, ինչպէս նաեւ՝ աւելի մեծ թիւով ունկնդիրներ: Ընդհանրապէս լաւ սովորութիւն չէ նման եղելով ժը մը մասին գրել մամուլ մէջ՝ երկու ամիս ետք, սակայն կը կարծեմ որ այս ան - գամ երեւոյթը ի՞ր իսկ ինքնարգարա - ցումն է:

1965-էն ի վեր, նախ՝ Պէյրութ, ապա՝ Իրանի եւ Ֆրանսայի մէջ երիտասարդ եւ ձախ հակումներ ունեցող մտաւորական - ներ կարեւոր դեր խաղացին Սփիւռք - հայութեան կեանքին մէջ, սովորաբար կուսակցական շարքերէ դուրս: Միացեալ Նահանգները, սակայն, ցարդ դեռ մը - նացած էին նման հակումներ ունեցող խմբակներու ազդեցութենէն եւ գործու - նէութենէն: Հոս հաւաքուող հայ բնակ - չութիւնը գիտէ որ դրամատիրութեան միջնաբերդին մէջ է, եւ հեռու կը մնայ Սփիւռքահայութեան վիճակի որեւէ վեր - լուծումէ, միանաւոր եթէ այդ վերլու - ծումը մեկնի ձախ - ազդայնական տե - սանիկանէ: Սան - Ֆրանսիսկոյի փոքր համագումարին ամէնէն յատկանշական երեւոյթը սա է՝ որ մասնակցողներէն մի քանին Սփիւռքահայութեան մասին կը մտածեն ու կը վիճին, մեկնելով նման ձախ - ազդայնական տեսանկիւնէ, - երե - տոյթը աւելի՛ կարեւոր է, քան մասնակ - ցողներու թիւը: Ա՛յ աւելի յատկանշա - կան է սա՝ որ այս մտածելակերպով մը - տածողներու մեծ մասը Ամերիկածին եւ անգլիախոս Հայեր են:

«Համագումար»ի ընթացքին զեկուցում - վերլուծումներ ներկայացուցած են 11 անձ: Անոնցմէ շատերը խօսած են աւան - դական եւ գուշակելի խոսն ձեւերով, ո - րոնք չեն կրնար խորապէս հետաքրք - րել եւրոպահայ ընթերցողները: Ստո - րեւ այն զեկուցումները, որոնք սփիւռք - եան չափանիշով հետաքրքրական են:

×

Նշան Սարոյեան Բայիֆորնիահայ ե - րիտասարդ մըն է (որքան դիտենք՝ աղ - զականական կապ չունի Ուիլքեմ Սարոյ - եանի հետ), որ խօսած է «Հայ Արմա - տական Ծարժումները» նիւթին շուրջ:

«Արմատական» ըսելով Սարոյեան կու - ցէ նշել ՀԳԲ-ը եւ «Յեղասպանութեան Արդարութեան Քոմանտօները», - այսին - քէն՝ անոնք որոնք պատրաստ են ահա - բեկչութիւնը գործածելու, իբր քաղա - քական նպատակներ հետապնդելու մի - ջոց: Սարոյեան կը մերժէ ազգասիրու - քեան գաղափարին վերադրել այս նոր շարժումներու ծնունդն ու զարգացումը: Հակիրճ ձեւով կը ներկայացնէ բաւական ընդհանրացած այն կարծիքը, թէ 1965-ի «յաջող» ցոյցերը, Երեւանի մէջ ու ձա - խողած ցոյցը՝ Պէյրութի մէջ, զգաստա - ցոյցին հայ երիտասարդութիւնը եւ զայն համոզեցին որ պայքարի նոր միջոցներու պէտք է դիմէ: Առանց այս ղէպերու կարեւորութիւնը ժխտելու, Սարոյեան բոլորովին անբաւարար կը նկատէ զա - նոնք: Միամտութիւն կը նկատէ կարծել որ ազգային ոգեկոչման օր մը, որքան ալ կարեւոր եւ յուսաբեկիչ, կրնայ ամ - րողջ շարժում մը ստեղծել: Կը նշէ որ 1965-էն ետք մի քանի տարի կարեւոր ոչինչ պատահեցաւ, զոնէ զինեալ մարտի դետին վրայ: (ԾՆԹ.- Հոս, ինչպէս ու - րիչ տեղեր, իբրեւ «Յառաջ»ի թղթակի - ցը զեկուցումը կը նկարագրեմ առանց ա - նոր մանրամասնութիւններուն համաձայն ըլլալու: Օրինակ, այստեղ կ'արժէր յի - շեցնել Սարոյեանին՝ պաղեստինեան եւ հակակական միացեալ խմբումները, 1967- էն ետք, եւ մանաւանդ Պէյրութի հայ մամուլ մէջ արտայայտուող նոր ոգին ու մտածելու կերպը, որուն արդիւնքն էր հիմնումը երկու կարեւոր թերթերու, - «Ահեկան», 1966-ին, որ գրական մար - գին մէջ շատ նոր բան բերաւ, եւ տիրող մշակութային իշխանութիւնները նեղեց երբեմն. ապա՝ «Երիտասարդ Հայ», որ աւելի ուղղակի ձեւով քաղաքական բը - նոյթ ունեցաւ, մանաւանդ 1970-ական թուականներուն, - Խ. Թ.):

Ուրեմն, հաստատուելէ ետք որ պարզ հոգեկան խմորումները չեն բաւել, ղէպ - քերը բացատրելու համար, Սարոյեան կը դառնայ Մարքսական տեսութեան, ու կը մեջբերէ Կառլ Մարքսի «Գերմանական Գաղափարաբանութիւն» (1845) գործին ծանօթ տողերը, - «Գիտակցութիւնը չէ

որ կը ձեւորուի կեանքը, այլ կեանքն է որ կ'որոշէ գիտակցութեան ձեւը»: Ըստ Սարոյեանի, Միջին - Արեւելքի Հայու - թեան քաղաքական եւ ազգային գիտակ - ցութեան փոփոխութիւնը աւելի քիչ բան կը պարտի այսպէս - կոչուած գերակա - ունցային ազդակներուն, որպիսին է ժո - ղովորդի մը յուսաբեկումը, եւ շատ աւելի՛ կը պարտի ենթակառոյցի, այ - սինքն՝ տնտեսական կեանքի մէջ տեղի ունեցող փոփոխութիւններու:

Միջին - Արեւելքի արար երկիրներու արագ վերլուծում մը կատարելով, Սա - րոյեան կը հաստատէ թէ 1958-էն ետք անոնց հակա - արեւմտեան հակումները ուժ տուին ազգայնապաշտ, դիւանակա - լական ու տնտեսական մարգերուն տի - րապետող քաղքենի դատարարի մը, որ մանաւանդ Սուրիոյ եւ Իրաքի մէջ, ըս - կըսան ճնշում բանեցնել Հայութեան մը - շակութային կեանքին վրայ, միաժամա - նակ դժուարացնելով հայ մանր քաղքե - նիութեան տնտեսական յառաջխաղացու - մը (ԾՆԹ.- Ես վստահ չեմ թէ տնտեսա - կան ի՞նչ եւ որքա՞ն ճշգրիտ տուեալ - ներու վրայ հիմնուած է այս հաստատու - մը, - Խ. Թ.): 1968-էն ետք, կը շարու - նակէ Սարոյեան, Լիբանանի մէջ ալ ըս - տեղծուեցաւ տնտեսական եւ ընկերային երկիւղելիւմ մը, - հայ նոր հարստա - ցողներու կողքին քաղմայրու աշխատա - ւոր դատակարգի մէջ մնալու դատապար - տուած Հայերու թիւը, նաեւ՝ տնտեսա - կան տեւական անկայունութեան մատ - նուած մանր քաղքենիութիւնը: Այս դա - տակարարներու կը վերադրէ նոր «արմա - տական» գործունէութեան պատրաստ զանգուածի մը գոյութիւնը. անոնց մէջ է, կը հաստատէ, որ «արմատականա - ցում» կը պատահի, - տնտեսական են - թակառոյցը կ'առաջնորդէ մտածելակեր - պի եւ գիտակցութեան, այսինքն՝ դե - րակառոյցի փոփոխութեանց: Կը ստեղ - ծուի նախա - յեղափոխական զանգուած, որուն կարողականութիւնը սանձել կա - րելի կ'ըլլայ, եթէ գոյութիւն ունենան ուրիշ ազդակներ ալ:

Այդ ազդակները մէջտեղ ելան, կ'ըսէ Սարոյեան, երբ ՀՅԴ-ն զգաց թէ պէտք ունէր նոր զանգուածը իր կառույցին հա - ւատարիմ պահելու: Ստիպուեցաւ շեշտել (ա) թէ ՀՅԴ-ն ընկերվարական կուսակ - ցութիւն մըն է, որ պատրաստ է պահ - պանելու աշխատաւոր ու աղքատ դասա - կարգի մը շահերը: Սակայն հոս կը ըս -

նեքէ: ՀԳԲ-ը, կ'ըսէ Սարոյեան, կը հաս - տատէ թէ ինք ազգայնական կազմակեր - պութիւն է, եւ թէ Հայաստանը Հայու - թեան կը պատկանի: Միաժամանակ, ՀԳԲ կը հաստատէ որ ինք կապեր ունի քիւրտ եւ թուրք ձախ կազմակերպու - թիւններու հետ եւ կը մերժէ այն ազգայ - նամուլ եւ անիրատես հայ կեցուածք մը, որ չընդունիր թէ քիւրտ եւ թուրք բնակ - չութիւնը որոշ իրաւունքներ ունին եւ պէ՛տք է ունենան, աւանդական հայ հո - դերուն վրայ: Հոս Սարոյեան կ'ընդգծէ դժուարութիւն մը, որ իսկապէս անխու - սափելի է, - Ը՞նչպէս ընդունիլ նման ի - րաւունքներ, եւ միաժամանակ ի՞նչպէս համոզել Հայութիւնը, որ իր պայքարը պիտի կարենայ ապահովել Հայութեան շահերը, երբ այդ հոգերուն վրայ ապ - րող բնակչութեան ճնշիչ մեծամասնու - թիւնը քիւրտ կամ թուրք է: (ԾՆԹ.- Անշուշտ այս տանջող հարցը՝ հարց պի - տի ըլլայ որեւէ՛ հայ կազմակերպութեան համար, ոչ միայն ՀԳԲ-ի, - Խ. Թ.):

ՀԳԲ-ը կը հաստատէ նաեւ, կ'ըսէ Սա - րոյեան, որ թուրք Փաշիստ Պետութիւնն է իր գլխաւոր թշնամին: Սակայն քանի որ արեւմտեան Պետութիւնները կ'օգնեն անոր, երկրորդական թշնամիներն ալ անոնք են: Վերջապէս, որքան ատեն որ հայ դասական կուսակցութիւնները՝ կը մերժեն «գլխաւորագրել» Հայութիւնը, որպէսզի ան կարենայ իր բոլոր ուժերը դործածել թուրք Պետութեան դէմ, ա - նոնք ալ երրորդական «թշնամիներ» կըր - նան ըլլալ: Մէկ կողմէն ՀԳԲ-ն կը հաս - տատէ թէ «մենք դաւաններն ենք Բրիտ - տանիորի, Ռուսոմի եւ Զաւարեանի» (Հայաստան, թիւ 0, «Յեղափոխութիւն» թէ Հեռտորութիւն», էջ 11), միւս կող - մէն պայքար կը մղէ ՀՅԴ-ի դէմ: ՀԳԲ-ն կ'ընդունի, կ'ըսէ Սարոյեան, որ իր պայ - քարը ստիպուած է ըլլալ հայ Սփիւռքի մէջ հեղինակութիւն եթէ ոչ անպայման իշխանութիւն ապահովելու պայքար մը: Իր գաղափարները այնքան ալ մեծ տար - բերութիւն չունի, սկզբունքի գետնի վրայ, ՀՅԴ-ի գաղափարներէն, սակայն թէ՛ իր վերլուծումը, թէ՛ ալ մասնաւոր - րաբար իր գործելակերպը կը տարբերին: Ծրագիր - կանոնադրները եւ սկզբուն - քի յայտարարութիւնները չեն կրնար իսկապէս բնորոշել կուսակցութիւնները, կը հաստատէ Սարոյեան: Գործելակեր - պըն է որ կ'ընէ այդ:

Կեղքափակէ, շեշտելով որ անխուսա -

յութիւնը իր գաղափարները ընտրել չէ գիտցած անցեալին: 1980-ական թուա - կաններուն իր գաղափարները պէտք է ըս - լան մեծ Պետութիւններու դէմ պայքար - րողները, Կեղք: Ամերիկայի, Հարաւային Աֆրիկէի եւ Միջին - Արեւելքի մէջ: Այլ կը բաւէ՛ մեծ Պետութիւններէն փոք - շնորհներ ակնկալելով ապրիլ: Պէտք է մեր պայքարը հասկնալ եւ տեղաւորել՝ երրորդ Աշխարհի ծիրին մէջ»:

Ամերիկահայութիւնը, կ'ըսէ Չօրպա - ճեան, կը յամառի հաստատալ որ քիչ մը աւելի լաւ կազմակերպուելով եւ ճնշում բանեցնելով կրնայ ամերիկեան Պետու - թեան քաղաքականութիւնը փոխել ու տանիլ ետ, «գէպի Սեւը»: Սակայն լօ - զանէն ի վեր ամերիկեան Պետութիւնը բոլորովին տարբեր շահեր կը հետապն - դէ, եւ եթէ նոյնիսկ տասը Հայ ըլլար Քոնկրէսի մէջ, կ'ըսէ ան, ոչինչ կը փոխ - ուէր: Կը մատնանշէ որ 12 սե երեսփոխան կայ ամերիկեան Քոնկրէսի մէջ, որոնք անկարող են ձեւ եւ ուղղութիւն տալու Ամերիկայի ցեղապաշտ ու հակասեւ ար - տաքին քաղաքականութեան, հանդէպ Գարիպեան սեւ երկիրներու եւ Հարաւա - յին Աֆրիկէի: Մենք ալ ուրիշ բան չենք կրնար ակնկալել, կ'աւելցնէ: Կը յանձ - նարարէ չմոռնալ որ Եւրոպայ եւ Ամե - րիկան միայն հակահայ չեն եղած 1923- էն ի վեր, այլ՝ հակա-Երրորդ Աշխարհ, Աշխարհ, որուն մաս կազմող եւ այժմ «անկախ» մանր Պետութիւններուն կը շարունակէ տիրապետել Արեւմուտք՝ տնտեսական միջոցներով եւ զէնքով: Հա - յութիւնը պէտք է իր գաղափարները փնտէ, ըստ իրեն՝ էլ Սալվատորէն՝ Բիւրտիտանի եւ Իրլանտայէն՝ Պաղես - տին:

Հետաքրքրական երեւոյթ մըն է նաեւ Լեւոն Մարաշեանի զեկուցումը: Մարաշ - լեան ծնած է Միջին-Արեւելք, ծնողքին հետ ներգաղթած է Ամերիկա, 11 տա - րեկանին, եւ եղած է գլխաւոր՝ ամերիկ - եան բանակի ու Վիէթնամի մէջ: Ամե - րիկահայ երիտասարդութեան հսկայ մե - ծամասնութիւնը կըցաւ խուսափիլ այդ պատերազմէն: Նշմարած եմ որ անոր մասնակցողներուն մէջ ձախ հակումներ ունեցող Հայերու թիւը բարձր է, եթէ համեմատենք ընդհանուր հասարակու - թեան հետ, եւ պատճառները հասկնալի են, - Վիէթնամը իր մորթին վրայ ըզ - դացող սերունդը իր Պետութեան իսկա - կան դէմքը տեսաւ, դիմակին ետեւ: Մա -

« ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ 1980-ԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ »

Համագումար

տեղծուի հակասութիւն մը, ըստ Սարոյ - եանի, քանի որ ՀՅԴ-ն չէր կրնար կամ չէր ուզեր բացորոշ պայքար մղել հայ վերնախաւի, արար վերնախաւի եւ ա - րեւմտեան ոչ - ընկերվարական Պետու - թիւններու դէմ: (Բ) ՀՅԴ-ն ստիպուե - ցաւ ընդգծել իր անցեալի փառքն ու յե - ղափոխական - Ֆէտայական միջոցաւ, եւ անոր որոշ իրականութիւն մը տալու համար իր քուլմինո-ներու միջոցաւ եր - բեմի կը հարուածէ թուրք թիրախներ: Հոս ալ, կը հաստատէ Սարոյեան, կը ստեղծուի նոր հակասութիւն մը, քանի որ ՀՅԴ կ'ուզէ պայքարել թուրք Պետու - թեան դէմ, սակայն ո՛չ անոր դաշնակից արեւմտեան Պետութիւններուն դէմ: (ԾՆԹ.- Սարոյեան չի վերլուծեր այն վտանգները, որոնք արդիւնքն են Թուր - քիոյ հետ կապեր պահող ամէն հաստա - տութիւն եւ Պետութիւն հարուածելու, - Խ. Թ.):

ՀԱՀԳԲ-ը, որ կ'ուզէ տիրապետել նոյն հայ նախա - յեղափոխական զանգուա - ծին, կ'ընդունի ընկերվարութիւնը եւ կը պայքարի ոչ միայն Թուրքիոյ այլ նաեւ արեւմտեան որոշ Պետութիւններու կամ հաստատութիւններու դէմ: Սակայն ի՞նքն ալ դերժ չի մնար որոշ հակասութիւն -

փելի է ՀՅԴ - ՀԳԲ պայքարը, տիրա - պետելու համար Հայութեան այն հաս - տածին, որ պայքարելու պատրաստ է: Անշուշտ երկու կազմակերպութիւններն ալ կը խօսին յանուն ամբողջ Հայութեան, սակայն կը գործեն հիմնուելով անոր մէկ հատուածի օժանդակութեան վրայ: Ուրիշ մեծ հաստուածներ կը մնան ան - տարբեր:

Սարոյեանի վերլուծումը ունի 45 նօ - թագրութիւն: Տպաւորել է որ Ամերիկա ծնած ու մեծցած երիտասարդ մը ստանձ - նած է հայերէն սորվել եւ երկար ըն - թեքցում եւ որոնում կատարել, նման վերլուծում իրագործելու համար, ի՞նչ ալ ըլլան անոր թերութիւնները: Նման սփիւռքեան մտահոգութիւններ չափա - զանց հազուադէպ են ամերիկահայ ե - րիտասարդութեան մօտ:

Նմանապէս, եւ նոյն պատճառներով, հետաքրքրական է ամերիկածին Փրոֆ. Լեւոն Չօրպաճեանի վերլուծումը, «Նոր Ուղղութիւններ Հայ Պայքարի մէջ 1980- ական թուականներուն»: Չօրպաճեան Պոսթընէն ոչ շատ հեռու, քաղաքի մը փոքր համայնաբանին մէջ ընկերաբանու - թեան փրօֆէսօր է: Իր վերլուծումը կը սկսի պարզ հաստատումով մը, - «Հա -

րաշեան թեկնածու է Հայոց Պատմու - թեան տղթորայի վկայականին, եւ մի - աժամանակ Հայոց Պատմութեան ուսու - ցիչ է Կլէմէնտի փոքր համալսարանին մէջ, ուր մեծ է թիւը Միջին - Արեւելքի նոր գաղթած երիտասարդներու, - անոնց՝ որոնք զգացած են ամերիկեան քաղաքա - կանութեան ազդեցութիւնն ու արդիւնքը, Լիբանանի մէջ:

Մարաշեանի մտահոգութիւնը այն է, որ յարափոփոխ աշխարհի մը մէջ հայ ժողովուրդը չունի լայն հատուածներու առաջնորդութիւնը վարող եւ վստահու - քիւնը վայելող կազմակերպութիւն մը, ինչպէս նաեւ չունի արդիական քաղաքա - կան կառույցներ: Նման կառույցներով օժ - տուած եւ լայնատարած հեղինակութիւն ունեցող կազմակերպութեան մը կարեւոր - րութիւնը մեծ է, մանաւանդ ներկայիս, ըստ իրեն, որովհետեւ Թուրքիա իր ճշգ - նաժամը ապրեցաւ 1974 - 1980-ին, եւ հիմա, զինուորական նոր վարչակարգով մը օժտուած, պիտի սաստկացնէ իր հա - կայարձակումը, թէ՛ երկրէն ներս, մա - նաւանդ Բիւրսերուն դէմ, թէ՛ ալ երկ - րէն դուրս:

Մարաշեան համոզուած է, որ հայ ցարձակապաշտ ժխտումներուն: Այդ

կազմակերպութիւնը, կ'ըսէ, կը մերժէ ընդունիլ թէ առանց ղեկնալ ուժի օգ - տակար որեւէ բան կատարուած է ըս - փիւռքահայ կեանքի մէջ: Միացեալ - Ազգերու մօտ կատարուած գործունէու - թիւնը եւ Յեղասպանութեան մասին զըր - ուած թիւ 30 պարբերութեան հարցը ար - դահատելի կամ անիմաստ չի նկատեր, քանի որ, կը շեշտէ, Թուրքիա ի գին ամէն ինչի կ'ուզէ խուսափիլ ցեղասպա - նութեան հարցին արծարծումէն, եւ ու - րեմն այդ հարցի արծարծումը կարելի է քաղաքական արարք համարիլ, արարք՝ որ կը դժուարացնէ Թուրքիոյ ծրագրած աւելի ճերմակ ջարդերը՝ Քիւրտերուն դէմ (ԾՆԹ - Ըսենք՝ վարդազոյն ջարդ, քանի որ մշակութային - տնտեսական ճնշումն ու սպառնալիքները, միասին, Թուրքիոյ զէնքերն են, իր քիւրտ բը - նակութեան դէմ, - Խ. Թ.): Մարաշեան կը հաստատէ թրքական փրոփակնտի նոր կառոյցներու ստեղծումը, մանաւանդ Միացեալ - Նահանգներու մէջ, եւ Պատ - մութեան խեղաթիւրումի նոր ճիղերը:

Սփիւռքահայութիւնը, կ'եզրակացնէ Մարաշեան, կամ տեղայնութեան ոգիին կը յանձնուի, եւ կամ (իր փոքր կամ ազգու հատուածներու միջոցաւ) զինեալ պայքարի կը լծուի Արեւելեան - Անա - տոլուի հողերուն վրայ հայ Պետութիւն ստեղծելու յոյսով: Սակայն ինչպէս ե - րազել նման հեռաւոր տեսիլքներու իրա - կանացման մասին, կը հարցնէ, երբ ըս - փիւռքահայութիւնը ազգի պէս վարուի չի դիտեր, ինչպէս Պետութեան կառու - ցման մասին երազել, երբ ազգային առողջ կառոյցներ անդամ չենը ստեղծած ըս - փիւռքի մէջ՝ ազգային՝ ո՛չ տեղական: Իր եզրակացութիւնները, ուրեմն, Հայ - կական Համագումարի եզրակացութեանց կը նմանին, - պէտք ունինք որոշ գոր - ծունէութեան եւ կառոյցներու (հակա - Թուրք փրոփակնտ. քաղաքական հաս - տատումներ՝ որոնք պէտք է խօսուին յաճուն ամբողջ Հայութեան. հայ տնտե - սական հաստատութիւններ. հայկական ուսումնասիրութիւններու սփիւռքեան կեդրոն, եւայլն): Ասոնք պէտք է իրա - գործունէ համա - Սփիւռքեան մարմնի մը կողմէ, որ կը վարուի գոյութիւն ու - նեցող կազմակերպութիւններու եւ չէզոք Հայութեան կողմէ ընտրուած ներկայա - ցուցիչներու գործակցութեամբ: (ԾՆԹ - Առողջ երազ մը, որ կը մոռնայ այն դըժ - րախտ իրականութիւնը թէ Թուրքէն ու

Գուլումճեան կը ներկայացնէ պատմա - կան ակնարկ մը, - «Երիտասարդ Հայ» թերթի հիմնումը, Պէյրութի մէջ, կը նկատէ աղբու քայլ մը, որուն հետեւե - լով (եւ անոր անկումէն ետք) հիմնուե - ցաւ Լիպէրասիոն Արմէնիէն - Եր, Ֆրան - սայի մէջ, 1976ին (իբրեւ կազմակերպու - թիւն) եւ որ սկսաւ 1977-ի Մարտին հը - րատարակել «Հայ Պայքար» պարբերա - թերթը: Լոնտոնի «Կայծեր» թերթը, Քա - նտալի «Ազատ Հայը» եւ Նոյնիսկ ՀԳԲի իսկական պաշտօնակերթ «Հայաստան»ը, կ'ըսէ, շատ բան կը պարտին «Հայ Պայ - քար»ի փորձառութեան:

Փրոֆ. Գուլումճեանի գլխաւոր նպա - տակն է իր Ամերիկահայ ունկնդիրներուն զգացնել այն մեծ տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի իր եւ Ֆրանսահայու - թեան միջեւ, տարբերութիւն՝ զոր ան կը վերագրէ մասամբ՝ մամլոյ տարբեր կառոյցին: Այսպէս, ան կը մատնանշէ գոյութիւնը «Յառաջ»ի (իր անկախ - ՀՅԴ-ական խառն կեցուածքով, ըստ ի - բնի), «Ազատամարտ»ի, «Աշխարհ»ի, «Յուշարար»ի եւ Նոր Սերունդի «Հայաս - տան»ի, - այս վերջինը, 1970-ական տաս - նամեակին պարունակած է կարեւոր յօդ - ուածներ, ըստ իրեն, ստորագրուած այն երիտասարդ մտաւորականներուն կողմէ՝ որոնք աւելի ուշ իրենց մասնակցութիւնը բերին ԻԲՈՄ-ի: Փրոֆ. Գուլումճեան մանրամասնօրէն կը նկարագրէ ԻԲՈՄ-ի գործունէութիւնը, զոր ամփոփելը կա - րելի չէ հոս: Իր եզրակացութիւնները հե - տաքրքրական են, - կը նշէ գոյութիւնը մամուլ - ԻԲՈՄ կառոյցի մը, որ ստեղ - ծած է երիտասարդ մտաւորականներու յարմար զանազան բեմեր եւ ձախ հակում ունեցող մտածողներու համար արտա - յայտուելու իսկական կարելիութիւն, բան մը՝ որ անսովոր է Սփիւռքի մէջ. նաեւ՝ կարելիութիւն որ մշակութային կեանքի նորութիւններ փորձուին, ար - տայայտուին եւ ներկայացուին Հայու - թեան, զրական, քննադատական ու պատմագլխական ծիրերուն մէջ: Կու տայ անուններ, - Պըլտեան, Գարոյեան, Գարոյեան - Գուլումճեան, Նշանեան, Սաքայեան, Թերզեան, Տէր - Մինասեան: Կը շեշտէ որ «Հայ Պայքար»ի եւ ԻԲՈՄ-ի գործունէութիւնը կենսական դեր ունե - ցած է պաղութի քաղաքական եւ մշա - կութային յեղափոխականացումին մէջ, եւ թէ Ֆրանսահայութիւնը ընդհանրա - պէս աւելի յառաջադէմ մտածելակերպ ունի քան Ամերիկահայութիւնը, մտածե - լակերպ՝ որուն արտացոլումը կը տես - նուի ոչ միայն փոքրամասնութեան մա - մուլին մէջ, այլ նաեւ «Յառաջ»ի եւ «Ազատամարտ»ի մէջ ալ:

×

Այս Համագումարի ամէնէն հետաքրք - րական եւ կարեւոր գեկուցումը եղած է Ճէֆրի Կոչկարեանի վերլուծումը, - «ըմ - փիւռքահայութիւնը իբր մանր քաղքենի - ութիւն»: Վերլուծում, որուն բարդ կա - ռոյցն ու զօրաւոր եւ քայլ - առ - քայլ զարգացող տրամաբանութեան իսկական ուժը կարելի չէ վերարտադրել՝ արագ ամփոփման մը մէջ: Կոչկարեան ամերի - կածին է, որ կը տիրապետէ սահուն հա - յերէնի, ինչպէս նաեւ Ֆրանսերէնի եւ գերմաներէնի: Իր ճիւղն է Բաղդատական Գրականութիւն. թեկնածու է տղթորա - յի վկայականին: Իր վերլուծումը տըն - տեսական իմաստով մանր քաղքենիացու - մին նուիրուած չէ գլխաւորաբար, այլ՝ քաղաքական ու գաղափարական գետնի վրայ հայ մտածումի մանր քաղքենիա - ցումին վրայ կը սեւեռի: Քանի որ, ինչ - պէս ըսի, կարելի չէ ծաւալիլ, կ'ուզեմ տալ իր վերլուծումին գլխաւոր հանգըր - ուանները, առանց մանրամասնութեանց:

(ա) Սփիւռքահայութիւնը մանր քաղ - քենի (փրթի - պրոքուա) է, իր մեծա - մասնութեամբ: Սա տնտեսական երեւոյթ է: Այլ խօսքով, Սփիւռքահայութիւնը կը բնակի երկիրներու մէջ, որոնց բնակչու - թեան մեծամասնութիւնը գերազանց կամ քաղաքացի աշխատաւորներ են, իսկ Հա - յութեան բաղադրարար աւելի՛ մեծ հա - մեմատութիւնը գործատէր է, գործու - վար է մեծ հաստատութիւններու մօտ եւ կամ թեքնիք ճիւղի մասնագէտ:

(բ) Այս տնտեսական իրականութիւնը ունեցած է իր անխուսափելի ազդեցու - թիւնը, աշխարհահայեացքի եւ քաղաքա - կան - գաղափարական գետնի վրայ: Պաշտօնական բոլոր կազմակերպութիւն - ներու (ՀՅԴ, ՌԱԿ, Հնչակեան) գաղա - փարաբանութիւնը ազգայնական է, - այ - սինքն՝ ազգային ինքնութիւնը կը նկատէ

կեդրոնական հարց եւ կարեւոր ընկերա - յին քաքեկորի: Ուրիշ բան կարելի չէ ակնկալել: Ֆրանսացի մը որ հակա - ազգայնապաշտ է, կը շարունակէ Ֆրան - սացի մնալ, սակայն Ֆրանսաւա՞յ մը որ հակա - ազգայնապաշտ է... Ֆրանսացի է միայն:

(գ) Ազգայնականութիւնը արդի օրերու ամէնէն ճիշդ գաղափարաբանութիւնն է: Վիէթնամի կամ Սալվատորի պայքար - ներուն մէջ ան ունեցաւ հակա - դրամա - տիրական եւ հակա - գաղթատիրական բնոյթ: Զիլիի, Ինտոնէզիոյ եւ Թուրքիոյ մէջ, ներկայիս, ազգայնապաշտութիւնը կը ծառայէ դրամատիրական եւ գաղ - թատիրական ձգտումներու, եւ այդ ձգ - տումները օգտագործելով իշխանութեան տիրացած դասակարգի մը շահերուն: Այլ խօսքով, ազգայնական գաղափարա - րախօսութեան դերը կարելի չէ նախօրք եւ բացարձակօրէն սահմանել, որեւէ ի - րականութեան մէջ (ներառեալ՝ մեր ի - րականութեան մէջ): Պէտք է քննել մե - կին, պատմական իրավիճակը:

(դ) Հայութեան ներկայ վիճակին մէջ, ազգայնական գաղափարախօսութիւնը եր - կու տարբեր դիրքերու կը ծառայէ: ՀԳԲ-ը եւ ՀՅԴ-ի ձախ թեւը զայն կ'օգ - տադործեն՝ հակա - գաղթատիրական ծրագիր մը «գրելու» համար: Բայց շատ աւելի մեծ է ազգայնական գաղափարա - բանութեան դերը՝ մանր - քաղքենի դա - սակարգին համար: Այս դասակարգը կը փնտէ անտեսական ապահովութեան, բնկերային յարգուած դիրք, քաղաքա - կան օրինականացում եւ բան մը զոր Կոչկարեան կ'որակէ «ընդունում» անվի - ճելիօրէն Սպիտակամորթ Մարդուն կող - մէ»: Այս բոլորին փնտտուքը հաս - րակաց կերն է որ կը միացնէ ՌԱԿ-ը, ՏԵՂՄ-ը, Հայկական Համախմբումը (Արմինիերն Ասսեմպլի), ՀՅԴ-ի մեծա - մասնութիւնը կամ ալ - ՀՅԴ-ն, եւ Ամե - րիկահայութեան պետական «ղէմքեր - ք», որոնք կեդրոնէն - ալ տարածքին վրայ կը գործեն, եւ որոնց խորհրդա - նիշն է Սէթ Մոմճեան: Ազգայնական դա - րափարախօսութիւնը այս բոլորին հա - մար՝ զղեւոր մըն է, տարաջ մը, ծըպ - տում մը՝ ապաքաղաքականացումի:

(ե) Կոչկարեան պատմական վերլու - ծումով մը ցոյց կու տայ թէ հայ զան - դուածը 1914-ին քաղաքականացման ա - ռաջին հանգրուանին հասած էր, եւ թէ ա՛յդ իսկ էր մեծ ապառաչքը, զոր կա - սեցնեալն նպատակով թուրք Պետութիւնը չղթալազերծեց ցեղասպանութիւնը: Ըստ Կոչկարեանի, 1700-ական թուականնե - րուն ծնած ազգայնական - քաղաքական ոգին, որ թափ ստացաւ 1800-ական թը - ւականներուն, ընդհանուր եւ համա - հայկական երեւոյթ սկսած էր դառնալ 1908-էն ետք: Եղեռնին եւ 1923-էն ետք հայ ժողովուրդը առաջնորդող կազմա - կերպութիւնները մերժեցին այն եզրա - կացութիւնները, որոնց հետ դէմ - յանդիման դրաւ զիրենք՝ Պատմութիւնը: Այսինքն՝ մերժեցին ընդունիլ որ 1915-ին պատահածը միայն թրքական կեանքէ եւ Պետութեան չէր բխած, այլ՝ որ Մար - սելլի կամ Պոսթէնի գործարաններուն մէջ տառապող հայ գործաւորին վրայ ճնշող դրամատիրութիւնը եւ թուրք Պե - տութիւնը դաշնակիցներ էին, եւ կը մը - նան:

(զ) Սովետական Հայաստանի քաղա - քականութիւնը վարողները հաստատե - ցին, անդադար, որ ճիշդ այդ թուրք Պետութեան եւ Մոնոփոլիներու տիրող արեւմտեան դրամատիրութեան դաշնակ - ցութիւնն էր պատասխանատուն՝ հայ ազգայնական երազներու վիժումին: Քա - նի որ Սովետահայութեան առաջնորդնե - րու քաղաքական վերլուծումը հիմնապէս եւ տարբերէր սփիւռքեան քաղք - ար քաղաքական հատուածներու գաղա - փարաբանութեանէն, հսկայ խրամատ մը բացուեցաւ հայ ժողովուրդի երկու մեծ զանգուածներու միջեւ:

(է) 1923-էն ետք, ջալլամի նման իրա - կանութիւնը մերժող մեր սփիւռքեան քա - ղաքական կազմակերպութիւնները ստեղ - ծեցին «ազգային» եւ «հայապահպա - նու»ի նուիրուած գաղափարախօսութիւն մը, որ չէր կրնար ազդու ըլլալ մեր իս - կական գոյավիճակին մէջ: Անշուշտ պէտք է միայն մեր «առաջնորդ»ները անդադրել, քանի որ, նախ՝ յեղափոխա - կան ոգին որոշ չափով նահանջեց 1923էն ետք, ամբողջ Արեւմտեան աշխարհի մէջ, մանաւանդ՝ 1945-էն ետք: Նաեւ հաս -

կընալի է, որոշ չափով, ՀՅԴ-ի դառ - նութիւնը՝ Սովետ. Միութեան հանդէպ: Արդեւնք՝ ի՞ր իսկ ընկերվարութեան ըս - տորադահաճութիւն եւ միամամանակ հլու - հնազանդ կուսակցութիւն մը ըս - տեղծելու որոշում, քանի որ որեւէ ձախ կամ լրջօրէն վարուած ազգայնապաշտ գործունէութիւն, իր անդամներուն կող - մէ, կրնար վտանգել ՀՅԴ-ի նոր կապերը արեւմտեան Պետութիւններու հետ: Միա - ժամանակ, ՀՅԴ-ն սկսաւ չփոթել ինք - զինքը՝ Հայ Ժողովուրդին հետ:

(ը) Սթալին՝ հայ - ձախի կարելիու - թիւնը վիժեցուց՝ Սփիւռքի մէջ:

(թ) Այս բոլորին արդիւնքը եղաւ Հայ Սփիւռքի յատուկ իսկական խեղկատա - կութիւն մը, - առանց ընկերվարական ՀՅԴ-ի եւ առաջ ձախի մնացող Սփիւռքի մը մէջ, Սովետ. Հայաստանի «պաշտ - պան» իբրեւ մէջտեղ մնաց... ՌԱԿ-ը, որուն սփիւռքեան միւս նպատակն էր ա - պաքաղաքականացումը քաջալերել եւ գործակցիլ հայ թէ օտար դրամատիրա - կան դասակարգին հետ (ԾՆԹ - Քաղա - քական կեանքը, բնութեան նման, չի սի - բեր վաճիռումը, մանաւանդ այն՝ որ ըս - տեղծուեցաւ վերը մատնանշուած երե -ւոյթներով եւ Հնչակեան կուսակցութեան տկարացումով: Կար Սովետ. Հայաստան, ուրեմն պէտք է ըլլար անոր անունը օգ - տագործող մը... Խ. Թ.):

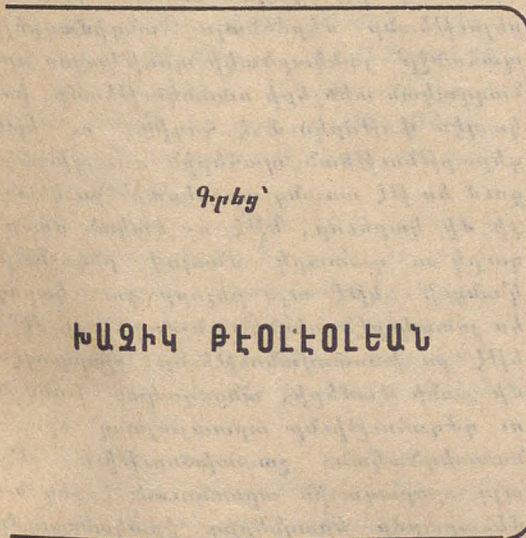
(ժ) 1923-էն ետք, հայ «քաղաքական» կուսակցութիւնները մերժեցին քաղաքա - կան իրականութիւնները, եւ ազգապահ - պանումը վերածեցին քաղաքական հարցի ամբողջութեան, եւ ո՛չ մէկ մասին մի - այն: Միաժամանակ՝ Հայ Դատը վերա - ծեցին կուսակցական, ո՛չ ազգային հար - ցի: Հայ զանգուածին գործն էր տըն - տեսական մակարդակի բարելաւում ա - պահովել, իսկ հայ կուսակցութիւններու խոհեմ գործը պիտի ըլլար մեր ազգի մասին մտածել եւ ղեկավարել... Հայու - թեան մտածուած քաղաքայնութիւնը «հիւ - րենկալ» երկիրներու իսկական քաղաքա - կան կեանքէն:

(ժա) 1945-էն ետք, դրամատիրական երկիրներու բարդաւաճումը եւ հայ ժո - ղովուրդի մանր քաղքենիացումը աւելի՛ զօրաւոր թափ ստացան: Ապաքաղաքա - կանացում, ազգային հոետորութիւն եւ տնտեսական բարդաւաճում ա՛յլ աւելի սերտօրէն միացան իրարու, եւ այսօր, Ամերիկայի մէջ գտնէ՛ք, մեզ կ'առաջնոր - դեն խեղկատակութեան նոք հանգրուանի մը, - բարեկեցիկ Ամերիկահայը այժմ կը փնտէ իր քաղաքական օրինականացու - մը, ամերիկեան համակարգին մէջ, Ամե - րիկացիէն աւելի Ամերիկացի եւ ալէ՛ն աւելի ալ ըլլալով: Թխամորթ Հայը իր Հայութեամբ հպարտ կը յայտարարէ ինքզինքը, միաժամանակ շեշտելով որ Ամերիկայի մեծութիւնը այն է, որ ան կ'ընդունի գաղթականներու զաւակները՝ իր քաղաքական դրոյթին մէջ: Անշուշտ այն ընդունումն ու հիւրասիրութիւնը կը կատարուին դրամատիրական շահերու պաշտպանութեան գետնին վրայ, հայ ազգային երազներու ամբողջական մեր - ժումով: Ազգայնապաշտ լանկերգները արտօնուած են, սակայն լուրջ գործու - նէութիւնը (ինչպէս ընդգծած է Զօրպա - ճեան ալ) ո՛չ:

Կոչկարեանի եզրակացութիւնը, հաս - կընալիօրէն, սա է, - Հայութիւնը կրնայ ազգային պայքար մղել լրջօրէն, միայն երբ միջազգային պայքար կը մղէ, երբ մերժէ ոչ միայն դրամատիրութիւնը, այլ նաեւ միայն երրորդ Աշխարհին վրայ սեւեռող մտածելակերպ: Դրամատիրա - կան երկիրներու մէջ ալ պայքար կայ դրամատէր - գաղթատէր համակարգին դէմ, եւ Հայութիւնը հո՛ն ալ պէտք է զգացնէ իր ներկայութիւնը, գտնէ՛ք - գափարական գետնի վրայ, որքան ալ իր պայքարը սեւեռի այս դրոյթի թրքական մասնիկին դէմ:

×

Կ'եզրափակենք: Ամերիկահայութեան ծոցին մէջ նման գաղափարներու ծնուն - դըն ու սնուցումը յատկանշական երե -ւոյթ է: Մինչ մանր - քաղքենի Հայու - թիւնը կը լքէ լրջօրէն քաղաքական ամէն կազմակերպութիւն եւ կը վերածուի մա - կերկասյօրէն ազգային զանգուածի, այն փոքրամասնութիւնը որ կը մնայ իսկա - պէս քաղաքական համոզումներու տէր, կը թուի ունենալ ձախ - ազգային հա - կումներ, ինչպէս՝ Ֆրանսայի կամ Լի - բանանի մէջ:

գաղութատիրութեան անմիջապէ՛ս ետք, Հայը իր ամէնէն լուրջ թշնամին է: Լի - բանանի արհաւիրքը գուցէ կրնայ գոր - ծակցութիւն սորվեցնել Հայուն, սակայն Միացեալ - Նահանգներու ապահովու - թիւնն ու բարեկեցիկ վիճակը կը չղթա - յազերծեն հայկական ազգականու - թեան եւ հատուածապաշտութեան ոգի - ները, եւ արդիւնքը տեղայնացում մըն է, այնքա՛ն հսկայածաւալ, որ Լոս - Ան - ճեկըցին Նիւ - Եորքի մասին անգամ չի սիրեր մտածել, եւ միայն ծայրայեղ ա - րարքները կընան համա - Սփիւռքեան մտածումի մղել ժողովուրդին մէկ չըն - չին մասը: Այս է մեր ներկայ ողբեր - գութեան հիւրը, - Խ. Թ.):

×

Ֆրանսահայութեան համար հետաքրք - րական է Փրոֆ. Տիգրան Գուլում - ճեանի գեկուցումը, որուն նպատակն է Ա - մերիկահայութեան ներկայացնել Ֆրան - սահայ գաղութի վիճակը, գիտուած որոշ տեսանկիւնէ մը, կը սեւեռի «Հայ Պայ - քար» թերթի գործունէութեան եւ ԻԲՈՄ-ի երեւոյթին վրայ, որոնք անսովոր են Ա - մերիկահայութեան համար:

Ն Ա Մ Ա Կ

ԱՄՈՒՍՆԱՑԱԾ ԱՐՈՒԵՍԱԳԷՏ ԸՆԿԵՐՈՋ ՄԸ

« ՅԱՌԱՋ » -- Յարութ Կոստանդնուպոլսի այս նամակը, ուղղված էր մեկ արաբախոս գրքերի մասին, ամենատա-տակամ, մոտերիմ բնույթով հանդերձ, իր շօշափած նիւթով թէ յատկապէս յայտ - նամ միտքերով նամակի մը սահմաններէն դուրս կու գայ, կը դառնայ գրականու-թիւն: Հրատարակելով այս նամակը, ու-րախաբանք կը յայտնենք թէ բաժնա-տեղծը հարուստ քղաքականութիւն մը ու-նեցած է իր միեւնոյն բարեկամին հետ (որ առայժմ կը նախընտրէ մնալ անա-նուն), խօսելով, առաւելաբար, գրակա-նութեան եւ արաբախոս մասին: Կը մաղ-թենք որ այդ կարեւոր նամակները, բա-նաստեղծին արձակ էջերուն միացած, լոյս տեսնեն առանձին հատորով մը:

×

Սիրելի բարեկամ,

Վաղուց էի նամակիդ սպասում: Ասել էի թէ քեզանից մի որեւէ սովորական գիր կարգալու փափաքն ունէի. այլ թէ սպասում էի այն ինքնուրոյն հոգեվի-ճակին՝ որ այսօր նամակիդ գրգռապատ-ճառն ու բովանդակութիւնն է միանգամ - մայն:

Որովայնոյդ եւ անձկալի սպրումներդ շատ լաւ եմ հասկանում, ու անմիջապէս առեմ թէ այս բոլորը բարեբաւորիկ եւ յուսատու նշաններ են:

Երբ մի էութիւն, այս կամ այն պատ-ճառներով «լճացումի» նուստացնող մի շրջան է ապրում, իր մէջ գտնուող դե-րազանցապէս հոգեկան ուժերը, սպառ - նացող վտանգը կասեցնելու, կանխելու բնագրական դիտումով՝ հնչեցնում են ահազանգը: Այսինքն, «լճացումի» են - թարկուած էութեան, թմրած դիտակցու-թեան մէջ՝ իր անցած կեանքի բարձր եւ հոգեզգայուն ապրումների յիշատակն են ընդոտտ արթնացնում: Ու մոռացումը երազներ կրկնակի զօրութեամբ վերա - դառնում են զեզեցիկացած՝ պահանջելով դարձեալ իր կեանքին մասնակցել: Իսկ նա, իր վեհազոյն անցեալի անհնարին կարօտն ու փափանքը զգում է՝ այն - քան աւելի սաստկութեամբ, որքան որ իր խորտակուած հոգեվիճակը ամբողջ - ջութեամբ ու անվերադարձ յանձնուել է ու հնազանդուել, յափշտակուել է ու գոհացել առօրեայ կեանքի միապաղաղ ու գաղջ մթնոլորտով:

Յարուցումը այն դառն փափոսանքնե-րի, զղլումների նպատակն է անազո - րոյն սրտութեամբ մխրճուել յափրացած դիտակցութեան մէջ, թունաւոր խայթո-ցով դառնութիւն ու տառապանք ներար-կել, մինչեւ որ բոլորեալ վէճերն ան - տանելի ցաւից զգաստանայ, տեսնէ իր մոլորումը: Եւ իր անկումը խոչնդ... Եւ իր հոգեկան կարելութեան պահանջ - ները գիտակցի: Ապա, կամենայ առանց ինքնաբերականութեան եւ ընկրկումի, իր ճակատագիրը ընտրել: Ու վերջապէս կարեւոր՝ հակառակ ձախողը եւ յուսա-հատական վրիպումներին, հակառակ կեանքի լարած անակնկալ որոգայթնե - րին, եւ հակառակ անհամար անկումների դառնութեան՝ աննուաղ, անյողզողը շա-րունակել:

Սիրելի բարեկամ. հասկանո՞ւմ ես թէ յուսահատական ոչինչ կայ թո՛ւ պա - րագայի մէջ. ընդհակառակն:

Վերի նկարագրութիւնը պատկերացու-մըն է նաեւ, եթէր տարիներ տեւող մղո-ճաւանջալիյն իմ հոգեվիճակիս. եւ այսօր իսկ նոյն անձկալի ապրումները յաճախ յուսահատութեան են մղում. իսկ դո՛ւ, նամակիդ մէջ, հոգեկան անդորրութիւնը գտած, կատարելութեան հասնող մի վարպետի ես նմանեցնում ինձ...:

Ես կարծում եմ որ քաջաբանքից ա-ւելի, դու իրականութեանը դիտակցելու պէտք ունես. մանաւանդ թո՛ւ հոգեկան իսկութիւնը ճանաչելու: Իւրաքանչիւր դիտակցից անհատի մէջ կայ երկու անձ - նատարութիւն, որոնք իրար հակառող, յաճախ իրար թշնամի, բայց միշտ իրար լրացնող ուժեր են: Համարեմ մարդկու - թեան ճակատագիրը անօրինող, բարո - յակնությունն եւ օրէնքների սկզբնական գրգռապատճառն են նոյն հակամարտ ուժերը: Եւ առանց այդ անդու պայ - քարին, մարդկայնապէս, ոչինչ է կարող գոյութիւն ունենալ: Նրանք բոլորը քեզ ծանօթ են. ահա անունները կարեւորնե-րի՝ սէր - ստեղծութիւն, կեանք - մահ, չար - բարի, արու - էգ, եւայլն: Ուրե - մըն զարմանալի չէ որ դու թո՛ւ մէջ երկ-

պառակտուած զգալով քեզ, հակոտնեայ ուղղութիւններով դիւթուած, միաժամա-նակ երկիր ու երկինք ցանկանաս: Մեր բոլորիս մէջ, երեւութապէս հակամարտ ու անհաշտ այս իղձերը, իրենց ժըն - տական, ԾԱՅՐԱՅԻՆ արտայայտութեամբ իսկ, դառնում են ամենակարեւոր աղ - դակը կեանքի եւ ստեղծագործութեան: Եւ հիմա, յառաջարանի նմանող այս բացատրութիւններից վերջ, վերադառ - նանք թո՛ւ իսկականն ու փորձենք թո՛ւ պա - րագան իմանալս հասկանալ:

Նամակիդ գուցէ քաններորդ ուշադիր ընթերցումից վերջ, աչքի զարնող առա-ջին բանը ՉԱՓԱՉԱՆՑՈՒԹԻՒՆՆ է:

Նախ, չափազանցում ես իմ գիրը, իմ կարեւորութիւնը իբրեւ մարդ, բարեկամ կամ արուեստագէտ:

Երկրորդ չափազանցումներն անակա-նեցիկ ծայրայեղութիւնն է (օրինակի համար, մեր առաջին հանդիպումը նը - կարագրող նախադասութիւնների մէջ): Ուրեմն, վերոյիշեալ չափազանցութիւն - ներից դատելով, բնականաբար կարելի է հետեւցնել թէ նոյնը կատարում է, երբ խօսում ես թո՛ւ երկպառակտման, խռովքի, բարոյական տառապանքի մասին:

Չափազանցումներն՝ միշտ անկեղծու - թեան մի պակաս է ցուցնում. եւ թո՛ւ նամակի մէջ անկեղծութեան այդ պակա - սը կատարում է անդիտակցաբար. սխալ չհասկանա, սիրելիս, չ ե մ ասում թէ դու կեղծում ես, այլ թէ չլիովում - թեան մէջ լինելով՝ պարզապէս, շատ բնական ու մարդկային մի խաղով (ինք - նախաբանութեամբ, կամ ինքնախարէ - ութեամբ) չափազանցում ես այն, որ այդ պահին թո՛ւ զգայնութեանց մէջ քեզ յուզում է, եւ որով դու ցանկանում ես ընթերցողը յուզել:

Այս խօսքերը քեզ գրելու համար, չորս օրէ ի վեր ես անձնական որեւէ աշխա - տանք դադարեցրել եմ. ամէն օր ժամե - րով մտածել նամակիդ այս կամ այն մասին: Ես շատ լրջութեամբ եմ ընդու - նել թո՛ւ խօսքերը, ու, այժմէական զգա - ցումներով բաւարարութիւն տուող բոլոր խրատ ու քաջաբանութիւն աւելորդ ու անբնական համարելով, ես փորձում եմ բացատրել թէ այժմ ի՞նչ է քեզ պակ - սում. ինչ է թո՛ւ արժէքն ու կարելիութե - թիւնը. ապա, թէ ի՞մ հակացողութեամբ ինչ կը լինէ լաւագոյն միջոցը իրագոր - ծելու համար թո՛ւ երազները՝ որոնք իմս են միանգամայն: Հաւատա՞:

Աւելորդ է ծանոթանալ մեր բարեկա - մութեան վրայ. թո՛ւ հանդէպ ունեցած խորունկ ու անկեղծ իմ զգացումները դու վաղուց գիտես, եւ որովհետեւ դրանք թանկագին ու անկրկնելի մի հարստու - թիւն են իմ կեանքի մէջ, ես չպիտի թողնեմ որ այդ զգացումները ազդեն իմ դատողութեան վրայ՝ փորձեն թո՛ւ տկա - րութիւնները թեթեւացնել կամ չափա - գանցել թո՛ւ արժանիքը:

Արդէն ստեցի թէ օրեր շարունակ, ես միմիայն թո՛ւ նամակի յարուցած խնդիրնե - րով եմ զբաղուել. եւ ճշմարիտ է թէ ինձ համար մեծ գոհողութիւն էր անձ - նական աշխատանքը մի կողմ դնելով, թո՛ւ ապրումների մէջ խորանալ. այսպի - սով կարծեմ թէ եղբայրութեան գերա - դոյն հաւատարմը տուած կը լինեմ:

Միակ խնդիրքս է որ ուշադրու - թեամբ կարդաս՝ այն որ ես դժուարու - թեամբ եմ գրում: Ու եթէ պէտք լինի, կրկին անգամներ կարդաս այն որ սխալ կամ տարօրինակ թուաց քեզ: Իսկ մի խօսք չհասկացած, կամ չըմբռնած պա - րագային՝ այդ մասին գրես ինձ, թո՛ւ պատճառները տալով:

Գրում ես՝ (« Կարօտ եմ ապրած կեան - քին որ դու եիր սքովեցուցած ինձի », եւայլն... « գաբ կ'ամբողջացնէիր քու ներկայութեամբ », եւայլն... « Երկար գաւառի մը փնտռելի քեզմէ հեռու, տա - րեր հարիզներում մէջ », եւայլն... « այսօր անլի քան երբեք քու խօսքե - րուն պիտի ունիմ », եւայլն):

Պատասխանում եմ թէ ես չէի կարող քեզ վարժեցնել այն կեանքին (որը հի - մա պիտեւ է քեզ), եթէ թո՛ւ մէջ վա - րուց չլինէր, անդիտակից, թաքուն ու կենսական պահանջը այդ ապրումների ինձանից առաջ դու շատ բարեկամներ ես ճանաչել. սակայն նրանցից ոչ մէկը իր խորունկ էութեամբ, մերձաւոր էր քեզ, եւ համապատասխան՝ թո՛ւ հոգեկան ճշ - մարիտ պահանջներին. նրանցից ոչ մէկը եղաւ այն հայելին որի մէջ դու կարե - նայիր թո՛ւ գերագոյն իսկութիւնը ճանա - չել: Ինձ մէջ դու տեսար պատկերը թո՛

կարելիութեանց, երազների եւ թո՛ւ մէջ՝ իմ խնթ պատանեկութեան աւելի կա - տարեալ եւ յուսատու մի եղբայրը ես տեսայ: Ուստի ճակատագրական էր որ մենք իրար համակերէինք. մէկը միւսին ներկայութիւնն որոնէինք: Չէ՞ որ իւրա - քանչիւրը՝ միւսի մէջ աւելի յատակ ու պայծառ էր տեսնում իր երազը:

Յետոյ, թէպէտ ճշմարիտ է որ տա - րեր ճանապարհ փնտռելը, հեռաւոր հորիզոններում. սակայն ճիշդ չէ թէ ինձանից հեռու՝ այլ քեզանից: Դու ին - քեզ քեզանից էիր փախչում. եւ որովհե - լուր, որոնցից դու վճռել էիր հեռանալ՝ շատ բնական էր որ թո՛ւ որոնումը քեզ ներկայանար որպէս հերոսական մի փորձ՝ ձերբազատուելու համար իմ ներ - կայութեան ազդեցութիւնից: Եւ շա՛տ հասկանալի է որ չլիով թո՛ւ հոգեվիճակի մէջ, դու այն ժամանակ կարծէիր թէ՛ նախկին կենցաղէդ հեռանալով՝ նորա - գոյն մի ապրելակերպ ընտրելով՝ թո՛ւ ինքնալատուել կամենէիր պարտադրու - քից: Թէ դու ազատագրում էիր թո՛ւ էութե - թիւնը՝ ծախկացնող իմ ստուերից: Թէ դու բարձրացնում էիր թո՛ւ անձը՝ իր իսկ, իր անհատական կեանքի անկախութեան որի բռնապետն էր անշուշտ, չափազանց համեստ ու ցաւաւանջ իմ գոյութիւնը:

Բայց իրականութեան մէջ դու քեզա - նից էիր փախչում: Դո՛ւ՝ թո՛ւ իսկ, թո՛ւ խորունկ, թո՛ւ գոյութիւնը արդարացնող իրականութիւնից էիր փախչում - հեռա - նում. եւ այս բոլորի անխախտելի փա - տըն է որ այսօր անդադար ճամբորդե - լուց վերջ, հակառակ բոլոր ճիշդելիք, պարտադրուած ես խոստովանել թէ այդ բոլորը տակաւին թո՛ւ մէջն են իրական ու կենդանի: Թէ այն որ փորձել ես սպաննել՝ մեռած չէ: Թէ նրանից որ փորձել ես հեռանալ՝ քեզ հետ անդու ճամբորդել է ամէնուր. եւ այսօր բացառապատկուած գոյութեամբ արթնացել է՝ ու քեզանից հաշիւ է պահանջում, եւ... «այսօր ա - ւելի քան երբեք (իմ) խօսքերին պիտի ունես... »:

Հարկ կ'այլ չեւտելու թէ ինչպիսի հա - սարակ ու անարժան մի կեանքի, դիւրին երջանկութեան որոնումն է եղել՝ ինք - նախաբանութեամբ, զեղեցիկ բառերի տակ ծածկուող - բայց բարեբախտաբար դեռ անհետեանք - այն «հեռացումը»: Անց - նենք:

Նամակիդ, իսկական տառապանքի դա - լարումն արտայայտող կանչերի մէջ, ինձ ամէնէն շատ յուզեց ինքնաբերական, եղե - րական այս հարցը.

- Արդե՞ծ պիտեւ ուշ է: Որպէսզէս մտածում եմ իմ համոզումն ու անխաղախ պատասխանն է.

- Ո՛ւ, բարեկա՛մ, ուշ չէ... եթէ: Ա - յո՛ւ, կայ մի եթէ. նոյնիսկ մի քանի ե - թէներ: Եթէ սպասում ես որ իմ առա - ջարկները՝ մոգական խօսքերի կախար - ղանքով ինքնուրոյնեան, թո՛ւ մէջ պէտք եղած փոփոխութիւնները կատարեն, այդ պարագային, այո՛ւ ուշ է: Ես կարող եմ միայն պարզել՝ այն որ թո՛ւ խոտանալիս չհոգեվիճակի մէջ, անհանգոյց, անհը - նարին եւ յուսահատական է թուում: Մը - նացածը քեզանից կախում ունի՝ թէ դու ինչպէս կ'ընդունես առաջարկներս. թէ ինչպէս կը հասկանաս. ու մանաւանդ ինչպէս կը գործադրես, կը կատարես, կ'իրականացնես՝ նրանց:

Այժմ դու գիտակից ես թէ դիւրին ճամբաները ոչ մի տեղ չեն տանում, կամ գէթ չեն տանում այնտեղ՝ որ դու կարծում էիր...:

Դու գիտակից ես թէ «այդ - մարդի» մէջ խորապէս արմատացած, ընտանիք կազմելու բնագրական տենչանքների ի - րականացումը՝ անկարող է բաւարարու - թիւն տալ՝ մտային ու հոգեկան դերա - զանցապէս դիտակից պահանջներին: Դու դիտես թէ ամենացանկալի մի կնոջ դըլ - ուսանքների հեշտանքն ու սէրը, թէ թո՛ւ կեանքէն կենդանութիւն ստացած մի ե - րախայի, անպաշտպան, տկար ու պաշ - տելի էութեան բոլորեալ յոյժերը, հա - կառակ իրենց կենսական բնոյթին, չեն կարող լեցնել այն պարագը, որ հոգեկան կեանքի բացակայութիւնն է թողել թո՛ւ կեանքի մէջ: Որպէսզի որեւէ չլիովութե - թիւն չլինի, անպանեմ թէ մի սիրած կնոջ ամուսնիք եւ մի մանկան հայր լի - ները՝ յուզական աշխարհի մէջ, անդին գտնւ է ու հարստութիւն. կրկնում եմ՝ ՅՈՒՋԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ մէջ: Նա որ ան - թերի կերպով հայր է եւ ամուսին՝ որ այդքանով բաւարարում է, որով, իր բոլոր իղձերը կատարեալ գոհացում են

ստանում՝ այդ հայրն եւ ամուսինը կա - րող է մարդկային կեանքի կատարելու - թեան մէջ տիպարը ներկայացնել: Ասում եմ կարող է, բայց դժբախտաբար ընդ - հանրապէս անկարող է. (դիւրին բառա - խաղ, աժան արմատութիւն ու ծաղրանք չի այս, այլ իրականութիւն). անկարող է՝ այսինքն անդիտակից թէ ի՞նչ է նը - շանկում այդ դանձը, եւ ի՞նչ են կա - րելիութիւնները, որոնք այդ անքննելի ժառանգութիւնն ըզլում են ինքնաբե - րաբար. եւ նա անտեսում է այդ հարու - տութիւնը իր անձնական սեփականութիւ - նը համարելով՝ պարտաւոր է նաեւ ըն - դունել հոգեկան պարտականութիւններ, որոնց իրագործումով են միայն անխախտ ու անբաժան մնում՝ արժէքն եւ որակը իր դանձի - այսպէս՝ անձկալի մի ժա - ռանգութիւն...:

Ժամանակ է այստեղ մի մէջբերում ա - նել թո՛ւ նամակէն. ահաւասիկ -

- « Բայց այսօր (ընտանիք) ինձի չի կրնար մոռցնել տալ ներքին անգագիլի հին ծայն մը, որ կ'ուզէ պոք-պոկ՝ պո - ռալ, քանգել ամէն ինչ որ արգելի կը հանդիսանայ իր իրագործումին: Այսօր կը տեսնեմ վախով՝ որ պարտականու - րիւններն ու պահանջները իմ նոր կեան - քին երկարապահ կը դառնան: Ու իս - կական պահանջը կը մնայ միշտ նոյնը: Նախկին ու մայր պահանջը: - Գրել գե - ղեցկորէն ու կարօտս յագեցնել... Եւ...: Ապա մի քանի տողեր վար, երախայի թո՛ւ մէջ յարուցած յոյժերը նկարագրուց վերջ, շարունակում ես՝ « Ան ներկայի իմ միակ երջանկութիւնն է, ու կարսն - ցուցած երազներու միջխառնութիւնը կը դառնայ յաճախ: Բայց եւ այնուհանդերձ ոչ գաւազն, ոչ կիկո կարող են իմ մէջ գրաւել այն տեղը՝ որ գրաւած է իմ ե - րագած անհատական արուեստը »:

Եթէ այս խօսքերը ճշմարիտ արտա - յայտութիւնն են թո՛ւ մտքի, եթէ այս խոս - տովանութիւնը, թո՛ւ հոգուց բղբան՝ ան - տարալի ու անկեղծ մի աղապակ է, եւ, տարակուսանքի ու անձկութեան, յոյսերի միաձոյլ դառնութիւնն է արտաշնչում, եթէ դեռ այսօր թո՛ւ մէջ անխոփելի, ն ո յ ն զգացումներն ու ն ո յ ն խօսքերը արթուն են, եթէ զղլումն ու փափոսանքը տակաւին մտրակում են դի - տակցութիւնը, եթէ դարձեալ, միապա - զաղ ու ճանճալի թմրել է թուում թո՛ւ սովորական կեանքը, եթէ տակաւին, այ - սօր, մտային ու հոգեկան ապրումների յաճախանքը՝ զեղեցիկագոյն մի կնոջ տարփազին ու հեշտամոլ համբոյնների չափ ցանկալի է քեզ ու պաշտելի, եթէ արուեստի վերացական անհատ կատա - րելիութեանը մերձենալու անդիտողների պահանջը՝ յանկարծակի պոռթկացող բը - նագրական տենչերի սաստկութեամբ, իս - կապէս փոթորկում է հոգիդ, ու եթէ զերարթնութեան պահերին դու դիտակ - ցում ես թէ առանց արուեստի՝ թո՛ւ կեան - քի մի կարեւոր, եթէ ոչ էական մասը՝ գուրդ ու դատարկ մնալով՝ ընդունալ կ'անցնի. եթէ այս բոլորը դու կարող ես յատկորէն տեսնել, նշմարել թո՛ւ մէջ, եթէ թո՛ւ խոստովանութիւնը, պարզապէս մի քանի ժամերի, անցողական խոռվիքն ու դժգոհութիւնը արտայայտող՝ «բա - նաստեղծական» շատախօսութիւն չէ՛, այդ պարագային արտօնուած է քեզ ա - մենաբարձր երազներով իրականացումը յուսալ: Ես անձնապէս պարտաւոր եմ այժմ իսկ հաւատալու, թէ հակառակ անխուսափելի չափազանցութեանց, դու ինձ ճշմարտութիւնն ես գրել: Բայց մե - զանից իւրաքանչիւր իր առաւելութեանց հետ ունի նաեւ իր պակասութիւնները. իսկ շփոթութիւնը բոլորիս մէջ ընդհա - րացած մի տկարութիւն է: Ուստի, նախ - քան իմ կարծիքն ու թելադրանքները՝ հաղորդեմ քեզ, եւ կը սպասեմ, մինչեւ որ ինքզինքդ հարցաքննելուց վերջ, դո՛ւ կը տաս պատասխան. այսինքն, միան - գամընդմիջտ կ'որոշես, կ'ընտրես՝ ճա - կատարական ու այլեւս անփոփոխ ուղ - դութիւնը թո՛ւ կեանքի:

Անհամբեր սպասում եմ պատասխանիդ: Երեսունամեայ մի երիտաւարդ ես այս տարի. ուստի աննկուն ու քաջ եղի՛ր՝ մանաւանդ անկեղծ ու անձնագոհ. այդ - պիտով միայն դու իրաւունք կ'ունենաս ամէն ինչ գոհել՝ յանուն արուեստի:

Սպասում եմ պատասխանիդ. ինչ էլ լինի այդ, ես կը մնամ, ինչպէս այսօր, կատարելութեան երազներով չարչար - ուած թո՛ւ բարեկամը, թո՛ւ հոգու մերձաւոր եղբայրը:

ՅԱՐՈՒԹ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՆ

1946

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԳՈՋԱՐՆԵՐ

ԲԱՆՔ ՎԱՐԴԻ ՕՐԻՆԱԿԱԻ ԶՔԻՐՍՏՈՍ ՊԱՏՄԵ

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Այսօր եղել պայծառ գարուն, ցրնծան ծաղկումիք եւ յորդորին, եւ հագնին ցեղս ի ցեղաց, մանրուն հաւերն ի հաւն խօսին. եւ ի վերայ լեռանց բարձանց գայնըգունաց ծաղիկք սփռին, եւ ծածկեն գերեսս երկրի՝ ըզլեռն ու գդաշտն ու գաղաշանին:

Են գեղեցիկ փետուր հագել մանրուն հաւերն ի ծաղկոցնին, եւ հագար դասըս դասուց՝ քաղցրը ձայնն զանլըռելին. Հարբել են յանուշ հոտուն ու նստել են ի վրայ վարդին, Ու անդադար քաղցրաձայնն՝ քունն է հատել ի գիշերին:

Բուրաստանք է գարգարած ու ցեղ ու ցեղ հաւեր խօսին, Ու ամէն հաւ սէր ունի ու շատ հասարք ի յիր սրտին. Զի ի սիրու են ստեղծած, սէր կայ յիրենք՝ որ կու խօսին, Որ ամէն հաւ յիր դիմաց վասն իր սիրուն քաղցր խօսին:

Մանուշակն էր ժողովել հաւար գամէն գծաղկնին, Թէ՛ Եկէք մեք միաբան երթանք կարենք զվարդենին, Որ չգայ վարդն կարմիր եւ գեղեցիկ տերեւ սփռին, Ու ի նորա պայծառ տեսուն որդիք մարդկան ի մեզ չհային:

Ահա ելնեն գրնան խրնդիր հօրօս — մօրօս ու ձուկնաղկին, Ու զըրկեն քէզ եւ ձենն զշուշանն, որ է ի մէջ դաշտին. Նա լըսէ, ելնու եւ գայ նուաճաբն՝ ի մէջ ծովին, Յըրբէ, ձենէ գոսսան ծաղիկն եւ հետ նորա գնարկիզնին:

Նա խնդալով ցնծայ եւ գայ 'ւ ուրախմայ այն մայրենին, Ու մտանէ ի բուրաստան, ժողվէ հաւար ըծաղկընին. Ժողովեցան զինչ որ ծաղկումիք կան ի յերկրի գարնանային, Ու զխորհուրդն չարութեան եւ նենգութեան վարդին կամին:

Լուր պլպուլն յանկարծակի ելաւ ձայնեց ի ծաղկընին, Թէ՛ Զարթաւ վարդն ի քնուն ի մէջ կանաչ իւր վրանին: Վարդն լսեց գձայն պլպուլին, էբաց ըզդուռն վրանին, Ու էհան զկանաչ կապայն՝ հագաւ գաթլասն եւ զխրմզին:

Լուր ծաղկումիք քառամեցան, կէսք մի գտերեւըն քափեցին, Կէսք մի այլ գփախուստ առին՝ բարձր 'ւ ի դժար լեռումիքն իլին. Կէսք մի այլ ի յամօթուն կապուտ հագան 'ւ ի սուգ մըտին եւ կէսք մի այլ ի յերկեղայն 'ւ յանէն սողան 'ւ եղեն գեղին:

Նա վարդըն գարգարեց ըզբուրաստանքն ու գրաղաշանն, Ու շարժեց տերեւ հագար, կարմիր՝ նըման նըսան հատին. Նա պլպուլն երեկ նըստաւ ու հարբեցաւ յանուշ հոտին. Ու ասէր գօրն ու զգիշերն ինքն անդադար ի դէմ վարդին:

Թէ՛ Սէր է ծառն ու սէր ծաղիկն, ու սէր հաւուն ձայնն ի ծառին, Սէր է վարդն ու սէր պլպուլն՝ սիրով նստել ի վրայ վարդին. Սիրով են գոյն ու գոյն ու գեղեցիկ այն ծաղկընին, Վասըն սիրոյ փոքրիկ հաւերն ի ծաղկընուն վերայ նըստին:

Լուկ պլպուլն ուրախացաւ 'ւ ելաւ, քաղմաւ ի վերայ վարդին, Թէ՛ Հագար բարի գալուն վարդին՝ ծաղկանց քաղաւորին. Նա դարձաւ վարդն ի պլպուլն ու յետ սփռեց զիր տերեւնին, Թէ՛ Ես այլ եմ սիրու տէր, ասկայ սրտիս մէջն է գեղին:

Թէ չկար սէր յիմ սըրտիս ու ես ունի աննպաստիւնն, Նա եւ է՞ր ի կախ լինի գօրն ու գիշերն ի մէջ փըշին. Ես սիրով կամ կենդանի, իմ տերեւնիս սիրով սփռին, Ու քէ սէրն յիսնէ գատի՝ նա զիս տանի հողմ ու քամին:

Ահա կամ ես գարգարած, իմ տերեւնին գերդ հուր վառին, Ու քացել եմ զիմ սրտիս մէջըն ի դիմացդ, որ է գեղին. Բաց զիմ սիրտս ու համբուրէ եւ կըշտացիր սիրովդ հին, Ահա գան եւ զիս քաղեն 'ւ այլ ոչ գըտնուս ի քաղաշանին:

Պլպուլ, մի՛ դու գարմանար գայածառ վարդիս գեղ պատկերին, Զի ով որ սէր չունենայ՝ առ ինք չկայ գեղեցկութիւն: Զուրքն սիրով յիս վերանայ, որ յարմատոյս առ իս քամին, 'ի ի լուսոյ արագեկանն եւ ժողովեմ զգեղեցկութիւն:

Ու հիացան անուշ հոտոյս, կենդանացան՝ երբ գնուն ստին, Ու ի յիմ պայծառ տեսուն ուրախացան 'ւ ի խաղ մտին. Զինչ որ յաշխարհի կայ հոգս ու ցրնք ու տրտմութիւն, ի յիմ շնոփոր տեսուն փարատեցան՝ երբ զիս տեսին:

Յով որ սէր կայ յիր սըրտին, նա զիս նորա կամօք տանին, Որ քանի նա յիս հայի՝ նա հանդարտի սէրն ի սըրտին. Առնուն զիս եւ տանին սիրով սփռեն ի մելիսնին, Ու յիմ անուշ հոտոյս ուրախանան, 'ւ ըմպին զգինին:

Քաղեն զիս եւ տանին, շաքրով խառնեն այն հաքըմնին, Ու գուգեն կուլաշաքար եւ գեղ լինիմ սրտացալին. Թէ եփեն զիս կըրակով, շարպաք շինեն ի շուկանին, Նա գընեն զիս եւ տանին՝ ամէն ցաւու դիւ հիւրնային:

Ու քէ քամն զիմ ջուր սըրտիս եւ զիս լընուն ի շիշանին, Նա ծախեն զիս վարդէջուր՝ ես հոս ունիմ անմահութիւն. Վասն այնոր ի յետ քանամ զիմ սրտիս մէջն, որ է գեղին, Ով որ տեսնու զիմ սիրտս ի քաց՝ քոյ գայ — լըսէ զիմ գանգըտնին:

×

Զորս տարիներ առաջ հրատարակելով Կոստանդին Երզնկացիէն երկու բանաս — տեղծութիւններ, կը խոստանայինք, յաջորդել (1978-ի Մարտին) հրատարակել այս տողերուն կողքին ապուած քեր — թուածք: Խոստացանք եւ չկրցնաք. պայմանները աղբիւս բերին. կամ ալ՝ նման պայմաններ ստեղծեցինք. Նայած՝ թէ ո՛վ որմէ՛ կախում ունի:

Միջնադարեան այս «գոհարները» չը — հրատարակելու եւ առնթիւր պատշաժ խորհրդածուծութիւններ կատարելու գաղափարը կու գար Խաչիկ Թէօլէօլեանէն: Կը յիշեմ. զինք առաջին անգամ ճանչ — նալուս էր. կարծեմ՝ Փարիզ իր առաջին այցելութեան: Կէս դիշերը անց, Մարէի սրճարաններէն մէկուն մէջ, կը խօսէինք մեր հին գրականութեան, յատկապէս բանաստեղծութեան մասին: Յաւով կը հաստատէինք (տեղ մը կայ, աստիճան մը, ուր կարելի չէ միտքեր փոխանակել, այլ միայն ստուգել, ճշդել) թէ ներկայ մեր գրականութիւնը, կտրուած իր արմատէն, կը բուսնի, հոս ու հոն, որեւէ ձեւով: Կը խօսէինք նաեւ կարգ մը հանգիտութիւններու՝ մեր տաղերգիներուն եւ Եւրոպական Վերածնունդի առաջին արտայայտութիւններուն միջեւ: Կը խօսէ — ինք, առաւելաբար, Կոստանդին Երզնկացիի մասին: Աւելի ուշ, մեր ներհուն բանաստեղծը, Յարութ Կոստանդեանն էր որ, գլուխ — գլխի ուրիշ խօսակցութեան մը ընթացքին, պիտի յայտնէր այն միտքը, թէ «Կ. Երզնկացի կարգ մը բանաստեղծութիւններու մէջ շատ աւելի հեռուն կ'երթայ՝ քան նոյնիսկ Նարե — կացին»: Նման արտայայտութիւն մը արդիւնք էր անշուշտ բանաստեղծութեան էութեան մասին իր մօտեցումին, հաս — կացողութեան: Եթէ մենք եւս կը միա — նանք Կոստանդեանի կարծիքին, պատճառը այն է որ կը հաւատանք թէ բա — նաստեղծութիւնը, այլաբանական կամ արուեստաբանական բոլոր կապերը թօ — թափած՝ զուտ ենթակայական, իրապէս ապրուած, բացարձակ բան մըն է. անսահման բան մը — եւ անսահմանելի՛ —, միութիւն՝ կատարելութեան զգացողութեան — երբեք կատարելութեան՝ որ ինքնին սահմանուած բան մըն է, անո՛ւն — կամ աստուածութեան հետ — երբեք

Աստուծոյ՝ որ պարպուած է իր վերա — ցականութենէն, գաղափարէն, դարձած կարելի, իրա՛ւ բան մը, ստացած ձեւ, նաեւ մարմին —: Երկուքին ալ պարա — դային մղիչ ուժն ու լրումը միասնիզմն է անշուշտ, որ մինչ Նարեկացիի ժող աւելի հայեցողութիւն է քան ներաշ — խարհ՝ Երզնկացիի ժող միայն ու միայն ներաշխարհ է. մարմնին իսկ հաճոյա — ցումով ու տիրութեան մասնակցութեամբ — կը կազմուած (ստեղծուած) ներաշխարհ: «Իր բաժին սէրն ու հոգին առաւօտեան լոյսին խառնող» Երզնկացին ստեղծած է իրապէս (որովհետեւ բանաստեղծ է), կ'ապրի՛ այն միութիւնը՝ որուն կը ձգտուի՝ միայն Նարեկացիին: Այդ երկուս — թիւնը... Նարեկացիի ամբողջ Մատենադրբերգութիւնն է միայն պաղատողին, աղաղակողին, նուաստացողին, այլ երբ — բեք անհատին մէջ իրականացած դերա — գոյն յայտնութիւն, աստուածացում. միացում: Այո՛, այդ երկուսթիւնը, այդ յիշատակաւ միայն (մի՛շտ բացա — կայ, երբեք ներկայ) ձենհերումը... Այս միտքերը անշուշտ չեն երթար Նա — րեկացիի արժէքին ու մեծութեան, սխալ չհասկցողներ, այլ թելադրուած են մի — այն բանաստեղծութենէն, որ, անշուշտ, մէկ երեսն է միայն ամբողջական գրա — կանութեան:

Խաչիկ Թէօլէօլեանի բառերով «հին կտորի մը վերածնունդը» ինքնին ուրիշ միտք, ուրիշ շեղում կը թելադրէ: Ի՞նչ կը նշանակէ վերածնունդ, երբ քերթը — ւած մը, եթէ քերթուած է, կը ծնի մէկ անգամ միայն՝ այլեւս չմեռնելու համար: Կը մոռցուի, անշուշտ: Մանաւանդ երբ Պատմութեան ուսուցիչի դերը կը մեր — ժենք: Իսկ մենք մեր ամբողջ մշակոյթը ոչ թէ մոռցած, այլ չենք սորված՝ կա — րենալ յիշելու համար իսկ: Յիշելու գո — նէ՛ թէ Խորենացին ինչեք պատմած եւ ինչեք անտեսած է՝ մեր նախամաշտոյ — եան շրջանի բանահիւսութեան, մեր զը — րական նախաքայլերուն մասին, թէ Ագա — թանգեղոսէն, Փաւստոսէն մինչեւ Թովմա եւ անանուն Արծրունիներ հայ պատմա — բաններ մեզի փոխանցած են աւելի մը — չակոյթ ու բանաստեղծութիւն՝ քան

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ

« ՈՒԷՍԼԻ ԺԵՔՍՐԵՆԻ ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ »

ՎԵՊԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Պատմութիւն, թէ Նարեկացի եւ Ծնորհալի միայն անուններ չեն, այլ ներկայութիւն, այլ արեւն՝ որով լեցունած պէտք է ըլլալ՝ բարեխելու համար հարազատ սրտով, թէ ունինք տաղերգուներ՝ Կե - չառեցիքն մինչեւ Սայաթ - Նովա՝ անցնելով՝ Կ. Երզնկացիէն։ Այս բաները կրնան միջնադար հոտել, հոգ չէ՛, այս անունները կրնայինք բնաւ չթուել՝ եթէ երբեք հազարէ վրայ գոնէ մէկ Հայ - լուր չի բաւեր - ճանչցած ըլլար զանոնք իրենց գործով ու տաղանդով։ Հայաստանէն Սփիւք, երկրորդական ու - սումէն ետք, մասնադիտական հաստա - տութիւններու մէջ է միայն որ մեր մասնադիտութիւնը կը զատուանդուի, մինչ մենք - եւ իրաւունք - ամէն տեղ, արուեստի բոլոր ճիւղերուն մէջ ինքնուրոյն, մեղ զատող, բնորոշող շունչ մը, զիմ մը կը փնտռենք։ Կը փնտռենք, խորքին մէջ, ինչ որ կորսնցուցած ենք։ Քսան դարերու մեր մշակութային հարստութիւնը - մեր ինքնութիւնը։

Այլ հարց, որ մասնադիտական ուսումնասիրութիւններն իսկ շատ քիչ են։ Կ'ըլլան (եւ կը չնորհաւորենք, սրտանց) գործերու հրատարակութիւններ, յատկապէս Հայաստան, ընդարձակ յառաջա - բաններով. ուսումնասիրութիւններ՝ որոնք կը ծանրանան առաւելաբար ծննդե - նա կամ մահուան թուական մը ճշդե - լու, լուծելու շուրջ. ոչ մէկ խորացում բուն նիւթին, տաղասացներու պարագային՝ բանաստեղծութեան էութեան մա - սին։ Չես գիտեր ինչու՞ Հայաստան օրէ օր կը հեռանայ Մանուկ Աբեղեանէն. պատճառ մը աւելի՛ որ 1946-ին տպուած «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւնը» մնայ մինչեւ օրս տակաւին ի գործ՝ միակ լուրջ եւ քննական ուսումնասիրութիւնը։

Վերադառնալով, այս սեղմ սրինակ - ներուն մէջ, մեր նիւթին, «Վարդի եւ Սոխակի» այլաբանութեամբ յորինուած Կ. Երզնկացիի կողքի քերթուածը չի կրը - նար մեղի, մասնաւոր «արեւմուտքի - ներուն», մտածել չտալ Արեւմուտքի Վե - րածնուողին։ Բայց ի՞նչ է վերածնունդը՝ մեր մէջ։ Այս ուղղութեամբ Մանուկեանն է, նոյնպէս, որ բաւականին անդադար - ձած է, դանդաղելով, միաժամանակ, որ հարցը անհրաժեշտօրէն չէ ուսումնասիր - ուած։ Իրմէ ետք ի՞նչ է գրուած այդ մասին։ Եթէ երբեք գրուած է... Հա - մաճայն ըլլալով հանդերձ Մանուկեանի թէ «Հայկական վերածնունդը ինքնու - րոյն է։ Դա ազգային գրականութեան շարունակական զարգացումն է», չենք կրնար սակայն ընդունել որ «Վերածը - նութիւն բառը պահուի (եւ պահել եմ) մեր գրականութեան այս շրջանի համար, որովհետեւ այդ ժամանակ վերածնունդ է հեթանոսական դարերի բուն աշխարհիկ ոգին եւ աշխարհայեցողութիւնը՝ հակա - տակ կրօնա - եկեղեցականի, եւ որով - հետեւ մեր այս վերափոխուած գրակա - նութեան գլխաւոր յատկանիշներն ընդ - հանրապէս նոյնն են, ինչ որ եւրոպական վերածնունդեան գրականութեան մէջ»։ Եթէ երբեք ազգային գրականութեան շարունակական զարգացումն էր՝ ան - շուշտ որ չէր կրնար վերածնել «հեթա - նոսական դարերի բուն աշխարհիկ ոգին ու աշխարհայեցողութիւնը»։ չէր կրնար վերածնել՝ որովհետեւ չէր մեռած, կը շարունակէր ապրել, եւ հաւանաբար, զարգանալ։ Հաւանաբար, որովհետեւ, դժբախտաբար ոչինչ հասած է մինչ այդ մշակուած աշխարհիկ բանահիւստութենէն՝ որ անպայման կար՝ եւ գիտենք թէ կար։ Առանց երթալու Ազաթանգեղոսի, Փաւստոսի, Յովհան Մամիկոնեանի, Մով - սէս Կաղանկատուացիի կամ Անա - նուն Արծրունիի Պ ա տ մ ո թ ե ա ն գ ի ղ ք ե ռ ու ն մ է շ ա ե ղ գտած արտայայտութիւններուն, «Վէպե - րուն», կ'արժէ նշել միայն թէ Յովհ. Մանուկեանի մինչեւ Ծնորհալի ա - մէնքն ալ զանգատած են աշխարհիկ «ընդհանրացած» ոչ միայն «ոգիին», այլ «երկուցիին» մասին։ Մենք պահած ենք ոգին - Հայր երբեք կրօնամուլ չէ եղած - բայց կորսնցուցած արտայայտութիւնը, պարունակութիւնը։ Պահանջ կ'զգենք՝ եւ պահած է կրօնաշունչը միայն։ Ան իր դերին մէջ չէ թերացած. ընդհակառակն։ Աշխարհիկ իշխանութեան բացակայու - թենէն օգտուելով ազգայնացուցած է նաեւ կրօնական իր ազդեցութիւնը։ Ահա՛ մեր Պատմութիւնը. - մեր գրականու - թիւնը։

2. Գ.

Անցեալ տարուան Հոկտեմբեր եւ Նո - յեմբեր ամիսներուն, Եւրոպայի կարեւոր մայրաքաղաքները ակնատես կ'ըլլային խաղաղութեան ի նպաստ հակայական ցոյցերու։ Նոյն շրջանին կը զուգարկուէր «Ֆրամարիոն» հրատարակչատան կողմէ Սարոյեանի «Ուէսլի Ժէքսընի Արկածա - խընդրութիւնները» (1) վէպին ֆրանսերէն թարգմանութեան հրապարակումը։ Պարզ զուգարկութիւն մը անկասկած. վէպին հերոսը սակայն, շուրջ 37 տարիներ առաջ նոյն ձգտումներով արդէն անցած էր Եւրոպայէն...

Սարոյեանի կրած բոլոր ազդեցութիւն - ներուն մէջ, կարեւոր տեղ կը զբաւէ Մարք Թուէյն եւ մասնաւորաբար անոր գլխաւոր վէպը՝ «Հաքլբերթի Ֆիննի Արկածախնդրութիւնները»։ Բազմաթիւ - թեան եզրերը կը սկսին նոյնիսկ խորա - գրեւորէն, ինչպէս նաեւ առաջին իսկ տո - րերէն։

Հաքլբերթի Ֆինն - «Իմ մասին պի - տի չկարենաք գիտնալ առանց կար - դացած ըլլալու Թոմ Սոյլերի Ար - կածախնդրութիւնները, որուն հե - ղինակն է Մարք Թուէյն, ուր ան ճշմարտութեան մասին կը գրէ գը - խաւորաբար»։

Ուէլի Ժէքսըն - «Անունս Ուէսլի Ժէք - սըն է, 19 տարեկան եմ եւ իմ նա - խաւորած երգս Վալենսիա-ն է... Մինչեւ հիմա գուցէ գիտէք անունս, տարիքս, նախաբան երգս, բայց գուցէ չէք գիտեր ամենակարեւոր բանը որ կայ իմ մասին, եւ տգեղ եմ...»։

Պարզ, ուղղակի, հաղորդական։ Մարք Թուէյն 7 տարեկան կ'աւարտէ իր վէպը, որ լոյս կը տեսնէ 1884-ին։ Նախնական փորձ մը սակայն կը տեսնէ մէկ ամիս, որուն ընթացքին կը գրէ չորս հարիւր էջ, ապա կը փճացնէ։ Սարոյեան իր գործը կը սկսի Երեւաթի, Օգոստոս 8, 1944-ին եւ կը վերջացնէ Կիրակի, Սեպտ. 10, 1944-ին։ Երեսուներեք օր, որ կը հա - մապատասխանէ Թուէյնի արամադրած փորձի շրջանին... Աշխատանքի այս ձեւը յատուկ է Սարոյեանին, սկսել գործ մը եւ վերջացնել ճիշդ որոշուած ժամա - նակին։

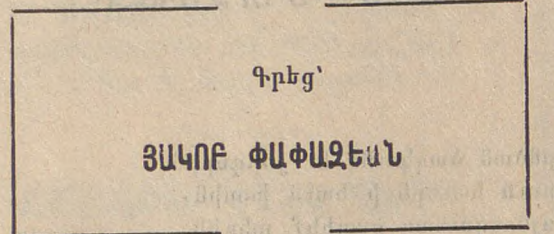
«Հաքլբերթի Ֆիննը...» պատմութիւ - նն է 14 տարեկան պատանիի մը արկա - ծախնդրութիւններուն։ Հաք Գինն, Թոմ Սոյլերի հետ, քաղաքի մը մէջ պատահ - մամբ կը գտնեն գողերու պահ գրած զանձը, վեց հազար տոլար։ Դատաւոր Թաթլըր սակայն կը տիրանայ այս գու - մարին եւ կը սկսի տոկոսով փոխ տալ, օրական տոլար մը յատկացնելով տղոց։ Մինչ այդի Տուկլըր կ'որդեգրէ Հաքը, «քաղաքիկութիւն» համար դիմքը։ Հաք Գիննի հայրը, անդին, աչքը գրած է դա - տաւորին տիրացած գումարին։ Միւս կողմէն կ'ուզէ մօտն ունենալ իր տղան եւ ձեռնով մը կը յաջողի ձերբակալել գայն։ Չզիմանալով հօրը անգթութիւն - ներուն, տղան կը փախչի։ Նոյն միջոցին խօսք կը տարածուի թէ Հաք Գինն սպաննուած է։ Կասեմօր, բնականաբար կ'իշխայ Տիկին Ուսթաքին սեւ սպանե - կին՝ ձիւմի վրայ, որ իր կարգին կը փախչի։ Հաք եւ ձիւմ պատահաբար կը հանդիպին Միսիսիփի գետին վրայ ձէք - սրն կոշտող կողքին մէջ, ուր երկուքը ապաստան կը գտնեն։ Ժամանակի ըն - թացքին, գետին վրայ իրենց արկածա - խընդրութիւններու ընթացքին իրենց բա - րեկամութիւնը կը սերտանայ։

«Ուէսլի Ժէքսընը...» կը նկարագրէ 19 տարեկան երիտասարդի մը արկածախն - դրութիւնները։ Ան գինուորութեան կան - չուած է ամերիկեան բանակին մօտ, կը մարդուի եւ Եւրոպա կը զբոլուի մասնա - կելու համար Նորմանտիի ցամաքահա - նումին...

Չօր փնտաւորը կարեւոր տեղ կը զբ - րաւէ ընդհանրապէս Սարոյեանի գործին մէջ, որ իր արտայայտութիւնը կը գրա - նէ նաեւ հոս։ Երկու վէպերուն մէջ ալ հայրերը խման են։ Հաք Գինն խոյս կու - տայ հօրմէն որ սարսափելի ալքոլիք մըն է։ Ոչինչ պիտի կարենայ ետ կեցնել զինք

իր մոլութենէն։ Կատարեալ «խենթ» մը, որ նոյնիսկ զրամ փոխ կ'առնէ դատա - տըր Թաթլըրէն, տղան փնտաւոր եւ ամ - րող զրամը բարեկամներուն հետ ալքո - լի մէջ կը մսխէ։ Հաք կը հակադրուի հօրը։ Չախելով հանգերձ գպրոցը, պատ - րաստ կ'ըլլայ զպրոց երթալու, պարզա - պէս հակադրուելու անոր։ Իր ալքոլա - մոլութեամբ հանգերձ, հայրը սակայն ճշմարտութիւններ կ'ըսէ յաճախ, օրէնքի պաշտպան դատաւոր Թաթլըրի դէմ, որ անօրէնաբար տիրացած էր գտնուած զանձին։

Ուէսլի Ժէքսընի հայրն ալ խենթ բան մը ունի, թէ եւ յարաբերաբար նուազ

բան միւրը։ Այսուհանդերձ, կ'առաջարկէ տղուն որ Կերակնօրեայ դպրոց յաճախէ երկուքին մեղքերուն քաւութեան համար։ Կը ցաւի որ կինը իրեն նման ամուսին մը ունի, որովհետեւ աւելի լաւին արժանի էր։ Սարոյեանի մօտ, հայրը խորհրդա - նըշական կողմ մը ունի։ Ուէսլի նախ Ա - մերիկացի չէ, պատմական իմաստով։ Մայրը կու գայ Տեյլինէն, հայրը Լոն - տոնէն։ Կը հանդիպին Սան - Ֆրանսիսքո։ Անոնք ամուսնալուծուած են։ Ամբողջ վէպի ընթացքին, Ուէսլի հօրը հետքը կը փնտռէ, կը գտնէ, դարձեալ կորսնցնելու համար, եւ այսպէս, հայրը կը խորհրդ - դանչէ Համալիսահային Ա. Պատերազմը, որուն մասնակցած է։ Կը պատմէ տղուն, թէ ինչպէս պատերազմի ընթացքին զրա - նուած է անհեթեթ կացութեան մը առ - ջեւ՝ ուր կամ պէտք է սպաննուէր, կամ սպաննուէր։ Կը սպաննէ, որովհետեւ կը ձգտէր ընտանիք կազմել եւ տեսնել իր զաւակը, կ'ուզէր հայր ըլլալ։ Ահա նոյն ժառանգութիւնը փոխանցուած է տղուն։ Ուէսլիին, որ կ'ուզէ ամուսնանալ եւ իր զաւակը տեսնել, որովհետեւ զաւակը հօր շարունակութիւնն է։ Հարցը ընդհան - րացնելով, հայրը սպաննած կ'ըլլայ երրորդ մը, որ ունէր մարդկային նոյն պահանջը, ինչ որ ինք ունէր։ Այլ խօս - քով, հայրը իր ձգտումները սպաննած է ուրիշի մը մէջ։ Հոս է նաեւ հօր պատահ - մամբ, թէ իրերու այս վիճակը պէտք է փոխուի։ Պատերազմը պէ՛տք է վերջ գտնէ։

Թուէյնի գործին գլխաւոր առանցքը՝ նիւթն է, դրամը։ Կը սկսի գանձով, զոր պատանիները իրենց արկածախնդրու - թեան ընթացքին կը գտնեն։ Եթէ Տիկին Ուսթաքին կ'ուզէ անպայման ետ ունենալ իր սեւամորթ ծառան՝ ձիւմը, պարզապէս անոր համար, որ 800 տոլարի պիտի ծա - խէ գերիներու առուծախով զբաղող վա - ճառականներուն։ Միսիսիփի գետին վը - րայ, իրենց արկածախնդրութիւններուն ընթացքին, Հաք Գինն զէմ յանդիման կու գայ կարեւոր երկու հարցերու։

Առաջին - Ծնորհալի Միսիսիփի գետին վրայ իրենց արկածախնդրութիւններուն, ան կը խուսափի «Այլի Տակլը» զինքը կը թելու առաջադրութիւններէն։ Վէպին այս մասը կու գայ նաեւ Թուէյնի անձ - նական փորձառութենէն։ Երիտասարդ օ - րերուն նաւավար եղած էր եւ ապագա - յին յաճախ մղձաւանջով ետ նայած էր երիտասարդական ազատ օրերուն։ Վէպին մէջ, գետը եւ արկածախնդրութիւնները կը խորհրդանշեն փախուստը քաղաք - կըրթութենէն, ձգտում մը որ յատուկ էր 19-րդ դարու ռոմանտիկ շարժումին. խուսափել արամաբանութենէն եւ քաղա - քակրթութեան բերած չարիքներէն։ Խոր - քին մէջ, Մարք Թուէյն երկուութիւն մը կ'ապրէր եւ հակասութեան մէջ էր։ Ին - նականաբար ինք կողմնակից էր հեւախի յառաջադէմ ընկերութեան, ընդդէմ հա - րաւի արիւստոկրատներուն։ Սակայն կը տեսնէր որ ճարտարարուեստականցումը իր հետ կը տանէր բարբեր, որոնք ան - դարձ կ'երթային...

Քաղաքակրթութիւնը, որուն դէմ յան - դիման կը գտնուէր Ուէսլի Ժէքսըն, պա - տերազմ եւ սպանութիւն կը սփռէր։ Հոս Սարոյեան զօրացնելու համար հակադ - րութիւնը, ծայրայեղ անհատապաշտու - թեան կը մղէ իր հերոսը։ Հետեւաբար, Ուէսլի ամէն գնով պիտի աշխատի վե - րապրել, ամուսնանալ՝ հայր ըլլալու համար։ Եթէ նոյնիսկ ամբողջ քաղաք - կըրթութիւնը ստիպուած ըլլայ քանդ - լիլ, ինք պիտի աշխատի ապրել։ Այս տրամաբանութեան մերժումը ինքնուրոյն պարա - դային, քաղաքակրթութիւնը այն ատեն այնպիսի հիմքերու վրայ պէտք է դրուի որ ինք պարտաւորուած չըլլայ ապրել - մտածելու։ Այլ խօսքով, պատերազմներ պէտք չէ ըլլան։ Սարոյեան կը մասնակցէ աղետին պատճառները - «Մենք կ'առնէք պատերազմը, անոնք կը սիրեն։ Անոնք թերթերու եւ շարաքաղաքներու մէջ կը կարգան եւ աւելի բան դիտեն պատերազ - մի մասին, քան երեւեցէ մենք պիտի կա - րենայինք դիտնալ։ Անոնք ամէն ինչ գի - տեն, նոյնիսկ ուրիշ պատերազմներու մասին։ Անոնք կը սերտեն պատերազմնե - րը, գտնելու համար թէ ինչպէս աւելի դրամ շահին այս պատերազմէն...»։

Երկրորդ - Հաք Գինն կը գտնուէր եր - կու ընտրութեանց առջեւ։ Կամ հետեւի - րնկերութեան պարտադրած ազդեցու - թեան եւ յանձնել ձիւմը իշխանութիւն - ներուն, կամ ենթարկուիլ սրտի թելա - գըրանքներուն։ Ան կ'ընտրէ երկրորդը։ Այս ընտրութեան գլխաւոր դրդապատ - ճառը ձէքսըն կողքին մէջ ձիւմի հետ ք - կըսած բարեկամութիւնն էր։ ձէքսըն կողքին հետեւաբար կ'ըլլայ վայրը խղճի եւ քարոյական հարցի մը։ Հաք Գինն վերջնապէս կը հետեւի զգացում - ներուն եւ սրտի թելադրանքին ու չէ յանձնել ձիւմը եւ ստրուկը կը գտնայ ազատ անհատ մը։ Ահաւասիկ թելադրանք մը որ շատ սերելի է Սարոյեանին. խղ - ճը, զգացումները, սիրտը. մարդ մը առ - անց անոնց գրեթէ բան չարթեր...

Սարոյեան իր գլխաւոր հերոսը կը կոչէ ձէքսըն։ Դէպքը տեղի կ'ունենայ Անգլիոյ, կողքի մը մէջ։ Գլխաւոր հարցը, որուն դէմ յանդիման կու գան զինուորները բարոյականն է։ Բանալը մարդկային էակ մը կը վերածէ մարդասպանի։ Բանալին մէջ խղճի հարցեր գոյութիւն չունին, այլ հրամաններ։ Պատերազմը խղճի եւ բա - րոյականի դէմ է...

Սարոյեան սիսթեմաթիքօրէն կը կոչէ ընթերցողին յարակցութիւնները պատ - րազմի նիւթին շուրջ։ Բանալին մէջ զին - ուորներուն գլխաւոր հարցը պատերազմը չէ, այլ տուն վերադառնալ եւ ընտանիք կազմելը։ Զարմանալի չէ որ առաջին իսկ գլուխը կը բացուի Նիգ Գուլիի երգով -

«Տէր իմ, գիտես, քեզ նման բարեկա - նունը չունի»

Եթէ երկինքն ալ տունս չէ, օ՛ Տէր իմ, ի՞նչ պիտի ընենք։ Յամաքահանումի ընթացքին, Ուէսլի Գինն իշխան Գերմանացիներու ձեռքը, անոնք չեն կրակեր, այլ սիկեզիթ կը պահանջեն։ Անոնք ալ նոյն հարցերը ու - նին՝ վերադառնալ տուն, իրենց ընտա - նիքներուն։ Փաստ մը մարդկային միա - նականութեան։ Մարդու հակացողու - թիւնը մէկ է։ «Աշխարհի բոլոր մար - դիկը նոյնն են, անոնք բոլորը կը Ը - պանեն նոյն բանին մահուան...»։ Եթէ կ'առնեն ինքզինքը, այն ատեն ամէ՛ ծա - փոնցիները, Գերմանացիները, իտալա - ցիները, Հունգարները, Պուլկարները... Մարդ մը սպաննելը՝ կը նշանակէ ինք գինը սպաննել։ Հօրը վերջին պատգամը ուղղուած Ուէսլիին, սիրոյ պատգամն է սէրը, որմէ դուրս ոչինչ կայ...»։

Պատերազմի կողմնակիցները չեն զար - քիւր գովաբանել նահատակուած հերոս - մը։ Ուէսլիի համար լաւագոյն հերոսն ան է որ կը շարունակէ ապրել։ Ան կը մերժէ բանակին կողմէ իրեն առաջը - կուած ապահովագրութիւնը. ինք կ'առա - ջարկէ չմեռնել, փոխանակ ապահովա - գրութիւնը։ Քաջութիւնը տարբեր իմաստ կ'առնէ հոս։ Այսպէս, ցամաքահանումի ընթացքին Տոմինիք Թօսքը կը սպաննուի փրկելու համար Հարրի Գուլիի կեանքը որպէսզի այս վերջինը կարենայ տուն վը - րադառնալ։ Տոմինիք իր ընկերոջ վերջին կը տեսնէ իր փոքր եղբոր՝ Վիկտոր պատկերը, որ ամուսնացած է եւ կինը զաւակ մը կը սպասէ։ Միւս կողմէն, ձիւմը հօգ կը սպասէ։ Փրկելու համար նոյն վիթխար թօսքայի կեանքը, որպէսզի այս վերջինը վերադառնայ իր ընտան - քին։ Այլ խօսքով, զինուորները վախ չու - նին մահէն, այլ դէմ են պատերազմին։ Գերութեան շրջանին ամէն ինչ բնական է գերմանական բանտերու մէջ։ Հաւաքովի մը ընթացքին, ձիւմը իշխան Գիննի որ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ՝ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏ ԸՆԿԵՐՈՋ ՄԸ

ՅԱՐՈՒԹ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱՆ

«ՅԱՌԱՋ»- փետրուար 10-ին կը լրանայ բանաստեղծ Յարուք Կոստանդեանի մահուան երրորդ տարելիցը: Արուեստագետներ կան, իրենց գործին հանգէպ այնքան անփոյթ ու դրուժամ, որ կը սիրուին, կը փնտռուին՝ երբ այլեւս չկան: Ատեցմէ էր Յ. Կոստանդեան: 1974-ին իր բերթուածներէն ծաղկաճաղ մը ներկայացնող « Բանաստեղծութեամբ... » հատորի հրատարակութեմէն, բայց յատ - կապէս մահէն ետք է որ սկսաւ, տակաւ, Ֆրանսայէն դուրս Սփիւռքի մէջ եւս նանջուիլ: Անշուշտ հարկ չկայ յիշեցնելու, քէ իր անունը տակաւին Հայաստան չէ հասած՝ շատ հասկնալի անհասկնալի պատճառներով:

Հետեւեալ նամակները մաս կը կազմեն այն ընդարձակ քաղաքացութեան, գոր բանաստեղծը ուղղած է իր մտերիմ ընկերոջ՝ Բարգէն Պօտոսեանին («Յառաջ - Միտք եւ Արուեստ»ի անցեալ քիտով կը հրատարակուէին ընդարձակ նամակ մը, ուղղուած նոյն ընկերոջը, որ այսօր իր անունը կու տայ): Ուրախութեամբ կը յայտնենք, քէ Յ. Կոստանդեանի բարեկամները ծրագրած են հրատարակել այս կարեւոր քաղաքացութիւնը՝ իր արձակ էջերուն ընկերացած:

17 / 12 / 1947

Սիրելի Բարկէն,
Ծնորհակալ եմ նամակիդ ու հրաւէ-
րիդ համար. եթէ Փարիզ դամ մեծ հա-
նոթով հիւր կը լինեմ զեզ, գէթ շարա-
թը մի քանի անգամ... բայց յուսամ որ
իմ ներկայութիւնը կնոջդ անասիրտ չի
լինի, եւ չի վնասել թո ընտանեկան խա-
ղաղութեան: Նամակիցդ դատելով,
«տաղնապիղ» ամենադժուարին մասն ան-
ցել է - սկսել եւ անկողմնակալ կերպով
քննել խնդիրը, եւ հիմա ակնյայտօրէն
պարզում է զեզ թէ այդ բոլորը բնա -
կանն հետեւանքներն են մեր կեանքի...
գինի խմողը կ'արբենայ, եւ գուցէ կը
չափազանցի. կը շարունակի խմել եւ կը
հիանդանայ. բայց լա՛ւ է, բարեկամ,
գինի խմել ու հիւանդանալ, քան ջուր
խմել ու երբեք արբեցած չլինել: Յե -
տոյ, եթէ նոյնիսկ ցանկանանք, միթէ՞
մենք կարող ենք ուրիշ կեպ ապրել,
կարո՞ղ ենք մեր երգչները փոխել, կա-
րո՞ղ ենք միմիայն՝ ամուսին ու ընտա-
նիքի հայր լինել, եւ այդքանով գոհա -
նալ: Ինձ թուում է թէ մանկութիւնից ըս-
կրած, դէպքերը մեզ ճակատագրակա -
նօրէն մղում են լինելու այն որ պիտի
լինենք - մեր ցաւերը, մեր դառնու -
թիւնները, մեր դժգոհութիւնները՝ հե -
տեւանք են մեր իսկ անմոտութեան - երբ
փորձում ենք հեռանալ մեր իսկ անձնա-
կան ճանապարհից, երբ ուրիշների յա -
ջողութիւններից շլացած՝ փափաքում ենք
նրանց գործունէութիւնը կապկել, ու
մերթ մեր աշխատանքի յարուցած խն -
դիրները ու դժուարութիւններն առջեւ
անձրկած, հոգեպէս տկարացած՝ մտա -
ծում ենք դաւանանք... եւ այն: Ես հա-
մոզում եմ որ վերոյիշեալ փորձութիւն-
ներն ու երկմտութիւններն յաղթահարե-
լու համար - գէթ իմ տեսակէտով, ար-
ուեստագէտը, առաջին երիտասարդու -

թեան խանդավառ ու անորոշ շեղումնե-
րից վերջ - պէտք է վերջապէս մի օր
հարց տայ ինքն իրեն՝ թէ ինչո՞ւ է դը-
րում, եւ ի՞նչ է նշանակում՝ դրել. եւ
ապա ինչ են նշանակում իմ նկարագրած
անձերն, դէպքերն ու իրերը - եթէ ոչ
միայն այս ընկերութեան, այս դարա -
շրջանի յարաբերական առնչութիւննե-
րով, ու նաեւ, այլ մասնաւոր տիեզե -
րական իմաստով: - Ի՞նչ են նշանակում՝
կեանք, սէր, մահ: Ի՞նչ են նշանակում՝
մի մարդ, մի ծառ, մի աստղ. օրինակի
համար - թո ստացած վայելքից, հաճոյ-
քից, խանդավառութիւնից դուրս - ի՞նչ
է գեղեցկութեան նշանակութիւնը Բար -
կէն: - գեղեցկութիւնից ճառագայթած
«գործութիւնը» ներգործում է զգայարանք-
ներիդ մէջ, եւ դու հիանում ես, երջան-
կանում ես, երազում ես, եւ սրբում
ես, - բայց զգայուն այդ յոյզերի դու -
մարք գեղեցկութիւնը չէ: Պէտք է գոնէ
մի վայրկեան եղած լինել գեղեցկութիւ-
նը, որպէսզի կարելի լինի նրա ներկա -
յութիւնը զգացնել: Ծառեր, շփոթու -
թեան մէջ լինելով, նկարագրում են գե-
ղեցկիւր եւ հաւատացած են թէ այդ է
գեղեցկութիւնը: - Որովհետեւ «գեղե -
ցիկը» աւելի կամ պակաս չափով դիւ-
րահաղորդ ու մտաշէլի է բոլորին, իսկ
գեղեցկութիւնը վիճակ է: - լինելութիւն,
եւ ոչ թէ զգայնութիւն. եւ ինձ թուում է
թէ ամէն ինչ մի երևոյթ՝ մի վիճակ է...
որը ներապրելով պէտք է յայտնաբերել,
այլ ոչ թէ ստեղծագէտ նկարագրել ու բա-
ցատրել:

Կարճ կապեմ - իմ կարծիքով այս բո-
լորը նախապատրաստական աշխատանք -
ներ պիտի լինեն, եւ ոչ թէ բո՛ւն ար -
ուեստի գործ: - Մտային եւ հոգեկան
մարզանքներ որ զգայնութիւնները պիտի
տակաւ վարժեցնեն՝ աւելի շատ ասել՝
քան խօսել, աւելի շատ ունկնդրել՝ քան

լսել... եւ այլն: Այս հասկացողութեամբ,
արուեստը իրական մոգութիւն է, եւ
արուեստագէտը՝ իսկական մոգ: Գծաբա-
տաբար դեռ շատ հեռու ենք այդ բոլո-
րից, բայց ես հաստատ հաւատում եմ
որ մի քանի տարիների յարատեւ աշխա-
տանքով ու «մարզանքով»՝ կը մօտե -
նանք «լինելութեան» սահմաններին: Այս
երկար շեղաբանութիւնից վերջ - վերա-
դառնանք իրականութեան:

Ինչպէս գրել էի անցեալ անգամ, աշ-
խատում եմ ամէն օր, ու թէպէտ երեք
քառորդը պատում ու նետում եմ, մը-
նացածը դարձեալ խրախուսիչ է: Աւար-
տել եմ երկու քերթուած, ու ներկակ
ուղարկում եմ այստեղ: Կը խնդրեմ որ
կարդալուց վերջ, նաեւ ցոյց տաս իւր-
զանդին, ու ձեր երկուսիդ տպաւորու -
թիւնն ու նկատողութիւնները ինձ գրես -
նոյնիսկ բառերի նկատմամբ - չմոռա -
նա՛ս:.....

×

CHATEAU NEUF - LE - ROUGE

30 Մարտ, 1950

Սիրելի Բարկէն, վերջին նամակդ իսկա-
պէս տխուր էր, մանաւանդ դարգէտի մը
մասին գրածդ: չափազանց խիստ ես ար-
տաշախուսում իր մասին, մի՛ մոռանալ որ
«հոգին յօժար է, եւ մարմինը տկար»...
յետո՛յ, ամէն մարդ տէրն է իր կեանքի.
ապրում է իր ուզած կերպով, երգում է
իր յատուկ եղանակը. եւ հաւատա՛, ա-
մէն մարդ դժգոհ է իր կեանքից -
եւ նա՛ խորքի մէջ գիտակից եւ զգա -
յուն է, եթէ ոչ չէր ազդուել թո խօսքե-
րից - հեռանալու ու նորոգուելու պէտքը
չէր զգար: Նա, ինչպէս եւ բոլորս, աւել
կամ պակաս չափով դոհերն
ենք Սփիւռքի մէջ տիրող անկազմակերպ
եւ ջլատիչ իրականութեան - ապրում ենք
օրը՝ օրին, յուսալով թէ վաղը մի որ-
եւէ «հրաշքով» մեր կեանքի պայմաննե-
րը կը փոխուեն, թէ ինքնըստիներեան կը
ստեղծուի այն ջերմ ու ընկերական մի-
ջավայրը ուր մեզանից իւրաքանչիւրը իր
դերն ու կարեւորութիւնը կը ստանայ:
Գիտես թէ քանի՞ փորձեր եղան այդ ուղ-
ղութեամբ, եւ բոլորն էլ ձախողեցին -
գուցէ միայն այն պատճառով որ մեզա-
նից իւրաքանչիւրը չափազանց խստու -
թեամբ քննադատեց միւսներն գործն ու
կենցաղը... բոլորս էլ յանցաւոր ենք,
որովհետեւ բոլորս էլ եսամոլ եւ յամառ
Հայեր ենք - անկարգապահ եւ մանա -
ւանդ անկիրթ - ասում եմ բոլորս - «ճըշ-
մարիտն այս է, անսո՛ւտ եւ իրա իրա-
կան»: Նշանի ականջը խօսի՛... Ու վեր-
ջապէս, սիրելի Բարկէն, ի՛նչ էլ որ լինի,
նա գրագէտ է, եւ տաղանդաւոր -
եւ դարձեալ բոլորիս պէս, ակամայ
ծուլութեան է մատնուած: - չեմ ասում
դատապարտուած, այլ մատնուած-train!
Իսկ դու լաւ գիտես թէ ուղբեր են մեզ
այս վիճակին մատնողները: Ուստի, եթէ
պէտք է անպայման սրան կամ նրան քն-
նադատել, վարկաբեկել ու հայհոյել,
գէթ մեր բարկութիւնն ու մաղձը թա -
փենք նախ նրանց վրայ՝ որ սկզբնական
դրդապատճառն են այս բոլորի:

Իսկ այս անսովոր «ելոյթիս» պատաս-
խանալուն դո՛ւ ես, բարեկամ, որով -
հետեւ ամիսներէի ի վեր սպասելով ըս-
պսում էի որ Զատիկին գոնէ մի - երկու
շարաթ միասին անցնէինք, եւ ահա վեր-
ջին պահին դրում ես թէ չես կարող զալ -
չես կարող զալ որովհետեւ դրամ չու -
նես: - Ի՞նչպիսի անարժէք ու անրան
մարդ ես, որ գրպանը 10-000 Ֆրանքի
պէս ողորմելի մի դումար չունես, որ -
պէսզի բարեկամիդ այցելութեան երթաս.
սո յիմա՛ր, եթէ մի աւանակ քսան տարի
Փարիզ ապրէր, հիմա միլիոնատէր կը
լինէր - իսկ դո՛ւ, ոչ թէ միայն 10-000 Ֆ.
չունես գրպանդ, այլեւ 15-000 պարտք
ունես: Հասկանում ես վերջապէս թէ որ-
քան անպէտք ու արհամարհելի մի արա-
բած է Բարկէն Պօտոսեանը - որ Միսի -
թարեան դպրոցից ելնելով, քսան տարի-
ներ ապրել է Փարիզի պէս լուսաւոր ու
հարուստ քաղաքի մէջ, ու ահա պատ է
ներկում, եւ 15-000 Ֆ. պարտք ունի, եւ
չի կարող իր բարեկամին այցելութեան
գնալ - մինչդեռ Մարկոսը, Պետրոսը,
Կիրակոսը, բոլորը, բոլորը տուն ունեն,
խանութ ունեն, դրամ ունեն, ամէն ինչ
ունեն, բացի մի բարեկամ որին այցելու-
թեան երթան: - այս վերջինը, անշուշտ
բարեբախտութիւն է... ինչեւիցէ. «քչ-
Փրը» տեղը պահիր, դարունն եկաւ, ծա-
ռերը ծաղկել են, ու այս ամառ միասին
կը ծաղիկենք պտուղները: Կարեւոր
լուր...Սոցիոն, խալաթի ազարակապանը,
մի մեծ դաշտ ամբողջութեամբ սեյսի է

յատկացրել այս տարի - ուստի այս ա-
մառ սեյսի առատութիւն կը լինի, նաեւ
վարունգի եւ այլ «բանջարեղինաց»: Երկ-
րորդ լուր - մի փոքրիկ հրացան ունեմ -
եւ ինչպէս գիտես շրջակայ բլուրները
նապաստակների «հայրենիքն» են - ուրե-
մըն կարող է պատահել որ բլուրները ըզ-
բանած ժամանակ, ինքնասպանութիւն
գործած մի նապաստակի մարմինը տես-
նենք երբեմն, ու տուն բերենք - ո՞վ է
մեղաւոր այդ պարապային:

Ուրախութեամբ կ'արդացի ժան-Փիէռի
մասին տուած տեղեկութիւնները. կը
մաղթեմ որ ուզածիդ պէս լինի եւ բոլոր
յոյսերը իրականանան (այս ինչ ստեղծի
բառ է - ...կանանան): Իմ կողմից կը
մաղթեմ որ կարելի եղածի չափ շուտ
հայերէն սովորի. խօսի ու կարգայ -
ու հայերէն լեզուի բոլոր առաքինութիւն-
ներով տողորուի: - Հայերէնը մեր միակ
գրահն է, տէգն ու վահանը, աղեղն ու
նետը միանգամայն: Միակ սրբավայրը
որ խանութպանն ու վաշխառու՛ն, հայ
ժողովուրդի անունը վարկաբեկող հայա-
նուն խոգերի վոհմակը դեռ չէ պղծել:
Այս շունչով եւ այս նիւթի շուրջ կարելի
է մի բանաստեղծութիւն գրել - կարելի
է բիւր քերթուածներ գրել - առանց որ
նիւթը սպառուի, ու զգացումը տկարա -
նալ... Եւ սակայն ընթերցողը կրնայ
ձանձրանալ - ուստի կարճ կապենք:

Miller-ի դիրքը կարգացի մէկ շունչով
- խանդավառութեամբ եւ աւելնով յոր-
դում են էջերը. ընթերցողը անիշխապէս
վարակում է հեղինակի աշխարհայեցո-
ղութեամբ, բաժանում է նրա համակը -
րութիւնները եւ հակալիրութիւնները, ըս-
քանանում է «գերաբարեկալին» ապրում-
ների ոգեկոչումներով: Անհամա՛ր, ու
երբեմն անիմաստ չափազանցութիւնները
ընդունում է սրտազին բարեացակամու -
թեամբ: Ի՞նչ առ էլ բազմապատկուող հա-
կասութիւնների, խոտոր ու անհաշտ մը-
տածուներն առջեւ մերթ կանգ է առ -
նում զարմացած, ապա «բանաստեղծու -
թիւն է» ասելով անցնում է... եւ լա՛ւ
որ անցնում է, որովհետեւ Miller մտա-
ծող չէ, այլ «քնադակաւ իմացականու-
թեամբ» գաշալկում է «ճշմարտութիւնը»:
- Գուշակում է ուստի եւ յաճախ սխալ-
ում է - եւ իր գուշակութիւնների հա-
կասութիւններն են որ տարբրեալ մի
կենդանութիւն են տալիս իր նկարագրու-
թիւններին: Miller եթէ նկարիչ լինէր -
անպայման լոյս ու ստուերի վարպետ կը
լինէր, պոյները երկրորդական են իր
համար - լերկ ամայութիւններ սիրող,
խորհրդապաշտ մի հոգի - որ երբեք պի-
տի չհասկանայ չորս պատերի մէջ ծաղ-
կած մի այգեպարտէղի հմայքն ու կա-
խարանը: Miller գրում է թէ ատում
է պատերը, մոռանալով որ իր այնքան
գոված ու սիրած յունական տաճարներն
ու մահեանները նոյնպէս պատեր են -
որոնք իրենց մէջ պարփակում են աստ
- ուածութեան դադափարը - մոռանալով
նոյնպէս թէ պատերի իր ասեղնաքիւնը
արդէն մի պատ է իր շուրջ - մի պարիսպ
որ սահմանափակում եւ սահմանում է իր
էութիւնը: Պատը՝ պարզապէս մարդկա -
յին «ես»ի առարկայացում է - քարաշէն
պատերը ատելով եւ քանդելով չէ՛ որ
«պատերը» կը քանդուին - մի խօսքով՝
Miller Ամերիկացի է - այսինքն պատանի
-(առանց բառախաղի)՝ տաղանդաւոր ու
չա՛տ համակրելի մի անձնաւորութիւն,
ու պերճախօս (չըսելու համար շատախօս)
մի գրագէտ: Գիտեմ, որ այս խօսքերը
քեզ համար սրբապղծութիւն են. ես ան-
կեղծութեամբ տուի անմիջական տպաւո-
րութիւններս - կարող եմ սխալուած լի-
նել:

×

18 / 6 / 1959

Սիրելի Բարկէն,
Նախ շնորհակալութիւն «ոսկեփողոս»
եւ թերթերի կապոցի համար. Հ. Քոչարի
գրքոյից մէկ շունչով կարդացի. լաւ էր
ու հետաքրքրական իր առած զանազան
տեղեկութիւններով: Ուրախացայ իմա -
նալով որ էրբեւ ընկերական մարդ նաեւ
հետաքրքիր է ու համակրելի: Բախտա -
ւոր ես եղել նրան հանդիպելով: Իսկա-
պէս մեծ հաճոյք պէտք է լինի մի այդ-
պիսի անձնաւորութեան իր ասեղնաքիւնը
լսել... շինիչ ու խանդավառ լուրեր Հայ-
րենիքից: Ես դեռ այդ բախտը չեմ ու-
նեցել:

Ուրախ եմ իմանալով որ լրջօրէն ըզ -
բացում ես գործերդ ցուցադրելու աշ -
խատանքով - արուեստագէտի համար
ընական պահանջ է որ մարդիկ տեսնեն
իր աշխատանքը, հաւանեն կամ քննադա-

Քրոնպոն նուազել գիտէ, կը մերժէ նը-
ւազել այնքան ատեն որ՝ յարդէ գլխարկ
մը չունի: Նկատի ունենալով որ, ինք
տարիակնէն սկսեալ գլխարկով վարժուած
էր նուազել: Պահակները կ'ընդմիջեն
մինչեւ որ Փարիզէն յարդէ նոր գլխարկը
հասնի, եւ ձօն կը սկսի նուազել, զգա-
ցական ջերմ մթնոլորտ մը ստեղծելով
բոլորին մօտ:

Սարոյեանի պատգամը կտրուկ է եւ
մեկին: Բոլոր գինուորները, ինչ աղբու -
թեան ալ պատկանին անոնք, թող վերա-
դառնան տուն եւ կազմեն իրենց բոյնը:
«Ուշալի ձէքըն»... ազատութեան մասին
է: Ատիկա գրական արտայայտութիւնն է
Սարոյեանի անձնական փորձառութեան,
որ Համաշխարհային Բ. Պատերազմին
որպէս ամերիկեան բանակի գինուոր՝
շուրջ երեք տարի կը մնայ Անգլիա: Լե-
զի փորձառութիւն մը հեղինակին, որու
այս դործը արտայայտութիւնն է նաեւ
բանակին դէմ իր «անթի - էսթիպալիշ -
մընթ» կեցուածքին:

Սարոյեանի «Ուշալի ձէքընի Արկա -
ծախնդրութիւնները» կարեւոր անկունա-
գարծ մըն է գրողի իր ասպարէզին: Այս
պարագային, համաշխարհային պատե -
րազմն ալ իր դերը կ'ունենայ հարցին
մէջ: Ինք, որու համար գրելը առօրեայ
աշխատանք էր, շուրջ եօթը ամիս ոչինչ
կը գրէ, որովհետեւ պատերազմը խնդ-
րոյ առարկայ կը դարձնէր բարբի եւ սի-
բոյ յաղթանակին իր աշխարհահայեաց -
քը: Ինչպէս վէպին հերոսները ցոյց կու
տան, Սարոյեան շատ յամառ էր փոխե-
լու իր կեցուածքները, եւ միւս կողմէն

պատերազմի աղէտը շատ մեծ էր բացա-
տրելու իր լաւատես աշխարհահայեաց-
քով եւ գրողի ես-ը կը մերժէր փոխուիլ
եւ չէր ալ կրնար: Սարոյեանի կեանքին
սկզբնական տարիները, Ֆրէզնոյի իր
խենթ ու խելու քերթները, հօրեղբայր-
ները, հայ եւ օտար դաղթականները, նոր
կեանքի ձեւի մը յարմարելու հարցերը
աւելի կը յարմարէին իր բարի աշխար-
հահայեացքին: Նիւթեր, որոնք լաւաւոյն
ձեւով կ'արտայայտուէին իր պատմուածք-
ներուն մէջ: Ուշալի ձէքընի պարագա-
յին, յատկաւ է որ գրողը անձնապէս դառ-
նացած է: Հիւմուրը որով կը յատկանշ-
ուի Սարոյեան, շատ դառն է եւ հետե-
ւարար՝ կաշկանդուած: Գրելու իր անմի-
ջական ազատութիւնը յաշտի կ'աշխատի
իրեն դէմ, կը յիշէ մանրամասնութիւն -
ներ, որոնք պարզապէս կը յոգնեցնեն
ընթերցողը: Միւս կողմէն, սակայն, կը
յատկանշուին կարգ մը էջեր, տողեր, վի-
ճակներ: Վերեւ յիշուած Մարք Թուէյնի
հետ նմանութեան եզրերը՝ նուազ դեր
չեն խաղար տկարացնելու գործը. մեծ
գրողի մը նմանելու, զայն «քնդօրինա -
կելու» ձգտումը կը հեռացնէ հեղինակը
իր ինքնատիպութենէն:

1.- « LES AVENTURES
DE WESLEY JACKSON ».
Ed. Flammarion
Traduit de l'américain, par David Guins-
bourg.
Ներկայ գրախօսականը կը հիմնուի
անգլերէն բնագրին վրայ:

տեն, սիրեն կամ չսիրեն — կարեւորն է որ անկեղծօրէն արտայայտուեն իր գործի նկատմամբ : Մի մարդ մի տուն է շինում եւ այդ տունը իր բնակարանն է : բայց արուեստագէտը ցանկանում է որ իր կերտած «տան» մէջ ամբողջ մարդկութիւնը հիւր լինի : Բուն արուեստագէտը առատասէր ու ասպնջական հիւրասիրութեան տիպարն է : Նա որքան շատ հարուստ է զգում իրեն՝ նոյնքան մեծ ու տօնական խնջոյքի է հրաւիրում ամբողջ կեանքն ու կենդանութիւնը աշխարհի : Պէտք է խոստովանել որ այս տեսակէտով, Սփիւռքի հայ արուեստագէտներն բաւականին ժլատ ենք եղել — եւ այս բացատրում է մեր «հայրենագործի» պանդուխտի վիճակով : Որովհետեւ «հայրենագործի» լինելը նր — շանակում է զրկանք հողեկան ու ողբէշն անուններին — ուստի եւ մենք կիսով աղքատներ ենք : մեմֆ երբեք լիացած չեմք զգում մեզ — եւ մեր շոգութեան փորձերը շուտով սպառում են մեզ — իսկ սմանք սնանկացել են վաղուց... : Եւ ճիշդ ես նկատել որ մեր հաւատար — մութիւնն ու նուիրումը արուեստին՝ մեր միակ առաքինութիւնն է : Եւ քուցե՛ք նոյն ինչ մեր միակ արժանիքը : Մեր անձ — նասիրութիւնն անշուշտ մերժում է այս բացատրութիւնը — բայց վեհանձն ար — ուեստագէտ հոգին պէտք չունի սին խարկանքների՝ հաւատարիմ մնալու համար իր բնածին տաղանդին՝ աշխիւն կեանքըն արտայայտելու իր որոշ եղանակին ու կարողութեան : — Մի մարդ մի տուն է շինում... եւայլն :

Եւ հիմա ստիպուած եմ նամակս ընդհատել, Մալէնան կանչում է թէ կէսօր — ուայ ճաշը վաղուց պատրաստ է, ու պաղելու վրայ, եւայլն, եւայլն : Կեանքի առօրեայ մանր դէպքերի առիթով, կի — ները չափազանց անհամբեր են, նոյնիսկ անհանդուրժող — բայց երբ հարցը վալիս է կեանքի էական հարցերին, նրանք որքան համբերատար են, որքան աւելի յարատեւող ու քաջ ու հաւատարիմ քան այլ մարդիկ — ուստի պէտք է հնազանդել Մալէնայի ստիպողական կանչին, — ճաշը պաղում է : Յը :

×
19 / 6 / 1959

Սիրելի Բարկէն,
Երէկ՝ մի օր էր, այսօր էլ մի ուրիշ օր : այսպէս աննկատ անցնում են օրերը, — աշխատանք, յետոյ ճաշ, փոքր ու երբեմն մեծ հաճոյքներ, երջանկու — թեան ու նոյնիսկ երանութեան պահեր, եւ ահա անցնում են շաբաթներ, ամիսներ — ու յանկարծ մտածում եմ, շուտով յիսուն տարեկան եմ լինելու — եւ ի՞նչ են եղել այս անցած յիսուն տարիները — ի՞նչ է այդ բոլորի արդիւնքը : — միայն մի մարդ, անհամար ուրիշ մարդկանց մէջ աննշմար մի անհատ իր մարդկային բոլոր թերութիւններով, իր տենչերով, իր երազներով, իր կարեւորութիւններով եւ իր փորձառութեամբ հարուստ ու աղքատ մի էակ : — քնականաբար հարց է ծագում՝ յետոյ ի՞նչ : Չգիտեմ թէ այս հարցը իսկապէ՞ս ճշմարիտ մի հարց է : այսինքն տեղի՞ն է պատշա՞ճ է կեանքի հանդէպ այդպիսի մի հարց տալ — քանզի իր էութեամբ իսկ կեանքը չարժու է փոփոխութիւն է, ուստի «յետոյ» դարձեալ չարժու է եւ փոփոխութիւն : Եւ այդ հարց տուողը այլեւս այդ չէ ցանկանում : Մի գուցէ՛ : Բայց այդ հարցը բղխում է որոշ «գիտակից» վիճակից, իսկ գիտակցութիւնը կեանքի նկատմամբ կայական (սթաթիք) վիճակ է, որպէս առանցք որի շուրջ դառնում է անիւր :

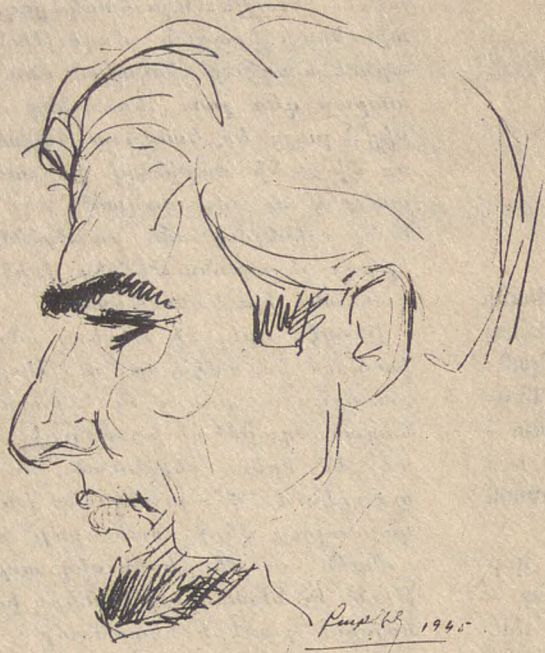
Չարմանալին այն է որ ես այս պայծառ եւ արեւոտ օրին, պատշաճօրէն հաճելի ստուերի մէջ նստած, ծխամորձս ու թէյ վայելելով, պէտք եմ զգում երանելի գլուխդ փիլիսոփայօրէն արդու — կել : Ներողամիտ եղիր : Պատճառը չա — փազանց մենակութիւնն է, եւ կեանքին միապաղաղ ընթացքը : Լուրեր չունենալով, մտքովս անցած — դարձածն եմ գրում :

Անհամբեր սպասում եմ «Անդաստան»ին եւ ուրիշ որեւէ հայերէն գրական թերթերի կամ գրքերի որ կարող կը լինէք ինձ ուղարկել :

Դարձեալ շնորհակալութիւն : Լաւագոյն ողջոյններս Բիւզանդին եւ Որբունուն : Չմոռանա : Կարող ես նոյնիսկ այս տողերս տալ նրանց կարգանք : Թէպէտ՝ եւ կարգալիք բան չկա՛յ :

Եղբայրօրէն քոյդ

ՅԱՐՈՒԹ

Յարութ, բարի լո՛յս : Քեզի կը գրեմ Առաւօտ կանուխ, Սէնին դէմ առ դէմ : Այսպէս, շատ յաճախ, կը նստիմ երկար Սէնին դէմ առ դէմ : ու միայն կը զգամ : Կը զգամ անորոշ, քաղցրազին մէկ բան Որ ամէն ինչ է, եւ ոչինչ գուցէ : Որ սակայն մարմին եւ հոգի ունի, Որ հիմա Սէնն է, հին հին դարերէն Յիշատակի պէս եկած սիրելի երկար մազերով տխրադէմ աղջիկ, Որուն դէմ առ դէմ քեզի կը գրեմ Ու միայն կը զգամ : Ու կը զգամ, Յարութ Թէ լոյսն ալ բացուող իրապէ՛ս հոգի Ու մարմին ունի : ու կը զգամ, Յարութ Թէ ինչո՛ւ պէտք է իմել արիւնը Այսպէ՛ս բաշխուած նորոգուած ուխտի : Ողջոյն քեզի, է՛գ, յաւերժ ցանկալի, Առաւօտ լուսոյ, արեգակ բարի՛ :

Օրը կը բացուի : Եւ լոյսն է գիւրին Պարզ, սովորական ազօթքի նման, երբ արարչութեան ա՛լ գիտենք, անցաւ Օրը առաջին «Նեղիցի», կամ ոչ՝ Լոյսը կը բացուի, արեւը քանի Յումպէտս սպրուած կեանքի մը նման, Նման յաղեցման, նման յոգնութեան, Ու նման սիրոյ՝ երբ չենք սիրեր ալ՝ Պիտի շրջանն իր ընէ անպայման : Օ՛, պէտք է, Յարութ, միայն մարդ ըլլալ Այսքան անխմաստ սպրելու համար :

Մեր կեանքը, Յարութ, նման է բոլոր Մայթապիճներու բողբոջ կեանքին : Տրուեցանք բոլոր ցանկութիւններուն՝ Իրբեւ թէ սիրոյ ու լոյսի յանուն : Իրբեւ թէ ազատ, բայց ստրուկի պէս Բողբոջանք բոլոր աստուածներուն հետ : Մեր իսկ ծնուցած երազին, Յարութ, Տրուեցանք իրբեւ իրբեւ անօգուտ : Չկրցանք երբեք գիւրերը ճշդել եւ մեր տեսիլքին իրապէ՛ս տիրել : Ահա թէ ինչո՛ւ կարիքն զգացինք Երգեր հիւսելու, տպագրուելու, Ամէնուն առջեւ, ամէնուն համար Բողբոջ նման փռուած անպատկառ, Անամօթաբար կարիքն զգացինք Մասուցանուելու կամ կարգացուելու : Օ՛ հին դարերու անյայտ երգիչներ, երբ մարդը նոյնիսկ լեզու չէր ելք Բայց սիրել գիտէր, գիտէր ձեռքերուն Տարփոտ հպումով, իր սրտին կիւրքով Յօրինել երգը գեղեցիկ կնով :

Օրեր կան, Յարութ, որ զիս ծանրացած Ձիս հինցած կը զգամ՝ հին քարի նման : Հին, միջնադարեան տաճարի մը պէս Այսօր արցունքն եմ՝ գոցուած աչքերուն, Արձապանգը գուր՝ լուծ ձայներուն : Քաղաք մըն եմ ես մութ, հնադարեան, Այսօր հեռուոր ու ցուրտ արուարձան, Գոցած ճամբաներն հաղորդակցութեան Որ աշխարհին հետ քէն բրածի պէս Կ'ապրի ամփոփուած իր անցեալին մէջ : Ես հոգիիս մէջ քանդած եմ, Յարութ, Հայոց Պատմութեան փառքերը բոլոր, Այլ ոչ մէկ մատեան, ոչ մէկ լուսաւոր Կոթող, յուշարձան թէ պարզ գերեզման՝ Արժանավայել քաջի մը անուն : Սրտիս մէջ, Յարութ, առաւելագոյն Քան Խորենացի, Եզնիկ ու Կորիւն

ՀՈԳԻՈՎ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ

Նամակի պէս, սիրելի Յարութ Կոստանդնուպոլիս

Որպէս ահաւոր, սուրբ հաղներդութիւն կափկափիւնն ահեղ ու կաղկանձն է սուր չէք Արտաւազդի շուններուն տխուր : Ահա՛ երգը իմ՝ թէ գիտեմ երգել, Թէ Աւարայրի կամ թէ Տէր — Չօրի Շինծու սոխակի յիմար երգէն վեր Հաւատարիմ շան ցափոտ կաղկանձին Շքեղ երազ մը բարձրացնել գիտեմ :

Չայրթոյթս, Յարութ, քեզ չղարմացնէ, Դուն երգը երգէ՝ հնչուն ու գուարթ, Լեռներուդ պէս հին, լեռներուդ պէս տաք : Լեռներուդ պէս հին երգ մը գիտէիր... Եթէ չմոռցար, թէ արեւուն տակ Դեռ արեւախանձ թախիծ է համակ Յոյզն այդ՝ ծարաւի ու սիրոյ մասին : Յամբած հեղեղատ, հեղեղումներու Թէ դեռ կը մնաս ուղղութիւնն անձեւ՝ Արդ երգէ՛ կրկին ու կանչէ անձրեւ... Եւ շուշանթոյր կիւնրու կուրծքին Գաղջ անուշութեամբ անձրեւ՝ թող իջնէ... Ծարաւ շրթներուն, այրած սրտերուն Անձրեւ թող իջնէ, անձրեւ՝ թող իջնէ... Եւ թող մերկանան հոգի ու մարմին, Եւ թող լուացուին, եւ թող մաքրուին : Գալարուն ծառեր, աղջիկներու պէս Գիրկընդիսանուած ախտազին ու գէջ, Թող անձրեւին տակ անզուսպ հեշտանքով Իզութեան կաղուցքը հասունցեն, Չերար պատրաստեն... մինչեւ դայ արուն... Մինչեւ որ Չարն ու Բարին միանան Ու վերար սիրեն անանձ զուգութեամբ : Օ՛, երգէ՛ Յարութ, լեռներո՛ւ պէս հին Երգդ՝ ծարաւի ու սիրոյ մասին :

Գիւրեմ մը, Յարութ, մտերիմներով Պիտի հաւաքուինք, ինչպէս որ կ'ըսեն, Ձրելու համար ծնունդն աւելորդ Բանաստեղծական հատորիս երկրորդ : Բան մըն էր եղաւ — տպեցինք զնաց : Ես իմ գինիի դաւաթն առաջին Պիտի բարձրացնեմ կենացը այն խենթ Մեր բանաստեղծին, որ այսօր հո՛գս Ըսած աշխարհին՝ կ'ապրի լեռնական Մարդու մենաւոր իր կեանքն անկարօտ :

Կենացդ, Յարութ, հեռուէն հեռու Իրար բախելով, փոխան բաժակի Հողիները մեր՝ եթէ կա՛յ հոգի... Թէ չկայ հոգի, յոտնկա՛յս, Յարութ, Սրտերն ի ձեռքն, ուր տակի գինին Լեզու է ելած՝ երգելու ի գին : Գինովութիւնը մեր սրտին, Յարութ, Ոչ անըմէք է, ո՛չ զլիսու պոտոյ, Այլ ձեւ՝ որ ունի հոգի ու մարմին, Մերկացած լոյս՝ որ կը պարէ գերդ կին : Կին՝ զոր ցանկացինք, կին՝ զոր սիրեցինք, Որմէ ցաւեցանք, որուն ցաւեցուցինք : Կենացդ, Յարութ, խմենք՝ որ ցաւինք, Ու ցաւին ձեռքէն լուծած, երկինքի Պատշաճօրէն վրայ, վարպետին նման Լսենք ոտնաձայնն անոյշ գիւրերուան : Մինչեւ որ, Յարութ, օր մը չէ օր մը Գերագոյն գիւրերը դայ ու գրկած՝ Հոգիով մարմնով՝ մեղ տանի հեռո՛ւն... Ա՛լ անվերադարձ հեռանանք հեռո՛ւն՝ Մնաս բարով իսկ չըսած ոչ մէկուն :

ՉՈՒՆԱԼ ԳԱՉԱՆՃԵՆ

20 / 5 / 1975

ՅՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ

ՅՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ

ԱՍԱՏՈՒՐ

սրիսոնակիս երկու երեսակները

Ասատուր դէմք մըն է փորագրական արուեստին մէջ: Արժէք մը՝ զոր տարիները եկան հաստատելու, նուիրագործելու իր տաղանդը՝ փարիզի այնքան դժուար համայնքում եւ խառնատար արուեստի միջավայրին մէջ, երբ արուեստագէտը չուներ նոյնիսկ բնականոն առաւելութիւնը իր - Գաղաքին մէջ ծնած ըլլալու: Ինքնահաստատման եւ կատարելագործութեան ի խնդիր իր շարունակական ձգտումը, պաշտօնական իր դաստաստանը, դասը, երբ դեռ երիտասարդ տարիքին, 1976-ին, դարձաւ Sociétaire անդամը Փարիսի փորագրող նկարիչներու: Իր շահած մրցանակներու ցանկը՝ յաջողութեան ալլ ցուցանիշներ:

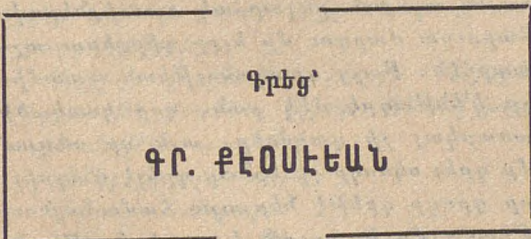
Սոյն ցուցահանդէսը կարելի է համարել եթէ ոչ հիմնական դարձակէտ մը, առնուազն մէկ ուրիշ արտայայտութիւնը իր գործին, պահելով հանդերձ ճանաչելի շարունակականութիւն մը արուեստագէտի ընդհանուր եւ իր գիտելիքը կազմող բնաշխարհին - խոստովինք «աշխարհ» եւ «տիեզերք» այնքան ծամծմուած՝ որքան յաճախ իմաստազուրկ տարազներէն՝ զորս կը բաշխենք նոյնիսկ սկսնակ, յաճախ անբխմանքով սկսնակներու հասցէին: Ասատուրի փորագրական գործը կազմող տարրերը յաճախ կը բխեն - եւ կը բխին - ժամանակակից քաղաքակրթական տառ - նապիւրէն, ուղղակի եւ անուղղակի, որոնք այնքան խոր անդրադարձ ունին իր մէջ: Այնքան որ հարց կը դրուէր թէ մղձաւակաւ միջնորդութեան եւ պատկերացումները իր տեսածնե՞րն են թէ իր հոգեկան, ենթակայական արտացոլացում - ներքին քանդակում, փրկուածի ենթակայ, տեղադրութեան ծնած շնչերու եւ քաղաքներու նկարագրողութեանն են իր գործերը, թէ ինքնին քաղաքները՝ որոնք ուրիշ երեւոյթ չեն կրնար պարզել իր նախածին տակ: Ամէն պարագայի, քանիքի կամ արդէն քանդակումը տեսնելէ ետք, վերաշինողի, վերագոյնացողի մարտադրական աշխատանք մը կայ այդ բոլորին մէջ: Որմադիր մը՝ որ կը գործածէ երկրաչափական տեսանկի գործիքներ վերակերտումի աշխատանքին մէջ: Կարելի, աստիճանաւոր դժաբաշտ, զուգակողմ եռանկիւն: Զարտարապետ մը՝ որ չունի սակայն միտումը մեզի ծանօթ եւ տեսանելի քաղաքաշինութեան, քարի եւ խորանարդներու իր բեկորներ - լով: Իր ներկայացուցած քաղաքներ են շինարարական շնչերով, որոնք ոտքի կը կանգնեն իրարու վրայ յենած: Ասիկա այլապէս մտահոգիչ մէկ երեւոյթ էր կազմէ աշխարհի մը, հակառակ ներքին հաստատելութեան մը: Կարելի է հաստատել թէ Ասատուրի արուեստին գերբնականութիւնը կը բխի զլիսաւոր - բարձր վերակառուցողի իր այս մերձեցումէն:

Իր գործերուն յոռետես, միջին միջին - լարը մերթ կը պայծառանայ ընդարձակ սպիտակ միջոցներով, սակայն միշտ անբաժան բանաստեղծականութեամբ մը՝ որ իւրաքանչիւր ձգտողականութեան կեդրոն կը կազմէ իր «շինարարութիւններուն» թէ քանդակներուն: Ժամանակ առ ժամանակ որքան այդ բանաստեղծութիւնը նուազի, զգալի կը դառնայ ծայրաստիճան պրկում մը՝ մտանդելով գործին հաստատելութիւնը: Երեւութական անկարգութիւնները կը հնազանդին ներ-

քին օրինաչափութիւններու: Աշխարհի մը կորուստը կամ վերագտնումը կրնան արտայայտուել նաեւ թուանշաններու եւ տառերու ներկայութեամբ: Այսպէս, խորհրդանշաններ կան նաեւ իր գործերուն մէջ: Օրինակ, բուրգերու (կամ բրդաձեւ եռանկիւններու) ներկայութիւնը, որ հաստատաւելութիւն է: Ասատուրի դիմա - գիծին խտացեալ - թէեւ դեռ ոչ - ամբողջական բնութագրումը այս կրնայ ըլլալ, եթէ ընդդէմէն նաեւ իր տիրական քէֆնիքը փորագրական արուեստին մէջ, որ դիմք - խորքին հետ միասին - հաղորդակից կը դարձնէ եւրոպական ժամանակակից արուեստին զլիսաւոր մէկ արտայայտաձեւին:

×

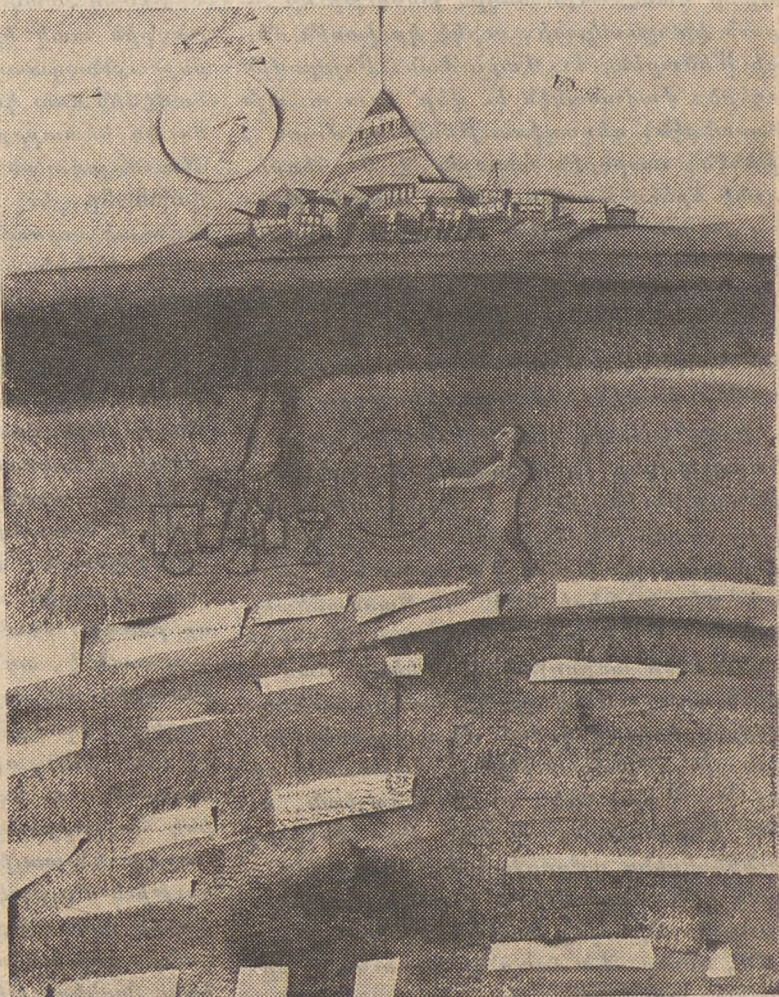
Շուրջ յիսուն ջրաներկ եւ քամբրա կը կազմեն այս ցուցահանդէսը: Առաջինը՝ այս տարողութեամբ եւ միջոց - ներով՝ Ասատուրի տասնեակներով ցուցահանդէսներու շարքին, անձնական թէ խմբային: Ուշագրաւ նաեւ անով, որ կատարուած է «ճիւղհալ» մը, մոռալ, սպառնացալ երկինքը եւ անհաղորդ դեպքերը վերագտած են իրենց լուսավառ ա-

Գ.Ր. ԽՈՍՐՈԳՅԱՆ

րեւը, ծիածանը եւ հողի բուրմունքը եւ գոյնը՝ ծլարձակումներու խոստումներ - լով: Անցեալը կը վերադարձնուի երկրի խոր ընդերքներէն: Կ'երեւին կաւէ անօթներու մասեր, մաքաղաթի կտորներ, անիւր - ծանելի գրութիւններ՝ որպէս անցեալի նշխարներ: Այս իմաստով օրէնքը կարծես անփոփոխ է: Ան որ կը մերժէ իր ահաւոր ներկան եւ սահմանելի ժամանակաշրջանը - ջանք, կ'ապաստանի, որպէս վերջին ապաւեն, անցեալին մէջ, ու ասկէ վերա - նորոգ՝ կը դիտէ իր շրջապատը պայծառացած հողիով: Հեռուն, հորիզոնին, երկրի կիսազուրկ բարձունքին, քաղաքները հոս եւս կառուցուած են երկրաչափական նոյն մերձեցումով, սակայն ամէն փակն ինչ նոյնքան է եւ պայծառ, հիւսնէն յայտն թեթեւ է եւ պայծառ, հիւսնէն յայտն թեթեւ է մանկական դղեակ - ներու տպաւորութեամբ: Գեաղիք, հողը վերագտած է իր բնական գոյնը, երանգներու խաղերը: Ասոր վրայ տարածուող գոյները մարգարտածաղիկներ չեն եւ ոչ ալ կակաչներ, այլ գոյնզգոյն երկրներ, ուղեղի ցանք: Ծաղիկաւ բնութիւն մը՝ որ ներքինն է, «ծաղիկներ» որոնք կազմուած են նկարիչին տարրերով: Իւրաքանչիւր տպաւորապատկերին մը, որ նոյնքան մտապաշտութիւն մըն է - եթէ ներքին է նման բառի մը գործածութիւնը - քանի ինչ նոյնքան, եթէ ոչ աւելի, կը ամէն ինչ նոյնքան եւ կեանքի հանդէպ իր նոր գիւրջաւորումէն, եթէ նոյնիսկ առիկա կրնայ ժամանակաւոր հնազանդ մը զգենուլ: Ամէն պարագայի, երկրին մաքրեալ աւելի մեծ զուարթութեամբ կը

Assadour est né le 12.8.43 à Beyrouth (Liban). Il a étudié à l'Académie Pietro Vanucci à Pérouse (Italie) et à l'Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts à Paris (Atelier Coutaud).

բարձրանայ, կը «պայթի» այն անձը, որ պայմաններու բերումով մխրճուած է աշխարհի խորութիւններուն մէջ: Ասոր վկայութիւնը այլապէս արժէքաւոր եւ ինքնազոր մը կը դառնայ: Տեսանելի է նաեւ ներկան: Պահարանի կտոր մը՝ վերան կը լցուած:

Միջոցառումի այս նորայայտ գուարթութեան մէջ տեսանելի է մարդկային ուրուանկար մը, որ «անիւ կը խաղայ», ինչպէս մեր մանկութեան ժամանակ կը վազէինք անիւին ետեւէն: Ուրուանկար անձը նոյն յոգատուած կազմուածքը ունի, ինչ որ տեսանելի էր իր փորագրութեան մէջ որպէս մեքենաչէն կառուցուածք, սա - կայն հոս անձը միացած է, կը կազմէ դրական միութիւն մը եւ ոչ թէ՛ տար - բալուծութիւն մը: Շրջանակը կրնայ ըլլալ անիւ մը, կրնայ նաեւ նշանակել երկրագունդը կամ արուեստագէտին կեանքի անիւ՝ որ դադարած է «քառակուսի» ըլլալ: Ասոնք վարկածներ են, քանի շատ մը առարկաներու կամ ձեւերու փոխաբերական իմաստը կը կրեն անորոշին դադարիքը Ասատուրի գործին մէջ: Արուեստագէտը, ինքն իսկ հաւանաբար, պիտի չլրնայ յստակօրէն բացայայտել անոնց նշանակութիւնը: Մէկ բան յստակ է սակայն. այդ բոլորը ունին գեղարդի - տական իրենց վստահ դերը եւ արժէքը՝ ընդհանուր կառուցուածքին մէջ:

Որպէսզի ստացուի պահանջուած եւ բանգը, գոյները պատրաստուած են նը - կարիչին կողմէ: Երբեմն միջոցներու միացումի մը դիմում է նոյն գործին իրա - դրժման պարագային: Թափանցիկ, կիսաթափանց եւ անթափանց գոյներ, որոնք կրնան շերտ մը կաշիի տեսքով եւ «հիւս - ուածքով» ծածկել մակերես մը: Տեղ - տեղ տեսանելի են նաեւ փոքր «գուրծ» - ներ: Չբաւարարուելով դեռ այս բոլորով, նկարիչը իր գունաւոր երկրներուն կու տայ նաեւ կրկնակի աչք - խառնու (քրամփ - լիւոյ) արտայայտութիւն մը՝ մը: Ինչ որ, սակայն, հիմնական արժանիքն է իր մօտ, ու նաեւ կը կազմէ իր գործին անխառն արժանիքներէն մէկը, ոչինչ կը գծուի, կը նկարուի «ճիւղ - օրէն»: Ամէն ինչ կը հնազանդի խորքի եւ ձեւի ամբողջական մտադրացման մը, միութեան մը ի խնդիր: Աստուծոյն եւ խառնապահանջութիւնը ներկայ է նոյնիսկ

«պատահականութիւններու» պարագա - յին: Թուլացումը, դիւրինը չեն երեւիր ոչ մէկ տեղ: Շրջադիւրեւը յստակ են, նոյնպէս՝ փնտռուած արդիւնքը:

Այս ձեւով մեկնաբանուած՝ իր գեղարդական անգիւղջութիւնը կարելի է մեկնել ոչ հոգեվերլուծութեամբ եւ ոչ ալ «ընկերաբանական» գիտութեամբ: Իր գործերը կը ներկայանան որպէս աշխատ - ցուած ամբողջական իւզանկարներ՝ հասկալով «ջրաներկ» պիտակներուն:

Ասատուր 1982: Նոյն արուեստագէտը, գրեթէ նոյն տարրերով իր աշխարհին, որոնցով փոխանակ չինելու բա՛նտը իր աշխարհին, կը կառուցանէ գեղեցիկ բոյն մը՝ բնութեան մէջ:

Որքա՛ն հեռու ենք մարդիկը, գանկերը եւ տիեզերքը պայթեցնող միջին արուեստագէտէն:

- PRIX ET ACQUISITIONS:
- Médaille d'Or, Terza Biennale Inter. della Grafica d'Arte, Firenze, Italie.
 - Médaille d'Argent de la Ville d'Epinal (1973).
 - Premier Grand Prix de la Biennale de Givet - France (1975).
 - Prix du Président de la Ville de Cracovie - Cracovie - Pologne (1980).
 - «Honorable Mention» - Fredrikstad Norvège (1980).
 - Médaille d'Honneur - Male Formy Grafiki - Lodz - Pologne (1981).
 - Worcester Art Museum - U. S. A. (acquisition).
 - Gabinetto dei disegni Estampe - Firenze - Italie (acquisition).
 - Bibliothèque Nationale - Paris (acquisition).
 - Musée - Château d'Annecy.
 - ◊ Membre du Comité du Salon de Mai (1974-1977).
 - ◊ Membre Graveur de la Jeune Graveure Contemporaine - Paris (1975 à 1979).
 - ◊ Membre Sociétaire des Peintres Graveurs Français, Paris (depuis 1976)

ԶՐԱՔԵԱՆԻ ՓՈԽՈՒՄԸ

ՏԻՐԱՆ ԶՐԱՔԵԱՆ (ԻՆՏԵՐՎՅՈՒ)

« ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ »

Յարալէզ Հրատարակչութիւն, 1974,
3 2 0 է ջ

ՏԻՐԱՆ ԶՐԱՔԵԱՆ

« Ե Ր Կ Ե Ր »

«Սովետ. Գրող» Հրատարակչութիւն,
Երեւան, 1981, 430 է ջ

Զեմ գիտեր, այս կրկնակ հրատարակումը կուտեմար Զրաքեանի արտադրութիւնը պիտի գտնէ՞ ա՛յն տեղը, խորութիւնը ու լույսը կը պատկանի, ուրիշ կը խօսին մեզի Մեծարեանց եւ Վարուժանի: Բոլորովին «զերծ» ժամանակէն եւ վեր՝ այս ու այն հոսանքէն, գեղագիտութիւնէն ու մտքի — թնէն, տարօրէն ապայծա՛մ է եւ հետու, գոնէ երեւութապէս, «մեր» պատմութիւնը յուզող հարցերէն՝ Զրաքեանի գիրքերը երկար ատեն մնացին հազուադէպ, լուրթեան մէջ քաւելով իրենց անկարելի անկախութիւնը: Եւ այսօր անոնք ոչինչ կը թուին կորսնցուցած ըլլալ իրենց առաջին փայլէն: Ամբողջ, անաղարտ:

Երեք քառորդ դար մը պէտք եղաւ, որ Ներաշխարհը իր ամբողջ պարականոնութեամբ նուիրագործուի պաշտօնական հրատարակութեամբ, որոշ ալ գիտական մօտեցումով: Երեւոյթը արժանի է ընդգծուի, նոյնիսկ եթէ Կ. Պատմաճեանի եւ Ս. Թօփչեանի խմբագրութիւնները փութիւր են ամբողջական երկերու ճամբուն վրայ: Ունէ զորոյ համար ամբողջական երկերը կրնան միայն բարիք ըլլալ: Եւ դժբախտութիւն է հաստատել որ ոչ Դ. Վարուժան, ոչ Զ. Եսայեան, ոչ Ռ. Զարգարեան, ոչ իսկ Գր. Զօհրապ ունին իրենց ամբողջական երկերը ինչ — պէս է Յ. Պարոնեանի բարեբախտ պարադան: Զիտիւնը նամականիներու մասին, որոնց մեծ մասը կը շարունակէ քրնանալ արխիւներու եւ մատենադարաններու խորը: Եւ ըսել, որ «մեր» գրականութեան պատմիչները գրական ըստորագրութեան են վերածած «մարդն ու գործը», առանց ի հարկէ շատ բան գիտնալու «մարդէն» եթէ ոչ անոր... Թուականային կենսագրութիւնը:

Ընտիր երկերը առաջին փորձն է, ըստ փիւռքի մէջ, միախմբուլ Զրաքեանի որոշ գործերը: Այնտեղ կը գտնենք անշուշտ Ներաշխարհը ամբողջութեամբ, բայց նաեւ անոր հրատարակութեան աւելիով գրուած Զրաքեանի ինքնաքննադատութիւնը՝ Ներաշխարհի Հեղինակէն Դիտարած խորագրերը կրող, նախապէս տպուած «Բիւզանդիոն»ի մէջ եւ մինչեւ այս հատորը գրեթէ անմատչելի: Հարկ կա՞յ ըսելու, որ Զրաքեանի այս գրութիւնը աւելի քան 40 էջերու երկայնքին կը պարզարանէ, առանց պարզելու, Ներաշխարհը եւ անոր ծրարները: Նոյնատպի 40 հնչեակներէն հոս կը գտնենք միայն 15 կտոր: Կարեւորը սակայն այլ տեղ է: Տպուած են շատ քիչ ծանօթ եւ ժամանակի մամուլին մէջ թաղուած արձակ էջեր — Նկարը, Առեղիս, Հոգի Անթրոպ, Տօրաւեմ Անցքը, բոլորն ալ գրուած Ներաշխարհին ետք: Վերջապէս Ընտիր երկերուն մէջ կան Զրաքեանին խորձ մը նամակներ, որոնցմէ միայն հրատարակուած էին կնոջ՝ Վերթինին ուղղուածները Թէոփիկի Տա — րեցուցին մէջ, բացի վերջինէն: Անշուշտ, եթէ նկատի առնենք Զրաքեանի եւ Ս. Կիրակոսի ընդարձակ նամակագրութիւնը, տրուածը կրնանք նկատել անբաւարար: Ըստ իս հակառակ այլ տեղ է, այն երկու երկար գիրքերուն, որ կու գան Զրաքեանի «Հարաբարակութեան» տալիսին, այսինքն՝ 1918-էն, եւ որոնք որքան յուսախաբէչ նոյնքան մեծարժէք վաւերացրելով են, արժանի մասնաւոր վերթերգութի (1):

Երեւանեան հրատարակութեան խմբագիրն է քննադատ Ստեփան Թօփչեան, կազմողը՝ Ս. Եսայեան: Իր 400 էջերով ի հարկէ աւելի ընդարձակ հատոր մըն է եւ բովանդակութիւնը՝ աւելի բազմազան: Ան ալ սակայն ամբողջական է: Տպուած են Ներաշխարհը, Նոյնատալը, հատորէ դուրս մնացած են երեք ուսանաւորներ, որոնցմէ երկուքը նախա — ներաշխարհային արտադրութիւններ են: Արձակ էջերու շարքը կը խմբէ Սալամաթ Լիւնը, Սեւ Ծով, Պոստի ի հալքի, Նկարը, Առեղիս, Տօրաւեմ Անցք գրութիւնները:

Ի տարբերութիւն Պատմաճեանի հրատարակութեան կը պահուի Հոգի Անթրոպ: «Քննադատական յօդուածներ» խմբագրին տակ կը կարգադրուին ոչ միայն ինքնաքննադատութիւնը, այլեւ նոյն բանալիէն մաս կազմող երկու ուրիշ էջեր, նուազ հետաքրքրական, գրեթէ պատմական յօդուած մը՝ Բանաստեղծութեան վախճանը, եւ Ռ. Պերպլեւան գրագէտ կոչուած ռուսմիտաբանութիւնը: Այս բոլորին կ'ընկերանան ծանօթ, Վերթինին ուղղուած 5 նամակները, բառարան մը եւ հակիրճ մատենագիտութիւն մը: Առանց մոռնալու Ս. Թօփչեանի յառաջարկը (էջ 5 — 26), ուր ինտրայի արտադրութեան մէջ մօտեցումը կը նախադրուի մեկնելով տպագրապատմութիւնէն:

Պէտք է գիտել տալ սակայն, որ Երեւանեան հրատարակութեամբ եկող Ներաշխարհն ու Նոյնատալը ամբողջական չեն: Ուշադիր ընթերցումը կը նկատէ, որ բնագրի մօտ երկուք ու կէս էջը յապաւում է, առանց որեւէ հետք ձգելու: Բնագրին մէջ այդ էջերը կը վերաբերին հաշիւի «գովերին» (Ներաշխարհ, 1906, էջ 232 — 235), որուն միայն սկիզբը կ'արտագրուի — « Եւ սակայն, թերեւս, նոյն իսկ հաշարուներուն ոչ մին գիտէր թէ հաշիւը հեշտալի ցնորներ ծնող գոյա — ցութիւն մ'ըլլալէ դեռ անհամեմատ աւելի խորին բան մ'է, զոր Մարդը՝ զոր ոսկեհանք, զոր դոհարաբարբի փնտռող, զոր երկայնակեցութեան օշարակներ փրկ — տըողը Մարդը Բնութեան մէջ գտած ըլլալ երեքը. թերեւս ոչ մին անոնցմէ ինչ — ծի՛ պէս գիտէր թէ ինչ է անիկա... » (էջ 232): Առանց հաշուի առնելու Ներաշխարհին յատուկ կէտագրութեան զանցումը, զիտարի հարթութիւնը, եւ — ալայն, թերեւս 250 էջոց հատորէ մը նոյն գեղջ գառնայ «Հնչին», ո՞վ գիտէ: Կարգ մը մարդիկ դուցէ ուղեն արգարացնել ջնջումը, յանուն թմբեցուցիչի դէմ գերադո՛յն պայքարին: Ամէն պարագայի եղածը չի դադարը գրաքննութիւն ըլլալէ: Եւ փաստօրէն «հեղինակային հրատարակութեան» յուշող հրատարակութիւնը չի յարգեր բնագրերը եւ գուրկ է այնքան յորընդմեջ «գիտական» արժէքէն: Անշուշտ միւրապէս «հրատարակութիւն» որ ինտրայի հատորին այդ գլուխը կը դարձնէ պարագայի զլխաւոր տարրէն: Ներաշխարհը ընթերցողը գիտէ, որ հաշիւը կը հետեւի նգիպտոսի բուրգերուն նուիրուած հատուածին, իրեն «համակրօնային», տիե — ղերական յափառակութիւն... դեռհիկ մարմնաւորութիւններէ անաղարտ, անապական... » (Ներաշխարհ, էջ 234): Այլ խօսքով՝ հաշիւը, ծովուն, հովուն, լոյսին, մահուան ծագիլին, խենթին, բուրգին պէս «խորհրդանշանակութիւն» մըն է, կապուած բոլորին եւ բնաւ, բնաւ գաղափար մըն է: Զարմանալին այն է անշուշտ, որ օսմանեան գրաքննութիւնէն ազատած էջ մը, իր հրատարակութիւնէն 75 տարի վերջ կը հանգիստի ուրիշ գրաքննութեան մը:

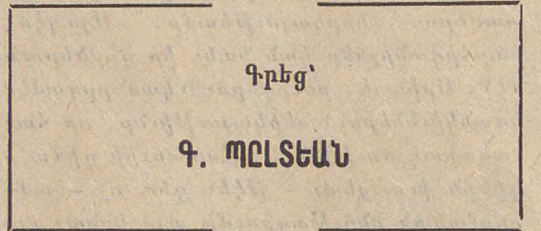
Իսկ Նոյնատալէն կը պահին 6 հրեւաններ, առանց ջնջումի յիշատակու — մին: Մտեմ Ներշնչում, Անբացարձիկ Գեղ, Բազմամբ, Մայրքում, Հոգիակոծ Գիշեր, Գերեզմանոց խորագիրները ու — նեցող այս կտորները կը զարգացնեն դէպի մահը դացող ցանկութեան թեման: Ամէն մարդ կը հասկնայ, որ նման ցանկութիւն, մահուան գեղեցկութեան դովք կամ առք, արտօնուած է, որ ինտրայի միայն ու միայն լոյսի ու կեանքի ջա —

(1) Ընտիր երկերուն կցուած է Կ. Պատմաճեանի «Ժամանակագրութիւնը», իմաստով Էպիկուս անտիպ մամուլակներու մէջերկրամեծութիւն վրայ, ինչ որ զայն այլապէս արժէքաւոր կը դարձնէ:

(2) Հոս պետք է գիտել տալ, որ «Հոգիակոծութիւնը» տեղի կ'ունենայ Աղէտի տարիներուն եւ կը քարգմանուի Զրաք —

տագով մըն է, եւայն, եւայն: Զննումը պարզապէս ինտրայի արտադրութիւնն էր գեղջէն ինչ որ մարդիկ «յոռետեսութիւն» կը կոչեն եւ որը քաղաքակիրթ մարդկութեան մէջ ընդունելի ու խոստովանելի՝ երեւոյթ է: Իմաստալից գրաքննութիւն, նորէն եւ միշտ, որմէ շահող առժամապէս «բարոյական» է, թերեւս, վնասող՝ գրականութիւնը:

Բարեբախտաբար, հակառակ իր այս թերիններուն, երկերը կարելիութիւնը կը ստեղծէ ընթերցողին հետեւելու ինտրայի մայր հատորին թէքիքով, որ կը կրէ Նոյնեմբեր 1913 թուականը, այսինքն՝ գրուած է Զրաքեանի «Հոգիակոծութեան» սեմին, ամէն պարագայի «Գեղեցկական» որակուած «Յայտնութիւն» Անդրաշխարհէն՝ յօդուածէն շատ ուշ (1910): Իսկ ի հալքին կ'աւարտի Բա — ցարձակին, «Առաջին Պատճառին» յայտնութեամբ: Եւր Առաջին Պատճառը կայ, հարկաւորապէս բացարձակ, հարկաւոր — րապէս կատարեալ, հարկաւորապէս հայր, պէտք է անոր կամքն ամէնուրեք ըլլայ ներկայ ու դործօն, տիեք իրեն օրէնք արդարութեան, գեղեցկութեան եւ սիրոյ» (Երկեր, էջ 309): Կ'ընդգծեմ «օրէնք», որովհետեւ ան է, որ Զրաքեանը կը տա —

նի գէպի «Հարաբարակութիւն»:

Եւ նոյն այդ բառը բաղաձայն անգամներ կը կրկնուի Տիկին Գ. Մազլեմեանի ուղղուած նամակներուն մէջ: Ընտիր երկեր (փաստօրէն երկերը եւ Ընտիր երկերը գերաւ կ'ամբողջացնեն) ըսի արդէն, կը բերեն երկու վաւերա — թուով Զրաքեանի «Հարաբարակական» քարգմանութիւնէն: Պէտք է ըսել, որ այս Հարաբարակական գործունէութիւնը, մեր գրականութեան մէջ Օշականէն մինչեւ Ս. Թօփչեան, կը նկատուի միայն ու աղիտալի դէպք մը: Աղիտալի՝ որովհետեւ Զրաքեան կը դադարէ գրականութեան պատկանելէ: Գրականութեան պատմ — միւր թերեւս իրաւունքը ունի այստեղ անկում ու կորուստ տեսնելու եւ փաստապարհային ընդարձակ «տուրքներով» հարուստ մարդու մը ելքը գիրքերու աշխարհէն: Բայց գրականութեան պատմի — շը կ'ենթադրէ մէկ բան, զոր կասկածի առարկայ չի դարձնէր. այն որ անգամ մը գրել սկսողը չի կրնար գրել դադարի, որ գրողը գրելէ ներքայտ համաձայնութեամբ մը կապուած է գրականութեան, որմէ դուրս ամէն փախուստ կորուստի կը համապատասխանէ: Զրաքեանի արտա — գրութիւնը սիրողներս, բոլորս ալ երբ կը ցաւեք գրադէպին վրայ, անոր կը մերժենք գրականութիւնէն հրաժարելու իրաւունքը: Որով՝ գրականութիւնը կը վերածուի հակա — ազատութեան մը, որմէ արձակուելու միակ եղանակը մահն է: Կը հասկնանք օրինակ, որ եղակի գիրք մը վերջ գրող մը ցիւսնա տափակութիւններ արտագրէ: Զենք հանդուրժեք կամովին հեռացումը: Ռեճպօ մը չենք կրնար «ընդունիլ» (2):

Հաւրը սակայն այն է, որ Զրաքեանի հրաժարումը ինքզին առարկայ կը դարձնէ այն առաջին «համաձայնութիւնը» որ մեզ կը կապէ գրականութեան: Անիկա գրականութեան բացարձակ ու ան — վերադարձ ժխտումն է, որուն չենք կըրնար թափանցել: Գրականութեան ժըլ — տումը անդժուած մըն է, որ թերեւս կը վրիպի նոյնիսկ ժխտողէն: Անիկա հերքումն է մարդու «արարչութեան» (Ի հալքին յարասելով): Որ կը բացուի միակ օրէնքին, որ Բացարձակն է: Կարծէք յանկարծ «արդարութեան, գեղեցկութեան ու սիրոյ» նախադասութիւնէն ջնջուէր «գեղեցկութիւնը»: Ի հալքին ո —

նանի մերժումովը գեմ վերցնելու: Փոր — ձուքին է հոգեփոխութեան ու Աղէտին միջեւ առնչութիւն մը գտնել, կապ մը՝ նոյնիսկ խորիմաստ արքան առեղծուածային: Զրաքեան անմահն է Աղէտին: Անա անպատասխան հարցումը: Թերեւս կը պարզուի անիկա երբ Զրաքեանի վերաբերող արխիւային բոլոր նիւթերը կը հրատարակուին:

որոշ չափով այս ջրնումը կը բացալարէ Բայց արդեօք Զրաքեանի հրաժարումն անապատելի՞ էր: Կը բաւէ կարգաւ Ներաշխարհի Մանօթութեան վերջին տպագրէրը: Գրեքն թերիններու մասին խօսք եւ «յետադայ երկերու լաւութեան» չափը, դէպ իր թերահաստութիւնը յայտնվելով, Զրաքեան կը գրէ. «Այս կէտէն կը ճշդուին բոլորովին՝ ինտրայի գիրքերովը միայն, կամ անոր մահուան գոր ինքը ամէն բանէ աւելի կը տեսնուինք արդէն մահուան հետաքրքրի միանգամայն կը բազմալ ճիշդ դատելու եւ պէտք ունի սիրութեամբ»: Զարման է անշուշտ, որ Զրաքեանի «անկա — դատապարտողները եւ անոր շարաքապահութիւն դարձը չըմբռնողները ի՞նչ պէս չեն կարողար գրուածք: Գրուածք ձեւականութիւնն է, ոչ ալ կանխադրութեան մը արդէնք: Անիկա կ'ընէ գրող գաղերու կարելիութիւնը իրեն ապրելու հոգեփոխութեան մէջ, ան ալ հոս Այն որ գրելու միակ կարելիութիւնը դառնայ անկարելիութիւն: Այն որ նամ չգրել: Զգրելը իրեն ապրելու կը նակ մը: Ահա գալիս կ'ընենք:

Ներաշխարհի մօտէն ընթերցող կրնար չնչմարել, որ ամբողջ հատորում է գրելու խնդրին, որ գրողը անգաղար կը փնտռէ արդար հիմը, որ գրելը կը բախի մէջ մը թուութեան, մէջ մը լուրթեան: Այնքին ինտրա բռնուած է գրական երկի տես թելութեան հարցին մէջ: Ուրիշ տես յոյս տուած է, որ Նոյնատալը անու թերեւս «հանճարեղ» կրկնումն է Ներաշխարհին — կրկնումը կրկնութիւնն է: Անկէ անդին՝ Զրաքեանի կը մտադապէս դադարի գրելէ:

Գրականութեան պատմիչին համար հանգուրժելին գրականութեան վերջին անգին շարունակուող, քաղքուող, ի տաճգուող կեանքն է, զոր Զրաքեան ճշնի իմաստաւորել «Օրէնք»ով: Անգուրժելին իր «տաղանդէն» գրութեան մարդն է, որ կ'ապրի նոյն անունին նոյն գիմակով, բայց ենթակայ լոյսը վին այլ ուժերու: Ասոնք են, որ կը դացուին Տիկին Մազլեմեանի դաս նամակներուն մէջ: Եթէ անոնք չապրեն նէին Զրաքեանի գրէին, պիտի վերածուէին անհեթեթ քարոզչութեան: Ահեթեթն ու քարոզը ե՛ն ալ արդէն: Բոլորովհետեւ տեղ մը կը կապուին Զրաքեանին, այսինքն իմաստի կատարին ծուղ, Բուրգին ձգտող գրողին, նոյնի նախկին գրողին, այն ատեն կը ստանա իմաստ: Այն ատեն կը չնչարեք անկու եւ տրամաբանական բրտութիւնը ոտքի կը հանէ այդ տողերը, որոնց սածը այնքան գետնաքար է սակայն Այդ բրտութիւնը պահուած ու զգալի քաղաքակիրթ խօսքի բրտութիւնը միայն համոզելու կիւքը, որ Աստուծո խօսքը կը դաւանի իրեն միւր ճշմարտութիւնը եւ կը տալիս է եկեղեցին իրեն ամբողջութեան Բարեւոյն: Բրտութիւնը բախու է «օրէնքին», որ զլխաւոր ու միակ նիւթն է Հոգի. 11, 1918-ին գրուած նամակն Բացարձակ օրէնքին հաստատումը միւրապէս անվաւեր կը դարձնէ ամէն բիւ օրէնք, կարծէք մէկ ոտուումը Զրաքեան անցնէր միւս կողմ, ոտումը որ ըրած ինտրայ Ներաշխարհին մէջ: Անգուրժելին եւ հունաւորը հարցը, որ այնք գոնգախօրէն կը տարածուի գրեքն մէկ խենթին առիթով, բայց նաեւ Բանգիւն Բուրգին, ամէն անգամ տարբեր լուծստանալով, նամակներուն մէջ կը բացայտուի միակ ու աստուածային «Օրէնք», «Աստուծոյ Օրէնքին» հնարանութիւնը իրեն (Ընտիր երկեր, էջ 290) Բրտութիւնը կ'ընդլայնի հոգեփոխութեան մէջ, երբ «օրէնքին» փնտռողը կը նոյնանայ Շարաքի Օրէնքին հետ, որով մարդկային «արարչութիւնը», ըստեղծումը կը դառնայ անտեղի:

Զրաքեան գիտէ, որ եկեղեցիի հերքումով վերթիւնին, կնոջ հետ ամուսնութիւնը կը դառնայ չեղեալ դէպք: Այս չէղքը նամակներուն մէջ յանկարծ մտնէ ընտանեկան, մարմնական տրտման որը բնաւ տարբեր է հարցէն, ըլլալով անոր յարացույցն իսկ: Կարգանքը — Երեւայ թէ ձեր ալ ահանքը հասած է արտաձայնութիւնը, որուն համաձայնութիւնը ըրած եմ կնոջս, ծեծեալ գայն, եւայլն: Այս տարաձայնութիւն սուտ է, Տիկին: Ոչ մէկ բռնութիւն, որ գործ դրած եմ եւ կնոջս վրայ: Միւս կողմէն չենք զարկած անոր: Միւս կողմէն ճշմարտութեան դարձն եւ անիկ վրէժն ալ իրեն հանդէպ գործած բոլոր յանցանքներուն համար քաղքուող ինքն

ՏԻՆՕ ՊՈՒԾԾԱԹԻ

Վ Ե Ր Ե Լ Ա Կ Ը

Երբ երկնաքերին, ուր կը բնակիմ, 31-րդ յարկէն վերելակը առի, իջնելու համար, ցուցակին վրայ 27-րդ եւ 24-րդ յարկերուն պզտիկ լապտերները վառած էին: Կը նշանակէ թէ վերելակը կանդ պիտի առնէր այդ յարկերուն վրայ, ճամպիտի առնէր մը առնելու համար: Երկու դռնակները զոցուեցան եւ վե - ղելակը սկսաւ իջնել: Շատ արագ վե - ղելակ մըն էր: Այնքան արագ, որ մէջ 31-րդէն 27-րդ յարկը անցաւ: 27-րդին կանդ առաւ: Գուր ինքնաբերաբար բացուեցաւ, նա - յեցաւ եւ բան մը զգացի, հոն, մէջս, ինքնաբերաբար բարձրութեամբ, ներքին խորձարար պիտի պտոյտի պէս բան մը: Ներս մտած էր, աղջիկը՝ որու ամիս - ներէ եւ ամիսներէ ի վեր կը հանդիպէի այս կողմերը եւ որ ամէն անգամուն ալ սիրտ զարնել կու տար: Շուրջ 17 տարեկան աղջիկ մըն էր, կը հանդիպէի երես մանաւանդ առտուն, դը - նոսներու մեծ կողով մը ձեռքը, ոչ վա - յելու եւ ոչ ալ անպաճոյճ. ետեւ նետ - ուած իր սեւ մազերը ամփոփուած էին՝ ճակարկ վրայ յունական ժայռաւէնով մը: Իր մէջ կարեւոր երկու բան կար, - դէմ - քը՝ նիւթ, կարծր, ոսկրուտ. շատ ցը - ցուն այտերով, փոքր, պինդ եւ արհա - մարտու բերանով, դէմք մը՝ որ տեսակ մը մարտահրաւէր էր: Եւ յետոյ քալելու իր ձեւը՝ վճռական, դասական. իր ամ - րող մարմնին ինքնավստահ արհամար - հանքով, իրեւ թէ աշխարհի տիրուհին ըլլար: Վերելակին մէջ մտաւ. այս անգամ կո - ղով չունէր, բայց մազերը միշտ ամ - փոփուած էին յունական ժայռաւէնով, չրթունքի ներկ եւս չէր կրեր, բայց պինդ եւ արհամարհոտ, մտոտ ու ցցուն իր բե - րանը ատոր կարեւր չունէր: Չեմ իսկ զիտեր թէ ներս մտնելուն անկարի մը նետեց ինծի կամ ոչ, աչքե - րը անտարբերութեամբ դիմացի պատին սեւեռեթէ առաջ: Աշխարհի մէջ ոչ մէկ տեղ կայ, ուր զիրար չճանչցող դէմքերը յիմարութեան այնքան խոր արտայայ - տութիւն մը ստանան, որքան վերելակի մը մէջ: Եւ երիտասարդ այդ աղջիկը, ինք եւս, անխուսափելի ապուշ արտա - յայտութիւն մը ունէր, յիմարութիւն մը սակայն՝ արհամարհոտ եւ ծայրաստիճան ինքնավստահ: Սակայն, մինչ այդ, վերելակը կանդ առած էր 24-րդ յարկը, եւ իր ու իմ մի - ջնէ մտերմութիւնը, այդ իրապէս պա - տահական մտերմութիւնը, վերջ գտած: Իսկապէս, երկու դռնակները բացուեցան եւ մարդ մը ներս մտաւ: Շուրջ 55 տա - րեկան կու տայի իրեն: Աւելի զառամած, ոչ գէր ոչ նիւթ, գրեթէ ճաղատ, խոր - լոված եւ խելացի դէմք մը: Երիտասարդ աղջիկը կեցած էր ուղ - դածի, ալ ոտքին ծայրը թեթեւ մը դէ - պի դուրսը դարձած, մանրեղնեւոր պէս՝ երբ կը լուսանկարուին: Դրած էր սեւ գոյնի շատ բարձր կրունկներով մու - ճակներ: Ունէր ճերմակ կաշիէ - կամ նման բանէ մը - ձեռքի պզտիկ պայու - սակ մը, տեսակ մը աւելի համեստ ձեւի ձեռքի պայուսակ մը: Եւ շարունակեց սե - լեւած մնալ դիմացի պատին վրայ, գե - րազոյն անտարբերութեամբ մը: Այն անտանելի տեսակի կիներէն էր, որոնք կը նախընտրեն աւելի տեղն ու տեղը սպաննուի, քան թէ ժպտա մը

չնորհել ձեզի: Ի՞նչ կրնար յուսալ ինծի պէս երկչոտ մը: Բացարձակապէս ոչինչ: Եւ յետոյ, եթէ իրապէս սպասուհի մըն էր, անձին հանգէպ պիտի զգար այն ամ - բարտաւան անվստահութիւնը, որ սպա - սաւորները ունին տէրերուն հանդէպ: Տարբերակ բան, 24-րդ յարկէն սկըս - եալ, վերելակը, փոխանակ իր սովորա - կան սրնթաց էջերն, դանդաղօրէն շար - փրտեցաւ, եւ, միշտ նոյն դանդաղու - թեամբ, սկսաւ իջնել: Կը նայէի աղջիկն՝ խցիկի պատերէն մէկուն վրայ փակ - ցուած. «Մինչեւ չորս հոգի մեծ արա - դութեամբ, չորսէն ութ հոգի՝ դանդաղ»: Ինքնաբերաբար, երբ ծանրութիւնը զգալի ըլլար, վերելակը կը դանդաղեցնէր իր ընթացքը: «Հետաքրքրական է, ըսի ինքնիրենս, ճիշդ երեք հոգի ենք, եւ այնքան ալ ոչ զէր տեսակէն»: Կը նայէի երիտասարդ աղջկան, կը յուսալի դոնէ որ պիտի բարեհաճէր ակ - նարկիս փոխադարձել. բայց ոչինչ: «Ես դէր չեմ, ըսաւ այն ատեն մարդը, որուն 55 տարեկան կու տայի, բարեհաճ ժպտելով, բայց եւ այնպէս բաւական կը կշռեմ, գիտէք: - Որքան: - Օ՛ր, բաւական, բաւական. եւ յետոյ, այս պայուսակն ալ կայ»: Վերելակին երկու դռնակները մէկական պայակիէ փոքր պատուհան ունէին, որոնց մէջէն կ'երեւէր յարկերուն դոց դու - ներուն տողանցելը՝ համապատասխան թուանշաններով: Բայց ինչո՞ւ այսքան դանդաղ կ'ընթանար վերելակը: Իրեւ թէ անդամալուծութենէ բռնուած ըլլար: Անձնապէս ուրախ էի: Որքան դանդաղ իջնէր, այնքան աւելի երկար պիտի մը - նայի աղջկան քով: Կը շարունակէի իջ - նել կողմնի շարքութեամբ: Եւ մեր ե - րեքն ոչ ոք կը խօսէր: Անցաւ վայրկեան մը, յետոյ երկու: Դրան փոքրիկ պատուհաններու ետին, յարկերը մէկ - մէկ կը տողանցէին, վա - րէն դէպի վեր: Քանի՞ յարկեր անցան: Պէտք է շատոնց դետնայարկ հասած ըլ - լայինք: Վերելակը ընդհակառակն կը շարունա - կէր իջնել, սպաւորիչ ծուլութեամբ, բայց կ'իջնէր: Աղջիկը վերջապէս շուրջը նայեցաւ, իրեւ թէ մտահոգ ըլլար: Յետոյ խօսքը անձանթիւն ուղղելով. «Ի՞նչ կը պատահի»: Միւսը՝ հանդարտ՝ «Կ'ուզէք ըսել թէ դետնայարկը ան - ցա՞նք: Այո՛, օրերով, անկասկած: Եր - բեմն կը պատահի: Իրապէս, դետնին տակն ենք. կը նշմարէ՞ք թէ այլեւս յար - կերուն դռները չենք տեսներ»: Ժիշդ էր: Փոքրիկ պատուհաններուն միւս կողմը կը սահէր խորտուրտ, աղ - տոտ ճերմակ պատ մը: - «Կատա՛կ կ'ընէք, ըսաւ երիտասարդ աղջիկը: - Ո՛չ, ոչ: Ասիկա ամէն օր չի պատա - հիր, բայց այսօր՝ այո՛: - Եւ ո՞ր պիտի վերջանանք: - Ո՛վ գիտէ, ըսաւ ան, խորհրդաւոր: Յամենայն դէպս ես այն տպաւորութիւնը ունիմ թէ որոշ ժամանակ մը հոս բան - տարկութեմ պիտի մնանք: Գուցէ աւելի լաւ կ'ըլլար որ իրարու ներկայանայինք»: Այլ ձեռքը երկնցուց երիտասարդ աղջ - կան, յետոյ ինծի:

- «Թոյլ կու տա՞ք. Սքիասսի: - Փերոզի, ըսաւ երիտասարդ աղջիկը: - Փերոզի... Համարձակեցայ ըսել իմ կարգին, ձեռքս երկնցնելով: - Իսթեր Փերոզի», ըսաւ, չուզելու պէս: Սաստիկ վախցած էր: Տարբերակ երեւոյթով մը վերելակը կը շարունակէր միւրեւթով երկրին ընդերքին մէջ: Սոսկալի կացութիւն մըն էր. այլ պարագաներու մէջ վախէն կը քարանայի: Ընդհակառակն, ինքնինքս երջանիկ կը զգայի: Կը նմանէինք ամայի կղզիի մը վրայ երեք նաւաբեկեալներու: Եւ տը - բամբարանական կը գտնէի որ Իսթեր ինձ - մով հետաքրքրուէր: Տակաւին 30 տարե - կան չկայի, եւ վայելուչ. այս փոքրիկ ամազոնը ի՞նչպէս կարենար նախընտրել այդ խռճած ծեր թիփը: «Բայց ո՞ւր կ'երթանք, ո՞ւր կ'երթանք, ըսաւ Իսթեր ամուր բռնելով Սքիասսիի թիւը: «Տէ՛, տէ՛, հանդարտ, աղջիկս, վտանդ չկայ: Չե՞ս տեսներ թէ ինչպէս կամաց կ'իջնենք»: Ինչո՞ւ իր թեւէն բռնեց: Կարծես ապ - տակ մը տուած ըլլար ինծի: «Օր. Իսթեր, ըսի, պէտք է բան մը

Տիմո Պուծծաթի ծնած է Պելլուսի, 1906-ին: Միլանոյի մէջ իրաւագիտու - քիւն ուսանել ետք շուտով կը մուկի - րի գրականութեան: Տակաւին երիտա - սարդ՝ կը գրէ բանաստեղծութիւններ: 22 տարեկանին «Փոքրիկեր Տէլլա Սե - րա»-յի քաղաքիցմ է երթալիս, ապա պատերազմական քաղաքից՝ Մո - վուսի մէջ: Կ'ապրի Միլանո: Պուծ - ծաթի գրականութեան մէջ պիտի հըռ - չակուէր իր«Փառարկներ Անպատը» վէպով: Նկարիչ, վիպասան, քառե - րագիր (1956-ին Ալպեր Քամիւի ցան - փերով եւ քաղաքականութեան փառիզի մէջ պիտի թեմագրուէր իր «Կարեւոր Պարագայ մը» քառերայնագրը), Պուծ - ծաթի երաժշտի թէ յատկապէս իտա - լիոյ ամէնէն աւելի սիրուած եւ կար - դացուած գրագէտներէն մէկն է:

Ըսեմ ձեզի. գիտէ՞ք թէ միշտ ձեզի կը սպասեմ: Գիտէ՞ք թէ անչա՛փ հաճելի էք ինծի: - Բայց... Ի՞նչպէս... առաջին ան - գամն է որ զերար կը տեսնենք, ըսաւ չոր չեչտով մը: - Գրեթէ ամէն օր կը հանդիպիմ ձեզի, ըսի: Առտուն, երբ կ'երթաք դնումները ընելու: Լսածս ձախաւեր բան մըն էր. Իսթերը, թէ՛ - «Ա՛, գիտէ՞ք ուրեմն որ սոցատուհի եմ»: Կը ջանայի սխալ քաւել. - «Սպասուհի՛, դո՛ւր, ո՛չ, երգում կ'ընեմ թէ այդ մասին բնաւ չէի մտածեր: - Այն ատեն ի՞նչ կը կարծէիք թէ ըլ - լամ. իշխանուհի՛ մը արդեօք: - Տէ՛, Օր. Իսթեր, ըսաւ Սքիասսի, բարեփալաւ. կուտուրելու ատենը չէ կար - ծեմ: Այլեւս ամէնքս ալ բախտակիցներ ենք»: Ինքզինքս երախտապարտ զգացի իրեն հանդէպ. միեւնոյն ատեն, սակայն, կը ջղայնացնէր զիս: - «Բայց դուք, Պր. Սքիասսի, նե - րեցէք համարձակութեանս, դուք ո՞վ էք ուրեմն: - Ո՛վ գիտէ: Յաճախ հարց տուած եմ ինքնիրեն: Ըսենք թէ բազմաբնակ եմ. վաճառական, իմաստասէր, բժիշկ, հաշ - տապահ, ճարտարապետ. նայած թէ երբ ինչ կ'ընեմ: - Կախարդ ալ չէ՞ք, կամ, ի դէպ, նոյ - նինքն սատանան»: Կը զարմանայի այս մղձաւանջային կա - ցութեան մէջ ինքզինքս ջիղջիկ երեւթէ հերոս մը: Սքիասսի սկսաւ խնդալ: Բայց վերե - ղակը միշտ կ'իջնէր. ժամացոյցիս կը նա - յէի. աւելի քան ժամ մը անցած էր ար - դէն: Իսթեր սկսաւ լալ: Կամաց մը ուսերէն բռնեցի. - «Ո՛չ, ոչ, մի՛ լալ, պիտի տեսնես, ամէն ինչ պիտի կարգադրուի: - Բայց եթէ... շարունակուի այսպէս... հարցուց երիտասարդ աղջիկը իր հեկե - կանքներուն մէջ. եթէ... շարունակուի այսպէ՛ս»: Նոյն բառերը կը կրկնէր միշտ: - «Ո՛չ, Օրերով, ո՛չ, պատասխանեց Սքիասսի. ոչ անօթութենէ եւ ոչ ալ ծա - րաւէ պիտի մեռնինք: Պայուսակիս մէջ պէտք եղածը ունիմ՝ գոնէ երեք ամսուան համար»:

Մտավախութեամբ կը դիտէի զինք: Ուրեմն, այս թիփը, սկզբէն ամէն ինչ գիտէ՞ր: Արդեօ՞ք ինքը չէր այս ամէնը հնարողը: Եթէ իրապէս սատանան է: Բայց խորքին մէջ, ինչ կարեւորութիւն ունէր սատանան եղեր է կամ ոչ: Ինք - զինքս այնքան զօրաւոր, այնքան երի - տասարդ կը զգայի: - «Իսթեր, չշնչացի ականջին, Իսթեր, ոչ մի՛ ըսեր ինծի: Ո՛վ գիտէ թէ որքան ժամանակ բանտարկուած պիտի մնանք հոս: Իսթեր, ըսէ՛ ինծի, արդեօ՞ք պիտի ուղէիր հետս ամուսնանալ: - Հետդ ամուսնանա՞լ, ըսաւ, եւ եզակի ըսուած այդ խօսքը ուրախութեամբ լե - ցուց զիս, բայց ի՞նչպէս կրնաս մտածել հետս ամուսնանալ: - Եթէ այդ է ձեզ մտահոգողը, ըսաւ Սքիասսի, պէտք է ձեզի իմացնեմ, զա - ւակներս, թէ քահանայ ալ եմ: - Բայց դուն ի՞նչ գործ կ'ընես, հար - ցուց ինծի Իսթեր վերջապէս հանդար - տած: - Ճարտարարուեստի դործատէր եմ: Գէշ չեմ շահիր, կրնաս վստահիլ, աղ - տորս: Անունս Տիմո է: - Մտածեցէք, օրերով, ըսաւ Սքիասսի, ի վերջոյ առիթ մըն է: - Ուրեմն», կը պնդէի: Վերելակը կը շարունակէր իջնել: Հա - սած էինք արդէն չեմ զիտեր քանի՛ հա - րիր մեթը խորութեան մը: Իսթեր վախի տարբերակ կծկում մը ունեցաւ դէմքին վրայ: - «Բայց այո՛, Տիմո, ի վերջոյ հա - մակրելի ես, գիտե՞ս»: Մէջէն բռնած, կուրծքիս կը սեղմէի զինք, եւ, չվախցնելու մտահոգութեամբ, փոքրիկ համոյր մը կու տայի ճակտին: - «Աստուած օրհնէ ձեզ», ըսաւ Սքիաս - սի հանդիսաւորապէս թեւերը բարձրաց - նելով: Ժիշդ այդ վայրկեանին վերելակը կանդ առաւ: Մնացինք առկախ: Ի՞նչ պիտի պատահէր: Արդեօ՞ք յատակը հասած էինք: Արդեօ՞ք դադար մըն էր՝ վերջնա - կան աղէտալի թաւաղուր անկումէն ա - ռաջ: Ո՛չ, այլ փոխարէն, երկար հառաչի մը մէջ, վերելակը սկսաւ կամաց - կամաց բարձրանալ: - «Թող զիս, Տիմո, կը խնդրեմ», ըսաւ յանկարծ Իսթեր, զոր միշտ բազուկնե - րովս զրկած էի: Վերելակը կը բարձրանար: - «Օ՛ր, բայց ո՛չ, ըսաւ Իսթեր, մինչ ես կը զգուշի զայն, հիմա որ վտանգը ան - ցած է ալ, այդ մասին խօսք չի կրնար ըլլալ: Եթէ իրապէս կ'ուզես, այդ մասին ծնողներուս հետ պէտք է խօսինք... Նշանուի՞լ, ինծի կը թուի թէ քիչ մը շատ կ'անապարես: Բայց, ի վերջոյ, կա - տա՞կ էր, չէ՞: Կը կարծէի, թէ կը հաս - կրնաս»: Վերելակը կը շարունակէր բարձրանալ: - «Ո՛չ, մի՛ պնդեր հիմա, կը խնդրեմ... Այո՛, այո՛, սիրահարած ես... սիրա - հարած... Գիտեմ, սովորական պատ - մութիւնը... Օ՛ր, վերջապէս, բայց արդ - եօ՞ք երբեք չեն ըսած ձեզի թէ նշանաւոր դուրս արդուկող մըն էք»: Կը բարձրանայինք ցնորական արագու - թեամբ: - «Վաղը տեսնել՞ զիս... Եւ ինչո՞ւ պէտք է վաղը տեսնուինք: Ձեզ չեմ իսկ ճանչ - նար... Եւ յետոյ, եթէ կը կարծէք թէ ժամանակ ունիմ... Ինչի՞ տեղ կը դնէք զիս: Սպասուհի ըլլալէս կ'օգտուիք, չէ՞»: Ձեռքին բռնեցի: - «Իսթեր, մի՛ ընեք, այդպէս մի՛ ընեք, կը խնդրեմ, ագիւս եղիր»: Ձղայնացաւ. - «Ձեզեցէ՛ք զիս... ձեզեցէ՛ք զիս... Ի՞նչ ձեռք եմ ասոնք. ինքնեցա՞մ էք, ի՞նչ. չէ՞ք ամէնար: Ձեզեցէ՛ք զիս, կ'ըսեմ... Պրն. Սքիասսի, եթէ կը բարեհաճիք, կրնայիք արդեօք այս մարդուն խօսք հասկնել»: Բայց, անբացատրելի կերպով, Սքիաս - սի անհետացած էր: Վերելակը կանդ առաւ: Դուրս հառա - չանքով մը բացուեցաւ: Գետնայարկ հա - սած էինք: Իսթեր փոքրիկ շարժումով մը ազատած էր ձեռքէս: - «Հանդիստ ձեզեցէ՛ք զիս ի վերջոյ... ապա թէ ոչ այնպիսի գայթակղութիւն մը կը հանեմ որ ամբողջ կեանքներուդ մէջ յիշէք»: Արհամարհոտ ականարկ մը: Արդէն դուրս ելած էր: Հեռացաւ, քալելով ուղղաճիգ, եւ հպարտ իր քայլերը իրեւ թէ մէկ մէկ նախատինք ըլլային ինծի ուղղուած:

Պրն. Սքիասսի, ինչ որ ինքն իր լեզուով համար - ժէք՝ գրեթէ հայրութեան հերքումին, յա - նուն ուրիշ «Հօր»: Այս լեզու ի նպաստ «Օրէնքին», Բացարձակին, ահա ինչ որ կը կազմէ բարոյութիւնը, ժխտող ամէն մասնաւորութիւն, նոյնիսկ նամակի հաս - ցեագիրը: Զարբան Օրէնքը ապրեցաւ իրեւ չեմ զարբան Օրէնքը, ինչպէս ինտրա - զայն փնտռեց իրեւ ներքինաբար ու ըս - տեղծում: Հոգեփոխութիւնը այն է, որ Չրաքեան օր մը այլեւս չուզեց փնտռել օրէնքը, այսինքն՝ գրել: Թերեւս գրելն է որ կնոջ պէս «բաժնուեցաւ» իրմէ: Իր Բացարձակը այլեւս պէտք չունէր գրելին: Գրիգոր ՊԼԻՏԵԱՆ

JULIEN GRACQ

ou l'art de la suggestion

De son vrai nom Louis Poirier, historien et universitaire, Julien Gracq (né en Anjou en 1910) affectionne un langage très recherché pour construire un univers où l'insolite s'alimente aux sources de l'attente imprécise et du pressentiment tragique.

Qu'il s'agisse de ses poèmes en prose (*Liberté grande*, 1946) de son théâtre (*Le Roi pêcheur*, 1948) ou, plus encore de ses récits, l'œuvre de Julien Gracq se caractérise par une rature de l'événement que compense un art poétique de la suggestion. L'auteur fait de nombreux emprunts aux légendes du Moyen-Âge et au mythe du Graal, ainsi qu'aux contes des Romantiques allemands. Dans ses premiers récits - *Au Château d'Argol* (1938) et *Un Beau ténébreux* (1945) - Gracq impose certains décors proches du

lettres françaises

par

Daniel LEUWERS

roman noir anglo-saxon qu'affectionne André Breton à qui il consacre d'ailleurs en 1948 un substantiel essai.

En dépit de son admiration pour l'intransigeante personnalité de Breton, Julien Gracq reste très en marge du mouvement surréaliste dont il ne partage pas le côté soupçonneux à l'égard du langage. De plus, indifférent à tout engagement politique, l'auteur accorde dans ses récits, beaucoup plus de place à l'environnement naturel qu'au contexte social. Quant à la psychologie des personnages, elle est purement poétique. Ce que Gracq privilégie, ce sont les atmosphères de mystérieuse attente comme dans *Le Rivage des Syrtes* (Prix Goncourt, 1951, refusé par l'auteur) et l'ensemble de trois nouvelles intitulé *La Presqu'île* (1970), ou bien de total dépaysement comme dans *Un Balcon en forêt* (1958) où l'aspirant Grange, isolé dans un blockhaus des Ardennes, se sent soudain « dans un monde racheté, lavé de l'homme ». Aventure confondue de la mémoire et du songe, le court texte *Les Eaux étroites* (1976) explore les mêmes thèmes.

Une vibration musicale habite cette œuvre discrète et d'une écriture classique qui ne se soucie guère de la mode. Loin des forfanteries de *La Littérature à l'estomac* qu'il dénonce dès 1950 sous la forme d'un pamphlet retentissant, Julien Gracq aime à retrouver dans ses volumes de *Préférences* et de *Lettrines* où les jugements critiques parfois mordants voisinent avec des souvenirs personnels ancrés dans la géographie magique de l'enfance le compagnonnage de ses œuvres-sœurs, de Gérard de Nerval à Edgar Poe.

Romans et récits:

- *Au Château d'Argol*, 1938
- *Un Beau ténébreux*, 1945
- *Le Rivage des Syrtes*, 1951
- *Un Balcon en forêt*, 1958
- *La Presqu'île*, 1970
- *Les Eaux étroites*, 1976
- Tous chez José Corti

Critique:

- *Préférences*, 1961
- *Lettrines*, 1967 et 1974
- chez José Corti

Բ Ա Ժ Ա Կ Ի Ձ Ե Ռ Ի Ն

Կատակի պէս, փոխան նամակի՝ Բարգէն Պտուսեանին

Կորսնցուցած փառք, կրօնք ու անուն,
Անտուն, անընկեր ու անհայրենիք,
Բայց հայրենիքի ծխանին ծուխով
Միացող արքայ՝ մէկ մէկ Արտաշէս,
Մենք, գաւակներս Հայոց Պատմութեան
Երբոր կ'անցնէինք Փարիզի շէնք
Պողոտաներէն՝ տողանցելու պէս,
«Մարտէշէզ»ը մեր՝ «Ընկա՛լ քաղցրութեամբ»...
Մինչեւ էլիզէ բերանած՝ շուարած
Խեղճ նարեկացի... «Առաւօտ Լուսոյ»՝
Երբոր գիշեր էր - Յուլիս 14:
Ի՞նչ լաւ էր, Բարգէն, երբ զիրար գտած,
Ամէն ինչ մոռցած, ամէնուն ներած,
Լուրբը՝ մեր դաշտի վերածած հիւզին,
Կուրքը դաշտերուն՝ բաշխած ամէնուն,
Մեր տաք, նարմատուն կրակը վառած
Նստած կ'երգէինք՝ բաժակ ի ձեռին:

Մեր անկողնին մէջ՝ տաք էր ձառնուսան,
Մեր ոչ թէ սիրոյն՝ այլ ցաւին նման:
Մեր թեւերուն մէջ ձառնուսան մերկ էր,
Գիտէինք առնել՝ այլ երբեք սիրել:
Մեր տխրութիւնը... քանգարանային
Միայն հնարքին, միայն Արարատ,
Կախած պատերէն - այլ երբեք սրտէն:
Մեր տխրութիւնը կարծես մերը չէր...
Մերը չէր, Բարգէն, մեր իսկ երազը
Զոր բանադրած էր Հայոց Աստուծոյ:
Մերն էր բաժակը բայց, մերն էր գինին
Երբոր կ'երգէինք՝ բաժակ ի ձեռին:

Սիրելի Բարգէն, Փրովանսի տաք
Լեռներուն վրայ, հիմա կ'ենթադրեմ
Ուրախ ես, հանգիստ: Արեւը շուայ
Հասուն աղջկան ստինքէն Է ափիդ:
Եւ սիրտդ ի վար ցողուած բարկ գինի՝
Խաղաղութիւնն ու գոյնը լեռներուն:
Լեռներուն վրայ գտար քաւտութեան
Կիներուն գաղտնի ծալքերն յիշեցնող,
Գտար նամակներ՝ միշտ հեռուն կանչող
Եւ մտերմութեան մը հետ ձեռք ձեռքի
Գացիր ուրտեղե՛ր... հասար... Երեւան՝
Որ ներկայ է միշտ, չես գիտեր ինչու:
Զգիտցար ինչու՞ հասար Երեւան
Բայց գտնէ, Բարգէն, դուն գիտցար պատուի
Պատաստող վերջին. ուզածդ չկար:
Լոյս բլուրներդ կը յիշեցնէին, ո՞ր տարօրինակ
Օ՛ր անմարդկային սրբապաշտութիւն,
Սգաւոր, տխրած Արարատը մեր:
Լաւ ըրիր, Բարգէն, պատու՝ ամէն ինչ
Որ նկար է, գիծ, այլ երբեք խորհուրդ,
Որ մարմին՝ սակայն գգուամբներուդ տակ
Զկրցաւ շարժիլ, չգիտցաւ տարփայ:
Բարգէն, թող լեռդ, եւ եկուր Փարիզ
Որ զիրար գտնենք՝ բաժակ ի ձեռին:

Եկուր որ կրկին եին օրերուն պէս,
Մէկ մէկ ուրուական, մէկ մէկ Արտաշէս,
Ամէնուն ներած, ամէն ինչ մոռցած
Պուրկարներէն փայլեց երգի պէս:
Երբանք անտուն, նո՛ր աշխարհներու:
Երեւակայէ՛ր Պուրկարներուն մէջ
Մարգագետիններէ՛ր... եւ ամպեր ամպեր՝
Թուի աղջիկներու երեսնս կուրծքով:
Անճարեւ ի՞նչ քաղցր պիտի ըլլայ
Սիրելու համար դեռ անհրաժեշտ
Յարդ մեր չքափած արցունքներով:
Մարգագետիններէ՛ր եւ ռսկի ցարեմ

Եւ բարօրութիւն... ա՛լ չփրտնող,
Խորշով չկապող լուսաւոր մակաւ:
Ա՛լ մարդը մարդուն համ, ճաշակ ու գոյն
Եւ պտուղ սիրոյ, վախճանեան ծնունդ՝
Վեհ, աստեղացունց, շէնք երկունքով:
Բարգէն, ամէն օր մենք պիտի բացուինք
Միշտ վերանորոգ, նո՛ր տեսիլներու,
Երբ զիրար գտնենք՝ բաժակ ի ձեռին:

Ի՞նչ լաւ է, Բարգէն, երազել այսպէս
Եւ Աստուծոյ պէս՝ ստեղծել ծայրէն
Աշխարհ ու երկինք... ի սկզբանէ՛...
Երեւակայէ՛ր գարնանը մարդոց
Արեւը երբոր յանկարծ կեցրնենք
Ճիշդ միջօրէին. ու... ե՛տ դարձ, յառա՛ջ
Դեպի Արեւելք. երբայ կորսուի՛
Ուրկէ որ եկաւ. եթէ արեւ է՝
Որեւէ տեղէ կը ծագի հարկաւ:
Երեւակայէ բայց պահ մը գտնէ
Զարմանքը, ամբողջ ողորմութիւնը
Հայրենի դժբախտ մեր փերթողներուն՝
Երբ Արարատը տանինք... Ալաւաւ.
Անպայման հոն ալ Հայ մը հասած է.
Կարօտը առնէ: Երեւակայէ
Բայց Նաւասարդեան ի՞նչ խրախմբ, երբ
Շուէտի ռսկի աղջիկներն ամէն
Բաժնենք Հայերուն, թէ՛ առէք կերէ՛ք
Եւ թէ անցէ՛ք ու բազմացարուք:
Ի՞նչ լաւ է, Բարգէն, եթէ հարկ ըլլայ
Կրկին խաչ հանել Աստուծոյ Որդին,
Այս անգամ՝ Հայոց փրկութեան համար:

Ինչ որ է. անցնի՛նք: Մինչեւ որ լուսած
Աստուած մը գտնենք. եւ ոչ թէ Հայր
Այլ խեղճուկրակ այդ երանալը
Հաւատայ Հայուն... եւ փրկեն զիրար:
Ինչ որ է, մինչ այդ, թէ օր մը օրանց
Լեռներէդ անդին փնտրելու երբաս
Բանաստեղծը մեր - Յարութը գտնես
Ըստ սովորութեան բաժակ ի ձեռին.
Զմոռնաւ, Բարգէն, ըսել Յարութին
Թէ օր մը Զուլալ կոչուած լեռնցին
Լուրջ ու յոռակայ, բաժակ ի ձեռին,
Սիրային փերթուած մը ըսելու պէս
Մեր Արարատին հայեցող այսպէ՛ս...
Թէ՛ աւելորդ բեռ, անիծի՛ց արմատ
Ու ցաւ, կորսուի՛ հագիւս, սրտէս.
Եթէ Աստուած ես՝ այսօր սուրկեցայ
Թէ Աստուծին ալ ճախողածը կայ -
Եթէ խորհուրդ ես՝ մնացիր անհաս -
Այս ժողովուրդին փորձանք մը պակաս:
Իսկ եթէ լեռ ես՝ կեցիր լեռան պէս
Մանրացած հողին՝ ոչ թէ սրտին մէջ:

Փարիզ, 26 / 8 / 1974

Յ. Գ.

Կը ներես, Բարգէն, մոռցայ ըսելու
Թէ Ուրբաթ, ամսու 23-ին
Յուրակաւորներն եղանք Շահմուրին:
Արցունք մը պակաս - երգ մը աւելի՛:
Բարգէն, եթէ ոչ երկրով ու կեանքով
Հարուստ ենք, սակայն, մեր մեռելներով:
«Կենաց» չունինք բայց, ո՛ն, յիշատակի՛ն,
Յոռակայս՝ վերջին բաժակն ի ձեռին:

ԶՈՒՎԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Hommage au Professeur Levon KHATCHIKIAN(*)

(1918 - 1982)

par Jean-Pierre MAHÉ

Un vaste bureau parfaitement rangé, un visage affable, attentif aux paroles de son interlocuteur: la silhouette frêle et frileuse d'un homme qui descend la rue Abovian, pleine de soleil, en tenant par la main un tout petit garçon: le sourire par lequel il répond au salut de l'étudiant qu'il a reconnu au passage: telles sont, avec le souvenir d'une soirée passée en sa compagnie, chez un des ses proches collaborateurs, les dernières images que je garde, en octobre dernier, du savant qui vient de s'éteindre, l'Académicien Lévon Khatchikian, Directeur du Maténadaran depuis près de trente ans.

Les visiteurs qui aperçoivent, à l'extrémité de l'Avenue Lénine, sous la gigantesque statue de Mère Arménie, la façade majestueuse du célèbre musée, avec Mesrop Machtots et son disciple agenouillé, Movses Khorenatsi, Anania Chirakatsi et tous les plus grands noms des lettres arméniennes, ont peine à croire que cette bibliothèque des Anciens Manuscrits n'existe pas depuis toujours, tant elle paraît liée au passé arménien. Pourtant, en 1954, quand Lévon Khatchikian, qui avait alors trente-six ans, devint Directeur du Maténadaran, les précieux manuscrits n'étaient pas encore installés dans le monument où nous les voyons aujourd'hui, qui date de 1957. Plus encore, cette collection qui compte actuellement plus de 16000 manuscrits, dont près de 11500 en arménien, à quoi s'ajoutent quelque 2000 fragments, était alors bien loin d'être aussi riche: rappelez-vous que, peu après la fondation de la R. S. S. d'Arménie, le fonds ne comportait que 6137 unités. Dans l'accroissement considérable qui s'est effectué depuis lors, le Professeur Lévon Khatchikian, qui a dirigé le Maténadaran durant plus de temps que tous ses prédécesseurs réunis à joué, naturellement, un rôle essentiel (cf. 9. 12).

Cependant la conservation des manuscrits est inséparable de leur étude, qui, dans le cas d'une collection aussi vaste, implique forcément un travail collectif. De ce point de vue, le Professeur Lévon Khatchikian a su concilier les nécessités pratiques avec les exigences de la science. Afin que la plus grande collection mondiale de manuscrits arméniens fût plus rapidement accessible à tous les spécialistes, il fit publier, de 1965 à 1970, un catalogue provisoire en deux volumes. Cet ouvrage, composé par O. Eganian, A. Zeytounian et P. Antabian, comporte 10408 numéros, avec une longue introduction sur l'origine des collections, des tables et de précieux index. Dans l'avenir il sera remplacé par une description détaillée des manuscrits qui comptera environ 20 volumes, dont le premier devrait paraître prochainement.

Outre les œuvres littéraires qu'ils nous transmettent, les manuscrits arméniens

contiennent de nombreuses indications économiques notées par leurs propriétaires successifs, dans les pages de garde ou dans les espaces demeurés libres à la fin des seigneurs sur la vie quotidienne des villages et des monastères de l'Arménie médiévale. Poursuivant l'œuvre du Catholikos Gareguine Hovsepian, qui avait publié à Antilias en 1951 les 459 colophons les plus anciens, conservés sur des manuscrits copiés du VIIe au XIIIe siècle, le Professeur Lévon Khatchikian publia à son tour les colophons des manuscrits du XIVe et du XVe siècle, travail gigantesque qui parut, en quatre gros volumes, de 1950 à 1965 (cf. 3. 7). Ces volumes sont les premiers d'une série qui doit être continuée par ses collaborateurs ou par ses collègues du Maténadaran et de l'Académie des Sciences: outre les deux volumes de colophons du XVIIe siècle, déjà édités par Achot Hovhannissian et Vazguen Hakobian, d'autres auteurs travaillent à rassembler ceux des XVIe et XVIIIe siècles.

Chaque volume de l'édition du Professeur Lévon Khatchikian commence par une vue d'ensemble extrêmement concrète de la période envisagée. Evoquant par exemple, au tournant des XIVe-XVe siècles (cf. 7), les invasions mongoles et les campagnes de Tamerlan, il n'adopte pas le point de vue détaché d'un historien moderne, classant et mesurant les événements selon leur importance politique ou militaire, mais celui, immédiat et spontané, que lui dictent les paroles mêmes des Arméniens qui en furent les témoins et, le plus souvent, les victimes: «Oh! le massacre qu'ils ont fait, s'écrie Grigor Khatetsi, d'hommes et des femmes avec leurs enfants! Ils enterraient vivants les hommes, les étouffaient sous la terre ou dans l'eau; ils foulaient les bébés aux pieds de leurs chevaux».

En une période aussi tragique, les monastères restaient les seuls refuges de la population et des clercs les mieux instruits. Mieux encore que les chroniques, les colophons nous permettent de suivre les travaux et les déplacements des vrapets les plus célèbres, comme Grigor Tathevatsi, qui meurt en 1408, ou Mattheos Djoughayetsi, qui enseigne à la même époque à Tathev, puis à Metsop. Lévon Khatchikian reproduit et annoté les notices, souvent autographes, de ces grands maîtres et de leurs élèves, témoins de tous ces événements. Dès 1956, il consacre une monographie spéciale à la vie et à l'œuvre de Mattheos Djoughayetsi (cf. 8): Commentaires sur les Evangiles de Luc et de Jean, Questions et réponses apologétiques sur la foi, Odes et Hymnes (Tagh et Gandz), Scholies sur Evagre, Ephrem le Syrien et Jean Chrysostome, Commentaire sur les six jours de la Création, Panégyrique de Grigor Tathevatsi, Sermons etc. Les index qu'il ajoute au recueil des colophons constituent en eux-mêmes une espèce d'annuaire, un vivant répertoire prosopographique de deux siècles de culture arménienne.

Ce travail sur les colophons des XIVe-XVe siècles est, en quelque sorte, la clef de l'œuvre scientifique de Lévon Khatchikian. De fait, à de rares exceptions près, elle converge tout entière vers cette période. Les quelques études qu'il a consacrées aux origines des lettres arméniennes (cf. 16) et aux traditions théo-

« Կ Ա Մ » ՀԱՆԴԵՍ ՎԵՐԼՈՒԹԱԿԱՆ

ԹԻՒ 1

Գրեց՝ ԶՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

ԿԱՄ-ը երկդմի, երկմաստ: ԿԱՄ-ը իր գոյութեան անդրադարձող, զայն հռչակող իրրեւ բայ՝ «Հանդէս մըն է որովհետեւ է», այսինքն՝ կա՛յ: ԿԱՄ-ը նաեւ իրրեւ մակրայ, կա՛յ ու չկա՛յի պէս թէական բան մը, որովհետեւ «պայմանով որ ըլլայ» այն՝ որ «հուզէ անորոշը յարգել, լսելի դարձնել զայն, եւ հոն միայն ուր կարելի է՝ որոշել»: Ահաւաստի ահաւոր հանդէսին՝ «որ կը ներկայանայ հրապարակին վրայ», եւ որ, չենք զիտեր ինչու, «ստիպուած չէ գիտակցութիւն ունենալու իր ծնունդի վայրկեանէն իսկ՝ իր սերունդին ու ծննդաբանութեան մասնադասակութիւններուն» (լաւ չհասկը - ցանք. արդեօք ԿԱՄ-ի պատասխանաւ տունները կը մերժեն ստանձնել իրենց իսկ ձեռնարկին պատասխանատուութիւնը...): ԿԱՄ-ը կը մերժէ նաեւ վայր, ընդունելով սակայն «Թերեւս Սփիւռքը իրրեւ այդք»: Կը մերժէ նոյնիսկ սերունդը ներկայացնել «քանի որ կը ճանչնայ միայն անհատականութիւններ, բարեկամութիւններ»: Յայտնի իսկ չէ թէ այդ ընտրածը, ճանչցածը արդիւնք է որոշ մտայնութի, ուղղութեան: Ինչ է միտք բանին. անհատականութիւն մը կրնայ ընդունել՝ համաձայն իր գիւղումներուն, եւ բարեկամութիւն մը վերածուի անհատականութեան՝ համաձայն փոխադարձ գիւղումներու: Այսինքն, խորքին մէջ ոչ թէ սերունդ, այլ ինքզինքը ներկայացնելու պէս բա՛ն մը: Կը խորշիմ ընտրանքի բառէն, բայց այդ իսկ պատճառով հոս կրնամ ըսել թէ որոշ, տակաւին բացառիկ ընտրանքի մը ուղղութեամբ հանդէսն է ԿԱՄ-ը՝ որ «հաստատուելով ու խոստովանելով թէ չի դիտեր գրականութեան ինչ ըլլալը, ոչ ալ անոր չորսը դարձող արբանեակներուն, գրաքննադատութեան, գրականութեան տեսաբանութեան ինչ ըլլալը» կ'ուզէ ըլլալ վերլուծական համադր: Չենք գիտեր թէ ինչպէս կարելի է վերլուծել չըդարձածը. բայց վերջ հաստատումին ետք կը զարմանանք որ «գիտակցով սակայն որ գրականութեան ճակատագիրը անկախ չէ, չի կրնար ըլլալ, գրականութեան ընդհանուր իրողութենէն, ԿԱՄ-ը պիտի ուզէ ստանք փոխադարձ կապակցութեան եւ խնդրականացումին վայրը հանդիսանալ, չմոռնալով երբեք որ սփիւռքեան ծայրագոյն պայմաններուն մէջ՝ գրականութեան էութիւնը կրնայ հասած ըլլալ իր վերջաւորութեան (որքան ալ յանկարծական թուի այսպիսի դադար մը), վերադարձուելով առկէ իր ծագումին»: Ողորդակները, թէ մենք այս լեզուն չենք հասկնար՝ կարենալ ըմբռնելու չափ իսկ ԿԱՄ-ի խմբագրականին այս միտքերը: Մենք այս լեզուն չենք հասկնար, որովհետեւ չհասկցանք թէ ինչու «լեզուն ճշմարտութիւնը այսօր ինչպէս երէկ՝ իր մոռացումին մէջ իսկ է», եւ երբեք պիտի չհասկնանք, «թէ խօսքները լեզուն մէջ այդ մոռացումը մոռացումը՝ այդ է

Թերեւս ԿԱՄ-ի վերլուծական յառաջադրանքներուն ամէնէն կարեւորը»:

Երբեք չենք մերժեր մեր Հասկցածը: Կը կարդանք ամէն ինչ որ կը հետաքրքրէ մեզ: Կ'առնենք անհրաժեշտը, մենք ալ, մեր կշիռով: Կ'ընդունինք ու կը պահենք արժանիք: ԿԱՄ-ը կարդա-ցինք ծայրէ ի ծայր, յաճախ համբերութեամբ: Ոչ մէկ նորութիւն՝ Որբու-նիի «Մահազգէ»ին մէջ: Նոյն գրադէտն է. հոս գուցէ նուազ թափթիփած, նուազ տարտղնուած, գոնէ ընթերցելի, բայց չօգտիւն նիւթին հանդէպ որքա՛ն մահերեսային, գրեւորակ. քանի մը դեղեցիկ միտքեր բաւարար չեն՝ ոտքի պահելու համար 59 մեծագիր էջեր:

Աւելի քան հետաքրքրական է Գ. Պըլտեանի «Կարաբաղի գրականութեան»ը, վերամշակում՝ ՏՐԱՄ-ին մէջ տպուած տարբերակի մը, տեսակ մը վերլուծում՝ մեկնութիւն՝ Ն. Սարաֆեանի Վեցմէնի Անտառը-ին: Յաճախ Գ. Պըլտեանի հետ գրական մեր ըմբռնումները եղած են տարբեր, գրեթէ հակոտնեայ, ինչ որ չարգիլեր սակայն տեսնելու եւ գնահատելու իր մէջ ստեղծագործ մտաւորականը: Իր տեսութիւնները, գործ մը վերլուծելու վերաբերական, դիպչունական, մեր կարծիքով քիչ մը չոր եղանակը ընդունելը կամ ոչ, ինքզինքը, այդ ուղղութեամբ յատկապէս, հաստատած են՝ զիմալ է այլեւս Պըլտեան: Ներաշխարհ ունեցող հեղինակ: Մանրամասնէ, չեղի կամ ոչ՝ կը ստեղծագործէ: Ունի իր լեզուն: Կրնայ առարկուիլ, մենք եւս առարկած ենք ու կ'առարկենք պարզու-թեան, յատկապէս մասին (հասկնալի ըլլալու հարց չկայ հոս). բայց ինքն իր հանդէպ կը թուի անկեղծ, ինքն իրեն՝ հասկնալի: Աւելին՝ ունի իր ընթերցողները (այսինքն՝ զինք փնտրողները):

Չենք կրնար նոյն հաստատումները ընել Մ. Նշանեանի «Վահան Թեֆեան, կամ՝ Անկախի Անգր»-ին մասին, կամ ալ անկէ թելադրուած, որ ԿԱՄ-ին գլը-խաւոր բաժինը կը կազմէ: 133 էջերու մէջ բազմաձայն (առանձին գիրք մը...) այս գրութիւնը հաւանաբար առանձին գլուխ մը կազմէր - եւ հոն ինքզինքը արդարացնէր - Վ. Թեֆեանի մասին մօտ 2000 էջոց առանձին ուսումնասիրութեան մը մէջ: Ամէն ինչ կայ հոս, գիտութիւն, իմաստասիրութիւն, հոգեբանական, սեռային, սիրային, ախտաբանական ամէն ձեւի, ամէն տեսակի վերլուծում՝ բացի գրականէն այնպէս՝ ինչպէս ցարդ սորված ենք կարդալ բանաստեղծներու մասին: Կը խոստովանինք թէ շատ բան չը հասկցանք, ինչպէս եւ Հասկցանք ընթերցումը դիւրացնելու համար հեղինակին թելադրութիւնն իսկ. «Այս աշխատութեան մէջ գործադրուած յղացքներն ու վերլուծումները մակադրուած ու խաւաւորուած են, այնպէս մը որ իւրաքանչիւրը անկախ չէ անշուշտ իր նախորդներէն ու յաջորդներէն: Բայց անոնց հանդիպել, անոնց ազդեցումը բացառապէս յանգեալին կարելի է գուցէ հանգիստի նախ՝ հինգերորդ գլուխին, ապա եւ մանաւանդ՝ ութերորդ գլուխին մէջ, այն էջերուն մէջ որոնք նուիրուած են երեւութաբանութեան մը կարելիութեան ու իմաստին»: Մարք Նշանեանի երկարաշունչ, մանրազնին այս գրու-

(*) ԿԱՄ, Հանդէս վերլուծական, քիւ 1, Փարիզ, Սեպտեմբեր 1980: Տպուած Պէլլուք, 1981-ին (?), 288 էջ: Քարտուղար-պատասխանատու՝ Մ. Նշանեան: Հասցէ. -

Ք ինչէ մը կայ որ յաճախ լսած եմ, երբեմն կարգացած, նոյնիսկ՝ ե՛ս ալ կրկնած, — «Րաֆֆիի վէպերը, մանաւանդ հայրենասիրութիւն եւ ազատամեջութիւն մարմնացնող պատմական վէպերը, հայ յեղափոխական ոգիի եւ շարժումի հուսկերը ցանկերն»:

Անսովոր կամ անծանօթ գաղափար մը չէ այս վարկածը, որ ունի իր տարրեր — բաղնիքը, ուրիշ ազգերու գրականութեան պատմութեան մէջ ալ: Համայնապար երկիրներու մէջ մինչեւ այսօր այնքա՛ն դուրսը է մշակոյթի (ըսենք՝ գրականութեան) եւ քաղաքականութեան կապերու մասին հաւատքն ու կասկածը, որ լրջօրէն կը կիրարկուի գրաքննութիւնը: Պիտի ուզէի փորձ մը կատարել Րաֆֆիի գերին մասին ընդհանրացած բայց չլիցուած այս վարկածը վերլուծելու, որովհետեւ նման վերլուծում նախ կը պահանջէ որ վերլուծողին սեւեռինք մեր գրականութեան ու Պատմութեան վրայ, եւ ապա կ'արտօնէ մեզի սա հարցումը տալ — «Եթէ իսկապէ՛ս ընդհանուր երեւոյթ է մշակոյթ — քաղաքականութիւն կապը, եւ եթէ իսկապէ՛ս Րաֆֆիի ստեղծագործութիւնները եղան հոնաւ եւ նախակարգաւ» 19-րդ դարու հայ յեղափոխութեան, ապա ո՞րո՞նք եւ ո՞ւր արտադրեցին այն արուեստը, որ ծառայեց իրեն հոնաւ եւ նախակարգաւ, մեր օրերուն ծաւալող ահաբեկչական շարժումին համար: Ո՞վ է ՀԱՀԳԻ-ի Ծերենցը, ո՞վ եղաւ Հայկա — կան Յեղապահութեան Արդարադատութեան Մարտիկներու (ՀՅԱՄ) Րաֆֆին»:

×

19-րդ դարու ընթացքին թէ՛ ազգային — քաղաքական տեսութիւնը, թէ՛ ալ մարքսական տեսութիւնը մտածեցին մշակոյթ — քաղաքականութիւն հարցին մասին: Հարցը այնքա՛ն բարդ է, որ անոր վերանայումը փորձել անկարելի է հոս: Կարժէ միայն խաղաղութիւնը, եւ ընդ — գրծել թէ ի՞նչ է իմ մօտեցումս, որ անխուսափելի պարզացում մըն ալ ստիպ — ուած է ըլլալ:

Նախ, նշել որ մշակոյթ, միտք, մը — տաւորական աշխատանք, արուեստ եւ դեղարուեստ նոյն բաները չեն, սակայն ես

թիւնը արդիւնք է անշուշտ լուրջ աշխատանքի մը: Աշխատասիրութիւն՝ բառին բուն առումով. աշխատասիրութիւն սա — կայն, որուն կը պակսի, գուցէ, գրական — ստեղծագործական թափ, աւին: Չկարենալով խորանալ ըստ էութեան, դարձած է տեսակ մը բանաստեղծութեան բանասիրութիւնը, ա յ ս ի ն ք ն բանաստեղծութեան տուն տուող թէքէեան մարդու, «հօր», միասեռականի, եւայլն, հոգեվիճակներուն, աղքատութիւններուն քննութիւնը, պարզօրէն (եթէ երբեք կարելի է գրութեան մը մեկնելով՝ վերլուծ — տեղծել մարդը...):

ԿԱՄ-ը կը հրատարակէ նաեւ երկու թարգմանութիւններ՝ Վալթեր Պէնիս — մինի «Թարգմանիչին Գործունէութիւնը» եւ Մ. Պլանչոյի «Թովմաս Մթաղիւնը»-ն 1, 2, 4, եւ 5 գլուխները: Ենթադրաբար (որովհետեւ չէ յիշուած) Մ. Նշանեանի վերադարձով վե — ըրոյշեալ թարգմանութիւնները, կը զարմանա՞նք որ իր լեզուն, այս պարագային, շատ աւելի յստակ է եւ հասկնալի: Ընդհանրապէս հակառակը կը պատահի:

Անհրաժեշտութիւնը այս հանդէսին — ի՞նչ հարց: Որեւէ ձեռնարկ, ստեղծագործութիւն, կու գայ անհրաժեշտութիւն մը, պահանջ մը լրացնելու՝ հեղինակին մտքին մէջ գտնէ: Եղական, նոր ձեւի, նոր մօտեցումի հանդէս է ԿԱՄ եւ նորութիւնը իր հետ կը բերէ անկասկած անխուսափելի հարցականը, կասկածը՝ որ կարեւոր չէ սակայն: Կարեւորը այն է որ ԿԱՄ-ի պատասխանատուները կը թընդին աւելի՛ քան ինքնավստահ: Նորութիւն մը, անշուշտ, կը յաջողի կամ կը ձախողի: Այդ մէկը մենք չէ որ կը ճշդենք: ոչ ալ հեղինակները. այլ՝ Պատմութիւնը:

2. Գ.

պիտի գործածեմ «մշակոյթ» բառը ու Րաֆֆիի գրականութեան օրինակը, իբր խորհրդանշել՝ միւս բոլորին: Նմանապէս, քաղաքականութիւն եւ յեղափոխութիւն բառերը պարզացումներ եւ խորհրդանշ — ներ են միայն, — կարելի չէ մտնալ որ այս բառերը մաս կը կազմեն տեսական խմբաւորումի մը, որ կ'ընդգրկէ նաեւ տնտեսական ու ընկերային: Այլ խօսքով, Րաֆֆիի եւ հայ յեղափոխութեան մասին խօսել՝ կը նշանակէ քննել Մարքսական տեսութեան հանրածանօթ գոյքը, եմքալաւոյցը եւ գերալաւոյցը: Ոմանք կը հաւատան թէ այս երկու ստորագործութիւնները գոյութիւն ունին, թէ զանոնք կարելի է զատել իրարմէ, եւ թէ տրմ — տեսականը (այսինքն՝ արտադրամիջոց — ներու մակարդակն ու տիրապետութիւնը) զուտ ենթակառոյցն է, եւ թէ ուրիշ ամէն միտք ու արարք, ըլլա՛յ զեղարուեստական կամ ընկերային, գերակառոյցին կը պատկանի: Կան նաեւ մտածողներ, որոնք այս երկուքի զանադանումը սխալ, աւելորդ եւ կամ նոյնիսկ վտանգաւոր կը նշկարեն: Եթէ ես կ'ընդգծեմ այս տարբեր կարծիքներու գոյութիւնը, այդ կ'ընեմ ընթերցողին զգացնելու համար թէ որ — քա՛ն մեկան թափուած է այն բարդ հարցին վրայ, որուն մէկ մասնիկը կ'ուզեմ քննարկել ես, սա փորձին մէջ:

Ուրեմն, փակենք փակագիծը, յիշելով միայն Կառլ Մարքսի եւ Ժ.Ս. Գարու Մարքսականութեան հետաքրքրական հաստատումներէն մէկը, — պնդում՝ թէ ենթակառոյցը բնորոշէ ուժն է որ կը տրնորինէ գերակառոյցի բնոյթը, բայց մի — աժամանակ հաւատք՝ որ գերակառոյցի մէջ աշխատող մտաւորականը, ինքնին Կառլ Մարքսը, կրնայ դաշնակցի ենթակառոյցի մէջ բանող գործաւոր — պրոլետարին հետ եւ այդպէս փոխել քաղաքականութիւնն ու Պատմութիւնը: Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինանշանը կը կրէ նոյնինքն այդ յոյսին ու հաւատքին ազդեցութիւնը եւ հետքը, բահն ու փետուրէ գրիչը:

Ի դէպ, Հ. Յ. Դ. -ն եղած է ու կը մընայ միակ հայ քաղաքական կազմակերպութիւնը (համայնապարտութեան գաւառ) որ կը շարունակէ չեղած մշակոյթ — քաղաքականութիւն կապի կարեւորութիւնը: 1981-ի 22-րդ Ընդհ. Ժողովը վերջապէս կ'ընդգծէ այդ կապի իմաստը, ու վերջերս պաշտօնական Հ. Յ. Դ. -ի լուրջ մտաւորականներէն մին, Յարութիւն Քիւրճեանը, կ'ընդլայնէ Ընդհ. Ժողովի հաստատումն ու կոչը, եւ «Մշակոյթ եւ Մտաւորականութիւն՝ Քաղաքական Դատի Սպասին» յօդուածով (տե՛ս «Հայրենիք», Մարտ 9, 1982, անկասկած արտասուած «Ազգակ»էն, սակայն մեր մամուլը չի հասիր իր Սփիւռքացիւ ընթերցողներուն տեղեկացնել թէ ո՞ր թերթի ո՞ր համարէն արտասուած է այս կամ այն կտորը):

Քիւրճեան կ'ընդունի, իր յօդուածին առաջին իսկ բաւերով, թէ «մշակութային եւ ընկերա — քաղաքական ոլորտներու սերտ յարաբերութիւնը, պարզ է, այսօր չէ որ հարցականի տակ պիտի առնուի այլեւս»: Համաձայն եմ որ այդ յարաբերութեան գոյութիւնը չի կրնար այլեւս հարցականի նիւթ ըլլալ, սակայն ան — շուշտ նման հաստատում ինքնաբաւ ու վերջնական չէ, չի կրնար ինքնին պատասխանել պատմական բնոյթ ունեցող հարցերուն, որպիսին է Րաֆֆի — յեղափոխութիւն կապի խնդիրը, կամ ահա — բեկչութիւն եւ Սփիւռքահայ գրականութիւն կապի հարցը: Անշուշտ Քիւրճեանի յօդուածին նպատակը կը տարբերի իմ նըպատակէս, — ան կ'ուզէ պահանջել «յանձնառու» մտաւորականութիւն մը, որ կ'ընդունի քաղաքական դատի մը (սովորական յօդուած հարցը կրնայ եզրակացնել տալ որ քաղաքական դիմ մը ստիպուած է նոյնքա՛ն «յանձնառու» ըլլալ՝ իր մշակոյթին հանդէպ:

×

Րաֆֆիի վերադարձած գերբ՝ իբրեւ հոնաւ եւ ակունք հայ յեղափոխական շարժումի, շատ բան կը պարտի ոչ միայն անոր վայելած հակա ժողովուրդականութեան, այլ նաեւ այն իրողութեան, որ իր մահուան թուականը (1888) եւ Հնչակեան կուսակցութեան (1887) ու Հ. Յ. Դ. -ի (1890) ծնունդի թուականները գրեթէ կը գուգաղթարին: Դիւրին է եզրակացնել թէ մէկուն գործը միւսին

նուիրուող երիտասարդ ու խանդավառ սերունդ դաստիարակեց ու պատրաստեց: Կ'արժէ սեւեռել վարկածին վրայ, եւ ընդլայնել մեր պատմական հորիզոնը:

Նման ընդլայնում անմիջապէս ցոյց կու տայ թէ հայկական ազատադրական շարժումը ք ա ղ ա կ ա ն ր ը — նոյթ ստացաւ, մշակութային եւ զրաական խթանի գոյութենէն առաջ: 1680-էն 1780 երկարող հարիւրամեակի ընթացքին անձեր, խմբակներ, նոյնիսկ որոշ դատաւներու ժողովուրդը եւ ընտը — բանին (միասին) առին հայ ազատագրական շարժումի առաջին քայլերը, — նընք միայն Իսթայլ Օրի, Դաւիթ Բէկ, Յովսէփ Իմին անունները եւ հայ վաճառականներու, եկեղեցականներու, դիւ — զապետերու եւ մելիքներու այն փոքր խմբակները, որոնք առին այդ ձախող քայլերը: Իսկ ի՞նչ էին ձախողութեան պատճառները, — թշնամիին հօգուտիւնը, Հայութեան անբաւարար տնտեսական եւ կրթական վարդապետը, սակայն նաեւ մշակութային խանգը խտացում, միատարրութիւնը չարժանաւորող կապերու ընդհանրացում, — բաներ, որ միայն համատարած մշակոյթի միջոցաւ կարելի է ունենալ, եւ զորս չունէր Հայութիւնը այդ օրերուն: Կրօնքը, ինքնին, չէր բուրս:

Մշակոյթը ընտանիքի մը մշակած գեղարուեստը չէ միայն, այլ զանազան խմբակներ, խաւեր ու դասակարգեր իրաւորու կապող մտածելակերպը, — մտածելակերպ՝ որ կը մշակուի վէպերու մէջ ալ. օր ա թ եր թ եր ու մէջ ալ. կը տարածուի երգերով կամ Մ ա յ ր Հայաստանի նկարներով. կրնայ բազմապատկուի ու ընդհանրանալ՝ քարոզներու եւ ձառերու միջոցաւ, 19-րդ դարուն (ինչպէս այսօր, շատ աւելի ազդու հետախույզ կամ ձայներիցով):

Րաֆֆիի վիպագրութեան դերը չափազանց մը կը մոռնայ յետ — 1680-ի այն 200 տարուան պատմաստութիւնը (նախ ձախող, ապա՝ յաջող) որ զբաղեցուց սերունդներ, իմէ՛ս առաջ: Այդ պատրաստութեան կամ ենթահողի «մշակում» անխոնջ մշակները եղան, նախ՝ Միսի — թարեանները, որոնք 1730-ական թուականներէն մինչեւ 1850 ստեղծեցին մը — տաւորական սերունդ եւ մշակոյթ: Վերջերս Նիւ — Եօրքի Գոլոմպիս համալսարանին մէջ Տոքթ. Գեորգ Պարտապ — ճեան կու տայ դասախօսութիւններու շարք մը՝ «Հայութեան ինքնապատկեր — րացումի զարգացման հանդուսները» ու մասին. իր առաջին դասախօսութեանը ընդգծեց Միսիթարեաններու հսկայ դերը իբրեւ վերնախաւի մը համար մշակոյթ ստեղծող եւ միջակ դասակարգի զարգացնող թափանցող, — անոնց Պատմութեան դասագիրքներն ու բառարանները, անոնց հայաշունչ դիւցազներգութիւնը (Հայր Ա. Բագրատանի «Հայկ Դիւցազն»ը) եւ Ալիշանի («Նախապետ») քերթածները՝ 1830 — 1860 թուականներու սերունդը բունկեցող Պահլավ — լեան, Թովմաս Թերզեան եւ Հայկական Օփերա-ն, մանաւանդ Արշակ Բ. -ի նը — ւիրուած պատմական օփերաներու շարքը, որոնք (կ'ընդգծէ Տոքթ. Պարտապեան) յուզեցին Պոթահայութիւնը եւ 1850-1870 թուականներուն սեւեռեցին ժողովուրդի վերնախաւին ուշադրութիւնը իր հին Պատմութեան ու նոր ստեղծուող եւ անդադար վերամտածուող արուեստին վրայ:

Միաժամանակ, Պոլսոյ ժողովուրդը կը յուզուէր Սահմանադրութեան հարցով, մինչ թէ՛ Պոլիս, թէ՛ Իզմիր ունէին հայ մամուլ մը, որ թէ արեւմտահայերէնի ստեղծման կը սատարէր, թէ՛ ալ նոր մը — խացումին եւ ընդհանրացման: Դարա — վերջին (1900), Պոլսոյ մէջ վեց հայերէն թերթ կար, մինչ միայն 4 թերթէն թերթ, եւ գրել — կարդալ դիտողը Հայերու համեմատութիւնը շատ աւելի բարձր էր, քան Թուրքերու մօտ: Այլ խօսքով, Հայութիւնը ունէր մշակութային զարգացումի եւ միատարրող մշակոյթի մը ընդհանրացման կարելիութիւններ, որոնց ստեղծումին ամէնէն գործօն աղ — զականներն էին Միսիթարեանները, բողո — քական միախոնարները (1830-էն ետք), Իզմիրի բարեկեցիկ վերնախաւը ու Պոլսոյ ամիրանները, որոնք հիմնեցին դրագոններ ու տպարաններ, ապա՝ հայ մամուլը եւ Ֆրանսերէնէն ու անգլերէնէն

կատարուած անհամար թարգմանութիւններ, մանաւանդ Սըր Ուալթըր Սքոթի վերջերս Հիւկոյի գործերէն: Վերջապէս, կենսական է յիշել Մատթէոս Մամուրեանի թերթօն — վէպը, Սեւ Լեքին Սպար (1871 — 1880), որ պատմական վէպ է եւ Ծերենցի երեք պատմական վէպեր (Թորոս Լեւոնի, 1877. Երկուսն Թ. Կարու, 1879. Թէպարտու Ռշտուկի, 1881):

Այլ խօսքով, 1780-էն 1880, Րաֆֆի վէպերուն Արեւմտահայութեան հասնւթն ամբողջ դար մը առաջ, ազգային մշակութան եւ ինքնագոյութեան պարտաւորութեան էր արդէն, ընկերային եւ տնտեսական զարգացումին, ինչպէս նաեւ զանազան անձերու եւ կազմակերպութիւններու աշխատանքին շնորհիւ:

Արեւելեան — Հայաստանի մէջ ալ, անշուշտ, նմանօրինակ ազգական կապերուն Կովկասի Հայութեան մշակոյթը: Եթէ հոն համեմատաբար տեղը էին Միսիթարեան ու մանաւանդ բողոքական շարժումները, նոյնքա՛ն զօրաւոր էին մամուլն ու ընկերա — տնտեսային աղաքներ, հօգը էր ուսական մշակոյթի ազդեցութիւնը, ինչպէս նաեւ հայրենաստեղծագործութիւնը ու վեպը, — Մեւրաթ Թաղաթեանի վէպ վարդապետի խաչատուր Արտեմիսի վերջ Հայաստան (գրի առնուած 1841-ին, հրատարակուած 1858-ին), Մուրացանի Ռուզմե — ր (1871) եւայլն: Նոյնքա՛ն մեծ էր ուսական մշակոյթի ծանօթ գրիչներու եւ մտաւորականներու ազդեցութիւնը, — Պատկանեալ Գ. Արծրունի, մանաւանդ Միքայէլ Նապաստեան:

Չի բաւեր չեղտել միայն՝ Րաֆֆիի գրականութեան նախակարգաւորներու գործունէութիւնը: Մենք կը տեսնենք Մուրադ — Կիւրճեանի հսկայ դերն ու շնորհիւնը՝ յետադարձ նայուածքով, իրեն յաջորդողներու ստեղծագործութեան օգնականին մէջէն: Րաֆֆիի երկերը ընդ ազդեցութեան ու ներկայ համար մէկ մեծ մասը կը պարտին 1887 — 1900 հայկական յեղափոխութեան, ինչպէս եւ նոր դարաշրջանի ա՛յն գրողներուն որոնք այս կամ այն ձեւով շարունակեցին պատմական վէպի աշխատանքը: Րաֆֆիի գործին թափը պահեց իր ժականութիւնը՝ շնորհիւ Աւետիս Ահարոնեանի պատմածքներուն (որոնք զարգացան իր հայրենասիրական թեմաները), Ռուբէն Տէր — Միկասեանի յուշերուն, Մալխասի վէպերուն եւ յուշ

Գրեց՝

ԽԱՉԻԿ ԹԵՕԼԵՕԼԵԱՍ

րուն, նոյնիսկ շնորհիւ Համաստեղի զգալի տակ Ձիւռք»-ին: Վերջապէս, Րաֆֆիի երկերու եւ հայ պատմական վէպ ու ժականութեամբ հետաքրքրուող զինքնին կրնար մոռնալ Ստեփան Ջօրեանի, Գրիգոր Դեմիրճեանի, Սեւր Սանդաղեանի վէպերը ու ինչպէս Դաշտեցի Ռաֆֆի մը միացած է դեռ Արտեմիսի ու Րաֆֆի գործին:

Ուրեմն, գրողի մը երկին ազդեցութիւնը, քաղաքական գործունէութիւնը վրայ, «պատճառ — արդիւնք» երկուսն թեան սահմաններէն շատ անդին կը տարածուի: Այդ գործը՝ դիւրաւ դատարարելի է եւ զատ քննութիւնը երեւոյթ մը է անբաւարարի կապերով ուրիշ իրողութիւններու հետ մը, — հիւսկէնէն մը թէն է միայն Րաֆֆիի գործը, միայն անցեալին ու ապագային, ընկերային զարգացման ու մշակութային հոլովութիւն, մանաւանդ գրական սեփ մը

սինքն՝ պատմական վէպի) ամբողջ եղա-
փոխություն (եվոլյուցիոն)։ Այն պարզ
թուղ վարկածը, թէ Բաֆֆի դործը ա-
նհանգ էր յեղափոխական սերունդի մը
ոգնությունը, կը մնայ որոշ չափով
վաւերական, սակայն կը կորսնցնէ իր
ախարհային դերը։ Կը դառնայ մէկ
մասին լեզու, ընդհանուր հաստատու -
մի մը, որ կ'ընդգրկէ սերունդներու մը-
շակութային միատարրումի գարգացման
պատմութիւնը։

×

Հայ նոր աւարակները, յուսալի է,
Սփիւռքահայութեան նոր քաղաքական
մտայնութիւնը եւ գործունէութեան ամբողջ -
լիութիւնը չէ եւ պէտք չէ ըլլայ, սակայն
այլ նորութեան զլխաւորը։ Գերազանցաւոր -
հասկանալի է, ու անկասկած գարծած է
անոր խորհրդանշը։ Միաժամանակ, այդ
աւարակական գործունէութիւնը Լիւրա -
նահայութեան գործունէութիւնն է առա-
ւելաբար, թէեւ անոր ծաւալումը այժմ
կ'ընդգրկէ ծնունդով Ֆրանսահայ եւ ի-
րանահայ արեւակիցներ։ Այլ խօսքով,
կըր այս փորձին մէջ զիս հետաքրքրող
նարկումը կ'ուղղեմ ժամանակակից Պատ-
մութեան, այդ հարցումը անմիջապէս կը
ստանայ տեղական բնոյթ, այսպէս,-
տրուած ըլլալով որ հայ նոր աւարակ -
լիութիւնը 1950-էն ետք ծնած Լիւրանա -
հայերու ճիւղերով աշխարհ եկաւ, ինչ
էր այն միատարրութեամբ մշակույթը որուն
«մէջ» մեծցաւ աւարակներու սերուն-
դը։ Տեսնական, ընկերային, քաղաք -
ական բայց մանաւանդ մշակութային գոր-
ծունէութեան ո՞ր տեսակները, սեռերը եւ
հաստատութիւնները ծառայեցին իրեւ
հոնտ, ակունք ու նախակարգապետ՝ այդ
նոր շարժումին։

Իմ նպատակը Լիւրանահայութեան ընդ-
հանուր վերլուծումը կատարել չէ սա -
կայն։ Օր մը պէտք է կատարուի այն,
զուցէ նոյնի՞նքն այս թերթի էջերուն
մէջ, որպէսզի կարենանք յօրէն հաս -
կնալ մեր անմիջական անցեալը, որ տա-
կալին կը պայմանաւորէ մեր ներկան։
Նման ընդհանուր վերլուծում վե՛ր է իմ
կարողութենէս եւ անդին՝ մէկ փորձ -
յօդուածի սահմաններէն, եւ ուրեմն ես
կը գոհանամ կենսական կէտեր հաստա-
տելով իրեւ տուեալ։

1920-էն 1950, յետ - Եղեռնեան վի -
րականօրումը ստեղծած էր ենթակառոյց

Յետ - 1950-ի լիւրանահայ մշակույթը
նախ՝ դանդաղորէն, ապա, 1965-ի (Ե -
ղեռնի 50ամեակի) անկրկնադարձէն ետք,
արագորէն, ծնունդ տուաւ հայ նոր գրա-
կանութեան մը եւ գրաքննադատութեան
մը (Գ. Պրլուեան, Գ. Շահինեան, Յ. Աբ-
րաքան, եւայլն) որ արդի մտածելա-
կերպի արահետներով իր արուեստը հաս-
ցուց նոր հասունութեան մը, սակայն
պէտք է ընդգծել որ այդ նոր առօրինի-
քաղաքական ունէր իր գինը,- կարելի է
զայն իրականացնել, առանց մասնակի
խզումի մը։ Անեկամ է եւ ուրիշ ուսա -
նողական - գրական թերթերու ընթեր -
ցողը այսօր կը տեսնէ այդ դանդաղ եւ
ոչ - ամբողջական խզումի ուղին, եւ
կ'եզրակացնէ որ այդ մշակույթի կապերը՝
հայ նոր քաղաքական կեանքի հետ, կը
պահանջեն աւելի երկար եւ մանրամասն
մօտեցում, քան այն՝ որ կարելի է կա-
տարել հոս։

1965-էն ետք կար նաեւ գրականու -
թիւն մը, որ կը փորձէր արտայայտել
Սփիւռքահայութեան ժամանակակից իրա-
կանութիւնը։ «Նախիր», «Սփիւռք» եւ
«Բազին» կը պարունակէն նման գրու -
թիւններ,- վահէ Օշականի իրադատու
գործը կը պահանջէ զատ վերլուծում,
քանի ան կը պատկանի թէ՛ յետ - 1922
սերունդին, թէ՛ ալ յետ - 1950 ծնողներու
սերունդին։ Կարելի է անտեսել ուրիշ -
ներ,- Ա. Ծառուկեան ու Սմբատ Փանոս-
եան, օրինակ, բայց այս յօդուածը հե -
տաքրքրող երկուստեք սերունդի ամէնէն
յատկանշական գրողը եղաւ կին մը, Վե-
հանոյ թէքեան, որուն 1969-ին գրի առ-
նուած մէկ քերթուածին, «Յապաղած
Տուրք»-ին, կ'արժէ անդրադառնալ։

Քերթուածը կ'արտայայտէ Պէյրութա -
հայ աղջկան մը մտքերն ու զգացումնե-
րը, մինչ ան կը վերջիչէ պատանեկան
սէր մը,- աղջիկը ատեն մը մօտ գգա -
ցած է կուսակցական տղու մը, որուն
նուիրումին «յապաղած տուրք» կը վճարէ
այս կտորը։-

Մեծ իտէլիներ ազգիդ համար ունէիր։
Ես՝ մաշակած մշարտութիւնը լեզի
Բացատրեցի թէ երազ է ամէն բան.
«Ծովի-ծով»ը պատրանքն է ամէն Հայի.
Ո՞վ չուզէր անկախ, միացեալ Հայաստան։

Յայտնօրէն, աղջիկը «իրատես» քաղ -
քեանէն մըն է, որուն իրատեսութիւնը

վեճեր, վեճեր, վեճեր յայտնի ու
գաղտնի,
Միութիւններ անմիաբան. միշտ արթնւմ
Առաջնորդներ՝ գերիներ ժանգոտ գանիմ։

Այս առաջնորդները շատ բարձր համա-
րում ալ չունին նոր սերունդին, ասինքն՝
աղջկան սիրած երիտասարդին հանդէպ։-

Արիւմանքահճ. Եթէ կրնաս՝ համագուի՛ր
-«Նոր սերունդը դաւաճանն է պապերուն»։

Պատանի աղջիկը չի հաւատար որ նոր
սերունդը իսկապէս դաւաճան է, սակայն
իր «իրատեսութիւնը» իրեն կը թելադրէ
որ իր կուսակցական ընկերով նուիրումը
դատաւարութեամբ է վստահում եւ յու -
սախարութեան,- խօսքը ուղղելով ոչխա-
րի պէս մօրթում ժողովուրդի մը այս
զաւակին, աղջիկը կ'ըսէ։-

Երազէ՛ր գեռ... ու գայլաբոյժ մի՛ գգար.
Դեռ մնամ է բաժանատուած ոչխարի։
Եւ կէս դար ետք, ժողովուրդն այս,
սեսած քարդ
Ամէն բեկոր մէկ պահանջ, մէկ բռնցք
ունի...
Ցո՛յց տուր հիմա լուծումի ելք մը
անխաբ,
Կուսակցութիւնդ աշխատահճ կը տանի։

Քերթուածի երկրորդ մասին մէջ, կինը
կը վերջիչէ պատանութեան իր սէրը, կը
վերջիչէ անոր նուիրումը, եւ այժմ մի-
այն հիացմունք կը զգայ անոր հանդէպ։-

Մտիկ ըրիւր կարծիքներս յոռետես.
Աչքերուդ մէջ բռնկում կար հաւատքի։
Վերջին կայծը սկիւռիդ մեղմ, մղտնեւ։
Թօթափեցիր... Ես ուժդ նոր գգացի...
Զգացի որ հաւատք խաբիսն ունի այլ,
Առաւօտներդ չեն մանչնար վերջ կամ
սկիզբ։
Մեղում էիք հպարտ՝ կուսակցութեանդ,
Համագումար որ «մեր Մասիս»-ին կը
համարի՛ր։...

Եւ այս բոլորէն ետք է որ կինը կը
հանգիստի այդ երիտասարդի նկարին,
թերթի մը մէջ։-

Մշիկ - մշիկ կը կարգայի երբ յանկարծ
էջերուն մէջ նկարդ լուռ կայնեցաւ...
Ես յիշեցի՝ մեր գրողները մարած,

առաջ, թէքեան կը սեւեռի հին ու նոր
կուսակցական սերունդները իրարմէ բաժ-
նող հասկացողութեան վրայ, ինչպէս նա-
եւ «յանձնառու» եւ «ոչ - յանձնառու»
երիտասարդ սերունդները իրարմէ բաժ-
նող խրամատին վրայ։

Կենսական է Սփիւռքահայութեան յա-
տուկ երեւոյթը բոլորովին չանջատելի՝
համաշխարհային իրականութիւններէ։-
Եթէ Լիւրանահայ վէպը, բանաստեղծու -
թիւնը, գրականութիւնը (թատրոնը՝ բա-
ցառեալ) եւ գեղարուեստը չեղան ակունք
եւ արտացոլում՝ հայ քաղաքական կեան-
քի մէջ տեղի ունեցող փոփոխութեանց,
ապա նոյնքան կարեւոր է ընդգծել, որ
արեւմտեան քաղաքակրթութեան մէջ,
ընդհանրապէս, նոյնն է երեւոյթը։ Ձը-
րանսա, օրինակ, 1955-էն ի վեր չէ աը-
տադրած գրող՝ գեղարուեստի մարզին
մէջ, որ հասնի աղբեցութեան կամ համ-
բաւի այն գաղաթնակէտին, որուն հասան
իր քննադատ - փիլիսոփայ - պատմագէտ
մտաւորականները,- այսօր՝ Լոնտոնէն
մինչեւ Նիւ - Եորք ու Սան - Ֆրանսիսքօ,
Համպուրիէն մինչեւ Ռիօ-տէ-ժանէյրօ,
Իվ Պոնֆուայի, Քլայտ Սիմոնի, Միշէլ
Թուրնիէյի գործերը չեն մարդոց միտքը
եւ նոյնիսկ արարքը յուզողները, այլ՝
Միշէլ Ֆուքօ, Ռոլան Պարթ, Ժաք Տէր-
րիտա, եւայլն։

Լիւրանահայութիւնը չունէր մտային
հասունութիւնը եւ այն կարելիութիւն -
ները, այսինքն՝ անկախ եւ ինքնարաւ
համալսարանական ու մամլոյ այն հաս-
տատութիւնները, որոնք պիտի արտօնէին
իրեն արտադրել ծանրակշիռ մտաւորա -
կաններ ու մտածողներ։ Սակայն եթէ
իտէլ պայմանները պոյութիւն չունէին,
կային կարելիութիւններ, որոնք օգտա-
գործուեցան, եւ որոնց զարգացումը ուղ-
ղակիօրէն եւ անմիջականօրէն կապուած
է հայ նոր քաղաքական կեանքի յեղափո-
խութեան։

Կային, նախ, հայկական եւ օտար երկ-
րորդական հաստատութիւններ, Ֆրան -
սական ու ամերիկեան համալսարաններ,
եւ հայ ուսանողներ, որոնք միատարրեալ
հայ դասականացած մշակութիւն ծանո -
թանալէ ետք կը յաճախէին այդ դպրոց-
ները։ Կար նաեւ կիսանկախ կամ անկախ
մամուլ,- «Նախիր», ապա՝ «Սփիւռք»,
ապա՝ «Ահեկան», եւ վերջապէս՝ «Երի-
տասարդ Հայ»։ Համալսարանական ուսում
ունեցող, թէ՛ հայ, թէ՛ միջազգային մը-
շակութիւն ու մտաւորական աշխատանքին
քիչ - շատ ծանօթ հայ երիտասարդներ,
որոնք կ'աշխատակցէին այս մամուլին,
կը գիտակցէին որ կա՛ր ՊԱԿ մը, ՄԱԿ-էն
անդին,- ահա հո՛ն, այդ խմբակներուն
մէջ էր որ ծնաւ հայ նոր քաղաքականու-
թեան մտածելակերպը։

Այլ խօսքով, 1950-ական թուականնե -
րէն ետք մշակույթ - քաղաքականութիւն
կապի առանցքը դադրեցաւ գրականու -
թիւն - գեղարուեստի «մէջէն» անցնիլ,
ու դարձաւ մտաւորական աշխատանք -
քաղաքականութիւն կապ, ճիշդ այնպէս,
ինչպէս գուշակած էր Անթոնիօ Կրամուշի,
1920 - 1936 թուականներուն։ Այսօր, ըս-
տիւր, հայ վէպն ու քերթուածը ուս -
վիրաներ չեն այնքան, որքան՝ դէտեր,
իրականութիւնը ուղղակի եւ անուղղակի
ձեւով արձանագործներ, որոնք քաղաքա-
կան զօրասիւնէն հեռու մնալով, կը քա-
լեն անոր հետ, բայց քիչ մը մեկուսա -
ցած։ Ինչ որ կոչ մը չէ՛, ըստ իս, «յանձ-
նառու» գրականութիւն մը մշակելու,
այլ՝ հաստատում մը, առանց դատումի։
Միջոցին, կարելի է հաստատել, որ եւ-
թակառոյց - գերակառոյց կապը, կամ
միտք - իրականութիւն կապը, կամ գե-
տակցութիւն - արարք կապը կա՛յ, կ'ապ-
րի, եւ որ ռահմիթայի դեր կը կատարէ
ու կատարեց հայ միտքը, 1965-էն ետք,
բայց ո՛չ գեղարուեստի մարզին մէջ այն-
քան, որքան՝ մտքի եւ գրութեան ուրիշ
ածուներու մէջ,- մամուլը ունեցաւ ա -
ռաջնակարգ դեր. քաղաքական, ընկերա-
յին, փիլիսոփայական բայց մանաւանդ
պատմական վերլուծումները (թէ՛ ակա-
դեմական, թէ՛ յօդուածագրային) ունե-
ցան արտակարգ դեր։ Մեր Պատմութիւ-
նը, այս անգամ, ներկային կապուեցաւ
նոր պատմագրութեան միջոցաւ, եւ ոչ
պատմական վէպի։ Իսկ այդ նոր պատ-
մագրութեան գործօն դաշնակիցն էր
լուրջ մամուլը, որուն դերը նոյնքան
ծանրակշիռ է այսօր, որքան էր Պոլսոյ
կամ Թիֆլիսի մէջ, Բաֆֆի օրով։

ՄՇԱԿՈՅԹ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

մը, Պէյրութի, Լիւրանանի եւ ընդհանրա-
պէս Միշէլի - Արեւելքի մէջ, որ կը նը-
մանէր Պոլսոյ կամ Թիֆլիսի մէջ 1885-ին
գոյութիւն ունեցող ենթակառոյցին,- եւ
կեղեցիներ, դպրոցներ, մամուլ, եւ (նոր
աղբակ մը, որ չկար դար մը առաջ) կու-
սակցական ու միութենական կեանք։ Հա-
կառակ դասակարգային խաւերու զանազա-
նումին, կուսակցական մամուլի տարբեր
ուղղութիւններուն, եւայլն, կա՛ր որոշ
լավով միատարրութեամբ մշակույթ մը, զոր
կը «բաժնէր», կամ որուն մէջ կը մեծ-
նար ամէն հայ մանուկ - պատանի։ Այդ
սերունդը մեծցաւ դպրոցներու մէջ, ուր
յաճախ հայ մտաւորականութիւնը ունե -
ցաւ իբր ուսուցիչ,- Մ. Իշխան, Ս. Վը-
րացեան, Մ. Թէօֆօլեան, Ե. Պոյաճեան,
Զ. Մեղրեան, Ե. Քասեան, եւայլն։
Այս մտաւորականութեան համար գոյու-
թիւն ունէր դասականացած գրականու -
թիւն մը (որուն մէջ իր տեղը ունէր
Բաֆֆի) եւ բաւական քարացած ու չը-
վերլուծուած Պատմութիւն մը։

տեսակ մը անտարբերութեան կը դատա-
պարտէ զինք։-

Բայց ընդունինք այսօր ինչ որ իրաւ է,
Զիւրաւանք յայտնելու հետ ու հանգարտ։
Հեռուն անխախտ խոյանքի մէջ եմք,
միշդ է,

Բայց Սփիւռք կ'ապրի անյայտ
հոգեվարք...

Սփիւռք՝ որուն յանկերգը ալ գոց
գիտեմք,-

«Կէս դար առաջ փիւնիկներէն յառնեցաւ»։

Աղջիկը կ'ընդունի Սովետ. Հայաստանի
«անխախտ խոյանքը», կ'ընդունի նոյնիսկ
որ Եղեռնեան ողբակիցումի բոցերուն մէ-
ջէն Սփիւռք մը ծնաւ, սակայն կը շեշտէ
Լիւրանահայ Սփիւռքի առօրեան, իբրեւ
տեսակ մը հոգեվարք։ Մարդոց տնտես -
սական առօրեան է տիրապետողը։-

Հսկայ անիւ, հացի պայքարը անդուլ,

եւ սեղանը, եւ ջիւնը աչքերդ անդաւ։
Հաստատակամ աշխատանքդ յիշեցի,
լուռ եղացող աւիշը տա՛ք երակիդ,
հաւատքդ հանդէպ քրտինքի ու պայքարի,
ինծի համար անիւմաս կուսակցութիւնդ
նոյնիսկ
...Եւ յիշեցի միւս ընկերներս, որոնց՝
հարցը հոգի մեր՝ պարզ միւր է գրայցի,
որոնք ունին լոկ առօրեայ տնէն ու խոհ...
Այս, քու անգարծ մտքովդ սիրեցի։

Թէքեանի այս քերթուածը հազուա -
գիւտ այն գործերէն է որ ուղղակի եւ
«թափանցիկ» մօտեցումով կը խօսին ըՍ-
փիւռքահայութիւնը յուզող քաղաքական
կեանքի մասին։ (Հաստատուել՝ նման մօ-
տեցումի արժէք, չի նշանակեր անտեսել
աւելի անուղղակի ձեւով արտայայտող
քաղաքականութիւն - մշակույթ կապերը,-
սակայն անոնք կը պահանջեն տարբեր
վերլուծում)։ 1969-ին, այսինքն՝ հայ
նոր աւարակներու սկիզբէն 4-6 տարի

(Suite de la 1ère page)

logiques ou hagiographiques du IVe siècle (cf. 17. 27) sont, en beaucoup de points, intéressantes, mais elles ne sont pas essentielles. Il lui arrive ailleurs de remonter jusqu'au XIIIe ou au XIe siècle (cf. 5. 10. 22), de descendre jusqu'au XVIIe ou au XVIIIe siècle (cf. 18. 19. 21), mais toutes ces études se rattachent par quelque lien à sa période de prédilection, les XIVe et XVe siècles (cf. 24).

On comprend d'emblée le puissant intérêt de cette époque, qui voit disparaître, après le dernier état arménien, l'empire byzantin lui-même, tandis que s'établit la domination ottomane. C'est dans ces circonstances tragiques que s'est jouée une partie capitale: le maintien, malgré l'expansion et l'accélération de la diaspora, des populations arméniennes sur le sol de la patrie et la transmission, aux siècles futurs, de la culture originale qui s'était édifiée durant un millénaire de christianisme. L'œuvre du Prof. Lévon Khatchikian tient tout entière dans l'étude de ces problèmes: la permanence ou la reconstruction des cadres de vie campagnards ou urbains; la poursuite des traditions scolaires et religieuses (cf. 1. 28), notamment dans les grands monastères de Siounik, la copie et le sauvetage des œuvres anciennes (cf. 4).

Dans son étude de 1958 sur la commune rurale arménienne aux XIVe - XVe siècles (cf. 11), il évoque l'organisation des villages (*gegh*, *joghovour*, *djamaat* à partir de la conquête arabe) placés sous l'autorité d'un agent fiscal (*dzernavor*) et d'un chef de famille (*tanouter*), faisant office de maire. Ce dernier, appelé *rayis* ou *rês* depuis le XIIIe siècle, avait pouvoir de partager les terres, d'ordonner les travaux d'irrigation ou d'entretien des ponts et des routes, d'intervenir dans la répartition de l'impôt. Il était secondé par un agent d'exécution, le *gzir*; il devait, évidemment, ménager les autres notables, chefs de famille, influents dans le village. Toute cession immobilière, notamment toute donation à un monastère exigeait l'accord unanime de la commune, «*rayis*, *kahanay*, grands et petits», suivant la formule consacrée dans les chartes et dans les inscriptions. Cependant l'ensemble des terres cultivables (*andastan geghits*) était périodiquement redistribué entre les habitants, qui recevaient un lot (*bajin*) distinct de leur patrimoine héréditaire (*hayrenik*). Outre le labour du lot qui leur revenait, les villageois étaient astreints à la corvée, plusieurs jours par an, au bénéfice du seigneur de l'endroit, laïc ou religieux. Cette étude est en quelque sorte complétée par les travaux de Lévon Khatchikian sur une grande famille féodale de Siounik à la même époque, la branche Bourélian des princes Orbéli (cf. 20), dont il reconstitue la généalogie et le rôle politique, culturel et économique à l'aide des manuscrits et données épigraphiques.

Quant au cadre de la vie urbaine, il étudia dès 1951 (cf. 5) et publia en 1962 (cf. 15) les statuts d'une confrérie de jeunesse (*mankti*), formée à Erznka en 1280, ville qui constituait à cette époque une principauté arménienne autonome, vassale des Mongols. Rédigés par le poète et théologien Hovhannes Erznkatsi, ces statuts regroupaient, dans une organisation d'un type presque militaire, par groupes hiérarchisés de dix ou quarante membres, des jeunes gens célibataires, artisans ou commerçants, décidés à lutter contre les malfaiteurs, à aider les habitants des campagnes dévastées par la guerre et à se soutenir mutuellement en toutes difficultés. La *Chronique* de Mattheos Ourhayetsi, ainsi que plusieurs sources étrangères attestent l'importance sociale et le rôle éducatif de ces confréries dans toute l'Arménie médiévale, tandis qu'à époque plus tardive la poésie populaire des *hayrens* y fait encore quelquefois allusion.

A une époque assez proche de la confrérie d'Erznka, s'épanouit, dès 1291, à l'autre extrémité de l'Arménie, et jusqu'aux environs de l'an 1340, la célèbre université de Gladzor, à laquelle Lévon Khatchikian consacra l'un des ses pre-

miers travaux, en 1946 (cf. 2). Dans le manuscrit N° 631 du Maténadaran, il avait découvert une série de brefs écrits dans lesquels il reconnut, contrairement à l'avis de N. Akinian, qui voulait y voir de courts sermons, les discours de fin d'études que devaient prononcer les futurs vardapets de Gladzor, lorsqu'ils recevaient leur diplôme au cours de la «Fête des lauréats» (*psakadrakan handes*). Ces discours étaient écrits, puis lus par le candidat lui-même en public, qui avait ainsi la possibilité de remercier ses maîtres et de faire montre de son éloquence.

Acquérant, grâce à ses recherches ultérieures, une profonde connaissance des universités arméniennes médiévales, Lévon Khatchikian, dans un article de 1971 sur la pensée arménienne et les sciences de la nature du XIVe au XVIIIe siècle (cf. 23), présenta d'une façon très synthétique les théories physiques de Hovhan Orotnetsi, Grigor Tathevatsi, Mattheos Djoughayetsi, Hakob Ghrimetsi, l'œuvre médicale d'Amirdovlat Amasiatsi et la renaissance scientifique des XVIIe-XVIIIe siècles.

Cependant, l'évolution de la pensée scientifique en Arménie serait inintelligible si l'on ne tenait pas compte de l'influence qu'exercèrent sur les maîtres de Gladzor ou de Tathev, leurs plus redoutables rivaux, les Frères Uniteurs dominicains ou les Franciscains envoyés plus tard pour les seconder. Editant la grammaire de l'un d'entre eux, Hovhannes Krnetsi (cf. 28), et présentant à ce propos l'école des Arméniens catholiques de Krnay (près d'Erndjak, dans le Nakhidjevan), au début du XIVe siècle, le Professeur Lévon Khatchikian eut l'occasion de décrire plus en détail l'extraordinaire activité culturelle déployée par cette congrégation pour faire triompher la cause de l'Eglise romaine. S'ils aboutirent à un échec politique et religieux, qu'il est permis de juger sévèrement, leurs travaux n'en révolutionnèrent pas moins la pensée scientifique et philosophique arménienne de l'époque, qui vivait encore, au début du XIVe siècle, sur les traditions héritées de l'Ecole hellénisante des VIe - VIIe siècles. Ainsi, dans son traité sur les six jours de la Création, Barthélémy de Pérouse, le maître de Hovhannes Krnetsi, commente la Genèse en citant une foule de textes et d'auteurs grecs, latins ou arabes, jusqu'alors inconnus à la scholastique arménienne, qui devait ensuite en faire son profit. C'est par le même canal que parvinrent en Arménie toutes les œuvres d'Aristote que l'Occident avait redécouvertes grâce aux traductions arabes.

Au début du XIVe siècle, les Frères Uniteurs établissent leur quartier général plus au sud, dans la principauté d'Artaz, à laquelle le Prof. Lévon Khatchikian a consacré, en 1973 une étude très détaillée (cf. 26). Rappelant la création, en 1247, par le Catholico Constantin Ier, du diocèse d'Artaz et la restauration du monastère de Saint-Thaddée, il retrace l'histoire de cette région bientôt gouvernée par des souverains arméniens de confession catholique, vassaux des Mongols, qui parvinrent à maintenir leur autonomie jusqu'en 1427, c'est-à-dire bien après la chute du dernier état arménien. Non loin d'Artaz se trouvait le monastère de Tsortsor, dont les ruines n'ont pas encore été étudiées et qui fut, durant la première moitié du XIVe siècle, un centre d'études très important, fondé avant 1314 par l'évêque Zakaria. On a conservé de ce personnage une lettre à Hovhan Orbélian, publiée par le Mékhitariste M. Tchamatchian dans son *Histoire de l'Arménie*. Il avait aussi composé une chronique plus vaste «sur la succession des vardapets» ou «l'histoire des conciles», qui n'a pas été retrouvée de nos jours.

Parmi les docteurs les plus éminents du monastère, figurait Hovhannes Tsortsoretsi, originaire d'Erznka et souvent confondu, pour cette raison, avec l'écrivain du XIIIe siècle, Hovhannes Erznkatsi, surnommé Plouz, c'est-à-dire «le maigre». Dissipant cette confusion, Lévon Khatchikian donne une vue d'ensemble de l'œuvre de ce savant: Bref commen-

taire sur la grammaire, Suite du commentaire de Nerses Chnorhali sur l'Evangile de Matthieu, Commentaire sur la prophétie de Daniel, Sermons, Colophons en vers, Enigmes, Adaptation arménienne du *Liber Sacramentorum* de Thomas d'Aquin etc.

Hovhannes Tsortsoretsi mourut sans doute vers 1338, mais la vie de son monastère continua après lui, sous l'influence prépondérante d'un franciscain italien, dont les manuscrits déforment le nom en «Pontsios» ou «Aponts», c'est-à-dire probablement Boniface, qui fit traduire en arménien les œuvres de Nicolas de Lire, de saint Bonaventure et d'autres auteurs latins médiévaux, qui furent ainsi connus des savants arméniens.

Poursuivant ses études sur les manuscrits arméniens du XVe siècle, Lévon Khatchikian y fit une découverte importante (cf. 22): plusieurs fragments d'un chroniqueur du XIe siècle, qui est l'un des sources principales de Mattheos Ourhayetsi (mort entre 1138 et 1144). Dans le manuscrit d'Erévan N° 9832, ces fragments sont attribués à Hakob «le prêtre», sans autre précision; cependant, Lévon Khatchikian a montré que ce personnage n'est autre que Hakob Sanahnetsi, disciple et collaborateur de Dioskoros, le rival chalcédonien du Catholico Petros Ier Getadarts (1037 - 1038). Dans le même manuscrit, il découvrit aussi les chroniques de Stepanos et Nerses Metsopetsi (cf. 25), ainsi que les notes de voyage du moine Sargis (cf. 21), parti de Smyrne en 1587 et revenu à Erznka en 1592, après avoir visité la Grèce, l'Italie, l'Allemagne, Londres, Paris, l'Est de la France, Marseille, l'Espagne, le Portugal et une partie de l'Ukraine. Cet itinéraire figurait dans des pages rajoutées plus tardivement au manuscrit, à l'occasion d'une réparation.

Un autre récit de voyage, plus tardif mais plus important, «le registre d'un marchand arménien en Perse, en Inde et au Tibet, de 1682 à 1698», publié en français par le Professeur Lévon Khatchikian dans la revue *Annales* (cf. 19), ouvrit aux spécialistes européens des perspectives nouvelles sur le rôle joué par les Arméniens dans le commerce de l'Eu-

rope avec l'Extrême Orient, à la veille de l'essor économique et de la révolution industrielle du XVIIIe siècle.

Si attaché à la description de la terre d'Arménie, villages, forteresses et monastères, Lévon Khatchikian consacra aussi des travaux importants à la diaspora arménienne, notamment à Kiev (cf. 14) et dans le reste de l'Ukraine (cf. 6). Son dernier grand article, paru en 1980, concerne précisément «Les Arméniens dans l'ancienne ville de Moscou et sur les routes menant à Moscou» (cf. 29). Ces routes passent naturellement par la Crimée, par Rostov et par Kiev. Dès les XIVe - XVe siècles la population de Catherine-Théodosie était, pour les deux-tiers, composée d'Arméniens, dont certains remontaient vers la capitale russe, où ils étaient connus, dès le XIVe siècle, sous le nom de marchands «sourojanin», possédant un quartier particulier, une église, un ravansérail et un marché de soieries persanes.

Les philosophes d'autrefois conseillaient à l'homme sage d'écrire non point sur les pages des livres, qui sont immuables et ne savent répondre quand on les interroge, mais dans l'âme et dans la mémoire de leur disciples. Tout en ayant beaucoup écrit, pour accomplir son devoir d'historien, le Professeur Lévon Khatchikian a su aussi se conformer à ce précepte: excellent administrateur du Maténadaran, il fut en même temps un directeur d'études exceptionnel, aussi bien dans le choix de ses collaborateurs que dans l'aide qu'il s'efforçait d'apporter aux plus jeunes. Grâce à l'ambiance de travail qu'il avait su créer autour de lui, à l'accueil chaleureux qu'il réservait aux arménistes étrangers, à ses exigences personnelles de sérieux et d'objectivité, non seulement il fit de la revue qu'il publiait, *Banber Matenadarani*, un organe de réputation internationale pour la recherche et l'étude des textes arméniens, mais l'Institut qu'il dirigeait devint l'un des foyers les plus vivants de l'école néo-ménologique d'Erévan et symbolisa les yeux de tous la mémoire même de la nation arménienne.

Jean - Pierre MAHE

BIBLIOGRAPHIE DES OUVRAGES CITES

Abréviations:

BM : Banber Matenadarani

PBH : Patma-banasirakan Hantes

(Les ouvrages cités sont en arménien, sauf mention contraire).

1. «*Vanakan Vardapet: Sur le seuil de l'année*», BM 1 (1941), p. 151 - 169.
2. «*L'université de Glajor et les discours de fin d'études de ses étudiants*», Travaux scientifiques de l'Université d'Etat d'Erévan, XXIII, 1946.
3. Colophons des manuscrits arméniens du XIVe siècle, Erévan 1950.
4. «*La version arménienne du traité de Zénon De la Nature*», BM 2 (1950), p. 65 - 98.
5. «*La confrérie organisée en 1280 à Erznka*», Telekagir (1951: 12).
6. «*Les colonies arméniennes en Ukraine aux XVIe - XVIIe siècles*», Erévan 1954 (en russe).
7. Colophons des manuscrits arméniens du XVe siècle, 3 vol., Erévan 1955. 1958. 1967.
8. «*La vie et l'œuvre de Mattheos Djoughayetsi*», BM 3 (1956), p. 57 - 84.
9. «*Le Maténadaran dans le passé et sous le pouvoir soviétique*», BM 4 (1958), p. 9 - 23.
10. «*L'encyclique du Catholico Kostandin Barjrbetsi en 1251*», BM 4 (1958), p. 267 - 284.
11. «*Sur la commune rurale arménienne aux XIVe - XVe siècles*», PBH (1958: 1).
12. «*Le Maténadaran, Institut de recherche scientifique auprès du Conseil des Ministres de la R. S. S. d'Arménie*», PBH (1959: 2 - 3).
13. «*Mentions relatives aux transactions économiques dans les manuscrits arméniens et leur importance comme sources historiques*», BM 5 (1960), p. 21 - 41.
14. «*Nouveaux matériaux sur l'ancienne*

colonie arménienne de Kiev», dans le volume Liens historiques et amitiés de peuples ukrainien et arménien, t. 1, Erévan 1961 (en russe).

15. «*Les statuts de la confrérie de la ville d'Erznka*», BM 6 (1962), p. 97-112.
16. «*Les talismans et la question de l'écriture pré-mesropienne*», PBH (1963: 1).
17. «*Le Questionnaire attribué à Grigor Part'ew comme prémices de la littérature arménienne*», BM 7 (1964), p. 301 - 330.
18. «*Le testament du Catholico Yohann Sanahnetsi*», PBH (1966: 4).
19. «*Le registre d'un marchand arménien en Perse, en Inde et au Tibet (1682-1698)*», Annales, Paris 1967: 2 (en français).
20. «*La branche Burtelean des Orbéli de Siwnik*», BM 9 (1969), p. 173 - 201.
21. «*L'itinéraire de Sargis Abelyan*», PBH (1970: 3).
22. «*Yakob Sanahnetsi, chroniqueur du XIe siècle*», Banber Erevani Hamalsar (1971: 1).
23. «*La pensée arménienne et les sciences de la nature aux XIVe-XVIIIe siècles*», PBH (1971: 2).
24. «*L'Etat politique de l'Arménie: les relations sociales et économiques aux XIVe - XVe siècles*», et «*La science en Arménie à la même époque*», dans Histoire du peuple arménien, t. 4, Erévan 1972, p. 15 - 80. 470 - 490.
25. «*La principauté arménienne d'Artaz et l'école de Corcor*», BM 11 (1973), p. 125 - 210.
26. «*La littérature arménienne en langue étrangères au IVe siècle*», PBH (1973: 1).
27. Hovhannes Krnetsi, Commentaire sur la grammaire (texte critique par L. Khatchikian, introduction par L. S. Khatchikian et A. S. Avagyan), Erévan 1974.
28. «*Les Arméniens dans l'ancienne ville de Moscou et sur les routes menant à Moscou*», BM 13 (1980), p. 7 - 107.

ՄՕՏԵՑՈՒՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ

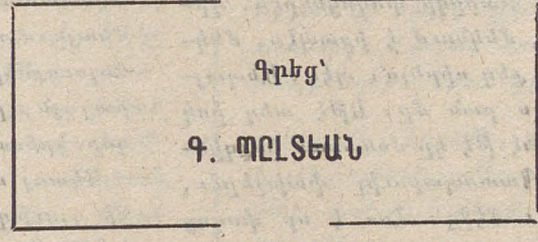
(Հ. ԷԴՈՅԵԱՆԻ ՆՈՒԹՈՎ)

Հենրիկ Էդոյանի արտադրությունը (1) բանավեճի նյութ է տասնամեակէ մը ի վեր (2): Հատորով հրատարակուելէն իսկ առաջ Պիտակներ՝ «ինտելեկտուալ»՝ «ձեռնարկ» կամ աւելի ծանրակշիւ «բո- վանագրութիւն», որքան հնարոյր ու նախ- նախանշան հակասական՝ կրնան մեզի թելադրել արհամարհանքին ու հերքումին լավը: Բայց արտադրութիւնը, ինք, կը մնայ ընթերցուած, կարծէք բանալէ - ձերուն ներքին, միշտ նպատակը ըլլար ու թէ ընթերցումի կարելիութիւնները ըս- տալով, այլ միայն դանդաղ անգիտանալ կամ խափանել: Որով «մեր» քննադատա- կան «միտքը» կամ քննադատութիւնը իր- ան կրթանք ու պաշտօնէութիւն փաստը կու տայ իր խոթութեան, իր անկարող- լիքի մասին ինքզինք նորոգելու, անելու երկրորդ շփոթէն, ապրելու անոնցմով ե- կող ատաղձէն, անոնց բերած սարսու- լէն կամ առթած՝ համալսէն: Եւ արդէն ինչպէս կրնայ քննադատութիւնը նորոգ- ունիլ, երբ կասկածի չենթարկուիր իր «գե- րական» միջոցները: Ժամանակակից արտադրութիւններու, մասնաւոր «երի- տասարդական պոեզիայի» առջեւ անոր անակութիւնը փաստ է: Կը հասկցուի ին- լու բանալէճի ապարդիւն թղթածրարը, հոս, նետուի մէկըն եւ փորձը ըլլայ այս արտադրութեան մէկ ընթերցումին:

ցողը բանաստեղծութեան անբացայտե- լիին համար իմաստներու ցանց մը կը յօրինէ:

×

Սկզբնական կացութիւնը Էդոյանի բա- նաստեղծութեան (եթէ կարելի է որոշա- դրել նման կացութիւն, ամբողջովին շարժումի շրջանակին մէջ դարձող այս արտադրութիւնը) իրերը կան: Երկու հա- տորներուն մէջ կը թափառին անոնց ա- նունները. ջուրը, քարը, քամին, խեցին, դանդաղ շրջապատող փողոցները, քաղա- քը: Դարպասները, պարկապուները, չէնքի մակերեսները, մէկ խօսքով՝ քաղաքը իր- բեւ առարկայութեան տարածական միու- թիւն, կը թելադրեն աչքին առջեւ գոր- ուած, անոր դիմաց եկող աշխարհ մը, որուն էական յատկանիշն է տարածու- թիւնը: Իրերը կան տարածութեան մէջ եւ անոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ «Ի- րականութեան ստրուկտուրան», կառու- ցը: Իրերը հոն են, դոց, փակ իրենք ի- րենց մէջ, լուս, տարած մութի մը մէջ: Սկզբնական քառու մը... «Քառու պիղքըն է, առաջին ուժը...» (ՊԿ 132): Իրերը «անտառն» են մութ... «Արեւը գնում է իր կնիքն անտառում, բայց անտառում մութ է...» (ՊԿ 5): Այլ տեղ՝ «Դու անց- նում ես վայրկեանի միջանցքով / ոչ մի- արտադրութեան մէկ ընթերցումին:

այն յուշի մէջ, այլ աւելի բարձր, / այնտեղ ուր չկան թուշներ եւ աստղեր, / ուր քնած թէ արթնած ձգուած են իրերը, / ծառերը, թփերը, ջրերի ալիքները, մըղ- ուելով վեր...» (ՊԿ 6): Հոն են, բայց կարծես կը սպասեն, կը մղուին վեր, կ'ուզեն բարձրանալ, ուղղահայեաց շար- ժումը անոնց, դէպի յայտնութիւն ու ե- րեւում, ինչպէս քաղաքը, իրականու- թեան այդ պատկերը, որ կը ձգտի խօս- քին, իր «անունին», կը դառնայ բառ... «Քաղաքը մի պահ մոտենում է ինձ, / վերցնում իր անունն իմ գոյութիւնից / եւ մնում կողքին ընդմիշտ քարացած» (ՊԿ 75): Այլ տեղ փողոցն է... «Նա (բա- նաստեղծը) դուրս է նայում - տեսնում քաղաքը / փայլուն դանդաղ տակ փեշօր- ուայ արեւի, / Կէ փողոցը, որ վազում է շեղի վրայով նրա / կիւսում է երկու- մասի - դանդաղ / թուշ ու Նկար...» (ՊԿ 105): Իսկ Բաղի Որոնումը յօդու- թին մէջ Էդոյանի կը տարազէ հարցա- դրութեան իսկական շրջանակը. «Պոէտը ձգտում է հասնել իրերի էութեանը: Իրե- րը փոխադրում են բառի մէջ, բառը դուրս է գալիս իր նեղ իմաստից»: Իրերը կը սպասեն խօսողի խօսքին, բանաստեղծի նայումներին որ դանդաղ բանաստեղծա- կան «կառուցի» մաս: Երբ բառը չկայ, իրերը չկան... «բառի կորուստը աշխար- հի կորուստ է»: Բառին մէջ կը փառնայ իրերուն էութիւնը, կարծէք առանց լեզ- ուին իրերը չըլլային: Ներքին համաձայ- նութիւն մը կը կապէ իրերու էութիւնը բառին: Իրերու այս մուտքը բառերուն մէջ Էդոյանի համար փոխաբերութեան իր բառով «մետաֆոր» եւ այլակերպու- մի «մետամորֆոզ» շարժումն է (4): Մետաֆոր, պատկեր, կերպարանստի - խում յղացքներ են, որոնք անդադար մը յայտնուին Էդոյանի ոչ միայն յօդուած- ներուն մէջ, այլեւ քերթութեաններուն: Ան- չուշտ ոչ ոճային, ոչ ալ գեղարվեստական զարդերու մասին խորհրդածութիւն է ե- դածը: Անոնց ցանցին հետեւիլը մեզ շատ

հետեւները պիտի տանէր: Անոնք կը կազ- մեն իսկական համակարգ մը, որուն ընդ- մէջէն բանաստեղծութիւնը կը մտածէ ինքզինք: Կ'առնեմ Անգրապարտութիւն-ին մէջ տպուած շատ կարճ կտոր մը, որուն խորագիրը Մետաֆոր է... «Քարի վրայ մի ծաղիկ է բացում, հողը դառնում է անուանումը քրի, ջուրը շարժում է աւազի երակներով եւ օդը դառնում է անձամբ: Արքայացում խօսքի, որ հոսում ես հագու սահմանների միջով, քո երկնքի տակ մեմֆ դուրս եմք ելնում կեանքի անգուններից եւ մտնում քառերի մէջ յանուն մի նոր պահի» (Ա. 64 - 65):

Այս քերթութեան կարելի է ենթադրել ամէնէն դասական վերլուծումին, այնքան իր սեղմութեան մէջ իր թելադրածը կը պարզէ: Իր 9 տողերով՝ անիկա կ'արարէ ինչ որ կ'ըսէ: Առաջին չորս տողերուն մէջ տրուած են բնութեան տարրերը՝ քար, հող, ջուր ու օդ: Բայց տողերը, ամէն մէկը առանձին ու տարբեր ձեւերով այլակերպումի եղանակաւորումին կը հե- տեւի: Քարին վրայ կը բացուի ծաղիկը (ընդհանուր անունը վարդին, որ ուրիշ անունն է «գեղեցկութեան»): Հողը կը դառնայ ջուրին անուանումը, կը միանայ ջուրին, ինչպէս միթաբանութեան մէջ կամ հէքեթիներուն երկու տարրերը կը ձուլուին, կ'արտադրեն տրամաբանու- թեամբ անլուծելի ու անհասկնալի նոր միութիւն: Պօսքի ալիքին, որ կը ստեղ- ծէ նոր միասին: Հողը կը դառնայ ան- ուանումը ջուրի միայն բանաստեղծու- թեամբ: Ջուրը իր կարգին կը դիմէ ա- լազի երակներով, հողէն, դէպի օդը, որ կը դառնայ «անձամբ», վառնել ջուրին անձամբին է, ամէն պարագայի մեր դիտ- ցած օդը չէ: Բարձրութիւնն է ան, թա- փանցիկութեան վայրը, որուն կը ձգտի քարը իր անկարելի ծաղիկով: Պոսքեա- լէն՝ իմաստը, իրականութեանն՝ անոր պատկերը: Հինգերորդ տողին կը ունի քերթութեան երկրորդ բաժինը, առաջի- նէն զանազանուող ոչ միայն պատկերա- կերտումով, այլեւ ոճային ու քերթական- կան առանձնայատկութիւններով: Այս - տեղ կը դառնան Էդոյանի բանաստեղ- ծութեան յատուկ երկրորդ դէմքը, դու- նը, որը կը ստեղծէ երկաթասկան մի- ջոց, բայց որ անպայման չի յղուի մէ- կու մը. դուն «հայկի» մըն է (ՊԿ 17), աւելի «խորն... քան դիշերն ու ցերեկը, աւելի անբեր, քան մոռացումը» (նոյն): Կամ՝ «Ես իմ խօսքերը յղում եմ նրան, / ով ապրում է իմ մէջ, իմ շուրջն ու իմ կողքին, / ով ինձ է դիտում բոլոր կողմե- րից» (Ա. 68): Նման մէկը ոչ ոք է, եւ այստեղ անիկա «արթնացում խօսքին» է: Ինչ որ գրողը ցուցաւ նախորդ չորս տողերուն մէջ ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խօսքին ծը- նունը, քարէն բացուող ծաղիկը: Հողիւն սահանքները եւ երկնքը կը նշեն վայրը խօսքին, հակադրուող «կեանքի ան - դունդ»ներուն, ուր դժուար չէ կարգաւ իրերու աշխարհը իր մթութեամբ, մարդ- կային գոյութիւնը իր անկումով ու պա- րագով: Պօսքը երբ կ'արթննայ, կարծէք միայն քնացած ըլլար, կարծէք միշտ ըլ- լար դոյ, այն ատեն դուրս կ'ելլենք ի- րերու թանձրութեան դէպի վեր, դէպի երկնքի երեւումը, կը մտնենք բառերու կալուածին մէջ: Կը յայտնուի նոր պահ, նոր ժամանակը:

Եթէ ամբողջական ընթերցում մը փոր- ձուցաւ Մետաֆոր-ի առիթով, ատիկա եղաւ որոշ միտումով: Արդարեւ՝ յաճախ արդէ բանաստեղծութեան խօսքը շեղակի է, որովհետեւ կը խուսափի տեղեկութիւն հաղորդել: Էդոյանի ոտանաւորը ունի իր եղանակը նշանակելու, իմաստի ցան- ցեր ստեղծելու: Ընթերցումը ուրիշ բան չըրաւ եթէ ոչ մնաց պատկերներու տը- րամաբանութեան մէջ, առնչելով գրը - ուածը ըսուածին, ունկնդիր՝ միշտ են - թատրոնի ու բառերով չըսուածին:

Փոխաբերութիւնը, պատկերը, իրերու

ՀԻՆ ԵՂՋԵՐԱՓՈՂԸ

Ես փչում եմ հին եղջերափողի մէջ, և մեղեքին փռու հետ բարձրանում է օդ, չարացած խոտերը նորից կանաչում են եւ կանգնում ռոտի, մայրում են քիթեղները գարմացած եւ շիկնած քեւերով, ծայրն հասնում է միմէ անտառ դիմացի, որի մուք խորքերից նայում են հիացելու եւ անվստահ աչքերը կենդանիների:

Ես չեմ մանաչում իմն իմն, (միթք ես Օրփէոսն եմ, որին յօշոտել են մի օր գազանները):

Դաշտի ոսկեգոյն անդորրի մէջ եղջերափողը կանչում է անցեալը իմն համար - այն, ինչը դեռ չեմ ապրել, եւ գնում եմ նրա հետ, իմ մի ապստէ, իսկ եթէ սպասում է՝ ես կը գամ առաջին տերեւների հետ, եւ ձեր որդիներին, (եթէ դու չիմնէ՛ս այլեւս) - կը պատմեմ ձեր մասին եղջերափողի խաղաղ հնչիւններով:

ՀԵՆՐԻԿ ԷԴՈՅԵԱՆ

միութիւնը երկու հակադիր տարրերու, Էդոյանի համար կը կազմէ բանաստեղ- ծութեան էութիւնը, անոր ընդլայնելու, ըլլալու եղանակը: Անիկա զարգարանք է, իմաստը պատկերելու, թարգման - լու ձեւ, ի վերջոյ շնչելու: Փոխաբերու- թիւնը իրեն պատկեր, իրեն երկու տարրերու միաձուլում իր մէջ կը կրէ գաղտնիք մը, որ անոր կազմութիւնն է եւ ուրիշ կը բխի անոր անսահմանու- թիւնը: Փոխաբերութիւնը արդիւնքն է այլակերպումի շարժումին: Բառի Որո- նումը մէջ Էդոյանի կը դրէ՝ «Բառի պերկայեանները օգնում են աւելի ծըշ- գրելու փոխաբերութեանը, որն իր մէջ վի- ռամարմնաւորելով պոէտի կամքը, ժա - մանակը, տարածութիւնը, կերպարանա - փոխաբերութիւնը դառնում է մետաֆոր»: Փո- խաբերութիւնը կերպարանափոխութիւնն է բանաստեղծական «կամքի» (ըսենք նաեւ «զգացմունքի», վառնել բառերը առանց զգացմունքի, ինչպէս կ'ընէ Էդոյանի, չեն շարժիր), ժամանակի եւ տարածութեան: Ընթերցողը նշարեց ի հարկէ շեշտուած դրածութիւնը կառուցում, կառուց, վե- րականուող բառերուն, որոնք կը թելա- դրեն փոխաբերացման շարժումին էա - պէս ճարտարապետական եզրը: Էդոյանի յաճախ կը խօսի քանդակի մասին, «քա- ղաքին մէջ յայտնում է մի քանդակ» (Ա. 4), իրեն մետաֆորին մէկ նմանա- կը: Բայց փոխաբերութիւնը, նոյնիսկ իրեն անշարժ թուող քանդակ՝ կը կրկնէ, աւելի ճիշդ կ'ընայնէ այլակերպումի շար- ժումը:

«Մետամորֆոզը», «հրաշքներ» ստեղծող շարժումը, Էդոյանի գրութեան մէջ ան- դադար կապուած է գրողական արարքին. «Ուն ներշնչանքն է մօտենում նրան / էլ չեն ճանաչում, մետամորֆոզի / հը- րաշքների մէջ ինչքան էլ խօսի, / կը մնայ մենակ...» (ՊԿ 67): Կամ «Մետամոր - ֆոզն այս ժամի նոր պատկեր է մեզ բե- րում» (նոյն, 80): Այլակերպումը պատ- կեր ու փոխաբերութիւն բերող արարքն է, գրողական աշխատանքը, որ իրերը կը մտնեն բառերու կառուցին մէջ: Հոն է որ ծառերը կը ծնին (Ա. 21): Իրերու այս մուտքը լոյսն կը տարագուի իրեն «յայտնութիւն» իրերն ահա յայտնում են ու անցնում» (Ա. 10) կամ «Մտեր

(Շարք կարդալ՝ Դ. Էջ)

ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼԻ...

Կը շարունակեմ, պարզապէս, մեր ընդհատուած խօսակցութիւնը. բայց թէ ինչ կրնայ կոչուիլ շարունակութիւնը՝ չեմ գիտեր: Չեմ ալ ուզեր գիտնալ: Բայց քեզ է որ կը զգամ: Անուն չունիս՝ որովհետեւ քեզ չեմ սահմանած. չեմ իւրացուցած: Չեմ իսկ գիտեր թէ ինչու քեզի՝ է որ կը խօսիմ՝ երբ հասցէ չես ինձի համար՝ որովհետեւ մարդոց ըսելիք չունիմ: Չես իսկ գիտեր թէ ո՛վ եմ ես, բայց գիտեմ թէ կը զգաս զիս: Բայց գիտեմ թէ կը բաւէ որ զգանք զերար՝ եւ յանկարծ աստուած մը ամէն ինչ ծայրէն կը սկսի՝ ի սկզբանէ... կամ ի լրումն ժամանակի: Ինչպէս պատահեցաւ:

×

Պատահեցաւ, որով կը յիշեմ: Ուշ գիշեր էր եւ կ'անձրեւէր: Միշտ սիրած եմ անձրեւին ձայնը՝ հակառակ իր միօրինակութեան, իր քիչ մը յոգնեցուցիչ շարունակական: Կը լսէի անձրեւը ու կը գիտէի զինք, որ սենեակի կիսաստուերին մէջ մերկ ու խորհրդաւոր, բաց պատահական առջեւ ոտքի՝ դուրսը, պարտէզը կը գիտէր: Այդպէս, երկար ատեն անխօս, իւրաքանչիւր

Գրեց՝ ԶՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Հիւրն իր միտքերովը տարուած: Երբ եկաւ ու բազում-ներու մէջ ամփոփուեցաւ, աչքերուն մէջ արցունքներ տեսայ. ինձի՝ բերած իր արցունքները, իր յիշատակները՝ զորս չէի կրնար, պէտք չէ՝ սրբէի: Պինդ սեղմած՝ կը գուրգուրայի անոյշ, աղուոր դուրսը. կուրծքս կը թրջուէր իր տաք արցունքներովը: Լրումը, հաղորդութիւնը մարմինն: Ուժ մը կայ, գգուանքի աստիճան մը, աւելի քան քաղցր, աւելի քան գերազույց բերկրութիւն մը՝ երբ կ'ուզես հալեցնել ու հալել, լուծել ու լուծուիլ. իրապէս միանալ. ամբողջանալ: Կը զգայի թէ նոր բան մը ծայր կու տար: Անվերջ բան մը: Կը զգայի իր շունչը. սիրտը որ կը բարախէր՝ արագ ու անկանոն: Աճապարող, անհանգստ, բայց եւ ժամանակէն դո՛ւրս բան մը. ինքը: Առաջին գերթուածը որ իրականութենէն անդին, աւելի՛ն կը թելադրէր: Բաղդատութեան եզրերը կը ջրնջուէին: Այլ ո՛չ ներաշարժ, ո՛չ հոգեվիճակ՝ բախելու համար մարմինն տխրութեան. աշխարհին: Ամէն ինչ լուսաւոր, թափանցիկ, մաքուր: Կը զգայինք զիրար:

×

Կը յիշեմ ձայնդ. մեղմ, թաւշային. կ'ըսեմ՝ անձրեւային: Ոտքէն եկող, ապրուած բան մը: Կարծես կը լսեմ ձայնդ, այս ժամուն, անձրեւին հետ, ու հաւատա՛, կը հաճոյանամ: Կը հաճոյանամ՝ հոգիով ու մարմնով: Ողորդ, անոյշ գրգիռ մը, անբացատրելի բաւարարութիւն մը կը համակէ մարմինս: Կը դպչիմ, կը շօշափեմ, կը գգուեմ ձայնդ: Իրեւ թէ սիրէի քեզ, այս խօսքը յանկարծ եկաւ. այո՛, իրեւ թէ քովս ըլլայի ու սիրէի քեզ: Կը սիրեմ ձայնդ. կը սիրեմ անձրեւին ու հովին ձայնը, մանաւանդ զիշերը, ան՝ քուն: Անձրեւին հետ կը մնամ, իսկ հովին հետ կը մեկնիմ: Անձրեւին հետ կը մնամ՝ որովհետեւ ինք՝ նամփոփում մըն է որ կ'ապրիմ: Կը ստեղծեմ կայուն, հանդարտ աշխարհ մը, հոն ուր արեւու ճառագայթով մը քափանցիկ, ամէն մարդ միս միմակ կը մնայ: Կը մնայ անժամանակ, անկերպարան: Կը պատահի՝ Մեր վերջին փորձառութեան, մահուան պէս բան մը: Գուցէ՛: Բայց կը պատահի՝ Պատահեցաւ: Դ ու ի ալ չկայիր: Այդ իսկ պատահողը զիս կ'երեւակայեմ միշտ առանձին: Առանձին՝ փողոցին մէջ: Միշտ փողոցին մէջ: Կը փոխուին քաղաքները միայն՝ որոնք երկուք են,՝ վենետիկ եւ Փարիզ: Երկուքն ալ գիշեր ատեն, որովհետեւ շուտով իրիկուն էր արդեն. չուտո՛վ: Ներամփոփ, պարտուած, պահուած ուրուագիծ մը կը թելադրէ վենետիկը: Իրեւ թէ անցած, կորուսած բան մը: Ընկղմած բան մը: Վերջնում, վերաստեղծում՝ աւելի խոր, աւելի կատարեալ: Աւելի հայեցողութիւն, սեւեռում՝ քան երազ: Կրկնեւորութիւն՝ երբ մինակ ես՝ աշխարհի սրտին վրայ գտնուելու պէս տեղ մը: Ինք՝ զինքիդ մէջ ծայրագոյն, անմատոյց տեղ մը՝ փեցած ես, իրեւ թէ, միշտ Միթթէրէի վրայ: Դիմացը, մութին մէջ, նաւերու դիմաստուերներ: Անորոշ. կարծես՝ կան ու չկան: Բայց ինչ ալ ըլլայ՝ դուն կեցած ես, անոնք կ'երթան: Ամէն ինչ կը փախչի, կը հեռանայ: Ամբողջ փորձառութիւնդ: Վերադարձող, մեծցող, տիրող անկերկնիկ: Երբ վենետիկ, քարտին վրայ առանձին կը մնաս, հոն է որ լաւագոյնս կը զգաս թէ ինչ կը նշանակէ վիկայի՝ թու եւ ժամանակին մասին: Մնալ մինակ եւ ամբողջ, անաղարտ, ամէն ինչով լեցուն եւ անկարօտ: Եւ տեսնել ամէնքը, ամէնքը որ կը հեռանան: Աւելին, գիտես որ այդ հեռացումը վերջին հանգիստն է, որովհետեւ ինչ ալ պատահի, վերադառնան իսկ՝ հոն կամ ալուր, վայրը կարեւոր չէ՛ այլ՝ լեւա՝՝ երբեք զիրենք պիտի չտեսնես այնպէս՝ ինչպէս են՝ ինչպէս ուզեցին ըլլալ, ինչպէս կրցար պահել: Ժամանակը, որ չի՛ կրկնուիր, որովհետեւ արեւ չէ եւ հոյովոյթ, որ աւելի՛՝ երբ ժամադրութիւն չկայ այլու՝ խորք է, զգացողութիւն՝ քան թէ ձեւ, երեւոյթ: Եթէ կարելի ըլլար որ մը ամէն ինչ կեցնել, այլեւ ոչ ոք մեկնէր,՝ հաւանորէն նորէն անձրեւէր. բայց

երբ ձեռքերը զրպաններուն մէջ անձրեւին տակ հե՛ռացող չկայ՝ անձրեւ չէ ան, այլ ջուր որ կ'իջնէ՝ ուրիշ՝ ուզէ ինչէ՛, որ եղանակ չունի՝ որովհետեւ ուրիշ թօթիլող, հո՛գս ըսող անփոյթ հեռացող չկայ: Սուրճի չկայ: Անձրեւը ամէն տեղ, բացի սրտէն, ջուր է միայն.՝ ահա թէ ինչո՛ւ կ'անձրեւէ նախ բանաստեղծին սրտին մէջ, եւ յետոյ միայն քաղաքին վրայ: Մը՝ նացեալը մեկնութիւնն է միայն այս երկու տողին: Բանաստեղծութիւնը հոս կը լրանայ. այսինքն՝ կը յանգի. այսինքն՝ կը սկսի: Սկիզբ ու զեւրջ՝ ինչ պէ՛տ է եւ ու ա յ ու մ ն ու մնալը. նայած՝ թէ ո՛վ ուրիշ կը հեռանայ, ով ո՛ւր կը մնայ: Վիճակ: Դիրք: Հին քաղաքի պէս բան մը. ապրուած, անցած՝ բան մը՝ որ նորութիւնը պիտի ծնի. չտեսած, չըզ՝՝ զգած՝ դէմքեր պիտի մերժէ կամ ընդունի: Պիտի ծնի բանաստեղծութիւնը: Կեանքէն, տխրութենէն անդին ու գերազանց՝ պիտի յորինէ գերթուածը: Եւ քերթը՝՝ ամբողջ մարմին, եւ մարմինը՝՝ սիրոյ կշռոյթ ու եղանակ: Երջանի՛կ՝՝ ձեռքերը միայն՝ որ պիտի տեսիլը՝՝ մերկացնեն: Պիտի շօշափեն ձեւը շունչին ու իրութեան: Ականջները միայն՝ որ պիտի լսեն իրութեան ձայնը: Երթները՝՝ որ պիտի խմեն գինին: Այս զգա՝՝ յութեամբ որ պատկերը կը յորինէ՝՝ չեմ ըսեր կը վերաստեղծէ, որովհետեւ նոյնը չէ երբեք, այլ փոփոխական, որով նոր՝ ըստ տրամադրութեան, ըստ ըզ՝՝ զայն՝ կարողութեան՝՝ Փարիզ եմ արդէն: Աշխարհի վրայ ո՛ւր ալ ըլլամ, Փարիզ եմ: Զնշած եմ արդէն առնչութիւն եւ յարաբերականութիւն: Ամէն ինչ ան՝ միջական, անսպասելի: Ամէն ինչ յանկարծ, ինչպէս պատահեցաւ երբ առանձին մնացինք՝՝ դէմ առ դէմ: Կը մնայ Լատինական թաղին պանդուկին սենեակը՝՝ Փարիզի տանիքներուն եւ երկինքին միայն բացուած իր պատահականով: Կը մնայ զորը, նուազուն, անցած՝՝ բան մը: Մարմինն առաջին տխրութիւնը ու Արլէ՛թ, անուն մը միայն ու այն՝ ինչ որ տարինները կրնան պահել կամ աւելի: Պահած են ու աւրած: Բնական՝՝ վայրը, որ մը, նմանեցաւ կնոյ: Երբ տալիք չունէր այլեւս հոգիս ու մարմինս՝՝ ձգեցի դացի ուրիշ կնոյ, երեւակայեցի ուրիշ բան: Զգել երթալ գտնուել համար նորը՝՝ այնքան ատեն որ տեսական ներկայութիւններ, կարօտներ չենք ստեղծած: Փարիզ ներկայութիւն մըն է՝՝ qui me manque! Միշտ ներկայ ու ցանկալի: Կըրնայ անտրամաբանական թուիլ բայց կը սպաննեք, եւ առաւելարար, ոչ թէ բացակայութիւններու՝՝ բացական հասցէ չունի այլեւս, ջնջուած է վայրը՝՝ երբ գեղեցիկ չեն եղած զատող, սահմանող, սեփականացնող գիծերը՝՝ այլ՝՝ ներկայութիւններու: Անոնց յայտնութեան, փրթութեան, կատարելագործումին: Ներկայութիւն մըն է Փարիզ՝՝ քեզի՛ պէս: Գալիլ Փարիզի փողոցներէն, գիշեր ատեն, անձրեւին տակ, մեկնում է իրապէս, մեկնում է միշտ՝՝ քեզի՛ գալու, քեզ սիրելու՛ պէս: Անպայման տեղ մը երթալու՛ պէս բան մը: Եթէ տեղ իսկ չունիս երթալու, գիտես գոնէ թէ կը մօտենաս ինքզինքիդ: Կը սկսիս զգալ քեզ: Պատասպանել՝՝ փախչելու, ապրտադրուելու՛ պէս՝՝ թո՛ւ մէջդ: Հոս է որ փողոց ու լուսադարձում ու չէնք ու պալատ ու գետ ու կամփոք այլեւս ոչ ձեւ են, ոչ ծառալ, այլ ապրուած բան մը, յորինուած ամբողջութիւն: Կրնաս չըլել կամուրջներուն կարգը՝՝ առնուած մարմիններու պէս՝՝ սէրն է միայն որ կարգ չունի՝՝ կրնաս Սէնը երկինքէն հոսեցնել ու գետին բերել երկինքը՝՝ այնքան՝՝ ցած է արդէն՝՝ ու կոխել անցնիլ: Երկինքի կտորներ են արդէն երկկտրական լոյսերու տակ անշարժ հոս ու հոն լճացած ջուրերը՝՝ որոնց մէջ միշտ մեռած տերեւներ պիտի տեսնես,՝՝ որովհետեւ անգամ մը այդպէս էր, աշնան, առաջին հանդիպումին: Տեսակ մը մեռած սիրոյ այլափոխութիւն, այլապէս՝՝ շարունակութիւն: Կը զգայիր թէ անվերջ բան մը ծայր կու տար: Մայր կու տար հանգստ, գրեթէ առանց զգացնելու, մակըն՝՝ թացութեան պէս: Քեզի՛ պէս: Մակընթացութիւն՝՝ թարթող լոյսերու եւ գորշ, տաքտաք, սկսուած բայց չվերջացած գոյներու, անորոշ բայց քաղցրագին թըրթրացած գոյներու. մակընթացութիւն՝՝ միջոցի, տարածութեան, հորիզոնի, եւ մանաւանդ մակընթացութիւնը Սէնին՝՝ որ կը բարձրանար ու կը ծածկէր ամէն ինչ, ամէն իրիկուն: Հսկայ քաղաքը գետամոյն: Տակաւին գոյութեան, եղածին, սիրածին ու պահածին արժէքը չէի կշռած. տակաւին այս նոր յայտնութեան, այս նոր փորձառութեան չէր բախած միւս գեղեցկութիւնը՝՝ որ առանց անցեալ ըլլալու՝՝ որովհետեւ յիշատակ չէր՝՝ ապրուած էր սակայն: Ամբողջ անցեալը, ներկային մէջ, ջրամոյն: Ինչպէս կը տեսնես: Կամ ալ չըլուած՝՝ նայած թէ ուրիշ՝՝ կը գիտես: Նայած աչքին: Աչքե՛ր ունի: Միշտ երկու աչքեր՝՝ ժամանակէն առաջ, ժամանակին մէջ ու ժամանակէն դուրս՝՝ դէմ առ դէմ: Այսինքն մակընթացութիւն՝՝ փոխադարձ: Մենք մեզի: Լիացնելով, միացնելով, լուծելով ամէն ինչ: Չտեղիվ ամէն ինչ: Չիրար: Կազմելով մէկ ամբողջութիւն, մէկ զգացողութիւն: Համայնական, անվերջ, անբաժանելի: Մէկ թրթրացում՝՝ լոյսին: Ամէն ինչ պահուած, հարազատ: Այլեւս ոչ ժամադրութիւն, ոչ սպասում, ներկայութիւն՝՝ անսկզբ ու անվերջ: Երբեք յիշատակ, բայց յիշողութիւն: Զանաչողութիւն:

×

Թողուցի որ լսա՛: Ես կեանքիս մէջ չեմ կրցած լալ: Չանձրեւող ամպի պէս միշտ իջած եմ գետին, ծածկած ամէն ինչ եւ ինքզինքս: Եղած եմ սակայն ար՝

յունքի վոյնով գորշ, եղած եմ չըլլալու պէս անգուռ քաղած մշուշին մէջ: Ամէն ինչ ստուերոտ, ուրախ գլծային. երբեք մանրամասնեալ, կատարեալ իր մէջ ու տարողութեան: Միշտ դժուր. չաղկոտ թողուցի որ լսա՛: Անիրական ըլլալու չափ անուշ չէր ինչեւ որ հանդարտեցար: Երբ հանդարտեցար, ինչեւ չեմ, յանկարծ ամուր փաթթուեցար ինձի, զգուշ գլծադառնայի գոյութեանս: Իրեւ թէ կանչելով չեմ հեռուէն: Կը ժպտէիր: Աչքերուդ մէջ տեսալ ինչ՝՝ մինչ այդ չէի տեսած, երբեք չէի տեսած ու զգացած ուրախութենէն ու տխրութենէն անդին, գերադուրս մը: Հաւանաբար հասկցար թէ ինչ կը զգամ ու եւալ անունս տուիր: Ու անունդ տուի, քանիս չեցի քեզ՝՝ գլուխը թաղելով կուրծքիս մէջ: Ուրիշ մէկ խօսք, մինչեւ առաւօտ: Մինչեւ առաւօտ, հանգստ, քնացար կուրծքիս վրայ: Ես հսկեցի: Միջառաւօտ, գուրգուրացի քեզ, սիրեցի քեզ: Պատահեցաւ, առաջին անգամով, որ սիրել, նոյնիսկ նոյնով, չնշանակէ անպայման անել,՝՝ կամ տրուել: Պատահեցաւ որ առաջին անգամ ըլլալով բազմակերպ մէջ կրեմ սիրելի մարմին մը եւ զայն զգուշ, զգուշ, չնշեմ ու գուրգուրում՝՝ առանց ցանկանալ որովհետեւ՝՝ առանց մտածելու զայն առնելու մասը: Չմտածելի քեզ առնելու մասին որովհետեւ, առաջին անգամ ըլլալով, ապրեցայ հանդարտ ներշնչութիւն մը, հոգիի եւ մարմնի միաձուլ, շարունակութիւն մը, չընդմէջող, անհատում բան մը: Այդպէս, անընդմէջ քաղցրութիւն մը, մինչեւ առաւօտ: Հիմա հոս չես որ յիշեցնեմ քեզի. հիմա ամէն ինչ սու է, անձրեւն իսկ. բայց այն առաւօտ երբ արթնաց մէջս տեղաւորուելու պէս կծկուեցար, սեղմուեցար ամփոփուեցար մարմնիս վրայ: Դարձեալ անունս չիր. ապա աչքերդ բացիր: Կը ժպտէիր: Յետո՛յ...

Յետոյ յիշեցի թէ պատահած էր որ զիս սիրէ ուրիշն տրուի,՝՝ բողբոջալու՛ պէս բան մը: Պատահեցաւ որ ուրիշը առնեմ՝՝ զի՛նք սիրելով ու երեւակայելով՝՝ բողբոջալու՛ պէս բան մը: Անիկ եւս զգուշ առած էր որ կրնար նմանելին հին, տխուր քերթուածներու. իրեւ թէ գիշերը սիրող ուրիշն էր, մէկ կը կարգար՝՝ մտիկ կ'ընէի. կը բուրբէրն ձանձրութիւն գինի. կը բուրբէրն մարմին ու յոգնութիւն,՝՝ բառաւորութիւն՝՝ զոր չէի սիրեր. երբեք, երբեք չէի գրել ուզած բանաստեղծութիւնս,՝՝ զի՛նք: Ահա ինչու այլեւս ոչ ոքի պիտի կարենամ ըսել այն քաղցրութիւնները՝՝ որ սահմանած էի միմիայն իրեն, այլ ոչ ոք պիտի կարենամ առնել այն փափուկ, անհաստում գգուանքներով՝՝ զորս վերապահած էի միայն մարմնին. վայելքներու, հաճոյացումներու մոլորեցներու մէջ իսկ երբեք պիտի չապրիմ այն բազմա, բացարձակ, աւելի՛ քան կատարել սեղմու զոր երեւակայած էի իր միայն գլխուն: Յետո՛յ...

Յետոյ առաւօտեան լոյսին դէմ առ դէմ բարձրացի գլուխը ափերուս մէջ՝՝ իրեւ սկիւռ.՝՝ այս է պիտի եւ մարմին: Յետոյ դուն էիր որ ըսիր, ուրիշ ուրիշ նմանի: Քերթուածը զգալու եւ գրելու պէս՝՝ արուելու՛ պէս. կատարելագործուելու՛ պէս: Ուրիշ առաւօտ մըն էր. ալպեան լեռնադաշտը կը բուրբէրն անտ, կը բուրբէր մանաւանդ քեզ: Կլոր, ամուրջ տինքներդ ափերուս մէջ տաք էին, շունչիդ պէս ու անհանգստ, եւ գլուխս թաղած կուրծքիդ շնչէի քեզ՝՝ անզուսպ ու մոլեգին: Պահը ուզել բռնել վերջին անգամ չնշելու՛ չափ մոլեգին: Այդպէս կամ չած եմ կեանքին եւս: Կ'ապրիմ՝՝ քեզ սիրելու պէս ամէն վայրկեանը վերջինն էի պէս, չուզել մեկնել պէս: Այդպէս, բոլոր լուսածագներուն դէմ առ գլուխը միշտ ձեռքերուս մէջ, ժամանակէն ու միջին անդին, աւելի բարձր:

×

Կարելի չէ սիրել եւ չզգալ այն անբաւ, լիքով վայելքը՝՝ որ մեզ կը բաժրաձայնէ, մեր խելովութիւնը հաստատել, մեր ցանկութեան զօրութեամբ կը առնէ մեզ ոչ թէ ցաւին կամ ուրախութեան՝՝ երկուքն ազդեցութիւն եւ երեւոյթ,՝՝ այլ ազդեցիկին, այլ իր յոյսերը պարզող, երեւոյթներուն տուն տուող թեան՝՝ ապրելու՛ զգացողութեան: Զգալ, պարզապէս թէ կ'ապրինք՝՝ մեծ բան է արդէն, ինքնին բաւարարելի գիտնանք, անշուշտ, թէ ինչո՛ւ կ'ապրինք: Եւ ինչ ունի թ ող համապատասխանէ ն ոյն ինչ արժէքները ջնջող ոչնչութեան, պայմանաւ որ դասնապատակ, այսինքն՝՝ գիտակցութիւն: Ձեռքով շօշալուած արիւն ու մարմին: Զանաչողութիւն: Հոս է ցաւը կը չքանայ՝՝ կը սկսի գուցէ ապրելու ցաւը՝՝ ուրիշ բան է՝՝ եւ չոր իրականութիւնը կը զգուշորոշ առանձին ամբողջութիւն. կը դառնայ երազ ու բողբոջալու: Հոս է որ առանց ափսոսանքի, չաղկոտութիւն: Հոս է որ առանց քաղցրութեան պէս իսկ ապրուած կեանքը կը լրացնէ բանաստեղծութիւն իսկ չի նշանակեր մերժում, չի նշանակել գում՝՝ երբ ամէն ինչ տարած ենք հոն՝՝ ուր կ'ոգնէր երբ բերած ենք անհրաժեշտ միայն՝՝ կազմելու: Եւս ամբողջութիւնը՝՝ մեկ ճշմարտութիւն:

×

Ես քեզ տեսայ լաւագոյնս՝՝ երբ հեռացայ քեզի՛ն: Պայտայ չբաժնուելու՛ պէս,՝՝ որովհետեւ՝՝ առանց մտ

բարոյի: Ո՞վ, ի՞նչ կրնայ աւելցնել երբեք չըսուած բայց միշտ զգացուած խօսքերու վրայ: Ոչ ոք: Ոչինչ: Այլեւս ամէն ինչ կրնայ չեղտել միայն հեռաւորութիւնէն: Բայց երբեք ժամանակը՝ որ կանգ է առած՝ ընդունելով: Այսինքն՝ սկիզբ եւ վերջ. միշտ եւ այլեւս երբեք: Այսինքն՝ թէ մեզմէ մէկը բացակայ է այլեւս եւ առաջատար պիտի կանչենք. մեզմէ մէկը հեռու է այլեւս՝ այլեւս միշտ պիտի մեկնինք: Աշխարհի վրայ այլեւս չի բար պիտի չտեսնենք. պիտի լինի զի բարը պիտի չտեսնենք: Հազար անգամ կրկնուած փնտռելը ու չտեսնելը: Հազար անգամ կրկնուած եւս ճշմարտութիւնը, ապրելու այս ցաւը. բացուած եւս ճշմարտութիւնը՝ արեան փոխանակութեամբ. ու հեռակ ու միացուած՝ աքորը՝ անվայր, անժամանակ. ու՞ր ինչպէս աքորը՝ ուր ոչ ուղի կայ այլեւս, ոչ սահմանափակ աքորը՝ ուր ոչ ուղի կայ այլեւս, ոչ սահմանափակ աքորը: Միշտ երկու աչքերը. միայն բայց ուղեւորը դուն: Միշտ երկու աչքերը. միայն անոնք, որ օր մը զիրար ճանչցան ու պահեցին նկարը: Նկար՝ ձեռքովու համար քաղցրագինը: Անկրկնելի: Փեղեկագործը՝ որուն պէտք է ձեռք տալ. պէտք է ձեռք պահել. լոյսը չմարել ու դիտել՝ երբ սիրել կը շնանակէ սպասել: Այլեւս երբեք՝ բայց սպասել: Այլեւս երբեք՝ բայց ոչ վերջակէտ: Լոյսը չմարել, դիտելու, տարագրելու համար իրականութիւնը, մերժելու համար աւելորդ պատրանք ու յարկարանք: Մերժելու համար տիրութիւնը՝ ժամանակին քէն ըրած պարտը՝ ամբողջ աստուածը՝ որուն անունով այլեւս ոչ ոք կ'երգուի:

Պատահեցաւ անշուշտ որ բանաստեղծը դառնայ պաշտօն անհաղորդ աստուածը, ստեղծագործութիւնը կապի, մտածումը ձեւ ու պատկեր չորոնէ այլեւս: Պատահեցաւ որ տխրի՝ երբ անդրադարձաւ որ մարդիկ իր մէջ բանաստեղծը, աստուածն է որ կը փնտռեն եւ ոչ թէ դինք՝ ինչպէս որ է: Եւ բանաստեղծը դառնացած՝ ապակիի նման չարտեց, փշրեց լոյս ու երազ, ամէն ինչ ուրացաւ, ամէն ինչ այրեց՝ կտոր քուլքի վրէժով: Այրեց՝ ստեղծելով կրակին գեղեցկութիւնը: Խորհուրդահաճախ: Շուրջվար՝ գեղեցիկ մարմիններու բայց տխուր հոգիներու: Թէ սիրեցէք զիրար եւ ցաւացեցէ իրարու: Թող մարմինները կողանքով դալարութիւն արտադրին, չամբռնո՞ւ թող ամբողջ հեշտանան. լընջելը թալկանան. գիտե՞ր բացուին՝ մոլեգին եւ անյաղ. ամէն ինչ անհամբեր՝ դուռնաքի եւ շրթներու, հեւի հեւ, թրթուռ, ճարճատուն:

Բայց մարմինը տխուր է, աւա՛ղ, եւ քուլք գիբքերը կարգացի:

×

Ուղեցի գեղեցկութիւնը առնել բայց ունեցայ մարմինը միայն, Արլէթ, հաճոյացաւ մարմինն միայն եւ չլքեց սիրել: Մարմինը չի կրնար սիրել, այդ մէկը երբեք հասկցար, ինչպէս հասկցար թէ ինչու չարացայ այն գիշեր ու ցաւացեցի քեզի: Երկուքս ալ խած էինք ու ծխած: Ծաղկամանի մը մէջ գլխահակ, խամբած վարդերը յիշեցնող հաշիշ բարկ, տարածուն բոլոր մը լեցուցած էր սենեակն ու անկողինը: Մերկ էինք ու գեղեցիկ՝ յիշատակներու պէս: Շրթներու շափ տաք էին ստինքներդ եւ աչքերուդ նուազումը կըլէր թէ պատրաստ էիր սիրուելու: Պզտիկ, հեւքով ընդհատուած ձայնով, ուսերու վրայ մատներով առաջ, ամուր սեղմումով կ'ուզէիր, կը պահանջէիր որ ասեմ քեզ: Բայց յանկարծ հոգիս տխրեցաւ, Արլէթ, լակարծ դառնացաւ հոգիս: Յանկարծ թողուցի քեզ ու ելայ անկողինէն: Ոտքի եւ սեւեռուն, դիտեցի էգի դարուն ցանկութիւնը. մէջքդ որ կը բարձրանար՝ ցուցադրելով մագերու թուի, յայրատ գունդը. նկարը որ կը փոխուէր, կը փոխէր ձեւ ու գոյն՝ համաձայն ցնդմանը: Այդպէս աւելի գեղեցիկ էիր, Արլէթ, իրականութեամբ մէջ կատաղի եւ անգոր: Յետոյ, կամաց, մտեցայ ու գրկեցի քեզ: Յետոյ փոխանակ քեզ սիւրբու՝ ձեռքդ տուի «Չարին ծաղիկները», պահանջելով որ կարգաս: Վիրաւորուած՝ փոփոխեցար. երեսը միւրը՝ ձեռքը մահիճին մէջ ու լացիք երկար, ջղային: Ձէր հասկնար, չէիր կրնար հասկնալ թէ ինչու ուղեցի այդ պահուն, լատինական այդ թաղի պանդոկին մէջ, այդ գիշեր անպայման Պոռլէր կարգաս ինծի: Տարիներու երկու մը, գուցէ, որ կ'իրագործուէր՝ յանկարծ: Երբ լացը մեղմացաւ, գիրքը առիւր եւ գլուխդ կուրծքիս՝ սկսար կարգալ: Տխուր ձայն մը ունէիր, խորքէն եկող եւ խորքին դացող, spleen-ի պէս բան մը: Եւ յանկարծ, պահուն մը մէջ հասունցած հազար տարիներու փորձառութեամբ, քեզ հասկցայ, Արլէթ, հասկցայ եւ ըսկըսայ գլուխ, չոյել՝ տխրութիւնը սիրելու պէս: Ու շարունակեցիր կարգալ, մինչեւ որ ձայնդ վերածուեց ցաւ հեւքի: Ու գիրքը ինկաւ: Ու մոռցանք ամէն ինչ: Ու սիրեցինք զիրար: Դեռ մինչեւ այսօր կը սիրենք զիրար:

Առաւօտուն, կարդացի եւ թարգմանեցի քեզի վերջին նամակ մը, որ կը պատմէր՝ ի մէջ այլոց, թէ այլեւս չէր սպասեր ինծի: Կը սիրէր՝ բայց չէր սպասեր: Մեր պատմութիւնը աւելի պարզ էր, Արլէթ, մարդկային՝ հասկնալի՝ շարունակուելու իսկ անարժան: Կայարան իսկ չընկերացայ քեզի, բայց դիտեմ թէ այդ իրիկուն չորեկաւոր չփայտուցիք ու վերադարձար հիւսիսի արուարձանը, հոն ուր շատ կ'անձրեւէ, կ'ըսէիր, Փարիզէն աւելի կ'անձրեւէ: Ապրելու ցաւին պէս անհատնում, անվերջ կ'անձրեւէ:

ՁՈՒԼԱԼ ԳԱՋԱՆՃԵԱՆ

Ե Ր Է Կ

ԴԵՍՔԵՐ ՈՒ ԴԵՊՔԵՐ

Հետզհետէ մեկնեցան անոնք: Քաղաքը պարպուեցաւ: Բան մը կար, որ չկայ այլեւս: Աւելի ճիշդ՝ կայ, բայց բոլորովին տարբեր է: Հարկ է, դոնէ կէս դարու կեանք ունենալ կամ պատկանիլ այս ափերը ծնած առաջին սերունդին, վերջիչելու համար դէմքեր, որոնք ամբողջ մթնոլորտ մը ստեղծած էին Փարիզ թէ դաւառը: Համ ու հոտ տուած էին հայկական կեանքին: Ամբողջ սերունդ մըն է, որ զնաց այսպէս: Անոնց մարմինները ցրուեցան զանազան գերեզմանատուներու մէջ: Վաղը, երբ մեկնին այդ շիրիմներուն հասցէները՝ զիտցող վերջին վկաններն ալ, անոնք բոլորովին պիտի որբանան: Մեռելոցին իսկ ծաղիկ մը բերող պիտի չունենան: Անցորդը, տարօրինակ պիտի գտնէ հոն կը սրէր յաճախ սուտ - խենթ ձեռքով արձանապրուած անունները: Բայց կարեւորը՝ շիրիմ - խոնարհ: Մահաւանդ այս ժողովուրդին համար, որ անհատներուն տաք աւազաններուն յանձնեց իր ծանօթ ու անծանօթ զաւակները կամ պաղ տափաստաններու ուրիշներ: Կարեւորն այն է, որ անոնք ողջ մնան սրտերուն ու մտքերուն մէջ անոնց՝ որոնք պիտի շարունակեն կերտել արմատախիլ ժողովուրդի մը Պատմութիւնը, ցամաքէ ցամաք, մինչեւ... մինչեւ վաղը:

×

Տխուր եւ ուրախ տրամադրութիւնները զիրար կը հրմշտկեն յաճախ, երբ կը վերջիչեմ հին օրերը (հիմա օրեր, արդէն...) այն հայկական Փարիզին, զոր ճանչցայ: Տխուր՝ քանի կը խորհիմ թէ, օր մը, ոչ շատ ուշ, գիրենք ճանչցող վերջիններէն կրնամ ըլլալ: Տեսակ մը՝ վերջին վկայ: Ուրախ՝ քանի որ իսկական բախտ մը կը նկատեմ, տեսած ու լսած ըլլալ անձեր, որոնք հարստացուած են դիւ: Բան մը տուած են՝ անբացատրելի, նոյնիսկ անմեկնելի, բայց անկասկած՝ անփոխարինելի: Թերեւս բան մը, զոր իրենց հետ բերած էին՝ Պարտիզակէն, Օլաճքէն, Սկիւտարէն: Որքան կը սրէր գրեմք մտիկ ընել, դեռ շատ երիտասարդ: Այնքան տուած են ինծի, որ կը զգամ պարապ, զոր բերաւ իրենց բացակայութիւնը:

Երբեմն, երբեմն, երբ իրիկունը կու գայ, կ'ոգեւորուենք զիրենք «Յառաջ» խմբագրատունը, ընկերներով, բաժակ ի ձեռքին, ու կուշտ ու կուտ կը խնդանք: Դեռ մինչեւ այսօր, անոնք մեզի հետ են, վասնզի այնքան ուրախ ժամեր պարգեւած են, որ չեն կրնար վերջնապէս հեռանալ ու մեզ առանձին թողուլ:

Ազատագրումէն անմիջապէս ետք էր: «Յառաջ» նոր սկսած էր վերահրատարակուել ու Հինգշաբթիէ Հինգշաբթի կ'երթայի խմբագրատուն: Տէր - Յակոբեանին տպարանը, ուր սկսած եմ, դեռ մանուկ սիրելի մեկնին հոտը, կից էր իրենց բնակարանին: Ծաղարան - խոհանոցը կը հաւաքուէինք ցերեկուան սուրճն առնելու: Զուրի դաւաթներու մէջ, Տէր - Յակոբեանին կ'իրէր Տիկին Զարուհին կը սպասարկէր տարօրինակ սուրճ մը, որու պատրաստութեան իւրայայտուել ձեւն ունէր: Ամբողջ օրը արդէն կազմ ալ չէր մարեր (կը բացատրէր թէ լուցիկին խնայողութիւն կ'ըլլայ...) եւ հասնողը, ինչ ժամու ալ գար, իր սուրճը կ'ունենար: Ի՞նչ աղուր ժամեր կ'անցընէինք, թէեւ ես, ուշ ունեցայ գիտակցութիւնը անոնց եղակի բնոյթին: Մանեթ - փռ չունէինք ու ինչ որ արձանագրուած կը մնայ, մտքին մէկ անկիւնն է: Յետոյ չէինք իսկ անդրադառնար թէ կարեւոր բաներ կ'ըսուէին: Ժամերը կը սահէին, անոյշ - անոյշ:

Տէր - Յակոբեան նոր տպած էր Թ. Գառնիկի մէկ չափածոյ գրքոյի՝ «Հայ Մտքի Թափօրը» ու հեղինակը, ձօնագրելով, խանդավառութեամբ կը բաժնէր՝ Նարդուհին, Շաւարշին, Տէր - Յակոբեանին եւ դեռ Ահարոնին: Գիրքը իսկապէս ինքնատիպ էր, նման իր հեղինակին, որ կ'արտադրէր երեք լեզուով - Հայերէն, Փրանսերէն, իտալերէն - ու ամէն մէկ հատորի վերջաւորութեան 70-էն 80 լոյս տեսած (եւ տեսնելի) գործերու ցանկ մը կը կցէր: Խորագիրներուն չոյ, հրատարակելի հատորներու, փակագործի մէջ կ'աւելցընէր՝ սպասած...: Մինչեւ այսօր կը յիշեմ ծրագրուած վէպի մը խորագիրը՝ «Լուսացարարութիւն աղջկան յոբելանը»:

Այս «Հայ Մտքի Թափօրը» բացառիկ բան մըն էր: Թ. Գառնիկ թուած էր Հայոց Պատմութեան, մատենագրութեան, բանասիրութեան, վրականութեան, բանաստեղծութեան, թատերգութեան, բեմի բոլոր անունները ժամանակագրական կարգով՝ հին դարերէն մինչեւ այդ օրերը: Արդիւնքը շատ տարօրինակ բան մըն էր ու Ահարոն կը թղթատէր, քֆին տակէն մըթմըր՝ թալով, երբեմն անակապտեղ արձակելով իրարու ետեւէ: Պէտք էր ճանչնալ Ահարոնը, վարուժանեան սերունդի, պարնասեան այս հրաշալի բանաստեղծը, քաջ հայադէտ, բայց սովորականէն դուրս անձնաւորութիւն մը: Մէկ աչքը ապակի, նայուածքը անորոշ, խենթ ձեռքով արձանապրուած անունները: Բայց կարեւորը՝ շիրիմ - խոնարհ: Մահաւանդ այս ժողովուրդին համար, որ անհատներուն տաք աւազաններուն յանձնեց իր ծանօթ ու անծանօթ զաւակները կամ պաղ տափաստաններու ուրիշներ: Կարեւորն այն է, որ անոնք ողջ մնան սրտերուն ու մտքերուն մէջ անոնց՝ որոնք պիտի շարունակեն կերտել արմատախիլ ժողովուրդի մը Պատմութիւնը, ցամաքէ ցամաք, մինչեւ... մինչեւ վաղը:

Ուրիշ էր Ահարոն: Կու գար Հինգշաբթի ցերեկ, հորթուկի չորս էսֆալտի գնած ու կը յանձնէր Տիկին Զարուհին: Երբեք չհասկցանք թէ ինչո՞ւ չորս հատ կը գնէր: Այդպէս Ֆէթիշական թիւ մը որոշած էր, որ կապ չունէր ներկաներուն թիւին հետ: Տիկին Զարուհին, Ահո պապան, ինչպէս կը կոչէինք Տէր - Յակոբեանը, Տորքը, Մեսրոպը, Նարդուհին ու ես եւ դեռ ինքը՝ Ահարոն, եօթնի հասած էինք: Բայց երկու ըլլալինք կամ քսան՝ ինք այդպէս վճռած էր ու լաւ էր այդպէս: Ծաղէն ետք, երբեմն Տիկին Զարուհին, Ահարոնն ու ես կը մնայինք առանձին, միւսները վերադարձած ըլլալով տպարան կամ խմբագրատուն: Ու Ահարոն կը խօսէր, ոտքի, աչքերը փակ, երթալ - գալով: Անկապ բայց իմաստուն բաներ կ'ըսէր, կարծես ինքն իրեն համար: «Փիւռ Լուսիսը, երբեք, փիւռ Լուսիսը, հրաշալի գրագետ, ինչե՛ր կ'ըսէ Շանսոն տը Պիլիքիսի մէջ, ինչե՛ր, գայթակցուցիչ բայց գեղեցիկ, փառաւոր նկարագրութիւն: Աղջիկները գիրար կը սիրեն, գայթակցուցիչ բայց գեղեցիկ, գեղեցիկ նկարագրութիւն, եղակալ... » ու չեն գիտէր ինչպէս Տիկին Զարուհին, ամանները լուսով հանդերձ, հետեւած էր ըսածներուն ու կը զարմանար... «Քա՛ւ՝ Միւսի Ահարոն, գէշ ի՞նչ կայ: Աղջիկները ինչո՞ւ գիրար չսիրեն: Նայէ՛, Արփիկն ու մեր Փնարը գիրար չ'են սիրեր... »: Ուրիշ համ մը կայ, երբ մէկը բան մը կը պատմէ ու ներկաներուն մէջ կայ այն միւսը՝ որ ուրիշ բան կը հաղկանայ...:

Յետոյ Ահարոն խմբագրատուն կը բարձրանար: Շաւարշը, գլուխը կախ, ձեռագիր կը սրբագրէր, ինչպէս ամէն կէսօրէ ետք: Զէր լսած գալը ու գլուխը չէր վերցնէր: Ահարոն կը կենար դիմացը, ձեռքերը կոնակը ծալած ու կ'ըսէր Շաւարշին - «Յիմա՛ր, յիմա՛ր, այս անտալանդ ժողովուրդին համար, երբի՛ք աշխատիս: Օր մը, Փռն-տը-Շէրիի քրթակցութիւնը սրբագրած ատենը, փա՛ւփ պիտի ընես, պիտի մեռնիս, այս անտալանդ ժողովուրդին համար... »:

Զեմ գիտե՞ր ինչո՞ւ Փոն տը Շէրին ընտրած էր, բայց գիտեմ որ իրաւունք ունէր: Այնքան մաշեցաւ Շաւարշ թղթակցութիւն սրբագրելէ, որ օր մըն ալ փո՛ւֆ ըրաւ ու զնաց ու այլեւս երբեք Փոն տը Շէրիի թղթակցութիւնները չսրբագրուեցան:

Շաւարշին յուղարկաւորութեան օրը, Ահարոն եկեղեցի չէր եկած, դացած էր ուղղակի Փէռ - Լաշէզ, սխալ դուռնէ մտած ու կորսուած հակա գերեզմանատան մէջ: Ինչ կը պատմէր յետոյ - «Հաւ ցացի, հաւ ցացի, Շաւարշը չկար, ի վերջոյ ցացի Անգար - նիկին, ու հարց տուի՝ ըսէ՛, Անգարանիկ, ո՞ւր տարիմ Շաւարշը... »:

Կրեց՝ ԱՐՓԻԿ ՄԻՍԱԲԵԱՆ

(Շար. Ա. Էջեր)

արագ բարձրանում են գեղյակ վեր... իսկ աչքերը որոնում են այլ ուղի / եւ իրենց մէջ յայտնաբերում նոր իրեր» (նոյն, 5) : Աշխարհը կը յայտնուի բառերուն մէջ, ձեռքին դէմ : Երբ ձեռքին անդին չկայ իրերու առարկայութիւնը, մարմարը, քարը կամ ծառը, գրողական արարքը կը դառնայ առանց ժամանակի, անհետն, ինչպէս քամի -- «Ձեռքն առանց մարմարի անպաշտպան է ինչպէս երեսայ / նա չոր է ինչպէս անանձրեւ մի խոտ, / մերկ է ինչպէս զոհ կամ անառակ մի կին, / առանց ժամանակի, անանուն ինչպէս քամի, / կախումը ներքեւ» իր սեփական դամբարանի վրայ» (Ա. 57 - 58) : Եթէ իրերը կը յայտնուին խոսքին չնորհիւ, այն ատեն խոսքը կը դադարի պարզ հաղորդակցութեան ու տեղեկութեան միջոց ըլլալէ. կը դարձնէ զանոնք արարք, անոնց հրահրաւորութիւն ու տեղ տալով բաց - ուսածք : Այս հնարաւորութիւնը էրոյեան կը կոչէ «Երկրորդ հնարաւորութիւն» համանուն յօդուածի մը մէջ. որով ինչ որ կայ կը վերադառնայ կրկին, կը ըստանայ իր վաւերական իսկութիւնը : Էրոյեանի համար իրականութիւնը կայ, որպէսզի դառնայ պատկեր ու փոխարեւորութիւն, որով ան կը վերադառնայ մեզի : Հետեւաբար քերթումը «վերադարձի մեղեդին» (նոյն, 8) : Իրականութիւնը, փոխարեւորութեամբ, կը դառնայ իրական - նութիւն, տարբերը կ'ըլլան չափանօրէն ինչ որ են. «առաւօտը լցում է առաւօտի մէջ եւ գիշերը գիշերի մէջ, յուշը գրգռում է յուշը, որովհետեւ յուշ է - ինչ առկայ է, / ծառը ձգտում է ծառին...» (ՊԿ. 113) :

Փոխարեւորումը, ալլակերպումը աշխատանքը կրնայ էրոյեանի արտադրութեան մէջ յայտնուիլ ալլազան թեմաներու տակ : Ան է որ կը ներդնէ քառս / կարգ հակադրութիւնը : Գրողական կարգը կապում է քառսին փնչպէս կարգին : Նշուեցաւ արդէն, որ իրերու մոտեցումը առանց քառսն է սկզբնական : Պետքայի եւ Պետի մասին շարքին առաջին հնչեակին մէջ գրուած է -- «Մի քիչ անկարգ եղիւ, բայց կարգն իմացիւ, / իջիւ ներքեւ, գեղի խորքը մթութեան եւ յետոյ լոյսերի հեղեղով անցիւ : / Ինչքան խաւարի մէջ ոտքդ է սայթաքում, / այնքան բարձրանում ես մի աստիղի նման, / որն իջնում է, վառում լճի յատակում» (ՊԿ. 81) : Կարելի է չնշմարել բայց - յայտ խաղը բարձրացումին ու անկու - մին, համընթաց դաշտը քառսին ու կարգին, մէկը միւսին լծողը, մէկը միւսով իմաստ եւ ուղղութիւն առնող : Լիճի յատակին վառող աստղը նման է վարդին, յարացոյցն է բոլոր իրերուն, երբ կու գան լեզուին մէջ, ուր կը փայլին : Թէ կարգ / քառս հակադրական շեման կը վերաբերի գրողական արարքին, ո՛չ մէկ տարակոյս : Գրուած է -- «Բառուր զգացմունքն է, ուր սահման չկայ / ...թանաքի լուծումն է ջրի մէջ / Բառուր բառերի անկումն է շեշտակի, / նրանց միւս կողմը, ուր բարձրանում է / խաւարն ինչպէս ան - տառ, / հակապատկերը մտքի եւ հոգու, / բայց տարածքը նրանց» (ՊԿ. 132) : Բառուր բառերուն միւս կողմն է, ոչ միայն անոնց հակադրութիւնը, անոնցմէ անդի - նը, խաւարը իրերու անտառին, պատկերին հակապատկերը, այլեւ բառերուն ալլակութիւնը : Բառուր հակաբառն է, որ բառին տարածքը կը կազմէ, նոյնպէս, կարգը՝ անկարգութեան : Կը հասկնալ ինչու «Նրա ծաղիկը անոնք է մեր մէջ» մինչ «մեր կեանքի մեղեդին / հնչում է» Բառին դէմ իրեն պատասխան» (նոյն, 133) :

Բառս ու կարգը կը բանին էրոյեանի արտադրութեան մէջ, արտադրելով այն - տեղ կրկնակ ու մի ձգտում : Արդարեւ՝ էրոյեանի գրչին կը պատկանին թէ ազատ չափի քերթումները թէ ալ ամենախիստ հնչեակներ. նոյնիսկ հնչեակի ամբողջ շարքեր : Սոնետների Պսակ շարքը, Ան - դրաքարաւորները բացող, իր տանը - հինգ հնչեակներով թեքիթի ու յղացման եղակի յաջողութիւն մըն է, փաստող, եթէ տակաւին հարկ է, որ «Երիտասար - դական արեգիկն» կրնայ աւանդական չափեր ու ձեւեր կիրարկել, առանց հիմնական զեղչի : Արդ՝ հնչեակը բանաստեղծական ձեւերուն ամենէն խիստերէն մէկն է, ուր կանոններու նուաճումը առաջին քայլ մըն է միայն : Իսկական կառուցում մըն է ան, բոլոր մը : Որքան ալ յոգնած ըլ -

լանք լետ - Թէքեանեան անոր տարբե - րակներէն, երեւոյթը յարակաւորին «խիզարկում» մըն է, մանաւանդ մեր օրե - րուն, երբ տաղաչափութիւնն ու յարակից կոտեւիքները ենթարկուած են հերքումի : Էրոյեանի համար, ինչպէս Նոնատանի ինտրային, հնչեակը բովանդակութիւնն է հնչեակին, յարաւերակ էրոյեանի «քա - կիզքն անցնում է սկզբի մէջ» տողը (ՊԿ. 111) : Դժուար է տեսնել հնչեակի ձեւին մէջ «բանաստեղծական կառուցիչ» բնույթը : Անոր ներկայութիւնը էրոյեանի արտադր - րութեան մէջ պատահական եւ քմայական ոչինչ ունի : Հնչեակը լեզուի եւ իրերու քառսին կանոնաւորումին, լուսաւորու - մին շրջագիծն է, անդադար բացուող դէ - պի ազատ ոտանաւորը, ինչպէս Պատկեր եւ Կէսօր միջին մասի որոշ կտորներ, բաժնուած երկու մասերու, կամ թերի յանգաւորման համակարգով :

Իրերու յայտնաբերման ու ալլակեր - պումին աշխատանքը կը տարազուի իր - րեւ «մօտեցում ժամանակին» : Ալլազան առիթներով էրոյեան գրողական արարքը կը մտածէ ժամանակի ծիրին մէջ : Բառի որոնումը-ին մէջ գրուած է. «ստեղծա - գործել նշանակում է գտնուել ժամանակի բարձրութեան վրայ» : Այլ տեղ. «կարե - ւորը ժամանակի տարածութիւն ստեղծելն է...» : Արդ՝ իրերը բերել խոսքի սահ - մաններուն, անոնց անուն տալ, զանոնք այսպէս փոխարեւել պատկերով ու փո - խարեւորութեամբ ի վերջոյ զանոնք ստեղ - ծել է երկրորդ հնարաւորութեան համար : Այս շարժումը իրերուն մոտեցն է ժամ - նակին մէջ : Ելեգիա նախկին պատկեր - վերջաւորութեան ալս է որ կը թեւա - դրուի -- «Իսկ ես հեռանում եմ մութ կենտրոններից բնութեան, գնում եմ ա - ռաւ, / դէպի փողոցն ու բակի մանկու - թեան, որ չունի դէմք ու քնակավայր, / ձեռք տալիս նրա լոյսի ալիքներին, նը - րա մասին խոսում եւ սրբելով դէմքիցս փոշին ու քրտինքը՝ մօտենում ժամանա - կին» (ՊԿ. 54) : Էրոյեանի մտահոգու - թեանց մայր նշանները ներկայ են հոս, բոլորը՝ իրականութիւնը, անցեալը, ժա - մանակը, լոյսը : Իր մօտ յաճախ ժամա - նակը կը զուգորդուի խոսքին -- «Սա իմ ժամանակն է, իսկական ժամանակը - / կատարելու այն ինչ պէտք է կատար - ուէր, / եւ ասելու այն, ինչ պէտք է ասուէր : / Սօսքը ժամանակը... ապրելու ժամանակը» (ՊԿ. 44) : Հարկ է ձեռք - քնել, որ խոսքը բան մը չէ ժամանակին մէջ, անոր երեք մասերուն մէջ երկարող տարր մը. անիկ անդադար կը ժամանակուի իրերու ժամանակ, անոր մէջ կու դայ բացուելու ինչ որ անցեալ էր ու է ապա - զայ : Սօսքը շրջանակն է : Բառեակի մը մէջ էրոյեանն կը տարազէ այս բոլորը, խոսքութեամբ -- «Ես կը գրեմ ինչպէս մա - քուր ապակի՝ / երեք բառեր (քո անու - նից երեք էլ), / որոնց խորքում ինչպէս ժամը օրուայ մէջ, / ներկան իրեն անց - եալի մէջ կը փակի» (Ա. 4) :

Էրոյեանի տողերուն մէջ կը դաննեք մանկութիւնը, անցեալի ակնարկութիւն - ներ, յուշ ու յիշողութիւն : Աւանդական թեմաներ՝ ասոնք, բայց տեղափոխուած իրենց տեղէն, դրուած ստեղծումի հար - ցադրութեան մէջ : Անցեալը բան մը չէ, իր մօտ, որ ապրած ըլլանք -- «Եղջերա - փողը կանչում է անցեալը / ինձ համար - ալն, ինչը դեռ չեմ ապրել...» (ՊԿ. 7) : Իսկ ապագան երբեմն «մի անգամ տեսած անցեալն է, որ դեռ չենք նկատել» (նոյն, 85) : Ժեղք է, որ անցեալը առանձնա - շընորհեալ մասն է ժամանակին. բայց անոր մէջ անցածին կարօտը չէ որ կը խօսի, որքան ժամանակին մօտեցումը : Ժամանակը «ճանապարհն է մեր յիշ - դութեան» (ՊԿ. 137) : Եթէ Սոնետների Պսակ շարքը կը կրէ praeterito nostalgia ենթախորագրերը, կարօտը հոն ցանկու - թիւնն է ժամանակին խօսքի ժամանակին : Էրոյեանի գրութեան մէջ կը բանի ան - հուն ցանկութիւնը միշտ շարժուն, միշտ փոփոխուող խօսքին, ճիշդ անոր համար որ անոր մէջ կ'աշխատի անշարժացման հակադրի սկզբունքը : Հագին դրուած, «քաղաքը կը շրջուի դէպի ետ, / չէն - քերն իսկոյն ուրիշ ձեւեր կը ստանան, / կը քարանայ իրերի հոսքն անսահման, / եւ կը ջնջուի յիշողութիւնն առջաւիտ» (Ա. 4) : Մօտեցող, իր անունը ասացող քաղաքը «կողքիս ընդմիջա քարացած» կը մնայ (ՊԿ. 75), կարծէք խօսքը իրերու իրականացման բարձուն ու վերադարձը ըլ - լալէ վերջ, ըլլալով հանդերձ, է նաեւ՝ նոյն ատեն քարացումի վայր : «Օրերի ընթացքը անցնում է բառի միջով, որ

պոչքը ձգտում է կանգնեցնել խօսքի ըս - տրուկտուրայում...», բայց «լուշը նո - րից կը կորցնի առարկան» : Իրերու յայտ - նութիւնն ու ջնջումը, խօսքին բարիքն ու վտանգը :

Ասկէ անդին բացայայտ է էրոյեանի նախընտրութեանց պատճառը դէպի ժա - մանակի բոլոր պահերը. ցերեկը, որ ի - րեր կը բերէ, երեկոն որ զանոնք կը տա - նի իր հետ (Ա. 22 - 23), յայտնաբերումը ու ջնջումը կրկնակ շարժում, հիանա - լիօրէն գրուած երկու շարժում շարքին մէջ (ՊԿ. 144 - 152), ուր էրոյեանի ա - զատ չափը կը հասնի կարելի ընդլայնու - մի : Այդ քերթումներն մէջ, ուր խօսքը կ'երթայ «ժամանակի եւ բախտի առջեւ - ւից... վերադարձի եւ քաղաքի առջեւից» (150 - 151), խօսքն ու ժամանակը կը դաննեն իրենց հասարակաց չափերը. «Բն չափերը համընկնում են Յաւերթական խօսքին - / լուսաւորիչ խօսքերը շուր - թերի վրայ - բոլորն էլ թող դա տեսնեն / - ամէն խօսք լուսաւորումն է եւ փայլա - տակումը երկրին» (ՊԿ. 152) : Գլխապի - րները կրնան մեզ նեղել, որովհետեւ կ'ընդ - դրեն ինչ որ առանց ընդգծումի իսկ թափանցիկ էր : Բայց կարեւորը երեկոյին եւ խօսքին «համընկնումն» է, անոնց հա - մաձեւումը, որով միջոց ժամանակը կըր - նայ լուսաւորել մարդը խօսքերը : Ա. - անց ժամանակին, ծնունդին ու մահ - ուան, չկայ մարդկային խօսք, ինչպէս «նա, ով խօսում է, մեռնում է նա» (ՊԿ. 66) :

Այստեղ իր ամբողջական իմաստը կը դնէ Պատկեր եւ Կէսօր խորագրերը, իր - տացնող ամբողջ հարցադրութիւնը : Բա - նաստեղծութիւնն ու ժամանակի տաղան - պը : Բայց կէսօրը արեւն է լուսաւորման դերադրոյն կէտին վրայ : Որոշ ու պատ - րանային յաւերթութիւն՝ օրուան մէջ : Սոստափում ու ելք ժամանակէն, ժամա - նակին մէջ : Համանուն քերթումներն մէջ կը կարգանք -- «Ես ձեռքս պարզում եմ, որպէսզի շօշափեմ / միաձուլումը թրու - չունի եւ քամի / կէսօրուայ մէջ, որը կապում է իրար շունչն ու պատկեր... (0 կէսօր, մենք պէտք է այսօր մաքրե - լենք/մի նոր կեանքի համար)» (ՊԿ. 45) : Ձեռքը կը ձգտի միաձուլելու թռչունն ու քամին, հանելու անոնցմէ փոխարեւու - թիւն մը, բարձրացող հողէն, խօսքի եր - կընքին տակ, կէսօրին : Կէսօրը կը իւր - տացնէ այդ ժամանակը, միացնող շուն - չըն ու պատկերը, անցնող - մեռնողն ու անշարժը : Յանուն «մի նոր կեանքի», ինչպէս կը մտնենք բառերուն մէջ յա - նուն «նոր պահի» : Քերթումը այսպէս կը տանի մեզ այլ տեղ, «դէպի մի ուրիշ սահման ու երկիր» (ՊԿ. 71) : Եթէ ամէն խօսք լուսաւորումն է եւ փայլաւորումն - մը երկրին, երկրորդ երկրին, ապա՝ բա - նին որոնումը քերթումներն մէջ, փրկ - տըստունքն է այդ ուրիշ երկրին : Երկրի՝ փոխարեւորութիւնը այս մէկուն, ասոր հա - յելին կամ արձագանքը :

X

Հ. էրոյեանի արտադրութիւնը երկար, թերեւս տանջալից, բայց զուսպ, հետեւ - դականօրէն ինքզինքը հետապնդող, փոր - ճարկող ու կրկնաբանող խորհրդածութիւն մըն է բանաստեղծութեան շուրջ : Բանաս - տեղծութեան «իլլազին», որ չի կրնար դառնալ ուրիշ «կ ո ն կ ի թ տ մ ի տ ք», քանի որ դա պատկեր է...» : Ո՛չ երգ, ո՛չ ալ մարդկային քանի մը վա - լերական զգացումներու շարաշահում : Սորհրդածում՝ բանաստեղծական կիրա - ռումբն, կիրառումներուն : Ասկէ՝ ան - շուշա, միջ - գրութեանական, մշակութա - յին յղումները դէպի հին Յունաստան (առասպելներ, թէ մտածողներ, մասնա - տրաբար Հերակլիտ), դէպի վերածնունդ (Միքելանջելո) կամ ժամանակակից գը - րողներ (Ա. Կինսպէր) : Բանաստեղծու - թիւն՝ պատկերի ու փոխարեւորութեան մասին ու մէջ : Սակայն, անհարց, եր - բեմն չոր, հաստատական սողերու տակ կը պահուրի չըսուած, թերեւս չգիտ - ցուած, ո՛վ գիտէ, հարցում մը. արդ - եօք բանաստեղծութիւնը կարելի է : Ի՞նչ է անոր կարելիութիւնը. ի՞նչ է ան, որ ըլլայ կարելի, որով նաեւ չըլլայ : Տա - րակոյսը բանաստեղծութեան անկարելի - ութեան : Էրոյեանի կառուցած ամբողջ բանաստեղծական յորինուածքը բացայայտ պատասխանն է ներշնչող հարցումին, ինչպէս «մեր կեանքի մեղեդին» կը հնչէ քառսին դէմ, ասոր սպասիչ ու ծնունդիչ դուհին՝ իրերու լուս պատասխան :

Գ. ՊԼԵՏԵՆ

Մոտեսների Պսակ

2.

Դարպասներին եւ պատերին փայլի, ուր քո անունն ու քո բառն է պատկեր - ով է շարժում յիշողութիւն իմ լաւ, ով է պոկում փայլի գիմակն իմ գէղի :

Գիշերն իջնում, քանդանում է կրկն - եւ մի աստղ պահած քարէ մեղիքն փայլի մէջ յայտնում է մի փանթակ, ինչպէս բառը՝ մակերեսին իր կեանքի :

Ձեռքս նորից դէպի գիմակն է ձգում, բայց լուս ու փակ աչքերի մէջ փայլի եւ ինքս ինձ աւելի եմ մերկացնում :

(Լուսութեան մէջ, որ պատկերն է իմ մեղիքն, որ հոսում է մերկ օրերի փողոցում, եւ կը գրեմ, ինչպէս մահուր ապակի...)

3.

Ես կը գրեմ, ինչպէս մահուր ապակի, երեք բառեր (քո անունից երեք էլ), որոնց խորքում, ինչպէս ժամը օրուայ մէջ, ներկան իրեն անցեալի մէջ կը փակի :

Եւ փայլի կը շրջուի դէպի ետ, շեմքերն իսկոյն ուրիշ ձեւեր կը ստան - կը քարանայ իրերի հոսքն անսահման եւ կը ջնջուի յիշողութիւնն առջաւիտ :

Ես կը տեսնեմ մօտեցումը քո մարմնի, կը շօշափեմ արթնացումը քո օրուայ, արը նորից անկացում կը հագնի :

Պահը կ'իջնի, կ'անշարժանայ ինձ վրայ, ես կը տեսնեմ յուշերի մէջ իմ վերին քո անունը եւ քո բառը առաջին :

Հ. ՆՆՈՒԿ ԷՊՈՍՏ

Ն Օ Թ Ե Ր

1-- Հենրիկ Էրոյեանի մատենագիտ - քիւնը կարն է : Անդրադարձումներ (1977) Պատկեր եւ Կէսօր (1980) հատորներ : Հին Արեւելի բանաստեղծութեան ձե - րանք խորագրով Բարձրանումը քա - րանի մը, քանի մը յօդուածներ բանա - տեղծութեան եւ «գրականագիտական» հարցերու շուրջ, «Սովետ. Հայաստան» եւ «Գարուն»ի մէջ : Ըստ Գրական մե - րկառու-ի, Էրոյեան ծնած է Երևան 1940-ին : 1967-ին աւարտած է Երևան Պետական Համալսարանի բանասիրա - փախուտի հայկական բաժինը : 1967 - 1970-ին եղած է Մոսկուայի Մ. Գորկի - անունի համալսարանի գրականագիտա - տալիստուրալային : 1971-էն ի վեր կ'ա - զատանայ Երևանի Պետական Համա - րանի գրականագիտական տնտեսա - ցի գիտական տնտես, իրեր «Մոսկու - նի գրքեր» :

2-- Այս ուղղութեամբ տեսնել Ա. Թե - ցեանի Բառի Մահմանները հատոր, Եր - ևւան, 1978 : Պէտք է ըսել, որ Ա. Թե - ցեանի յօդուածները որոշ չափով կը խ - դան «Երիտասարդական պոէզիայի» քա - րան հարթոյի դեր, եւ իրեր այդ - մնան անփոխարինելի :

3-- Ասկէ անդին, Էրոյեանի գրքերը յղումներուն համար նկատի ունիմ երե - եալ կրեւատումները -- Ա. Անդրադարձում - ներ, ՊԿ. Պատկեր եւ Կէսօր :

4-- Հարկ կ'ա՞յ ըսելու, որ օտարալեզ - ւանքն ունի շեմքերն իսկոյն ուրիշ ձեւեր : Երեւանի յօդուածներուն մէջ հեռու է գիտ - րականագիտական հասարակութիւնը : Բնագրին հասարակութիւնը, որ գիտ կը լու - րանագիտական համարժեքներն ու - րաջ՝ արտագրելու :

ԵՐԲ ՀՈՎԱՆՈՑՆԵՐԸ ԶԻՐԱՐ ԿԸ ԿՏՅԱՅԱՐԵՆ

Ուսումնական, շուրս ու հոգը մէջընդմէջ
կը կընէ իրարու վրայ, կը շահեն, կը
զարնեն ոտքերը գետին ու կը ցնցուին:
Թաշկինակը երեքցնելով օդին մէջ բացա-
զանցութիւններ կ'արձակէ շուրսը, կը նա-
հանջէ ապա, հետը քաշելով պարակեցը:
Ու կը վերադառնան երկուքով: Կարելի
է՞ դիմադրել: Ժիրայր ալ կը խառնուի
խնջոքին ու պարը կը շարունակուի ե-
րեքով: Մերթ մետաքսեայ թաշկինակը
կ'անցնի դէմքին վրայէն ու վերացումը կը
խառնուի վայելքը: Կը բարձրացնէ ձա-
կատը ու կը ցնցէ ուսերը: Ինքն ալ կը շա-
հէ ու կը յանձնուի ամբողջութեամբ:

- Ճաշի հրաւիրումը է՞ք, Տիկին:
Նկարուելու դերք կ'անէ Ժիրայր ու
կը կանչէ զայն: Յանկուծիները ունի առ-
նելու ընկերակիցը թեւերուն մէջ ու ա-
նոր շնորհելու կեանքին համբոյրը: Կ'ու-
ղէ անոր հետ բաժնել հանդիպումը արե-
ւուն հետ, հարազատ ծովու իսկական
արեգակին հետ:

Միջերկրականի ափին օդակուող աւան-
ները պատրանք յազնցնելու պաշտօն ըս-
տացած են, մանաւանդ որ յորդառատ
անձրեւէ մը հոգը, բնութիւնը հազած է
իր լաւագոյն պահը: Ինչպէս նայումս
ու աչքը, հեռուն հորիզոնն ու երկինքը
կ'ընդունուին՝ հակադրուելով շուրջու-
թեան մէջ կորսուած տուններու կատար-
ներուն: Անկարելի կ'անաշով ներկուած
պտերակներն ու հանդիպակաց ծովափնե-
րը կը ծաղրեն ետին ձգուած, լքուած
Փարիզի եռանկիւնը:

- Մեղրալուսնի արձակուրդս անպայ -
ման հոս պիտի անցնեմ...:

Շրջապատը հասած է բարձրագոյն
կէտին, իսկ խնայողութիւնը՝ խորագոյն
չափազանցութեան: Շարժումներէ ի վեր
կը ճաշէ ինքնաշարժին մէջ: Տոպրակի
մը մէջ ունի պանիր, քանի մը տեսակը,
մսեղէնի տուփեր ու անխուսփելի թըթ-
աշ: Ամէն անգամ որ ճաշի երթայ մա-
տամը, ինք հաց կը գնէ, կը վերադառ-
նայ զեկին առջեւ, կը հանէ դանակը,
դգալն ու պատառաքողը եւ խաբուսիկ
ճաշով խաղի կը բերէ ստամոքսը: Այսօր
սակայն, Անկէլի՝ ինչո՞ք խնայողութիւն...: Մա-
նաւանդ որ սկարուծիներ վերելք մը ըս-
կըսած է արունքներուն մէջ:

- Իրիկունն ալ քաղինօ պիտի երթանք:

Ժիրայր կը շոյէ ծծօտին նախազիծ մօ-
րուքը: Հասունութեան հանգրուանին ան-
ցած է՞, բայց չէ՞ որ սէուտցի իշխան-
ներուն մօրուքն ալ փոքր կ'ըլլայ ու ցան-
ցատ:

- Հրաժարեցէ՞ք քաղինոյէն, - կը խօսի
յանկարծ Տիկին Պուլանօն, սուրճի դա-
ւաթին հետ խաղալով:

Ժիրայրի նայումը անգամ մըն ալ
կ'անցնի ճաշի արարողութեան ձայնա -
դրութիւնը ծառայած ցուցակին վրայէն:
Առանց բառախաղին անիմաստ պիտի ըլ-
լան ալոսօ o frumպը, սալատ քրոփիփայն
ու անքրքրօք ալ լ'էշալպօները...: Հապա
տարպէ Էկզոթիֆը...:

- Բայց ինչո՞ւ...:

Ժիրայր այլեւս գիտէ, թէ պանան օ
փոյնս փուռի մը մէջ ամանեակով հըր-
դեհուած պանն է, որուն վրայ նարին-
ջի հիւթ ալ աւելցուցած է: Ընտրութիւ-
նը միշտ ալ ձգած էր կնոջ, տգիտու -
թիւնը չխախտաւելու համար: Թէ ի՞նչ
էին ֆիլէ կափայէքը, սէն - Շառլը,
ֆանքրիֆիլ Պիեմիլը կամ երկու հոգիի
համար մատուցակող ժամպայայան, ուրիշ
օր կը գիտնար հարկաւ...:

- Խնայումը քանի մը սուս...:

Ինչ խնայողութիւն, ի՞նչ սուս... Բայց
ինչի՞ մասին կը խօսի սա կինը...:

- Սուրճ մըն ալ առնենք, իսկ խնայո-
ղութեան մասին պէտք չէ խօսիլ իսկ:
Միշտ ալ ապագա եղած եմ...: Դրամը
ոչ մէկ կարեւորութիւն ունեցած է...:

- Ինչպէս որ ուզէ՞ք:
- Ուրեմն ուրիշ:
- Կանուխ է...:
- Ինչին, տաֆն...:

Երբ ձեռքը կը տանի դրպանին, ան-
բնական զգայնութիւն մը կը ցցուի Ժիրայ-
րի ներաշնարհին մէջ: Հին օրերու դը-
րամին փոխանցած հեղինակութիւնը վե-
րադառնալով արտաքին ունի: Կը յի-
շէ կախիչներն ու փաթեթաւորներն, շամ -
փանեան ու զործաւորներուն անտարե-
րութիւնը: Կը յիշէ մանաւանդ տկար աշ-
քերով, դէմքին յաւիտեանական դարմանքի
արտայայտութիւն քաշկուտող այդ պար-
բերական այցելուն, որուն Պարոն ֆա -
փագեան օր մը մերժած էր սովորական
քանի մը ֆրանքը, ինք վազած էր անոր
ետեւէն ու քանի մը դրամանիւ կըլպած
անոր ափին մէջ:

Ուրիշ կացութեան մէջ է այսօր: Այ -
սօր ինքն է տէրը հրաւերին ու ճաշա -
ցուցակին վրայ տակաւին ձուկի տեսակ-
ներ կան, միսի տեսակներ, սալատ փը-
լանքախալի, աղիք տիւ փեշօր, օյս -
բըր Ռոֆֆիլիք: Օյսբըր Ռոֆֆիլիք...:
Բայց ի՞նչ դործ ունի Ռոֆֆիլիքը ֆրան-
սական խոհանոցին մէջ: Երբ Ժիրայր
նայումս կը բարձրացնէ, նոր միայն
կը նկատէ: Մտած են Լուիզիանայի մա-
նագիտութիւններ առաջարկող ճաշարան
մը...: Սալատ Աֆառիէն, Փլանքըր'գ
ֆանէ, Sorbet տիւ կալֆ և Փուլէ Տիֆա:
Բայց այս բոլորը ոչ մէկ իմաստ ունին
այս պահուն: Հայրն ալ չկայ որ հաշիւ
պահանջէ ու իր ալ տղիտութիւնը ծա -
նուցանէ: Կարեւորը այն է, որ իր սարք-
ալըսած Պարոնէն է որ զինք կը տարուե-
րէ անցեալէն ապագայ նետուած կամուր-
ջին վրայ: Ձեռածիր մըն ալ հոս պէտք
է ձգէ որպէս ցուցադրութիւն ինքնաբա-
ւութեան:

Մինչ կինը կը մեկնի հանդէպու, Ժի-
րայր երբորդ սուրճը կ'ապսպրէ: Ընկեր
չունի: Յամեցող ուրիշ յաճախորդներ
ալ կան: Աւելի ուշադիր նայումս կը
հաշուութիւններին վրայ ալ երեւան կը
հանէ գումարումի սխալ մը: Բայց չար-
ժեր սպասեակը կանչել: Գիտակցաբար
ընդունուած խաբուսիկներ կ'ուզէ բար -
ձրացնել վայելքի ոլորտին: Ահապէս նե-
րողամտութիւն ունի զործածելիք: Կը -
նան ուրիշ սխալներ ալ գործել ու ինք
պատրաստ է ներելու:

Սուրճը սպասած է երեք ուսկով, վայ-
րէն հեռանալու տրամադրութիւն կը դա-
ւանան սակայն: Գնեմք մը...: Ինչո՞ւ
չէ...: Միայնակ, առաջին իսկ կենացին,
կը մաղթէ որ անցնին խնայողութեան այս
օրերը: Արեւի մարդ պիտի ըլլայ:
Ինչո՞ւ ունէր տարի նոր պատգալիք զինք
մայրը իրեն համար ու նոյնիսկ կազմել
կու տար զանոնք: Անմիջապէս կապոյտ
կողմ կը գնէր Ժիրայր, խաւաքարտով կը
պաշտպանէր արդէն իսկ զրահուած դիր-
քերը, կը փակցնէր սեւ գիծերով երկզ-
կած պիտակներ ու չինական մեքանով
կարճանադրէր անունը, մականունը, կար-
գին ու դասին հանդամանքը, Ժիրայր
Պէզճեան, Գ. Կարգ, Հայերէն: Դասը

ըմբռնած կ'ըլլար արդէն ուսուցիչին բա-
ցատրութիւններէն, իսկ երբ պարտաւոր
կ'ըլլար բանալու որեւէ դասագիրք, ու -
կ'ըլլար բանալու կը հասցնէր խառնած բը-
ժանդութեան: Խառնած բժանդութեան -
թեմա... չէ, հիւանդագին մոլուցքի...:
Ինչ տղայ էր...: Պէտք չէ թերթերը
չափազանց հեռաձայն իրարմէ, պէտք
չէ թըլլէր մատը զանոնք դարձնելու հա-
մար: Յաջորդ տարեշրջանին երբ կ'ուզէր
ծախել զանոնք, ամբողջ տարուան դու-
ծածութեանէն հոգ, զինքը կը պահէին
գնումի սակերը, առանց զեղչելու կազ -
մարարին եւ թերթաւաճառին արուած
գումարները...: Եթէ առիթը տրուի ի -
րեն վերականգնու, վերադառնալու դպրոց,
ինք ալ պիտի շարժարէ այդ գիւրգիւրը,
պիտի չարտէ հոս ու հոն, մինչեւ որ...:

- Շապիկն ու փողկապը պարտաւորիչ
են, պարոն:

Պարոնը Ժիրայրն է, իսկ ինք բնա-
ւորաբար չէր այդ մասին:

- Բայց...:

- Անկարելի է, պարոն:

Նախազանգութիւն մէջ են: Հազարումէկ
մոմերէ բաղկացած ջահը իր լոյսը կը
կաթեցնէ հասնող մուշտակներու վրայ:
Լայն աչքերով, Ժիրայր կը դիտէ անաբ-
ղէկ անցնողները ու ուղեղին մէջ հրա -
հանգի կը սպասեն դիտած բոլոր լու -
սանքները:

Հոգ չէ, հեռու չէ պանդուկը, կ'երթայ
ու կը վերադառնայ աւելի շուտ: Ձեր
խեղձ պիտի անիծէ այս գիշեր: Բայց
չէ՞ք տեսներ անցապիւրը, անոր լուրճուն
տատերը չէ՞ն տպաւորել ձեզ: Այս գիշեր
պիտի պարպէ ան ձեր արկղիները ու դուք
պիտի անանկանաք: Ու շահած դրամով...
շահած դրամով... այո, շահած գումար-
ներով հաղուստ պիտի գնէ ու կապուստ,
վառարան ու ինքնաշարժ...: Ինք ու եղ-
բայրը պիտի այրեն բոլոր դուլպաները,
կօշիկներն ու ներքնազգեստները: Եղբօր
համար պիտի գնէ գրամֆեֆեայ մը, կա-
խարդական ու ներշնչող: Ժիրայր շատ
ալ սիրէ ընդարձակ պարտէզով, շատըր-
ւանով ու ցանկապատով առանձնատու -
ները...: Կը սիրէ ճնճողիկներն ու
ծաղիկները...: Ձէ, չէ, ցանկապատ պի-
տի չաւանայ իրենց պարտէզը, ոչ ալ
խրտուելակ: Շապիկն ու փողկապը պար-
տաւորիչ են, շատ բարի...: Բայց դուք
չէ՞ք պիտի, անշուշտ թէ տեղեակ չէ՞ք,
որ վաճառական մարդ եղած է ձեր այս
մերժուող յաճախորդը: Բայց ինչո՞ւ կը
ժպտիք...: Ամօթ է խաղալիքի վաճառ-
ական ըլլալը: Հարցուցէ՞ք ձեր աղջնակ-
ներուն եւ մանչուկներուն...: Մանուկ
եղած չէ՞ք դուք...: Լաւ, կ'երթայ ան-
միջապէս ու կը վերադառնայ ալ: Շնոր-
հիւ ձեզի, պիտի վերադառնէ ան անցեալի
փառքը ու խաղով վերականգնէ խաղա -
լիքները...:

- Բայց...

- Կարելի է, պարոն:

Ամպամած աչքերով Ժիրայր կը դիտէ
մատած Պուլանօնի անհետացումը, հրա-
կայ դրան ետին: Անտեղիտալի է պաշ -
տօնեան: Ուրեմն պէտք է ամապարէ: Ան-
խընայ է բախտը: Շուշանիկին փողկապը
պիտի փրկէ զինք, հոգ չէ, թէ գունա-
թափ ձուկերով: Ենթադրուելով ներքին
թերադրանքի մը, այս անգամ կը գրպա-
նէ ամբողջ խնայողութիւնը ու կը վազէ:

- Բայց ձեր գլխաւորութեամբ շատ սփոռ
է, պարոն:

Ձէ, այլեւս ապահովուած են զայթակ-
ղութեան բոլոր տուեալները: Պաշտօն -
եային աչքերուն ճիշդ կեդրոնը բաղած
հեղինակն ալ կը յորդեցնէ համբերու -
թիւնը: Այլեւս ո՞չ սակին, ո՞չ ջահը, ո՞չ
ալ քաղաքակրթութիւններ կ'ընեն չարա-
հացութեան լուծին ենթարկել զինք:

- Իսկական աֆանալ է այս: Եթէ ար-
դիւն է ձեր նպատակը, պէտք է ըսէիք
յստակօրէն: Կը վախճա՞ք, ինչ է...: Ին-
չո՞ւ այս բանը չըսէք երբ տակաւին հոս
էի...:

Ժիրայր կը ճգմէ աղմուկի թղթադը-
րամները գրպանին մէջ: Ուրիշ բաճկոն
չունի: Արդէն այս ալ փոխ առած է եղ-
բորմէն:

- Ուղեցիկը հասնել ձեր ետեւէն, բայց
ուշ էր:

Նոր յաճախորդներ կը հասնին: Ոչ մէկ
աւարկութիւն անոնց հանդէպ: Գիշերա-
յին զգեստները կը շարունակեն սահլի
սալայատակին:

- Մէկ ժամ, միայն մէկ ժամ, - կ'ըսէ
Ժիրայր ձայնը մեղմացնելով, խղրղիւ
պէս:

- Կարելի է, պարոն:

Ուրեմն կը մերժէ, հա՞...: Ծամբան
կը խափանէ վերջնականապէս: Փոքրիկ
մօրուքը կը սարսափեցնէ ձեզ, հա՞...:
Յոյց կու տայ ձեզի...: Հիմա կ'երթայ

ու կը հրահանգէ դադարեցնել փեթոլի
հոսքը: Նորէն չէ՞ք վախճա՞ք...: Բայց
քիչ ետք այս չէնքին լոյսերը պիտի մա-
րին, պիտի նուաճատանայ հոյակապ այս
ջահը, կանգ պիտի առնեն պաքարանքն
ու ուղեւորները...: Դո՛ւք, բայց դուք ալ
պիտի մտիք...:

- Բայց բարեկամուհիս ներսն է ար -
դէն...:

- Հրահանգը տնօրէնութեանն է, պարոն:
Ինչպէս Փրթի Փրթնաբ կ'ըսէ, Սկզբունքի
հարց է:

Ո՞վ, Փրթի Փրթնա, բայց Պոլիկ ի -
խանն ո՞վ է...:

- Կէս ժամ միայն, չըլլա՞ր...:

Բայց դուք չէ՞ք գիտէր, անշուշտ ո
պիտի չգիտնաք, թէ որքան դրամի կա-
րիքը ունի Ժիրայր, որքան դրամի կա-
րիքը ունի ինք ու եղբայրը, թէ ինչ պա-
տահած է իրենց անցած ճամբուն, թէ
ինչ կորսնցուցած են...: Ձէ կ'ընար երե-
ւակայել, թէ ինչպիսի տունի մը մէջ կը
քնանան անոնք հիմա ու ցաւ մը, անհոգ
ու անտարբեր, ձեռքերը գրպաններուն
մէջ խոթած, ման կու գայ Ժիրայրի
մարմնին մէջ, ողնայարը ըրած նախը-
տրած ծառուղին:

Կաշիէ բաճկոնն ու սովորական տարատ
մը կը դաւեն հարստութեան հետ: Կը
խուսափի դանձր՝ ինչպէս օճառը ան -
ճարակ ձեռքէ մը: Հիմա քարկոյն է ոյ
կը շրջադայի երակներուն մէջ ու կայլի
զինք: Արդէն անխառնացած են միայնա-
կանի տուններն ու նոր խաղալիքները:
Բայց ի՞նչպէս, ինչո՞ւ...: Ինչպիսի՞ կու
զեն իրեն: Ընկերակիցն է...: Գրպանի
րովանդակութեամբ թափանցած են: Ինչ-
պէս կըրցան անոնք կուսել կացութիւնը:
Ճակարկի փաղիք, երբ կը մտնէր տաղիթ
կարդի վախոն մը, այդ դաստիարակ վա-
ւերական ճամբորդները իրենց նայումս
ները անմիջապէս կը կեդրոնացնէին իւ-
րան, հասկցած կ'ըլլային, թէ ինք չէ
կրնար պատկանիլ այդ դասին, թէ ճա-
բան չուարած է ու, առանց բառ արտա-
սանելու, Դո՛ւք կը գոռային...: Ատնչ
ալ...:

Ամբողջ ունեցածը ափին մէջ, Ժիրայր
կը վերադառնայ սենեակ ու սառ շուրջ
միայն կը յաղորդի ջնջել անցապիւր, քա-
րիկի ու ծորակներու մասին յայտնուած
մտածումները: Աւելորդ եղած էր զիջիլ
երկրորդ շէշը: Ու մանաւանդ - քանի
ներք: Բնութեան գիտնութիւնը բաւարար
պէտք է նկատէր: Ինչո՞ւ մինչեւ երկր
կերակրած էր գիտնութիւնը:

Թղթակները կը նետէ մահապալի
վրայ ու կը նստի անոնց կողքին: Աստի
ալ թիւեր ունին, տատեր ու իրաւաստ
զոյն: Դեղին են մէկ-երկուքը, իսկ միւս
ներք՝ երկնաւունք: Սովորական թղթ
են հիմա, անպէտք, կեղծաւոր: Մէկ մ
սա երկար մադերով, մօրուստերն նա-
յէ...: Մօրուստերն...: Մօրուստե-
րն...:

Հայկիկին մէջ ցուցադր դեռատի մօրու-
քը կը ջղադրուէ Ժիրայրը: Պէտք է վեր-
ալ այն անոր դրոյթեան: Ու անմիջապէս
ֆանի մը տեղէ երեսը վերադառնէ իւր
միայն տեղի կու տայ ան ու կը յանձնուի:

- Ինչ որ միւս տեղը շահէր էի, կը
սընցուցի, - կ'ըսէ Մատամ Պուլանօն
կուշարթի առաւում, ինքզինք տեղաւոր
լով Ժիրայրի կողքին:

Միջերկրականէ աւելի տրամուծութիւն վե-
րանորդելու կը ծառայէ անկարկութիւ-
նը:

- Երանի ես ալ կարենայի խաղալ ու
կորսնցնել ամբողջ ունեցածս, - կ'ըսէ ար-
դան ու ուղղութիւն կ'ուզէ:

- Անգամ մըն ալ Մէն - Թորփէ եր-
թանք, յետոյ ժամադրութեան ունի
Ժուան: Այս գիշեր ալ Մոնթէ-Բլանցն
մնանք: Բարեբախտաբար լաւ օդ կ'ընէ...

- Հոն ալ քաղինօ կայ կարծես...:

Երբ Ժիրայր փախիւղ աչքերով:

Անմիջապէս փողկապ պէտք է գնէ, շա-
պիկ ու բաճկոն: Անուշահոտ ալ: Բոլոր
ընդունելի տեսակէն: Չուզեր որ
Փրթնաբ հոն ալ դիմացը ելլէ: Երբ ալ
նարկը կը դարձնէ դէպի կինը, կ'ան-
կալէ որ ան դոնէ այս անգամ բաճիկ

անձկութիւնը:

- Հոն ալ քաղինօ կայ, բայց ինչի հա-
մար կ'ընքացած է, - կը վճռէ սակայն ան:

- Ինչո՞ւ...:

- Այդպէս:

Ամէն շարքի տակ բարիք...: Զարթոյ
ամբողջանել օթեկ այդ ասացածը:
Ծովէն փնջող հովին դէմ կը բարձրացնէ
Մէն -

Թորփէ:

ՄՈՎՍԵՍ ՊՅԱԶԵՆՍ

«ԾԻԾՆՈՒՄԱԿՆԵՐԸ ՊԻՏԻ ԶՍԱՐՍՈՒՄԻ

ԽՐՏՈՒԻԼԱԿՆԵՐԷՆ» անոնք նապեմ:

Fonds A.R.A.M

278, 451 - 453, 939 - 943, 1299 - 1304,

1519 - 1523, ցանկ՝ էջ 1779:

5-- Անգլ, էջ 1664:

6.- NAHABED KUCIAG, *Poesie d'a -
more*, a cura di Glauco Viazzi, Milano
MCMLX.

7.- POESIE D'AMORE di un antico
poeta armeno.

8.- *La poesia armena moderna*. Poeti
armeni dell'Ottocento e del Novecento,
a cura del Padre Mesrop Gianascian del-
la Congregazione Mechitarista, Edizioni
Mechitar, S. Lazzaro - Venezia, 1963.

9.- *Canzoniere di Sayath* - Nova, tro-
vatore armeno, 1712 - 1795, a cura di P.
Mesrop Gianascian della Congregazione
Mechitarista, Canti scelti, Edizioni Me-
chitar, S. Lazzaro - Venezia, 1964.

10.- M. VERDONE, *Ciarenz e la poesia
armena moderna*, in «Ausonia», 1966, 94 - 95:

N° 3-4; ELISE CIARENZ, *Odi armene*

ՆԿԱՐԻՉՆԵՐ՝ ԺԱՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆԻ ԵՒ ՎԱՀԷ ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆԻ ՀԵՏ

Պատահականութեան արդիւնք չէ երկտասարդ նկարիչներ Վահէ Պարսումեանի եւ Ժան Գազանճեանի հետ մեր հանդիպումը՝ վերջինիս արուեստանոց - բնակարանին մէջ։ Եկած ենք մասնաւոր ժամադրութեամբ, նպատակ ունենալով «Միտք եւ Արուեստ»-ի մեր թիւերուն մէջ յաջորդաբար ներկայացնել երկտասարդ նկարիչներ։ Նախընտրեցինք, ինչպէս ընթերցողը պիտի անդադաւանայ, իրենց կիրարկած նկարչութեան վրայ կեդրոնանալէ աւելի խօսեցնել՝ զիւրեք՝ արուեստագէտի իրենց ընդհանուր հետաքրքրութիւններու եւ մտահոգութիւններու ծիրին մէջ։ Ժան Գազանճեանն ու Վահէ Պարսումեանը միասնաբար ներկայացնեն լուսնային միտքը կը թելադրուէր անով, որ երկտասարդ նկարիչները, տակաւին այս դարնան, միասնաբար ցուցահանդէս մը կու տային Զուիցերիա, եւ բնականաբար խօսակցութիւնը ծայր կու տար այդ ուղղութեամբ։

Ժ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ... Նոյն սրահին մէջ մեր միասին ներկայութիւնը, անշուշտ, կը յայտնէ հոգեկան տեսակ մը նմանութիւն, արժէքներն ու հաւանաբար կեանքը եւս դիտելու եղանակ, կեցուածք։ Ատկէ դատ, լաւ է նաեւ իբրեւ օրինակ մեզմէ երկտասարդներուն, որպէսզի իրենց բերած նորութիւնները միասին յայտնաբերեն, միասին արժեքներն։

Վ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ... Ես աւելի քնքրեալն մը կ'ուզէի մատնանշել։ Այս ցուցահանդէսը տուինք առանց կանխամբարձեալ նպատակներու. ընդհակառակն, երբ կարելի ըլլաւ պէտք է ներկայանալ ոչ միայն ընկերային, բարեկամական յարաբերութիւններով, այլեւ այդ յարաբերութիւնները պէտք է շարունակուին, տեսնել եւ զարգանան՝ արուեստի գետնի վրայ։ Եթէ արուեստի պատմութիւնը դիտենք, նկարիչներէն մինչեւ բանաստեղծները, եւ ամէնքը, կազմած են տեսակ մը խումբեր։ Այս մէկը ակնհայտ է նկարչութեան բոլոր տեսակի դպրոցներուն մէջ։ Մագիքի է որ շատեր քով քովի գան, զիրար հանդուրժելով եւ փոխադարձ անկասկածեալ եւ անհատականութեան յարգանքի մէջ զարգանալով՝ յայտնաբերեն եւ հաստատեն իրենց անձնականութիւնը։ Թող գտնուին, հոգ չէ, արուեստի հակադիր դիրքերու վրայ։ Կարեւոր կապը պիտի կազմէ մարդկայինը։

Ժ. Գ. - Այո, կարեւորը մարդն է։ Այսօր հոս, Փարիզի մէջ, Արեւելքէն եկած երկտասարդ նկարիչներու խումբ մը կայ։ Չեմ կրնայ խօսիլ Ֆրանսահայերուն մասին, զորս, դժբախտաբար, չեմ ճանչնար. կամ աւելին, անոնց հանդիպելու բախտը չունեցայ տակաւին։ Չեմ իսկ գիտեր թէ Ֆրանսահայ երկտասարդ նկարիչներ կան կամ ոչ։ Բայց ինչ լաւ պիտի ըլլար եթէ այդ բոլոր սղաքը համախմբուէին։ Կարծիքներու, փորձառութիւններու բախումն է որ նորութիւնը պիտի ծնի։

Վ. - Այս ուղղութեամբ անհրաժեշտ է, օրինակ, ճանչնալ զիրար՝ գործերուն մէջ եւս։

«ԵԱՌԱՋ»- Ճիշդ ինչպէս ցուցահանդէսները՝ ուր հանրութիւնը կը ճանչնայ ձեզ. այլապէս, ձեր արուեստանոցներուն մէջ պահուած, տեսակ մը ներաշխարհներ էք միայն։

Վ. Պ. - Հաւանաբար։ Գալով նկարչութեան, ինքիւրը այն է որ պէտք է նախ սահմանել թէ մեզի, նկարիչներու համար ինչ է արուեստը։ Յետոյ է որ կրնայ մեր խօսակցութիւնը զարգանայ։

Ըստ իս, օրինակ, արուեստը մեր հոգիին լման պատկերն է, արտացոլումը, մեր ամբողջ անհանգստութիւնը։ Ամէնքս, նոյնիսկ մեր առանձնութեանը մէջ, պէտք է զգանք, ապրինք այդ մէկը։ Մեր նպատակը զաղափար մըն է որուն, ինչպէս Ֆրանսացիները կ'ըսեն, կ'ուզենք տիրել։ Կամ ալ այդ զաղափարն է որ տեսակ մը, ինչպէս ըսեմ, առած կը տանի մեզ։ Ուրեմն, էականը այդ զաղափարին տիրելը, այդ ճշմարտութիւնը յայտնաբերելն է։

«Յ»- Բայց ձեզի համար ինչ է այդ ճշմարտութիւնը, քանի որ ճշմարտութեան սահմանումն ալ, համաձայն իւրաքանչիւրի արուեստին ու հասկացողութեան, կրնայ տարբերիլ։

Վ. Պ. - Այդ ճշմարտութիւնը կեանքն է. ոչ աւելի, ոչ պակաս. կեանքի արտայայտութիւնն է. լոյսն է. շունչն է։

Ժ. Գ. - Այսինքն ամէն ինչ է. այն ամէն ինչը, որ իրար չազդակաւորած, կը կազմէ ինքնութիւնը. անոր իմաստը, նպատակը։

Վ. Պ. - Այո. եւ այդ բոլորը կը ցոյց տեղծագործութեան մէջ։ Երբ արուեստագէտը գործ մը կը յօրինէ, օրինակ, երբ կը դժէ, միասին, նոյն վայրկեանին է որ կը սկսին ձեւ ու մարմին ստանալ ապրումները. զգացածն ու պատառին վրայ յօրինուած փորձը միասին կը ծրնին, կը ժայթքեն։ Միասին, միաժամանակ ալ այդ ծնունդն է որ իրականութիւնը կը յայտնաբերէ։

«Յ»- Այսինքն իւրաքանչիւրին համար ինքնուրոյն, անձնակա՞ն ճշմարտութիւն մը։

Վ. Պ. - Անկասկած։ Ֆրանսացիները կ'ըսեն՝ l'art fait jaillir la vérité.

Ժ. Գ. - Հոս խօսքը անմիջականութեան մասին է անշուշտ։

Վ. Պ. - Ոչ անպայման։ Երբ մէկը արուեստի գործ մը, օրինակ, նկար մը կը գնէ, այդ մէկը կ'ընէ ոչ թէ պատր զարդարելու, այլ հետը ապրելու համար։ Այս հարցը շատ կարեւոր է եւ անկախ բոլոր ժամանակներէն։ Այդ իսկ պատճառով իրական արուեստը մօտաւ չէ, այլ՝ խորը, բովանդակութիւն։

Ժ. Գ. - Այո. եւ միաժամանակ՝ ուժ։ Այսինքն ակնարկուած ճշմարտութեան հասնելու, կամ աւելին՝ մօտենալու չափանիշ։ Այլապէս կը մնայ պաղ զարդարանք, տէֆօր։

Վ. Պ. - Այս զաղափարները մեզ հեռուն կը տանին եւ կը դառնանք, տեսակ մը, ոչ թէ նկարիչներ, այլ՝ տեսաբաններ։ Կարելի է այս ամէնը պարզացնել։ Պէտք չէ փրկափախութեան երթալ։ Արուեստագէտը, նկարիչը մանաւանդ, ամէնէն առաջ բանաստեղծ է՝ քան փրկափախ։

«Յ»- Գուցէ տեղին է երկուքիդ ալ հարց տալ...։ Նկարչութիւնը, անշուշտ, անսահմանելի, բացարձակ բան մըն է՝ բոլոր արուեստներուն պէս։ Ուրեմն, եթէ երբեք իբրեւ ստապիւն եւ նպատակ ընտրած էք նկարչութիւնը, կարելի՞ է իմանալ ձեզ այդ ընտրութեան տանող մղումն ու զրգապատճառը։

Ժ. Գ. - Դժուար եւ էական հարցում։

Վ. Պ. - Իմ պարապիսին այն անհանգստութիւնն է՝ որուն քիչ առաջ ակնարկեցի։ Երբ մէկը ինքզինք անհանգստ կը զգայ, կը ջանայ ընել այնպէս՝ որ զինք ինքզինք չունչը գործ տայ։ Արուեստը գծել կամ ցուցահանդէսներ տալու գործողութիւն չէ։ Արուեստը կեանքն է գործ ձեռքերուդ մէջ առած՝ կը յանձնեն նոյնինքն արուեստին։ Տեսակ մը ամբողջութիւն՝ ուր ոչինչ կը պակսի։ Ծա-

ռը որ կը մեծնայ, կը տարածուի դէպի վար՝ հողին մէջ իր արմատներով, ու դէպի վեր՝ իր բունով, ճիւղերով եւ ծրարակութեամբ։ Երբ այս ուղղութեամբ կը մտածեմ, միտքս կ'երթայ մանաւանդ Վան Կոկին։

Ժ. Գ. - Հաւանաբար նոյն բաները պիտի բռնէ։ Ինչ որ, անձնապէս, կը պահանջեմ կեանքէս՝ - որ աւելին է՝ քան ինչ որ կ'ապրինք, ընկերային, ընտանեկան մեր պահանջներէն վեր բան մը - ինքզինքս է. իմ իսկ ինքնութեանը ապաւինելն ու անոր յանձնուելը։ Այդ իսկ պատճառով կը սիրեմ տարուիլ երեւա - կայութեամբ, եւ հոն, այդ վայրկեանին է որ կը գտնեմ բաներ՝ որոնք իմս էին, էութիւնս կը կազմէին, բայց չէի գիտեր։ Այդ պահուն է միայն որ իրապէս կ'ապրիմ։

«Յ»- Միշտ նոյն մարդը՝ իր երկու տարբեր երեսներով։

Ժ. Գ. - Գուցէ. եւ այդ երկու երեսները կազմող աշխարհներու հանդիպումն, բախումն կամ լրումն մէջ է որ ինքզինքս կը զգամ իրապէս հարազատ։ Ատկէ մեկնած՝ տեսակ մը կ'իրք է արուեստը՝ գոնէ իմ մէջ։ Այո, կ'իրք. բայց առեւտրի գնով՝ կեանքէն մեզ հեռացնող բոլոր աններգաշնակութիւններուն դէմ։ Կայ մանաւանդ, ասոր կողքին, մարդու ներաշխարհին եւ արտաքին իրականութեան բախումը՝ որ իրապէս ահաւոր է։

«Յ»- Այս մօտեցումով, որոշ չափով, կ'երթաք դէպի խորհրդապաշտութիւն. բան մը որ, որքան կրնամ հասկնալ, ներկարչութեանդ մէջ չկայ։

Ժ. Գ. - Կայ։ Խորհրդապաշտութիւն կայ նկարներու մէջ։ Այս ուղղութեամբ, անշուշտ, կրնանք ժամերով վիճիլ։ Կըրնանք փտահ ըլլալ սակայն թէ խորհրդապաշտութեան ներկայ է բոլոր գործերու մէջ։ «Յ»- Կրնայ ըլլալ։ Բայց նայած ներկարչութեանդ, կայ անշուշտ աւելի խորհրդապաշտ բանաստեղծութիւնը յիշեցրնող տեսակ մը մթնոլորտ՝ քան կ'իրար կուտ։ Բայց աւելին, արդեօք նկարնե -

նական քննադատութիւնը եթէ կիրարկուած է ոչ թէ իբրեւ լաւագոյնի ձրտում, այլ՝ իբրեւ գործողութիւն, կը դառնայ պատենչ։ Ինծի համար կարեւորը նժարի, հաւասարակշռութեան հարցն է։ Այն'որ տիրանալով է միայն որ ձեռք բերած կ'ըլլանք անհրաժեշտ ներդաշնակութիւնը՝ որուն հասած են մեծերը միայն։

«Յ»- Խօսինք այդ մեծերուն մասին։ Եթէ ուզէիք, օրինակ, կատարելութեան պատկեր մը ունենալ, որո՞ւն պիտի ուզէիք նմանիլ։

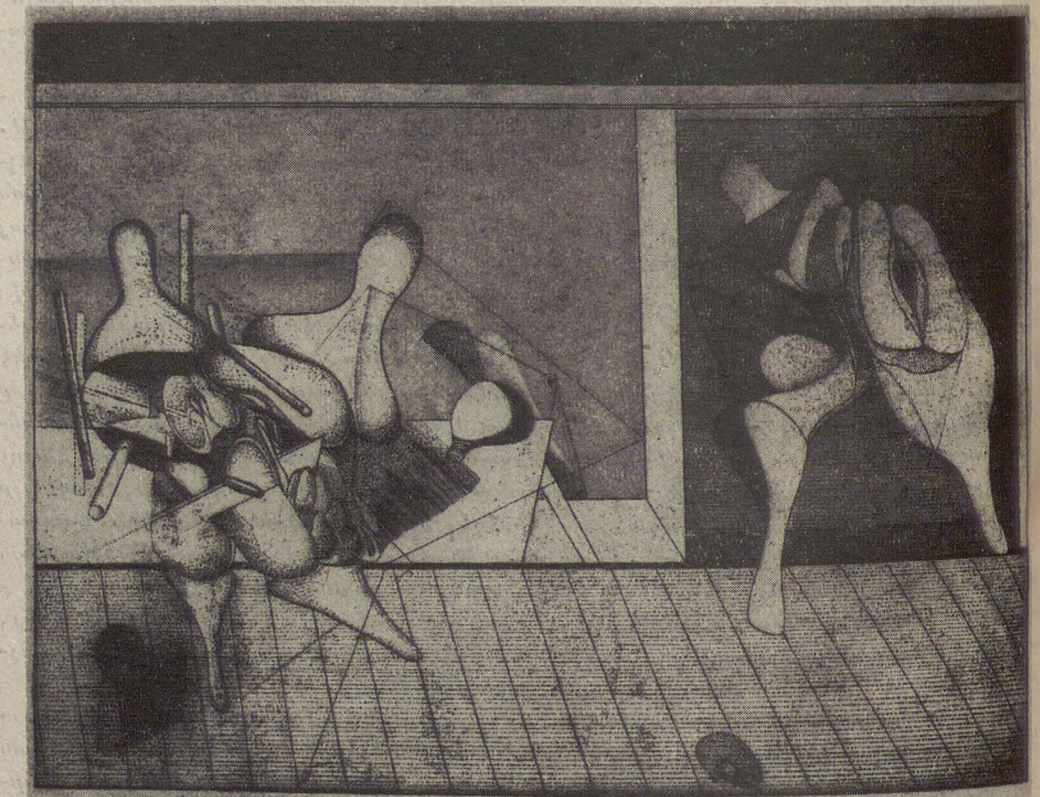
Ժ. Գ. - Պէտք է սահմանել, նախ, թիւնչ կը նշանակէ նկարիչ մը հասնել, արել։ Արդեօք կը նշանակէ իրեն նմանիլ, փափաքել, կամ ազդուիլ իրմէ։ Կարելի է, անշուշտ, գտնել ներքին նմանութիւններ, հասարակաց գիծեր, եւայն, բայց արուեստագէտը նմանութեան պատկեր չի կրնար ունենալ։

Վ. Պ. - Արուեստագէտին կոչումն է, կարծեմ, լաւագոյն փորձառութիւնները իւրացնել - ճանչնալ չեմ ըսեր, այլ՝ իւրացնել - եւ ըստ այնմ արտայայտուիլ։ Այլապէս՝ ազդեցութիւններն են որ կը տիրապետեն, եւ բնութեան օրէնքով պիտենք, թէ մեծ ծառի մը շուքին տակ նոր ծառ չի բուսնիլ։

«Յ»- Այսինքն, մէկ խօսքով, արուեստը իրապէս անկախ բան մըն է։ Այդ, կը կարծէք տիրացած ըլլալ այդ անկախութեան. կամ ալ, ընդհանրացնելով, ձեզի համար ինչ է այդ անկախութիւնը։

Ժ. Գ. - Անկախ նկարիչ մը հարկ է որ ձեռք բերէ նիւթական անկախութիւն եւս. այսինքն, պէտք է թօթափէ զինք առանին կեանքին, առօրեային կապող բոլոր մտահոգութիւնները։

Վ. Պ. - Ես արուեստագէտին կ'ըսեմ անկախ՝ երբ բոլոր տեսակի, նոյնիսկ արուեստի փորձառութեան բոլոր կապանքներէն, բոլոր ազդեցութիւններէն կ'անջատուի։ Այն ատեն է որ կը սկսի ստեղծագործութիւնը. արուեստագէտը կը դառնայ իրապէս անկախ. այ -

Վահէ Պարսումեան - «Մանրէքնք»

լուր անմիջականութիւնն ու յատկապէս թելադրականութիւնը չի մօտենար, օրինակ, գերիրապաշտութեան։

Ժ. Գ. - Գուցէ։ Բայց միշտ՝ աւելի իբրեւ մթնոլորտ։ Բայց միշտ՝ որոշ իրականութիւններ հաստատուելով։ Ինչ կը վերաբերի նկարչական զարդոյի, կարծեմ ունէ արուեստագէտ պատկանելիութեան մտահոգութիւններ չունի։

«Յ»- Կրնա՞ք, օրինակ, դուք ձեր գործը երբեք աչքով դիտել եւ, ըստ կարելիութեան, սահմանել զայն։

Վ. Պ. - Ինչ կը վերաբերի ինծի, աչքէս աւելի զգացումով է որ կը տեսնեմ զայն. այդ իսկ պատճառով պատառներըս կը տեսնեմ միշտ անաւարտ։ Գործ մը կը լրանայ՝ երբ հասնի ապրումի մաքրութեան, բարձրութեան։

Ժ. Գ. - Հարցը լաւ չհասկցայ։

«Յ»- Պարզ խօսքով, կրնա՞ք քննադատի աչքով մօտենալ ձեռք իսկ գործին։

Ժ. Գ. - Այս մէկը կրնայ ունենալ առաւելութիւններ եւ թերութիւններ։ Իմ կարծիքով, նկարիչը նման մտահոգութիւններ չի կրնար ունենալ։ Կամ արուեստագէտ է ան, կամ արուեստաբան։ Անձ -

սինքն՝ տրուած իր միայն զգացողութեան, տեսիլքին։ Ասիկա լաւագոյն, եւ ամէնէն կարճ պահն է միաժամանակ։ Ըստ բոլոր կեանք մը՝ բոլորէն մը մէջ։ Ըստ արդէն, թէ ինծի համար արուեստը մաս կը կազմէ կեանքին, եւ կարեւորը, անշուշտ, մեր ամբարած փորձառութիւններն են. փորձառութիւնն ոչ թէ վերջի վերջէն, այլ վերապրելու համար։ Ամէն շնորհ եւ մեղքիլ. ճիշդ այլքի պէս։

Ժ. Գ. - Այո. վերադարձանք նոյն նիւթին. բայց կեանքէն դուրս ոչինչ կապարելու զգացողութիւնն է միայն որ իրականութեան, իր զանազանութեան համաձայն կը ստեղծէ նոյնիսկ փորձերը՝ այսինքն այն՝ ինչ պահել կը փորձենք պատառին վրայ։

«Յ»- Չէ՞ք կարծեր որ արուեստը այսօր, մանաւանդ նկարչութիւնը, աւելի ներաշխարհ, աւելի հարազատ, խոր, ներքին բան մըն է՝ քան արտաքին ձեւ, վաճառքի լուր, պատկեր։

Վ. Պ. - Շատ ճիշդ է գիտողութիւնը ու տեղիւնն։ Եւ այդ իսկ պատճառով որքան ընդլայնած, այնքան դժուարացած է նկարչութիւնը։ Արուեստը կարելի է անշուշտ իր ժամանակէն։ Այն եւս չունի

ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔՆԱՊԱՏԿԵՐԱՑՄԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

(Շար. Ա. Էջէն)

Սկսան ներկայացնել կրօնը - պետութիւն պայքարը, եւ հայ աւագանիի աթոռական ու վարչական վէճերը, այսպէս ներմուծելով քաղաքականը՝ կրօնականին կողքին: Արշակ Բ. թագաւորի կեանքն ու գործը սեւեռակէտ մըն էր՝ ազգային ինքնապատկերացման փոփոխութեան այս հանդերձանին:

Տոքթ. Պարտազեան նախ ներկայացուց Պատմութեան մեզի փոխանցած տեղեկութիւնները: Արշակ Բ. մասին տեղեկութիւնները ունինք Փաւստոսէն եւ Պորենացիէն, որոնք ունին բացասական մօտեցում, այս Արշակունիին հանդէպ: Այս երկուքն անկախ, Փրոքոփոս Կե - սարացին ալ մեզի կը փոխանցէ Անյուշ Բերդի դրուագը: Գիտենք որ Արշակ իշխած է (մօտաւորապէս) 350-էն 365: Իր հօր Տիրանի, իր, եւ իր դստի Պապի օրերուն Հայաստան կարեւոր դեր ունէր Հռոմէական - Սասանեան երկու հզօր պետութիւններու պայքարին մէջ: Մինչ Տիրան թագաւոր վիճած էր Մամիկոնեան - ներքին հետ, Արշակ փորձեց հաշտուիլ աւոնոց հետ, բայց եւ այնպէս իր թագաւորութեան ընթացքին անգաղար կռուի մէջ էր այս կամ այն նախարարական տան հետ, - գուցէ որովհետեւ կը փորձէր զբաղել անոնց հողերը, գուցէ որովհետեւ կ'ուզէր սանձել անոնց կեդրոնախոյս եւ անխիտական հակումները: 353-ին Արշակ նշանակեց Ներսէս (ապագային՝ Մեծն եւ Սուրբ Ներսէս) անուն կղերականը, հաւանաբար Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչէն սերած, իրը «Կաթողիկոս» (սոյն տիտղոսը տակաւին տարածուած չէր այդ շրջանին): 358-ին Արշակ ամուսնացաւ յոյն կնոջ մը հետ, Հռոմէա - Բիւ - զանդական կայսրութեան հետ իր կապերը զօրացնելով: Ասկէ ետք Արշակի մեծ ընտանիքին մէջ որոշ պառակտումներ ու դաւադրութիւններ տեղի կ'ունենան: Գրեթէ, Արշակի ազգական, դաւադրաբար կը սպաննուի, գուցէ նոյնինքն Արշակի զաւանդի հրահանգով: Ապա, «հեթանոսական» օրէնքներով, Արշակ երկրորդ ամուսնութիւն մը կը կնքէ Գնէլի ալ - րիին, Փառանձեմի հետ ալ: Ուրիշ ոտըն - ճրգութիւններ ալ կը վերագրուին Ար - շակի: Օրինակ, Պորենացի կը հաստատէ որ ան հիմնեց Արշակունի նոր քաղաքը, Մասեացոտն շրջանի մէջ, ուր ամէն տեսակի ոճրագործներ ու փախստական - անօրէններ ապաստան գտան: Ներսէս կը պահանջէ, որ Արշակ քաղաք նոր քաղաքը: Երբ ան կը մերժէ, Աստուծոյ բարկութիւնը կը հարուածէ քաղաքը (բայտ Փաւստոսի): Ժանտախտը 20.000 ընտանիք կը բնաջնջէ: Պորենացի կը հաստատէ որ ոչ թէ ժանտախտը, այլ նախա - րարներն են, որոնք մեղացալ բանակով մը կը կործանեն Արշակունի: Արշակ կը թուի համակերպուիլ, բայց իր վրէժը կ'առնէ աւելի ուշ, երբ խնջոյքի մը կը հրաւիրէ պատասխանատու նախարարները, ու զանոնք կը սպաննէ: Աւելի ուշ, 359-էն 364, Արշակ կը կռուի Հռոմէա - Բիւզանդական ուժերու կողքին: Պարսիկներու յաղթանակէն ետք ան կ'ազդուրուի Անյուշ Բերդ, ուր անձնասպան կ'ըլլայ:

Մեր քրիստոնէական պատմադրութիւնները ի - րենց գործը դրի առած են, կ'ընդգծէ Տոքթ. Պարտազեան, այն շրջանին՝ երբ Հայոց թագաւորութիւնը կը տկարանար ու կը կորսուէր: Այս պատմագիրները Հայ Եկեղեցին կը տեսնէին իրենց միակ բարոյական-վարչական ուժը հայ կեանքի մէջ: Ուրեմն, կը քննադատեն Արշակի, իրենց անձ մը որ չընդունիր Ներսէսի հեղինակութիւնը, կը շարունակէ կիներու եւ խնջոյքներու հանդէպ հեթանոս կեց - ւածք ունենալ, կը սպաննէ հակառակ - կորդներ, եւայլն: Միեւնոյնով, կը փառաբանեն շրջանի հայ Պատմութեան մէջ միայն մէկ անձ, Մեծն Ներսէսը:

Անշուշտ, ինչպէս կ'ըսէ Տոքթ. Պար - տազեան, եթէ արդի գիտական - պատ - մական մօտեցումով քննենք մեր քրիս - տոնեայ պատմագիրներու գործը, կըր -

նանք հարց տալ թէ (ա) Իսկապէս կա - րելի՞ է հաւատալ թէ թագաւոր մը ոճ - րագործներու ապաստան քաղաք մը կը հիմնէ: Աւելի հաւանական չէ՞ որ քա - ղաքանքն ընդթ ունէր այդ ոստանի հիմ - նումը, իրը ապաստան՝ զանազան նա - խարարներու եւ եկեղեցական հողատիր - րութենէ փախչող ճորտերու: (բ) Արշակ պէ՞տք է մեղադրուի, եթէ ուղեց արքա - յական առանձնաշնորհներ վերահաստա - տել, Եկեղեցւոյ (այսինքն՝ Մեծն Ներ - սէսի) ու նախարարներու կեդրոնախոյս ձգտումներուն դէմ:

1850-էն ետք, հայ մշակույթի գործիչ - ները «վերաքննումի» ենթարկեցին Արշակ Բ.-ը, թէ եւ անշուշտ այդ վերաքննումը չունէր զուտ գիտական - պատմական ընդթ: Հայտնի նոր ինքնապատկերացումը ունէր նոր քաղաքական ծալքեր, որոնք ընտրուիչ դեր ունեցան, Հայտն անցեալի վերակենդանացման ու վերապատկերաց - ման մէջ: Այս մշակութային աշխատան - քը տարուեցաւ նախ թատրոնի եւ օփե - րայի, ապա՝ բանաստեղծութեան եւ վե - պի մարզերուն մէջ, ու պէտք է շեշտել որ շարունակուեցաւ 20-րդ դարուն, Պոր - հրդային Հայաստանի մէջ ալ:

Երկու տեսակի թատերախաղեր ժողո - վերգականութիւն գտան՝ այս նիւթը օգ - տագործելով, - (ա) Անոնք՝ որոնք կ'օգ - տագործէին Արշակի «հեթանոսական» սեռային կեանքը ու Փառանձեմի պատ - մութիւնը: Աստուծէ ամէնէն կարեւորն է թովմաս Թերգեանի (1840 - 1909) Ար - շակ Բ.-ը, զոր ան գրի առած է... իտա - լերէնով, ապա՝ թարգմանած է հայերէնի ու յանձնած Տիգրան Զուխանեանի, որ 1868-ին այս լիպրէթթօ-ին վրայ հիմն - ւելով ստեղծեց առաջին հայկական օփե - րան:

(բ) Աւելի բացայայտօրէն ազգային - քաղաքական մօտեցում ունեցաւ հայ մը - շակութային գործիչներու երկրորդ խմ - րակ մը: Օրինակ, Սեպուհ Լազ - Միխա - ւան (1825 - 1887) կը դատապարտէ Ար - շակը իբրեւ ինքնակամ ու միահեծան տի - րապետութեան ձգտող թագաւոր: Մը - կըրտիչ Պէշկիթաշեան (1828 - 1868) նը - մանապէս յանցաւոր կը նկատէ Արշակը, բայց սա կարեւոր տարբերութեամբ, - բայտ իր թատերախաղին, Արշակ անձնա - պան կ'ըլլայ որովհետեւ այնքա՞ն հայ - րենասէր է, որ Հայաստանի դժբախտու - թիւնները (իր դահադրիումէն ետք) յու - սահաստութեան կը մղեն զինք: Հոս անձի մը նկարագրին ու բարոյականին թուր յոռի կէտերը կը գրուին նժարի մէջ ու կը կշռուին հայրենասիրութեան գերա - գոյն արժանիքին դէմ: Նման մօտեցում կը շարունակէ զարգացնել Հայտն ինքնա - պատկերացման եւ ինքնաթեւորումի յետ - «Միխիթարեան» հանդրոտներ, զոր նշած ենք արդէն: Աւելին, Տոքթ. Պար - տազեան կ'ընդգծէ որ Պէշկիթաշեան զէպերու իր պատկերացման մէջ կը շեշ - տէ Հայ - Պարսիկ թշնամութիւնը, եւ ոչ արքայ - նախարար ներքին պայքարը: Այլ խօսքով, ժամանակակից Հայութեան ուշադրութեան սեւեռումը կը հրաւիրէ աշխարհ թշնամիին վրայ:

Ուրիշ երկու հայ մատուցականներ, Էմմանուէլ Շապեան (1839 - 1907) եւ Պորէն Արք. Նարայէյ (1831 - 1893) նը - մանապէս կը ստեղծեն կտորներ, որոնց հերոսն է Արշակ Բ.: Նարայէյի դրած ող - րերգութիւնը, իրը թատրոն, մեծ արժէք չունի: Աւելի հետադարձութիւն եւ բերթը - ւած է, քան տրամ: Հետաքրքրական է որ Արքեպիսկոպոսը կ'ընդգծէ Արշակի ընտրութիւնը՝ իրը ազատատեղի Հայտն տիպար նկարագրի: Անձնասպան ըլլալէ առաջ Արշակ կ'ըսէ -

Արշակ ազատ, եւ քաղաք է Արշակ, եւ քաղաքը ազատն Արշակ կը մեռնի: Տոքթ. Պարտազեան կ'ընդգծէ որ 1850 - 1878 թուականներու Արշակը «քա - ղաքական» ընդթ ունեցող ողբերգու - թեան մը դերակատարն է: 1880-ական թուականներուն (Պերլինի ժողովէն ետք

ու քաղաքական կուսակցութիւններու հիմնումէն առաջ) այլեւս հայ աշխար - հական մտաւորականութիւնը չի բաւա - կանանար առով: Ունի աւելի բացայայ - տօրէն քաղաքական մօտեցում, մշակու - թային ընդդաւուրին մէջ ալ: Օրինակ, երբ Բաֆֆի իր Սամուէլը գրէ կ'առնէ (հրատարակուած 1888-ին), «փակադի - ներու մէջ» կ'անդրադառնայ Արշակունի - ներու պատմութեան: Կ'ըսէ որ Եկեղեցին մեծ հողատէր էր արդէն այդ օրերուն, եւ սկսած էր բացէ ի բաց պայքարել Հա - յոց թագաւորներուն դէմ, ի խնդիր քա - ղաքական հեղինակութեան: Առանց Մեծն Ներսէսը աշխատելու կամ դատապար - տելու, Բաֆֆի կ'ը գ ո վ է Արշակ Բ.-ը, երբ անձ՝ որ կը հաս - կրնար թէ Եկեղեցին ու նախարարները չեն կրնար ինքնիշխան ու սանձարձակ բանիլ՝ պետութեան մէջ: Արշակունիի հիմնումը, բայտ Բաֆֆի, քաղաքական նոր յեցակէտ մը ստեղծելու փորձ մըն էր: Արշակի ձախողանքը, բայտ Բաֆֆի, պէտք է վերագրել նախարարներուն, ո - րոնք Սասանեաններէն օգնութիւն խնդ - րեցին եւ օտար ուժեր ըրերին Հայաստան:

Տոքթ. Պարտազեան մասնաւորօրէն որ 20-րդ դարուն համար ալ Արշակ Բ. կը շարունակէ մնալ անձ մը, որու մեկնա - րանումը Հայութեան ինքնապատկերաց - ման փոփոխութեան մէջ դեր ունի: Այս - պէս, Ստեփան Զօրեան (1889 - 1967) իր Հայոց Բերդը գործին մէջ Արշակը կը ներկայացնէ իբրեւ կարող պետական ղեկավար: Գրքին անունն իսկ խորհրդանշ - յական է, - հայ նախարարները հարիւ - րաւոր ըրեղեր ունին, բայց Հայութիւնը՝ ոչ իսկ մէկ ըրեղ: Արշակունի, բայտ Զօրեանի, կոչուած էր ժողովուրդին, ճորտերուն ըրեղն ըլլալու: Զօրեան չի մոռնար իր ընթերցողներուն յիշեցնել, որ Եկեղեցին ամենամեծ հողատէրն ու ճորտատէրն էր, եւ թէ ան, բայտ իր մեկ - նարանութեան, զաշնակցեցաւ նախարար - ներու հետ (նմանապէս հոգատէր), Ար - շակի դահճը տապալելու համար:

Տոքթ. Պարտազեան ակնարկեց նաեւ Պերճ Զէյթունեանցի (ծ. 1938) նոյնա - նուն վէպին, ուր Արշակ Բ. կը ներկա - յացուի գեղեցիկ ոճով եւ նոր մեկնա - րանութեամբ: Հոս, Արշակ հեռատես գե - կավարն է, որ գիտէ թէ Հայաստանի ան - կախութիւնը կարելի է պահպանել միայն եթէ հաստատակցութիւն մեքիմ ուժերը, - այն նախարարները՝ որոնք կը հակին Արեւմուտք (Հռոմ - Բիւզանդիոն) եւ Արեւելք (Սասանեան Պարսկաստան): Անշուշտ ուրիշ «Արեւելք»ներ եւ «Արեւ - մուտք»ներ ալ եղած են Հայոց Պատմու - թեան մէջ, այդ օրերէն ի վեր, ու դեռ կան: Արշակի կեանքը ողբերգական է, բայտ Զէյթունեանցի, որովհետեւ ան յա - ռաջագէտ մտածող էր այն օրերուն, երբ նման մարդու մը համար տեղ չկար Հա - յոց Աշխարհին մէջ:

Տոքթ. Պարտազեան զատ դասախոս - սութիւն մը յատկացուց Բաֆֆիի Սա - մուէլ վէպին, որուն հերոսի հայրաւ - պանութիւնը (ի սէր հայրենասիրութեան) Հայութեան ինքնապատկերացման պատ - մութեան մէջ դարձակէտ մըն է: Բաֆֆի գրեց 1880-ական թուականներուն, երբ ցարական Ռուսիան կը փակէր հայկա - կան դպրոցները, կը վարէր ոռոսացման քաղաքականութիւնը: Բաֆֆի այս շըր - ջանին գրի առաւ Կայծերը եւ Սամուէլը: Վերջինս կը նկարագրէ դրուագ մը մեր Պատմութենէն, երբ օտարը, հայ աւա - զանի մէկ հատուածին մասնակցու - թեամբ, կը փորձէր օտարացնել Հայու - թիւնը, կը օտարախոսութեան միջոցով: Զգնաթամի մը մէջ Սամուէլ հերոսը պատրաստ է ոտնակոխել ամէն աւան - դական արժէք ու սրբութիւն (դառնալով ծնողասպան), յանուն ամենամեծ արժէ - քին՝ հայրենասիրութեան: Տոքթ. Պար - տազեան մանրամասնօրէն իր անդլիսիսոս մշակողներուն ներկայացուց Սամուէլ վէպը եւ վերլուծեց զայն, միշտ ընդգը - ծելով Բաֆֆիի ձեւը՝ զէպի առանձն - կամացում: Ան կ'ուզէ Հայութեան անց - եալը վերապատկերացնել, բայց ոչ անոր քրիստոնէութիւնը եւ աստուածալաւո - թիւնը չեղանելով (ինչպէս կ'ընէր Հայր Արսէն Բաղդատունի): Այլ, Բաֆֆի կ'ու - զէ հայրենասիրութիւնը եւ աւանդու - կանութիւնը նոյնացնել, եւ կը պնդէ որ հայ քրիստոնէութիւնը կերտուած է հայ հեթանոսական հիմքերու վրայ, - Նաւա - սարը, Աշտիւտը, Վարդապետ հին հե - թանոսական տօներ ու սրբազան վայ - րեր են, որոնց աւանդական տեղը կու

գան գրաւել «նոր» քրիստոնէական տո - ներ ու վայրեր: Կարեւորը, բայտ Բաֆ - ֆիի, հայ աւանդութիւններու շարունա - կութիւնն ու վերանորոգումն է, ինչ որ իր կարգին կը պահանջէ մերժումը օտար (պարսիկ, կամ իմա՝ ուսական) ներ - մուծումներու: Ուրեմն Սամուէլ քրիս - տոնէութեան պաշտպան հերոսը չէ, այլ հայկականութեան, որուն աւանդութեանց անբաժանելի մէկ մասն է կրօնը:

Բաֆֆի մեռաւ 1888-ին: 1890-ական թուականներու կուսակցական, քաղաքա - կան, յեղափոխական շարժումները բն - րին անցեալի մեկնաբանումի եւ ինքնա - պատկերացման նոր շրջան, որուն ղեկա - տոր խորհրդանշին է Վարուժանի «Հեթա - նոս Երզնկ»-ը (1912): Հոս, հեթանոսու - թիւնը միայն յարգելի հայկական աւա - դութիւն մը չէ, ինչպէս է՛ր, Բաֆֆիի մօտ: Հեթանոսութիւնը ուժի, քաղա - թեան եւ գեղեցկութեան պաշտպանըն է, ներկայացուած՝ զօրաւոր եւ գեղեցիկ լեզուով: Ըստ Վարուժանի, Հայութեան քաղաքականացումն ու յեղափոխական - ցումը՝ ճարտարարուեստի դարին մէջ, կը պահանջէ թէ՛ ուժ, թէ՛ ալ գեղեցկու - թեան պաշտամունք, քանի որ քաղքենի - ական - ճարտարարուեստականը գեղե - ցիկին ալ թշնամին է, ընկերային գեա - նի վրայ:

Միամանկութիւն գործն ալ հին աստուծո - ներու (մասնաւորօրէն՝ Անահիտի) հանդէպ որոշ պաշտամունք ցոյց կու տայ: Այս երկու բանաստեղծներու հեթանոսային մօտեցումը ընդհատուեցաւ Եղեռնով ու Պորճրոյականացումով: 1922-ին Զօրեան նոյնիսկ յայտարարեց հայ անցեալի դը - րեթէ ամբողջական մերժում, որ երկար չտեւեց սակայն, ոչ իր մօտ, ոչ ալ ու - րիշ գործընկեր: 1940-ական թուականնե - րուն վերադառնալ տեղի ունեցաւ մօտեցում, հայ քրիստոնէայ պատմութեան (օրինակ՝ Գ. Դեմիրճեանի վարդապետութիւն): 1960 - ական թուականներէն ի վեր կը վերա - պատկերացուի հեթանոս Հայաստանը, մանաւանդ Հայկ Պաշտօնեանի վէպերով (Տիգրան Մեծ, 1967 - 1972, ու Արտու - ւազը (1975): Պաշտօնեան, որ Դարա - րադ ծնած է, կը շեշտէ թէ Արցախ - Դարաբազը Մեծն Տիգրանի օրերէն ի վեր մաս կազմած է Հայաստանի: Նաեւ Տիգ - րանին կը վերագրէ... հայ լեզուի հան - դէպ նուիրում (որ պատմականօրէն... կեանքածելի է): Եւ տաքըքրական է նաեւ Մեծն Տիգրանի նկարագրին վերլուծում, մը, Պերճ Զէյթունեանի մէկ թատերա - խաղին մէջ, ուր Հայոց արքան Վր փորձէ նժարի մէջ կշռել բարոյական ու քաղաքականը: Վերջապէս, Տոքթ. Պար - տազեան կ'անդրադառնայ Սեւո Սևան - գաղանի թագուհին Հայոց պատմական վէպին, որու զէպերը տեղի կ'ունենան Հայոց բնօրրան Հայաստանի մէջ, Ն. Ք. 14-րդ դարուն: Հերոսուհին, Մարիւն, թագուհին, բարոյական կամ անբարոյ - ամէն միջոց կը գործածէ, համայն Հը - յաստանը միացեալ պահելու (ներառեալ Արցախ - Դարաբազը) եւ հիմքի թշնա - միին զէմ պայքարելու համար:

Տոքթ. Պարտազեանի վերջին գատ - ւասութիւնը ունեցաւ քիչ մը տարբեր ընդթ, - նուիրուած էր Մասիս-Արարատի պատմութեան եւ անոր սահմանա - դերին, Հայոց ինքնապատկերացման մէջ: Պիտի չանդրադառնա՞նք անոր, այս յոյ - ւածին մէջ:

Այս շատ հետաքրքրական դասախոսու - թիւններու շարքը պեղեց Հայոց Պատ - մութիւնն ու մանաւանդ վերջին հարիւ - րամեակի գրականութիւնը, եւ ցոյց տը - տաւ որ ժամանակակից պայմանները եւ հզօնաւորները կը պահանջեն նոր ինքնա - պատկերացումներ, եւ վերաշակում անցեալի: Կրօնական, ընկերային, բա - րոյական ու քաղաքական հասկացողու - թիւններ կը «վերամշակուին» ու կը ներ - կայացուին հանրութեան, նոր դերակա - տարներու եւ գիմակներու տակ: Այսպէս, մշակութային գործունէութիւնը կը հա - կադէ ժամանակի պայմաններուն, միա - ժամանակ որոշ ազդեցութիւն մը ունենա - լով սերունդի մը ինքնապատկերացման վրայ, - հարց մը, որուն անդրադարձանք նաեւ «Յատալ» - Միւրք եւ Արուեստ» մէջ (Ապրիլ 1982), «Մշակույթ եւ Քաղա - քականութիւն» Հայ Կեանքի Մէջ»: Այս հարցը կը շարունակէ նշանակալից մնալ՝ մեր աշխարհային իրականութեան մէջ ալ:

ԽԱՉԻԿ ԹԵՕԼԻՈԼԵՄՍ

Միտրիքատն - Բոնէֆիքթ

ሀ ቀ ኮ ኩ ቡ ቆ ሂ ኒ ሀ ያ በ ኩ

ቆሮበኒኮሃ

0400000 5

Պաղկեր կը պահեմ, թաւալող օրերու
էջերէն, զգացումները, մանաւանդ ըն-
թացումներէ եւ դէպքերէ թեւադրուած
տառածմանը պահելու համար: Նախ պա-
ռանկան ոգեւորութիւններէ բխող օրա-
յայ պատկերն ըրամայականը: 16 տարե-
ական էր Սմերեկա եկայ, ու 18-իս-
կը երկուութիւններէ շփոթած, ինքնա-
մեկն ու գրեւորակ տղայ մըն էի, սկսայ
լրջաւ Ալպէս Քամիլի «Քառնէ» օրա-
լրագրութիւնները: Հո՛ն էր որ կարգացի նը-
լարգորութիւն մը այն ստեղծուուն, որ
մէջ մարդ ինքնիշխան իսկ կը խօսի իր
պատմէ: Քամիլն կը նկարագրէ իրեն
խանթ տարեց մարդ մը որ իր երկտա-
րագրութեան օրերու կարգ - կանոնը, խա-
տուրութիւնը, գեղեցկութիւնը եւ երջան-
ութիւնը կը «լիչէ», ինչպէս Ադամն ու
Եւան պիտի յիշէին դրախտը: Ինքնագոյտ-
նութիւնը չափաւորէ որ երբեք ինքնիշխան
պիտի չարտօնէ անցեալի բացարձակ եր-
անկութեան ու կատարելութեան մասին
տեսեր պատմել, ո՛չ ուրիշին, ո՛չ ալ
յնք իրեն: Ապա կը թղթատէ իր պահած
պարզութիւն, եւ ամօթով ու նոյնիսկ փոք-
րիկ տարաբնով մը կը նշմարէ թէ ինչպէս
էր քառնի արագ կը ձեւաւորուէր ի՛ր իսկ
իշխութեան մէջ ճշմարտութիւնը (եթէ
խալպէս ճշմարտն է առաջին, անմի-
շտեան նկարագրութիւնը դէպքին եւ զգա-
ցութիւն): Ամէն պարագայի, Քամիլն կը
նորոգնէ իր ինքնագոյտնութիւնը, ճշմար-
տութեան առանձնաշնորհեալի գոռոզը:
Ինչը: Փիտէ որ ի՛ր իսկ օրագրողը օրէ-
ք եւ ամէն - ամիս ցոյց կուտայ յուշե-
նու երգապարներու յարափոփոխ եւ
կարծալիւած վիճակը: Գրաւոր «Վաս-
տ» ունի այդ վերածախումին այդ «սու-
նի»: Գոր կը կատարէ անդիտակցօ-

որեւմէն, Գամիւլի յ «Ճշմարտասիրութեան» եւս ալ ողելորութեամբ, զըջունակ ու զըլի սիրող պատանի, սկսայ պահել իր սիրտը մը, որ պատանեկան ամէն օրս` իր պէս, կ'արտօնէ հասուն մարդուն լիարժէք երկրասարդութեան ցափըր ու զինքըրուն: Այդ օրաշիրը փոխուեցաւ, ամբողջափելիօրէն` սիրաբանական նիւթ մէծ մասամբ տեղի տուաւ գրականին, զգական ողելորութիւնները տեղի տուին ընթացատական ուսումնասիրութիւններէ ընդօրինակուած էջերուն, քաղաքական եւ ընդհանուր մտաւորական ընթերցում` ներքին թելադրուած գաղափարներուն: Ինչ` եւսան հոլովոյթ, երբ պատանին կը հաստենայ իբր ուսանող, եւ ապա ուսուցիչ, ամերիկեան համալսարանական սիւնարտի մէջ, ուր մարդ չատ աւելի քննադատութիւն կը կարդար` քան գրակա` թիւիւն:

կը օրադրնները, մամուլէն մէջըն-
րաներով լեցուն, թանկագին «աղբիւր»
երեւան ինձի համար, վերջին հնգամ
տակին, երբ սկսալ լրջօրէն աշխատակ-
նէլ չայ մամուլին: Մէկ կողմէն հո'ն կը
մտնէ մէջերումներ, կարօն - ընդօրն-
նակութիւններ ու մրոտուած վերապա-
նութիւններ, դրի առնուած հայերէն թեր-
թիւր ընթերցելի ընթացքին, յաճախ
անոնց քովն է վեր կը պահէի ու կը պա-
նէմ գեռ ամերիկեան կամ Ֆրանսական
ուսումնասիրութիւններէ եւ յօդուածներ
էլ քաղուած զազախարներ, որոնք եր-
բեմ կը պատուաստուին ու կը խաչա-
նէմուն հայկականին հետ: Վերջին հինգ
աղբիւրուն վարածով եմ դիւ պիլը նո-
րադրութիւններն ու մտորումները, երբ
անկալուած յօդուածի պայմանաւաճն ու

Ժամկէտը կը մօտենային: Վերջին հինգ շաբաներուն, Լիբանանի ու պաղեստին - եան ժողովուրդի ապրած արհաւիրքը, հայ գաղտնի կազմակերպութիւններու տուած եւ մանաւանդ ստացած հարուածները անբաժնի արագ եւ բարդ եւ սրտաբեկիչ ձեւով դարձացան, որ օրապարային սխաթեմ, մտքիս ու զգացումներուս նըման, տեսակ մը խանգարուած մեքենայի վերածուեցան: Հոս էջ մը ընդօրինակել, հոն գաղափար մը յանձնել էջին, միւս վայրկեանին բարկութիւն մը, սեւ մեղձ մը էջին վրայ թափել՝ մեկական հատ - ասոնք եղան անկապ ու անօգուտ հակազդեցութիւններ, ուրիշներու կողքին, - բոլորքի հեռագիրներ ամերիկեան կառավարութեան, հեռաձայնային ու անմակային բողոքներ՝ երեսփոխանական ժողովի ներկայացուցիչներուն: Այս բոլորը՝ պաղեստինեան կազմակերպութիւններու թելադրութեանց համաձայն: Սակայն փրոփակնադի նորոգեանք մեքենայ մը ի՞նչ կրնայ ընել, երբ 5,2 միլիոն կարող, մտաւորական ուժ ներկայացնող բարեկեցիկ Հրեայ - Ամերիկացիներուն մեծամասնութիւնը 75 տարուան աշխատանք տարած է հակառակ ուղղութեամբ, ամերիկեան աշխարհակալութեան քառաբնակներու հետ: Խօնջ օգոստ, երբ 100 միլիոն արար չունին լուրջ Պե - ստութիւններ ու նոյնիսկ, երբեմն, չունին փափաք, պէտք եղածը ընելու:

Հեռուէն դիտողի տառապանքը կը բազմապատկուի, երբ հա՛յ է ան, ու մեզ կը բազմաթէ Պաղեստինցի Արաբին հետ, եւ երբ կը տեսնէ Հայերու մէջ նոյն հերոսութիւնը, նո՛յն զոհողութեան պատրաստակամութիւնը, բայց նաեւ զուգահեռ (ոչ նո՛յն) անպատասխանատուութիւնը, քաղաքական միամտութիւնը, երբեմն՝ կազմակերպական ըթմամտութիւն եւ որոշ զանգուածի մը մօտ՝ լիբր անտարբերութիւն:

Այս զգացումներու պայթիւցիկ բնոյթը կարգ - կանոնը խանգարած է: Ամօթ է, ի վերջոյ, բայց աղբիւրն է դժուարութեան մը: Գրեկ չեմ կրնար գրեթէ: Ահա մօտ երկու ամիս է ոչ անգլեիէնով սկը - սած երկա՛ր, ախպենական յօդուածը կրնամ աւարտել, ո՛չ ալ «Յառաջ»ի «Միտք եւ Արուեստ»ին խոստացումը դրութիւնը, որուն Ժամկէտը կը մօտենայ: Ե՛լ մը կը մրոտեմ, ու հեռուստախիշը կը բերէ նոր ռմբակոծման մը լուր, նոր անգամահատութեան մը պատկեր, կամ՝ Փարիզի պողոտաներէն նոր ահաբեկում, սովորաբար՝ անօդուտ եւ անիմաստ տեսակէն, չեւ գիտեր որո՞ն ձեռքով դործարուած, սակայն դժբախտաբար հա՛յութեան կազմակերպութիւններուն վե՛րագրուած:

Այս բոլորին մէջ կարելի չէ խնկական շարունակականութեամբ երկար ուսում - նասիրութիւն - յօգուած գրել: Օրերէն եւ օրագրէն թելադրուած, աւելի՛ կարճ նըշմարներ, թերեւս կարելի ըլլայ գրի առնել: Արդեօք ե՞ս ալ պիտի ստիպուիմ Վազգէն Շուշանեանին պէս «քոռնիկոն»ին սպասինիլ, քրոնիկագիր ըլլալ: Ան տասր տեսակ զօրութեանթիւններու եւ փոթորիկներու մէջ կ'ապրէր, - «Մարտկոյ»էն մինչեւ աղքատութիւն եւ թափախ: Իսկ ե՞ս: Ամերիկայի քաղաքների հանգիստս կը խանգարուի ուրիշի՛ն արկունով, ուրիշի՛ն կորուստով, - բայց ուրիշ չեն թուրք անոնք, որքան ալ միամիտ ու անկախողակերպ թուին, որքա՜ն ալ ախտասամ որ հերոսութեան ու զոհողութեան ոգին (երկրասարգութեա՛ն ոգին) չէ լրծւած խորամանկութեան ու համբերատա-

Օգոստոս 7 :

1974-ի ամրան, երբ ես, Բաֆֆին ու ժիրալլը միասին ուսուցիչ էինք ամերիկահայ պատանիներու յատուկ ամառան - յին դպրոցի մը մէջ, մեր երեկոյեան ժամանցը դրեթէ միշտ նոյնն էր, - սփիւռ - քահայէ կենցաղ, սփիւռեքան կուսակցութեաններ, եւ Կլարոս։ Թուրքերը, ան - չուշտ, Գիպրոսի կէսը գրաւելով զբաղած էին, - ինչպէս Իսրայէլացիները, այս ամառ, Լիբանանը։ Արեւմուտքի դաշնա - կիցներուն շատ բան կլլէլ արօնուած է Միջին - Արեւելքի մէջ ու ներքող Ալխարհի մէջ, ընդհանրապէս։ Սմէն պարագայի, այդ ամրան, առաջին անգամ ըլլով, երկար խօսեցայ մէկու մէջ հետ (Ժ․)՝ որ թէ՛ չարքային դաշնակցական էր, թէ՛

ով համոզումով ձախ: Այսինքն, ոչ կուր-
օրէն ընկերավարական, գիտակից՝ որ քը-
սաներորդ դարու երկրորդ կէսի հար-
ցերը 19-րդ դարուն կազմաւորուած տըն-
տեսական ու քաղաքական (նոյնի՛սկ ազ-
գայնական) մօտեցումներով կարելի է
լուծել միշտ, բայց եւ այնպէս՝ ձախ,
վերանորոգուած ու տեսական իմաստով :
Եւ ուրեմն՝ զերար հասկնայու, կարծիք
փոխանակելու առիթները շատ էին, Պոս-
թընի այդ կանաչապատ արուարձանի
փոքրիկ համալսարանին մէջ: Մեր աշա-
կերտները երիտասարդ ամերիկահայեր
ու ամերիկահայուհիներ էին, անգլիա-
լուս, հետաքրքր՝ հայութեան անցեալին
ու մշակողիժին հանդէպ, Թրքատեայ՝
ինչպէս իրենց եղեռնէն ճողոպրած Խար-
բերդցի կամ Վանեցի մեծ - հայերը :
- Անդամ էին, յաճախ, ՀՅԴ-ի Երի -
տասարդաց Միութեան, ու միաժամանակ
կ'ատէին ամէն ինչ որ ձախ է, իբր «հա-
մայնական»: Կը ստորգրտուէին Ամերի-
կայի սեւ եւ սրճառոյն ժողովուրդներէ :
Իրենց «էսմէյր»ութիւնն ու սեւ աչքերը
մոռցած այդ բարեկեցիկ թխամորթները
իրենք - զիրենք կը զերազասէին Երրորդ
Ալլաբահի բնակիչներէն, եւ նոյնիսկ, եր-
բեմն, զանդատով մեղի կը մօտենային ,
հարցնելու համար թէ ինչո՞ւ ալքան
վայրենի, կոտորածն եւ ցուցադր էին
Պէշկուրթէն նոր ժամանած իրենց հայրե -
նակիքները :

Այդ օրերուն էր որ սկսայ նօթագրել արեւմտահայ, միջին - արեւելահայ եւ արեւելահայ (այսինքն՝ ռուսահայ ու իրանահայ) Հայերու արտայայտութիւնները։ այդ օրերուն սկսանք խօսիլ, Ժ.ն եւ ես, Ալի ու Զաւի հարցին մասին, նոյնիսկ Հ. Յ. Դ.ի շարքերուն մէջ։ Անշուշտ տարբեր լեռ եղք, ահարեկչութեան սկիզբէն ետք, ճշտութեամբ այս հարցին պայթուցիկ ընդթը, երբ կուսակցական ժողովներու մէջ առաիկ - փոռաիկ նստող ընկերներ՝ ժողովներէ դուրս, սկսան զլրար ալպանել, իրեն «պարթուս» կամ իրեն «կարմիր»։ Ամերիկահայը, վարժ իր հանգստութեան, հարուստացած ու կուրօքն հաւատարմի իր Պետութեան աջա - կողմեան եւ աշխարհակալ հակումն - րուն, չէր դիմանար ահաբեկչութեան, բան մը՝ որ օտար էր, - պէյրութեան էր,

ընկերությանը, այսինքն, ըստ իրենց՝ «Համայնախար», անյույս գործ էր, եւ այլն։ Անշուշտ Միլլին Արեւելքի մէջ ալ էին պահպեր անոնք՝ որոնք Համաձայն պիտի լուսախնայէր այդ բոլոր որակումներուն՝ բացի առաջինէն։

Ալլի ու Ջախի հարցը զարգացաւ ու հանգրուաններէ նացաւ մեր կեանքին, ուրեմն՝ մեր մամուլին եւ ուրեմն՝ իմ նօթատետրերուս մէջ։ 1982, Փետրուար 12-ի իր թիւով, «Ազգակ» հրատարակեց Կարօ Արմենեանի մէկ յօդուածը, «Տարբերութեան Ուժը Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կեանքին Մէջ»։ («Յառաջ» արտատպեց զայն, 1982, Մարտ 5-ին)։ Յարգ այս նիւթին շուրջ «տարբերութիւն»ը գլը - խառրաբար Ալ - Ջախի հարցն է) նոյն-նայն լաւ յօդուած է՛ր գրուած, ոչ ալ ա-նոր յաջորդող վեց ամիսներուն գրուե-ցաւ։ Հետաքրքրական էր Ն. Պէրպէր-եանի պատասխանը Արմենեանի «Տարբերութիւնը Ուժ է, Երբ Միութիւնը Կը Խորացնէ» («Ազգակ» - Շարաթօրեակ, 1982, Փետրուար 21), ինչպէս նաեւ Ար-մենեանի հակիրճ պատասխանը. «Ո՞րն է Միութեան իսկիւրն կտրուկ եղըը» («Յառաջ», Ապրիլ 23, - 1982)։

ինչպէս յայտնի է խորագրիներէն, երկու շարքայիները տարբեր մօտեցում ունին հարցին: Արմենեան զայն կը տեղաւորէ հայութեան, սակայն գլխաւորաբար Հ. Յ. Դ. կեանքի մէջ (թէեւ, կ'ենթադրեմք, պիտի չփոխէր անոր կարեւորութիւնը հայ կեանքին ընդհանուր ծիրին մէջ՝ Ռաֆայէլարութեան միջեւ ԱՍՍԱՍ): Արմենեանի համար հարցը գոյութիւն ունի առարկայական պատճառներով, կայ, եւ եթէ Հ. Յ. Դ. ճիշդ գիտէ զայն, իմաստուն մօտեցում ունենայ անոր, առանց զուտ տեսական լուրճներու, նոյնինքն այդ տարբերութեան գոյութիւնը կրնայ օգտակար ըլլալ մեր պայքարին: Պէր պէրեան, քիչ մը շատ հապճեպ կերպով, կ'եզրակացնէ թէ Դաշնակցութիւնը ինք հաւատացողն է տարբերութեան ուժին, եւ թէ Հ. Յ. Դ. կը բնորոշուի յանձնառութեամբ մը, «ծրագրային մեր ուղիին մէջ թուր տարբերութիւնները ներգաշմակելու»: Կ'եզրակացնէ նաեւ թէ ընկերվարական կուսակցութիւն է այսօր Դաշնակցութիւնը, որ միշտ կը ճանչնայ իր պարտականութիւնը՝ հաւատարիմ մնալու իր անցեալին, երբ ան «ճամբայ ելաւ իրեն հայ յեղափոխականներէ գաշնակցութիւն»: Վերջապէս, զուտ բառային ու տեսական դետնի վրայ «լուծած» ըլլալով աւելի բարդ հարց մը, Պէրպլեանէն կ'եզրակացնէ թէ «հայ քաղաքական միտքը չի կրնար եւ իրաւունք չունի սփիւռեան ենթահոգին վրայ ըմբռնելի Աջի եւ Զախի ուշադրաւ հարցը մեքենաբար փոխադրելու եւ տեղաւորելու կուսակցութեան մը ներքին կեանքին մէջ»: Այս կ'ենթադրէ որ Արմենեան հարցը իսկապէս «մեքենաբար» փոխադրած է, ինչ որ ճիշդ չէ:

Արմենեանի մեղմ ու հանդարտ պա-
տասխանը կը մերժէ ընդունիլ այս վար-
չական, կարուկ կարգադրութիւնը, որով
նորէն փակապէի մէջ կ'առնուի տարբե-
րութեան կարեւոր հարցը: Նորէն կը շեշտ-
վէ կարեւոր է վերաբերիլ դէն խնայքը, - «որ-
քա՞ն կայն կամ որքա՞ն նեղ օղակն մէջ
պէտք է սեղմուի միութեան զօտին Դաշ-
նակցութեան կեանքին մէջ, որպէսզի բա-
լոր պիտանի տարբերութիւնները ներգաշ-
նակուին»: Հասկնալի է որ Ամերիկա այ-
տող, արեւմտեան պիզնէսի ու վարչամե-
քենալի հետ աշխատող այս պէյրութեան
հայր աւելի՛ շնչատուած կերպով կը զգայ
տարբերութեանց ու երկուութեան տաղ-
նապը, քան պէյրութաքնակ մտաւորա-
կանը, որ կը բնակի քիչ թէ շատ միա-
տարրուած Հայութեան մէջ, - աւելի՛ն՝
Հայութեան մը հետ, որ քաղաքականո-
րէն Հ. Յ. Դ.ի հակակշռմի տակ է բնդ-
հանրապետ. այնքան մը, որ ԱՍՍՀ-յի
ըմբոստութիւնը, այդ Հակակշռին դէմ,
լուրջ զայտամբութեան հանգամանք ու

(Շարք կարդալ՝ Դ. Էջ)

Fonds A.R.A.M

ՆԿԱՐԻՉ՝

ԱԼԵԿՍԱՆ ՊԵՐԷՃԻՓԼԵԱՆԻ

ՀԵՏ

Կը դռնուինք Ալեքսան Պերէճիփլեանի ընտանիքին - արուեստանոցին մէջ: Հաւանորէն աւելի արուեստանոց՝ քան բընակարան: Անհրաժեշտ կա՛ն կարասիէն դուրս՝ պատերուն վրայ կախուած թէ գետինը, զոյգ սենեակներուն մէջ ամէն տեղ, միայն նկար եւ նկարչութեան հետ առնչուած հանգիւսներ, գիրքեր: Ա. Պերէճիփլեան ծանօթ է արդէն «Միտք եւ Արուեստ»-ի ընթերցողներուն, բայց աւելի իբրեւ նկարչութեան քննադատ՝ քան նկարիչ: Ձինք իբրեւ նկարիչ Ֆրանսայի մէջ կը ճանչնան քիչեր, դուցէ իր մտերիմները միայն, բայց շատեր, Ֆրանսայէն դուրս իսկ, զինք կը ճանչնան իբրեւ հիացող ու մասնագէտ՝ Արշիլ Կորբիի նկարչութեան: Հեղինակ, բազմաթիւ յօդուածներու կողքին, ամերիկահայ մեծ նկարիչին մասին մեծածաւալ ուսումնա-սիրութեան մը (գոթախոսարար անտիպ), մեր խօսակցութիւնը ծայր կուտայ բնականաբար, Կորբիի հանդէպ այդ եղակի հետաքրքրութիւնն:

ԱԼԵԿՍԱՆ ՊԵՐԷՃԻՓԼԵԱՆ -- Նախ քան Ակադեմիա յաճախելս, Վենետիկ, զի տէի, լսած էի արդէն Կորբիի մասին. կարողացած էի մանր մունր բաներ: Աքատեմիային մէջ, 1967-ին, ամերիկահայ ընկերով մը ծանօթացայ: Մօտէն ուսումնասիրած ըլլալով Ամերիկայի նկարչական դպրոցը՝ շատ աւելի ծանօթ էր Կորբիին: Տարուած ընկերովս լուսաբանութիւնն էրէն՝ կրցայ աւելի յստակ դադափար մը կազմել, Կորբիի արուեստին հանդէպ ըստեղծուած միջադպրոցին հետաքրքրութեան մասնակցի: Ասիկա պատճառ դարձաւ որ Կորբիի յայտնաբերեմ իբրեւ հայ եւս, այն իմաստով որ հայ նկարիչ մը կրցած էր միաձուլել իր հայկական նկարադիրը, ըսենք՝ հայկականութիւնը եւ ա՛յն միջավայրի գեղարուեստական արտայայտութեան պահանջները, որոնք, ըստ իս, իւրաքանչիւր արուեստագէտի անձնական հարցը կը կազմեն, - ըլլալ ինքզինք, բայց ինքզինք չանջատել միջավայրէն:

«Յառաջ»-- Ներդրութիւն. վերադառնալով ձեր գործածած այդ քառիւն: Ի՞նչ կը հասկնա՞ք հայկական ըսելով, մասնաւորապէս նկարչութեան պարագային:

Ա. Պ. -- Յատկանշականը այն է որ այս պարագային նկարչութեան հետ աղերսըւած է, անխուսափելի կերպով, ազգային հարցը: Երբ հոս հայկական կ'ըսեմ՝ կը հասկնամ հայ մշակոյթին ազդեցութիւնը, անով խմորուիլը: Կորբիի պարագային կարգ մը ուսումնասիրութիւններ, մասնաւորապէս քրոջ տղուն՝ Կարլէն Մուրատեանի գործերը, կամ ալ անձնական նամակներու մէջ ի՛ր իսկ արտայայտութիւնները նոր լոյս մը սփռեցին, նպաստեցին այդ ուղղութեամբ տեսնելու բաներ՝ որոնք նախապէս անբացատրելի էին եւ ատով իսկ մասնաւոր ուղղութեան չէին արժանացած:

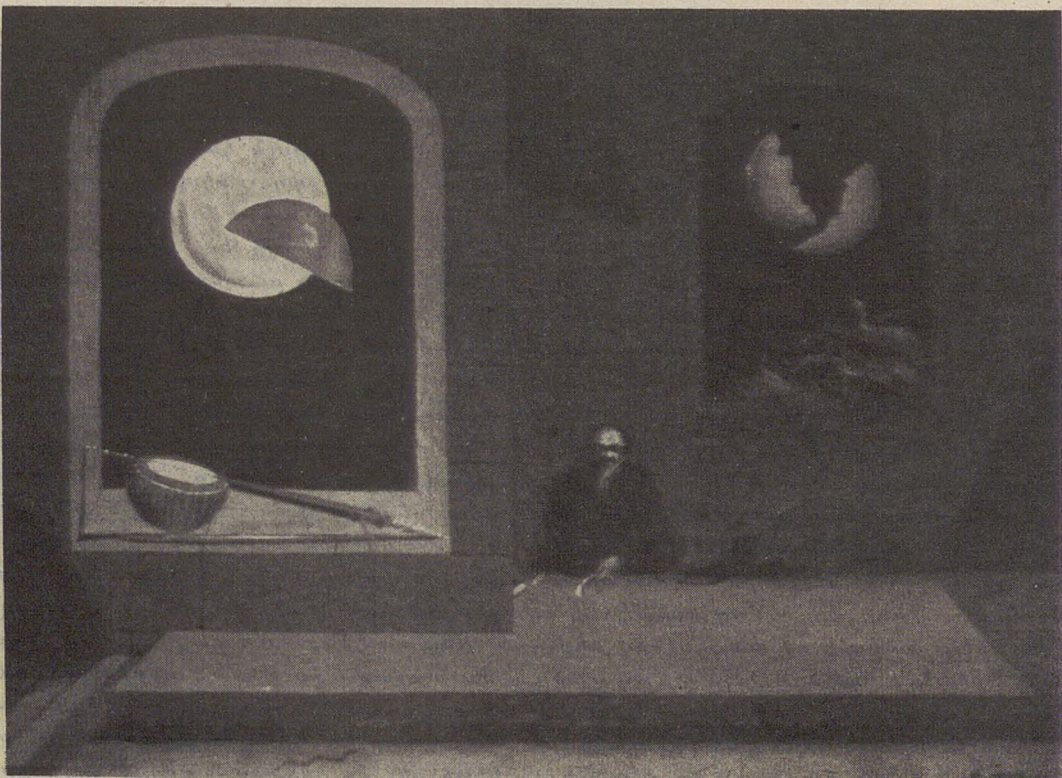
«Յ»-- Հայ մշակոյթ քառը գործածեցիք, եւ ոչ թէ նկարչութիւն:

Ա. Պ. -- Նկարչութիւնն ալ մշակոյթի երեսներէն մէկն է: Կը խորհիմ թէ իւրաքանչիւր անձ, համաձայն իր ծագումին եւ ստացած ուսումին ու դաստիարակութեան, ինչպէս նաեւ ապրած միջավայրին՝ որոշ ինքնութիւն մը կը յայտնաբերէ՝ կրած ազդեցութիւններուն ճամբով: Այդ ինքնութեամբ է որ Ամերիկա եկաւ Կորբի եւ կրեց, անշուշտ, տեղւոյն ազդեցութիւնը եւս: Ի վերջոյ, մասնաւորապէս գեղարուեստական կազմաւորման մէջ, արուեստագէտին զգայնութիւնը չի կըրնար անտարբեր մնալ նոր շրջապատին: Կորբի նախամերիկեան եւ ամերիկեան իր երկու շրջաններուն, կամ ազդեցութիւններուն միախառնումով է որ յորինեց իր

իւրայատուկ նկարչութիւնը: Այս ուղղութեամբ է որ հայկականութեան հարցը զիս կը հետաքրքրէ:

«Յ»-- Յիշեցնեմ, թէ այս ուղղութեամբ արտայայտուած էի արդէն «Միտք եւ Արուեստ»-ի մէջ, «Կենդանի կապեր» խորագրով յօդուածով մը: Երկար բացատրած էի թէ այդ կապերը ո՛ր կը սկսին եւ ո՛ր կը վերջանան: Դուք եւս, իբրեւ նկարիչ, կը գգա՞ք այդ կապը:

Ա. Պ. -- Անշուշտ թէ կը գգամ: Բայց ոչ այն ձեւով ինչպէս զգացած է անձ մը՝ որ ուղղակի ըրած է այդ հոգին, մշակոյթին: Կորբի, օրինակ, ծնած է Հայաստան, մեծցած՝ տոհմիկ հայկական մշակոյթի մէջ: Հոգին, մշակոյթին հետ իր կապը եղած է անմիջական, այսինքն, ըլլալով 1915-ին յաջորդող առաջին սերունդի ներկայացուցիչներէն, կը տարբերի, ատով իսկ, մեր սերունդին ունեցած փորձառութիւնէն: Մեր սերունդը ծնած եւ հասակ առած է Հայաստանէն դուրս, թէեւ պահած է ազգային իր ինքնութիւնը: Այնպէս որ, մշակոյթի եւ անկողնութեան հարցը կը դպչի ինծի եւս: Անձնապէս, իմ ձեռնովս կը ջանամ ազգային ինքնութիւնս եւ շրջապատիս ազդեցութիւնը իրար շաղել, ձեռով մը օգտւելով անշուշտ, մեծապէս, ինծի առա-

«Սայեաթ - Նովա «Ընտրութիւն» (1981, նախափորձ) Իւզաների - Խաւափար

ջաղրուած լուծումներէն կամ փորձառութիւններէն՝ անոնք ըլլան նկարչական թէ անձնական:

«Յ»-- Քիչ առաջ խօսք ըրիմք Ա. Պ. տեմիայի մը մասին՝ ուր յայտնուած էի: Կարելի՞ է արդեօք իմանալ թէ ինչ Ա. Պ. տեմիայ էր, ուրիշ՞ կուգայիք, ի՞նչ պատրաստութեամբ, որպէսզի «Միտք եւ Արուեստ»-ի ընթերցողները կարեւոր լաւագոյն պատկերացնի իրենց ծնունդի արուեստի բնագոյնը: Պարտաւորաբար Ա. Պ. ինչպէս իմացաւ:

Ա. Պ. -- Ճշգրտեմ: Փակագլուի մէջ, թէ ես քննադատ չեմ. նկարիչ մըն եմ որ գրած է իր տեսակէտներուն եւ յստակապէս Արշիլ Կորբիի մասին՝ որ զիս աւելի մօտէն հետաքրքրած է, որուն օրինակին ուսումնասիրութիւնը ծառայած է նաեւ ինքնաճանաչումիս: Ինչ կը վերաբերի

կեանքիս, ըսեմ թէ ծնած եմ Հալէպ, 1946-ին: Յաճախած եմ զուտ հայկական մ'ա'ն'կ'ա'պ'ար'տ'է'զ' եւ նախակըրթարան: 1956-ին անցած եմ Միսիթար - եան վարժարան՝ ուր մնացած եմ մինչեւ 1962 - 63-ի ուսումնական տարեշրջանին վերջը: Հայ վարժարաններուն յատուկ հայեցի կրթութեան կողքին, անշուշտ, միշտ գծած եմ եւ փափաքած՝ նկարիչ ըլլալ:

«Յ»-- Հալէպի պէս գաւառական քաղաքի մը մէջ կարելի՞ էր մտնալ քանի որ:

Ա. Պ. -- Բացարձակապէս թուական բարդ է եւ երկար: Ըսեմ, պարզապէս, թէ որեւէ մանուկ, անպայման, կը սկսի գծել: Մեր նախակրթարաններուն մէջ, միշտ ալ, եղած են գծարարութեան դասեր: Տակաւին տասը տարեկանիս անգրագրածած եմ դուցէ թէ անհատականութիւնս կրնամ աւելի՛ արտայայտել կամ հաստատել՝ նկարչութեան միջոցով դուցէ:

«Յ»-- Իսկ ի՞նչ պայմաններ իտալիա բերին ձեզ:

Ա. Պ. -- 1961-ին, երբ Միսիթարեան վարժարան կը յաճախէի, օր մը, տեսուչ վարդապետը տեսչարան կանչել տուաւ զիս: Երբ տեսչարան մտայ, ծանօթացուց զիս Ալեքսանդր Սարուխանյան եւ հոն էր որ, առաջին անգամ, զիս իտալիա ղրկելու միտքը յայտնեց: Ատկէ ետք մէջս մտածեալով դարձաւ իտալիա երթալու եւ նկարչութեան հետեւելու գաղափարը: Ձեք կրնար երեւակայել թէ ի՞նչ մեծ երազ էր ինծի համար Արեւմուտքը: 1963-ին Միսիթարեանը աւարտելէս ետք անցայ Քարէն Եփիէ ձեմաբան, ուր մնացի երեք տարի՝ աւելի զարգացելով նկարելու. այնպէս որ, տակաւին 16 տարեկանիս, սկսած էի ապսպրանքի վրայ գործեր ընել, - անշուշտ ընդօրինակութիւններ:

«Յ»-- Ինչպէ՞ս կրնա՞ք նկարագրել Ա.

Մինչ այդ արուեստին հետ ծանօթութիւնս եղած էր միմիայն գիրքերուն միջոցով: Իրականին հանդիպելը, յանկարծ դէմ առ դէմ դալը, օրինակ, Թիցիանոյի, Պելլիի, Թիեթորեթի, ձիորճիներէն եւ միւս մեծերու գործերուն հետ կը նմանի, ըստ իս, այն անձերուն՝ որոնց նկարով միայն ծանօթացած ենք: Ուրիշ բան է չընչող, ապրող, արտայայտուող էակը: Վենետիկ, իր նկարչութեամբ ու արուեստի միջոցաւ, ուղղակի յեղաշրջեց զիս: Մէջս վերածուեցաւ, տեսակ մը, հոգեվերճակի:

«Յ»-- Կարելի՞ է խօսիլ Վենետիկի նկարչութիւնի մասին: Նկարչութիւնը ընդարձակ ապարեգ է, անշուշտ, եւ հաւանաբար, գրեթէ ամբողջով, կարելի չէ նկարել եւս ստիպեցնի:

Ա. Պ. -- Պէտք է ըսել որ նկարչական ուսուցման մէջ երկու հանգրուան գոյութիւն ունի, մէկը՝ ձեռային, միւսը՝ ստեղծագործական: Ձեռային մասը կարելի է սորվեցնել. աշխատանքի հարց է: Ստեղծագործական մասը անկարելի է սորվեցնել: Պէտք է ըսեմ թէ երբ Վենետիկ հասայ ահաւոր հակասութեան մը՝ դէմ յանդիման դռնուեցայ: Պատրաստուած էի, բոլոր հետաքրքրութիւններս զարգացուցած էի իրապաշտ նկարչական ուղղութեամբ: Ակադեմիային մէջ, ուսուցչներուն հետաքրքրութիւնները ամբողջովին տարբեր, վերացական էին: Մեր ուսուցիչը, մասնաւորապէս, կը պնդէր, կը ծանրանար արուեստին մէջ ստեղծագործական բաժնին վրայ, բանի մը՝ որ մեզի պատկանի, զայ մեր իրականութիւնին: Ինծի համար, իրապաշտութիւնն վերացականին անցնելու մեծ հարց մը եղաւ. տանջեց զիս. պատճառ դարձաւ որ ամէն ինչ շուտով կլանելու խանդավառութիւնս տուէր: Ստիպուած էի ընդունիլ բաներ՝ որոնց պատրաստուած չիի:

«Յ»-- Երբ մեր ուսուցիչը, ուրեմն, կը շեշտէր անձնական իրականութեան մասին, շատ լաւ գիտէր, եւ այսօր դուք եւս համոզուած էք, թէ անձնական հարց մը կայ՝ որ իրականութիւնն իսկ կը դարձնէ յարաբերական: Կարելի՞ է հարց տալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ, ձեզի համար, անձնական իրականութիւն մը՝ յատկապէս իրապաշտ նկարչութեան մէջ:

Ա. Պ. -- Իրապաշտ նկարչութիւն ըսելով, այդ շրջանին, կը հասկնայի թերեւս զձեզ: Որով, շատ ընտելած է որ ըրածս հայտնի լինար 1966-ի մարտին ապրիլ շրջանին հետ՝ դոնէ որպէս արտայայտութիւն: Այդ հակադրեցութիւնը պատճառ դարձաւ որ լայն բանամ միտքս, տեսնեմ իրականութիւն մը՝ որուն նախապէս չի անգրագրանար, հետաքրքրութիւններս զարգացնեմ ընելու բան մը՝ որ ըլլար ժամանակին արտայայտութիւնը:

«Յ»-- Արդեօք կարելի է ժամանակը անձէն անջատել:

Ա. Պ. -- Այսինքն...

«Յ»-- Ինչո՞ւ ըսել ժամանակին արտայայտութիւնը, եւ ոչ թէ արտայայտութիւնը անձին՝ ժամանակին մէջ:

Ա. Պ. -- Հարցը այնքան ալ պարզ չէ: Երբ անձն ու ժամանակը զիրար կ'ամբողջացնեն, կը խորհիմ, այն ատեն է որ արուեստագէտը կ'արտայայտէ իրաւ գործ մը: Այնպէս կրնայ ներկայացնել գեղարարական որակ մը. ըլլալ որոշ չափով հաճելի, հմայիչ, ըլլալ ուղղակի նկարչին՝ զգացումներուն պարզ արտայայտութիւնը: Ամէն արտայայտութիւն հոգեվերճակ է: Ըստ իս, անհրաժեշտ է չըմանի, մասնաւորապէս հետ շարժալուի: Այդ իսկ պատճառով, սկսած վենետիկի Ակադեմիային, սկսայ գեղարուեստական այն պիտի փնտռողները առաջ տանիլ՝ որոնք նորութիւն էին ինծի համար եւ որոնք արդիւնքը ապագային է որ սկսաւ երեսնաւորէրէր իրապաշտ նկարչութիւնը, բայց զայն սկսայ կերարկել նոր միտքերով, նոր տեսակներով:

«Յ»-- Որքա՞ն մնացիք Վենետիկ:

Ա. Պ. -- Մօտաւորապէս չորս տարի:

«Յ»-- Ձեր տպագրութիւնը քաղաքէն, մթնոլորտէն:

Ա. Պ. -- Այո, քաղաք, իւրաքանչիւր

«Յ.»-- Համար տարբեր բան մը կը ներկայ-
անենք։ Մեկնած անձնական փորձառու -
թեմէն, վեներտիկը, իր փորձութեամբ,
իւր խորքով խթան եղաւ գեղարուեստա-
կան զարգացումին։ Նկարչական գեղանի-
կան զարգացումին, բաւարար չէր։ Զարմանալի է.
հանրային մեկնէի վեներտիկէն, երբ նաւը
երբ պիտի մեկնէի վեներտիկէն, երբ նաւը
արթնացաւ, աչքերս լեցուեցան. զգացի
արթնացաւ, աչքերս լեցուեցան. զգացի
մէջ բան մը կը ձգեմ, անորոշ, գեղեցիկ
բան մը՝ որուն հետ չորս տարի ապ-
րած էի։

«Յ.»-- Իմացած եմ որ խաղաղական դրա-
յանը տեսութեան, արուեստի պատ -
մանքն մեծ տեղ կը խաղաւ։ Կարելի՞ է
արտայայտուիլ այդ մասին։

Ա. Պ.-- Արուեստի պատմութիւնը, այլ
փոքր կողմէն, բոլոր ազատեմիտներ -
ունեն մէջ ի գործ դասընթացը մըն է։ Վե-
ներտիկ, օրինակ, իւր անաշխար աշակերտ
պատատը էր սերտել արուեստի պատ-
մութիւնը։ Ինչ կը վերաբերի տեսու -
թեան, մեր ուսուցիչին կողմէ յատուկ
կարծիքով կար այդ ուղղութեամբ։
Ինչո՞ք ըսել թէ, վեներտիկ մէջ, տեսա -
կարծիքն է որ աւելի մեծ յայտնութիւն -
ներ ունեցաւ եւ ձեռնարկեց աշխատանքի մա-
տը անձնական հետաքրքրութեամբ է որ
զարգացուցի։ Արուեստին տեսական մասը
վայել գաղափարներու կամ մտային մար-
քանքի հարցը չէ, այլ արուեստի գերին,
խառնուի, լինելութեան հարցն է։ Այդ
լինելին արուեստի հասկացողութիւնն է,
կամ իրագործած նկարչութիւնն, թերեւս
աւելի սահմանափակ բան մըն էր։ Ինչ որ
... երկար հարց է...

«Յ.»-- Վերադառնալով մեր այսօրուան
կրկնադարեան, գիտեմք որ իտալիայէն
վերադարձած էի Պէյրուս եւ, պարագա -
նքով բերումով, ահա տարիներէ ի վեր
կապիւն փարիզ։ Կը նկարէի, բայց նկար-
աբաններ ձեռքի համար տակաւին չէ վե-
ներտիկը գուտ ասպարէզի։ Այսօր ի՞նչն է
նկարի համար միջի ուժը, արուեստագէտի
կրկնադարեան իմաստը. կամ, ինչպէ՞ս պիտի
նկարէի, ինչպիսիքն է հաստատելու գնով,
այլ այն նկարիչը՝ գործ կ'երեսկայի։

Ա. Պ.-- Երբ հանդիմաններու կը վերա-
դառնան նկարչական ընթացք, առաջինը Հա-
յկի շրջանն է։ Այս մէկը եղած է, ընդ-
հանրապէս, ընդօրինակութիւններու շրջ-
ան։ Վեներտիկ սկսած եմ...

«Յ.»-- Նկարիչի մը համար ի՞նչ կը
կրկնակէ ընդօրինակութիւն։

Ա. Պ.-- Ընդօրինակութիւն ... այսինքն՝
փրած պատմութիւնը, մեծ վարպետներ -
ունեն գործերը ընդօրինակել. այսինքն։

«Յ.»-- Նշանակութիւն մը ունի՞նք նկար-
աբան պատմութեան մէջ։

Ա. Պ.-- Անձնապէս, ընդօրինակելը կը
կատարուի անհրաժեշտ ընթացք մը. նկարել
արդիւր լաւագոյն միջոցը, կարծեմ։
Վերադառնալով մեր խօսքին, ուրեմն,
այսինքն չի շրջանիս յաջորդեց ու -
անորական շրջան, վեներտիկ։ Հոն, այդ
նկարական դրութիւնը, ինչպէս բացատ-
րեցի, այդ բանումը երկար տարիներ շա-
րունակութեամբ մէջն։ Ուրեմն ապրեցաւ,
մեծով մը, ինչպէ՞ս ըսեմ, - փնտռողի
շրջան մը։ Այդ հոգեվիճակը երկարեցաւ
մինչեւ Փարիզ գալու։ Անշուշտ Փարիզ
պէտք առաջ...

«Յ.»-- Ե՞րբ։

Ա. Պ.-- 1976-ին։ Արդէն իսկ որոշած էի
նկարչական իրապաշտ նկարչութիւնը։
Նկարչայ ժամանակներու արուեստներով։
Այո, իրապաշտութիւնը երբեք չեմ լքած։
Փարիզ գալէս ետք այդ ձեռով է միայն
որ կարողացայ։ Ինչ կը վերաբերի միւս
անկարողութեան, ուրեմն նկարչի փափաքն
է, անշուշտ, ապրել միմիայն նկարչու -
թեամբ։ Եթէ չեմ կրցած գոյն դարձնել
բացարձակ առաքելի՞ գեանքի, պարա -
զանքու բերումով է պարզապէս. ինչի
համար նկարչութիւնը ստացած է դեր
է՞ր նոյնիսկ Փարիզ գալէս առաջ եւ հոս,
այս հսկայ քաղաքին ընծայած կարելիու-
թիւններուն դէմ յանդիման աւելի՞ հաս -
տատուած՝ որ յետոյ կոչուի չորս տարեկան
կողմէ սակայն որ գործն ստանձնէ այլ
ընթացք մը, պարզէ մտքակային երես մը,
զիցաւ միայն գեղագիտական եւ ձեռնարկի,
Փարիզին հարցերով զբաղող նկարչու -
թիւն մը։

«Յ.»-- Ի՞նչ կը նշանակէ մարդկային
երես։ Անձնական կարելի՞ է գտնել
մարդկայինէն։

Ա. Պ.-- Անձնական մարդկայինէն դա -
տելու հարց չկայ. հոս՝ նկարչութիւնը,
կամ նկարչական լեզուն, ինքնին անկախ
է բարեկամեցողութիւնէն կամ նկարի գա-
ղափարէն։ Բայց մէկտեղումը, ըստ իս,
իրարու չի վնասեր։ Այս պարագային,
անշուշտ, վստահ մը կը յայտնուի, որն
է՞ պատմողականութիւնը։ Բայց առկէ
խուսափելու համար ապաւինիլ միայն վե-
րացականին կամ զուտ գեղագիտականին՝
իմ հետաքրքրութեանէն դուրս է, առայժմ
չունէ։ Ես նոյնքան կարեւոր կը նկատեմ
նկարին խորքը՝ ըլլալ ան վերացական
կամ իրապաշտ։ Այսինքն, ինչի համար,
հարցը կը վերաբերի արտայայտուած
կեանքին եւ իրականութեան։

«Յ.»-- Ի՞նչ կը հասկնամ նկարի մը
խորքը ըսելով։

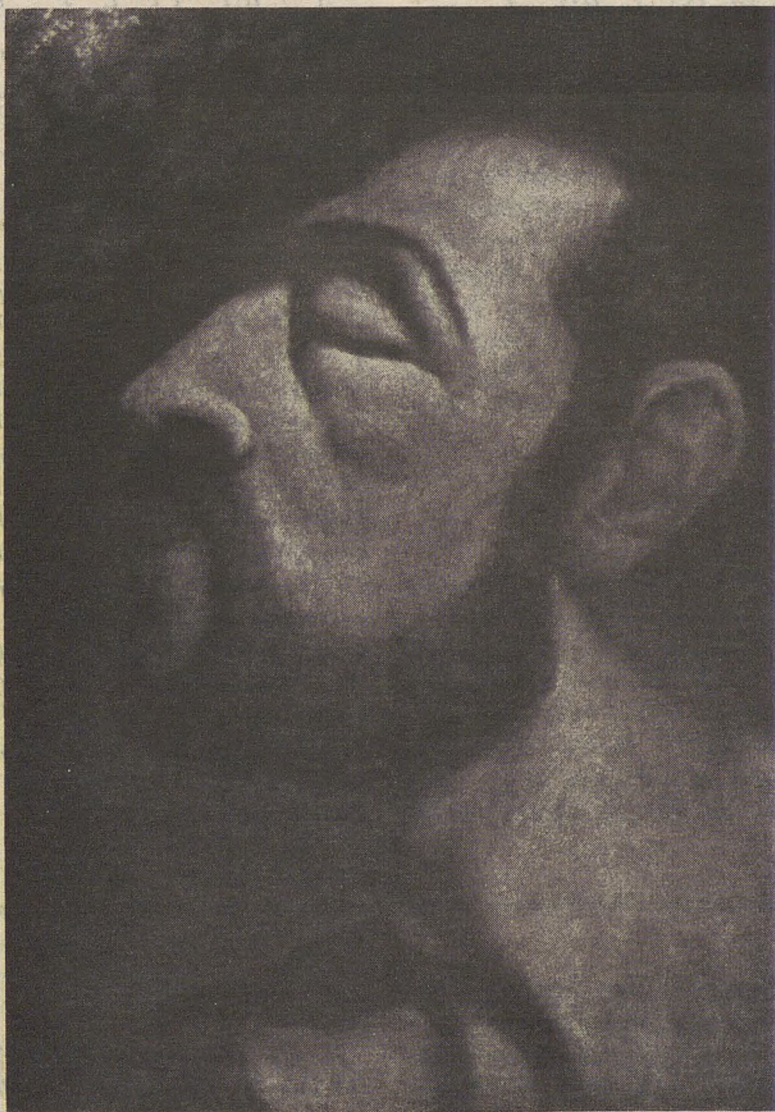
Ա. Պ.-- Թերեւս պէտք է օրինակով խօ-
սիլ։ Կրնանք դիտել բազմաթիւ իրապաշտ
նկարներ՝ որոնք ոչինչ կ'ըսեն մեզի, ուր
չենք գտնել այն կեանքը եւ այն ճշմար-
տութիւնը - անշուշտ երկուքն ալ յարա -
բերական, - ինչ որ կը գտնենք, օրինակ,
կարգ մը վերացական կամ այդպէս կոչ-
ուած գործերու մէջ։ Այսինքն նկարն -
ունեն կամ կիրարկուած արուեստին ձեւը
չէ որ կը ճշդէ, այս պարագային, գործի
մը կենսունակութիւնը, եւ արուեստի
գործին մարդը կ'ապրի՞նք այդ գործէն
դուրս եկող, մեզ եւս համակող կենսու -

«Յ.»-- Բայց կեանք բառը, արուեստին
մէջ, երկդիմի եւ յարաբերական խօսք
մըն է։ Ձեզի համար ապրում փորձառու-
թիւն մըն է արդեօք, թէ ուրիշ բան։

Ա. Պ.-- Ապրումը փորձառութիւնը պատ-
մութիւն վրայ փոխադրելն է։ Հոս պէտք
է հաստատում մը ընեմ. անկարելի՞ նը-
կարչութեան մէջ գիտութեան բաժինն։
Արուեստին մէջ գիտութիւն մը կայ, այն
իմաստով որ, առանց գիտնալու թէ ինչ -
պէ՞ս այդ կեանքը պիտի փոխադրենք
պատմութիւն վրայ, կարելի չէ՞ յորինել ծը-
րադրուած կենսունակ գործը։ Այդ գի-
տութիւնը կրնայ ըլլալ բնազդային։ Բայց
անհրաժեշտ է՝ գիտնալու համար, օրի -
նակ, տուեալ ապրումի մը պատմութիւն
վրայ փոխանցուելու գիտելիք -
ներէն - գոյն, ֆորմ, եւ այն - որոնք,
ինչպէ՞ս կը ծառայեն՝ նոյնինքն այդ ապ-
րումին կամ գաղափարին արտայայտու -
թեան։ Երբ գիտութիւնը չունինք, այ -
սինքն երբ չենք գիտել ինչպէ՞ս արտա -
յայտուիլ, չենք կրնար հարազատօրէն
տալ մեր ապրումը։

«Յ.»-- Նկարչութեան մէջ ինչպէ՞ս կա-
րելի է հասնիլ հարազատութեան։

Ա. Պ.-- Դժուար է. հարցը եւս դժուար։
Ծուրջի ազդեցութիւններն պէտք է ձեռ-
բազատիլ եւ ըլլալ ինքզինք՝ ինչպէս բո-
լոր արուեստներու պարագային։ Մանա -
ւանդ մեր դարուն, կը խորհիմ, մշակոյ-
թին հասնելու միջոցները այնքան շատ են
եւ այնքան ախրական որ գիւրիւն չէ, ա-

«Գողթան երգիչ» (1978)
Իւզաներկ - խաւաքար

նկարչութիւնն է, այդ տաք յարաբերակա-
նութիւնը։ Կեանքէն, կեանքի ջերմութե -
նէն գուրկ ուրեմն գործ չի դաշխի մեզի։

«Յ.»-- Կենսունակութիւն ըսելով կ'ակ-
նարկէի անձնական փորձառութեան՝ թէ
քոնիքին, ներշնչումին։

Ա. Պ.-- Որեւէ արուեստի գործ ինքն իր
կեանքը ունի, իր իրականութիւնը. այլա-
պէս ինչպէ՞ս բացատրել նկարի մը գորա-
ւոր ազդեցութիւնը մեր վրայ՝ երբ ու -
րիշներուն չի խօսիր։ Այս պարագային,
անշուշտ, գիտող անձին պատմաստու -
թիւնը, նկարին ընկալումն ալ իր գերը
ունի։ Մեկնելով անձնական դատողութե-
նէն, որպէս նկարիչ, կ'ուզեմ տալ ա՛յն
գործը, ա՛յն արուեստը՝ ուր այդ կեանքը
բարախէ։ Այդ կեանքը, ըստ իս, ամբող-
ջութիւն մըն է, լման բան մը։

նոյնքան գուրու գալով, ստեղծել ինքնու -
րոյն գործ մը։

«Յ.»-- Ինչ որ անհրաժեշտ պէտք է ըլ-
լայ, սակայն, ինչպիսիք իրար արուեստա-
գէտ հաստատելու համար։

Ա. Պ.-- Կը խորհիմ թէ ան որ ձեռք բե-
րած է այդ ինքնուրոյնութիւնը, արդէն
իսկ լաւագոյն գործը ըրած է՝ իրեն առ-
ուեստագէտ։ Այդ ինքնուրոյնութիւնը,
անշուշտ, պայմանաւորուած է անհամար
ազդակներէ՝ շրջապատի, անձի, ապրում -
ներու, յիշատակներու, ի վերջոյ այն բո-
լորէն՝ որ ինքնութիւնը կը ստեղծեն. իսկ
երբ այդ ինքնութիւնը կը հասնի այն կէ-
տին՝ ուր կարելի կ'ըլլայ գտնել ինքզինք,
արդէն իսկ հաստատուած կ'ըլլայ հիմ -
նականը՝ որ արուեստագէտը պիտի
կազմէ։

«Յ.»-- Ահա՛, պատերէն կախուած,
բազմաթիւ նկարներ։ Թէեւ առանձին ցու-
ցահանգէս մը տակաւին չէ մէկտեղած
մեր գործերը, որոշ չափով կը ճանկանան,
սակայն մեր նկարչութիւնը։ Դիտեմք մա-
թէ ներկայիս տարուած էի Սայեաթ -
Նավայով եւ կ'աշխատիմ, իր մասին եւ -
կարներու շարքի մը վրայ։ Ինչո՞ւ, ինչէն
քեզիապրում, յանկարծ, Սայեաթ - Նո -
վայի մասին այս առանձին հետաքրքր -
ութիւնը։

Ա. Պ.-- Սայեաթ - Նովան նկարներու
շարքով մը ներկայացնելու գաղափարս կը
ծագի, իր հիմնական ազդեցութեամբ,
Պարսկաստանի «Նոան գոյն» ժապաւէ -
նէն։ Անշուշտ ժապաւէնը տեսնելէս ետք
անմիջապէս չէ որ ծագեցաւ այդ գաղա -
փարը։ Նկարները մտքիս մէջ մարմին ա-
ռին մօտ երկու տարի ետք։ Սայեաթ -
Նովան, ինչի համար, իր անձէն ալ ան-
դին՝ արուեստագէտին խորհրդանշանն է։
Կրնար աշուղ ըլլալ, բանաստեղծ կամ
քանդակագործ. կարեւոր չէ. ան պար -
զապէս արուեստը կը մարմնաւորէ։ Այս
շարքը, կազմուած եօթը նկարներէ, ար-
ուեստագէտի մը կեանքին առնչուած
հիմնական հարցերը կ'ուզէ պարզել։ Ա-
ռաջին հանգրուանը, օրինակ, կը ներկա-
յացնէ պատմականութիւնը, գեղարուեստա-
կան խորհրդանշաններու առաջին շրջանը՝
երբ տակաւին նոր ձեռք առած է քամա -
նէն, ինչպէս նկարիչ մը՝ վրձնէ։

«Յ.»-- Ուրեմն որոշ առնչութիւն՝ նը-
կարիչ Ալեքսանդր Պրոքորովիչի եւ մօտեղ՝
Սայեաթ - Նավայի միջեւ։

Ա. Պ.-- Աւելի նոյնացումը՝ ինչպէս ուրե -
նկարիչի կամ բանաստեղծի միջեւ. երբ
գոյն կ'ընտրէ իրեն հերոս, մօտէլ։ Ու -
րեմն երկրորդը՝ պարտի հանգրուանն է,
երրորդը՝ իր սէրը, չորրորդը՝ առանձ -
նութիւնը, հինգերորդը՝ հանգրուանը՝
ընտրութիւնն է, վեցերորդը՝ մահը, եօթ-
ներորդը՝ յետ մահուն, այսինքն՝ ար -
ուեստին յարաբերումը արուեստագէտ -
տին, այս պարագային՝ աշուղին մահէն
ետք։

«Յ.»-- Շատ հետաքրքրական բառ մը
գործածեցիք։ Հիմնադրող համայնաւոր,
ըսիք, ընտրութիւնն է։ Որեւէ կեանքի,
մանաւանդ արուեստագէտի կեանքին մէջ,
ընտրութիւնը որոշ իմաստ մը կը ներկա-
յացնէ։ Ինչպէ՞ս կը մեկնէի գայն։

Ա. Պ.-- Կը խորհիմ թէ նկարը, որ տա-
կաւին նախափորձի վիճակին մէջ է, պա -
տասխանը կուտայ արդէն։ Սայեաթ - Նո -
վայի պարագային ընտրել կը նշանակէ,
ինչպէս իր կեանքը փաստեց, թողուլ
պարտական կեանքը եւ քաշուիլ վանք։
Երբ ամբողջ կեանքի մը ընթացքին չէր
կրցած հասնիլ, տիրանալ իր ցանկացած,
երեսակայած սիրոյն, հեռանալով՝ ուզած
էր իր սիրտը լեցնել այլ կեանքով մը,
վանքերուն տուած լուծութեամբ, իմաս -
տութեամբ. - Վերադարձ՝ միաստիք, հո-
գեկան մշակոյթին. ճշմարտականին հետ
եւ անկէ անդին՝ ամբողջ փոխափայլու -
թիւն մը, հայեցողականութիւն մը. վե -
րացում՝ վերացականէն անդին, հպում՝
նոր, հոգեկան իրականութեան։ Այսինքն՝
նոր ծնելու կամ ընթացք փոխելու պէս
բան մը։ Ընթացք մը սակայն՝ որ ամբող-
ջութեամբ չանջատուի իր նախնիէն, որ ձե-
ւով մը անոր տարբեր տեսակի շարունակ -
կութիւնն է, հասնելու միջոց նոյն հեռանը-
կարին՝ որ ճշմարտութիւնն է թերեւս։ Ինչ
որ է, եթէ այս ուղղութեամբ շարունակ -
կենք, կ'երթանք զուտ տեսութեան, գրա-
կանութեան։

«Յ.»-- Դուք, որ շատ լաւ կ'արտայայ-
տուիք նկարչութեան մասին, պիտի կա -
րեանայի՞ք գտնել մեր իսկ նկարչու -
թիւնը։

Ա. Պ.-- Երբ կը նկարեմ, միշտ կը ջա -
նամ ու կը ցանկամ անջատուիլ ես ինձմէ,
իրեն հեռախ, եւ որպէս այդ գիտել
գործն։ Դատել գործն։ Դիտել բան չէ
անշուշտ։ Բուն դատաւորը քննադատն
իսկ չէ, այլ՝ ժամանակը։ Անձնապէս կ'ը-
նեմ այն՝ որուն կը հաւատամ։ Հիմնա -
կանքէն կը ջանամ, ամէնէն աւելի, ըլ -
լալ ինքզինքս. տալ այն իրականութիւն
ու կեանքը՝ որուն քիչ առաջ ակնարկե -
ցինք։ Ասոր կողքին կը ջանամ, ամէնէն
աւելի, նկարչութեան մէջ վերաբաժնուիլ
մարդկայնութիւն մը։ Ժամանակին մէջ,
ուր կ'ապրիմ, չեմ կրնար անտեսել հիմ -

ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅՈՒ

ՔՐՈՆԻԿ

(Շար. Ա. Էջեմ)

Նի, եւ դայն զսպելը կը դառնայ տեսու - թեան, փրփրականտի եւ երբեմն բերտ ուժի հարց: Թերեւս հասկնալի է թէ ինչ - պէս նման պայմաններու տակ ամերիկա - րենակ սփռութեամբ աւելի սուր զգաց տարբերութեան ցան ու կարողականու - թիւնը, քան պէյրութեամբ:

Այս տողերը հազիւ թէ չօգտին Ար - մենեանի արծարծած բարդ ու կենսական հարցը, որ Սփիւռքեան ընդհանուր հարց է: Հ. Յ. Գ. Ն. հակառակ իր հեղինակու - թեան ու կարեւորութեան, այսօր մեծ «ընկող» մըն է, բռնուած փոքր «աքցա - նի» մը մէջ, - աքցան, որուն մէջ «ակ - ուսն» է Հայուն քաղցրեկեցումը, միւսը՝ անոր յեղափոխականացումը, երբ այդ ինքզինքը կը մարմնացնէ՝ ահաբեկչութեան մէջ: Այդ աքցանը դեռ չի կրնար փշրել այդ «ընկող»ը, սակայն անկասկած ճշն - շումը կ'ենթարկէ դայն. ճշնում՝ որուն մասին պէտք է խօսիլ, եւ որուն պահան - շած լուծումները պէտք է գործադրել:

Օգոստոս 8

Մօտ վեց ամիս առաջ դրի առնուած օրագրութեանց վրայ հիմնուած այս քրո - նիկը չեմ ուզեր ընդհատել: Բայց այսօր «տարեդարձն» է այս մեծ ուսման, այն հիւշական ուսման, որ Ամերիկա պաշ - թեցուց Նախագահի վրայ, ի ծափոն, յամի Տեառն 1945: Այսօր, անոր դաշնա - կից աղբարիկը պզտիկ ուսմանը կը տե - ղայ Պէյրութի վրայ: Արարին թուս մոր - թը, ծափոնցին փղոսկրազոյն (այսպէս - կոչուած՝ զեղին) մորթին պէս, զո - հաբերութեան յարմար արարածի վերա - ծած է զինք: Երբեք պէտք չէ ստորագր - նահատել հաղիւ - թաքուն ամերիկեան ցեղապաշտութիւնը:

Ձեմ ուզեր ընդհատել, այսպէս, սա - կայն կ'ընդհատեմ: Այսօր պաշտօնակից մը կ'ըսէր. «չեմ հաւատար որ Իսրայէլա - ցին ծեծով մարդ կը սպաննէ: Այդպիսի բաներ չեն ընէր»: Տարիներէ ի վեր ճանչցած եմ ու յարգած զինք. առաջին, իսկապէս ապուշ խօսքն է որ կ'ըսէ իր բերնէն: Բարկութիւնս կը զսպեմ, բայց հաղիւ թէ:

Օգոստոս 9

Ձախի ու ալի խնդիրը կայ ամէն երկրի մէջ: Կայ դատարարական դրոյթնե - րու մէջ, անշուշտ, բայց կայ նաեւ, ուրիշ մակերիւններու տակ, նոյնիսկ Չինաստանի կամ Խորհրդային Միութեան մէջ ալ: Կայ, կ'անդամալուծէ Արար Աշխարհը: Կայ պաղեաստիւնեան ուժերուն մէջ, - ո՛ւր են՝ Հայալին ու Նայէֆ Հաւութեան, ո՛ւր՝

Ա. Պ. - Անկասկած: Այդ պարագային, որովհետեւ, տարբեր անձ մը պիտի ըլ - լայի: Հայաստանցի նկարիչ մը չապրիր, չի՛ կրնար ապրել այն իրականութիւնը՝ որ միւրն է եւ փոխադարձաբար: Տարբեր պարունակներով, տարբեր հրեաներ են: Մենք ունինք Սփիւռքեան հարցեր, որոնց - մէջ մեկնելով է որ կազմած ենք մեր նե - բաշխարհը: Եւ արուեստը, ինչպէս ը - սինք, առաւելաբար ներաշխարհի՛ արտա - յայտութիւնն է: Օրինակ, Սփիւռքի նը - կարչութեան մէջ շատ աւելի եղեռնին, աքցանին տուած տխրութիւնը, խորը: Մենք հետեւանք ենք մեր իրականու - թեան: Անշուշտ պատկերային նկարչու - թեան մասին է խօսքս:

«Յ.» - Նկարչականութիւնը կայ չկայ՝ ան - շուշտ:

Ա. Պ. - Ձեպ՝ որովհետեւ նկարչական դպրոց, հայկական իմաստով, գոյութիւն չէ ունեցած: Գուցէ՛ տարբեր է Հայաս - տան, ուր կը խորհիմ թէ արուեստագէտ - ներ ստեղծած են ինքնուրոյն նկարչու - թիւն՝ մը՝ որ այլ երկրներէ կը գտնու - րդուի: Գուցէ սկզբը՝ իւրաքանչեւ զբո - ղոցի մը:

Արաֆաթն ու նոյնիսկ Ապու Նիտալը, - ամէն ահաբեկչութիւն ձախ չէ ի վեր - ջոյ: Եւ ահա այս հարցը որ զուտ տեսա - կան ընդթ չունի, գոյութիւն ունի նաեւ մեր կեանքին մէջ, Հ. Յ. Գ. Ն. ներս թէ գուրս: Կարելի է մէկ կողմ դնել դայն, յանուն միութեան սին լուծուցանում, ոչ ալ կարելի է լուծել դայն, ըսելով որ ըստ ընկերակարական ենք (Հ. Յ. Գ. Ն. մէջ) եւ կամ՝ ըստ հայ ենք ի վերջոյ (Սփիւռքահայութեան մէջ): Այսօր, Հա - յաստանի մէջ, Հայրիկեանները «ձախ» են, յարաբերաբար, ու համայնավար կա - ռավարութեան ներկայացուցիչները, «ալ»։ Այս բաները միշտ նոյն իմաստը չունին, բայց այն հակառակութիւնները՝ զորս կը յատկանշեն, իմաստ մը ունին միշտ, նոյնիսկ՝ կարեւորութիւն մը:

Արմենեանի առաջին յօդուածը ինծի կը թուի շատ օգտակար: Թերեւս սա պատ - ճառաւ՝ որ առնել մը ի վեր նոյն հար - ցերը յուզած են զիս, եւ ալ՝ զանոնք, «Յաւալը» ի յօդուածներու մէջ (օրինակ, - «Ըստ իրենց անցալը Հ. Յ. Գ. Ն. էր եւ ներկան՝ ահաբեկչութիւնը», «Յաւալը», Փետրուար 17 եւ 18, 1982):

Բայց Արմենեանի «խիտ» յօդուածը սա առաւելութիւնը ունի որ առանց տարած - ուելու կ'ընդգրկէ մեծ նիւթ մը, կէտ - առ - կէտ, այսպէս, -

(Ա.) - Հաստատում, որ Ալի ու Ձախի հարցը գոյութիւն ունեցած է մեր վերջին հարիւրամեակի պատմութեան ընթացքին. բոլորովին նոր չէ: (Եւ պիտի աւելցնէի միայն թէ որովհետեւ ոչ մէկ ժողովուրդ, ոչ իսկ կուսակցական քաղաքներ լը - ջրէն ծանօթ են մեր քաղաքական անց - եալին, կրկնութիւնը յաճախ նորութիւն կը թուի: (Խ. Թ.):

(Բ.) - Իմ կարծիքով՝ թերեւս ամէ - նէն կարեւոր կէտը՝ զոր կը հաստատէ Արմենեան, սա է, - «Ալի եւ Ձախի դա - ղափարական շերտաւորումները այժմ երեւան կուգան այս եզրերու դասական իմացումներէն հապէս անկախ... Անոնք զաղափարական ըլլալէ աւելի քաղաքա - կան են խորքով եւ նոր ու իրական հար - ցականի մը առջեւ կը դնեն մեզ, որմէ կ'ա'ր'ե'լ'ի' չէ, եւ պէտք չէ խու - սալիլը»: Իր այս քիչ մը շատ խառնուած տողերն առաջ ու ետք, Արմենեան յը - տակօրէն ցոյց կու տայ որ զաղափարա - կան գետին վրայ, զբաժանութիւն - ընկերակարութիւն գոյգի գետին վրայ անկարելի է լուծել գործելակերպի հարց մը, որ առօրեային գործադրութիւնը քա - ղաքական միջոցներու հարց է: Այս կէտն է որ, ինծի կը թուի, լրջօրէն կ'անտես - լի սովորաբար բժանիքի Ն. Պէրպէր - եանի կողմէ: Ան կը փորձէ լուծել զուտ զաղափարական գետին վրայ, հաստա - տելով որ Հ. Յ. Գ. Ն. էր եւ ընկերակ - րական կուսակցութիւն:

«Յ.» - Անուանեմք:

Ա. Պ. - Մարտիրոս Սարեան, Մինաս Ա - ւետիսեան, Յարութիւն Կալենց: Անշուշտ երկար ուսումնասիրութեան կը կարօտի անոնց մէջ փնտռել, գտնել աւանդութե - նէն, անցալէն եկող հայկական որոշ զգացողութիւն, Փարսէր, գոյներ եւ - ալին: Նախ պէտք է հաստատել թէ ի՞նչ է հայկականը: Բայց ինչ ալ ըլլայ, մեր թուած, արուեստագէտներուն գործերը տարբեր են, օրինակ, ուսական դպրո - ցէն: Կայ տարբեր լոյս մը, տարբեր գի - ծեր, տարբեր գոյներ՝ անշուշտ առաջին ստիժով՝ արդիւնք՝ Հայաստանի միջա - վայրին, կլիմային, բայց եւ մասնաւոր - Հայու իրենց խառնուածքին: Դժբախտա - րար Հայաստան չեմ եղած՝ այս հարցը լա - տագոյնս կարենալ ըմբռնելու համար իսկ: Կը խօսիմ միայն ենթադրութիւններով: Սփիւռքի մեր նկարչութիւնը ամբողջովին անմիտ, տարբեր բան մըն է, արդիւնք՝ տարբեր պատրաստութեան, հորիզոնի, այլեւ մասնաւոր՝ զգացողութեան:

«Յ.» - Անմիջական ծրագիրներ:

Ա. Պ. - Յուցահանդէս մը:

Նական հարցերը մարդուն՝ որ աւելի քան վտանգուած է այսօր, ենթակայ՝ հիմ - նական բնաշնչումի: Ինծի համար շատ կարեւոր է խաղաղութեան հարցը: Բաղա - բային, ընկերային հարց չէ միայն, այլ առաւելաբար՝ կենսի, արուեստի: Գործս լիովին դրոշմուած է այդ զգայ - նութեամբ, մարդկայնականին սեւեռու - մով: Կը ջանամ սակայն չիյնալ ասոր զը - րական - պատմողական ծուղակին մէջ:

«Յ.» - Այսի՞նք:

Ա. Պ. - Այսինքն կ'ուզեմ որ իրագոր - ծած նկարչութիւնս, գործիս մէջ՝ այդ մարդկայնականութիւնը ինքզինք հաս - տատէ որպէս բացարձակ իրականու - թիւն, չըլլայ ժամանակին հետ կապուող հարց մը՝ որ ժամանակին հետ ինք եւս անցնի: Ապագան է որ պիտի ըսէ թէ այս ուղղութեամբ յաջողած եմ կամ ոչ:

«Յ.» - Այս իմաստով կը հաւատաք ա - վելի տեսակա՞ն նկարչութեան, թէ ան - միջական ազդեցութեան կամ ներշնչու - մին:

Ա. Պ. - Ըստ իս նկարչութիւնը, որ հիմ - նըւած է զուտ տեսութեան վրայ, միշտ ալ ձախողած է կամ մնացած երկրորդա - կան: Բոլոր տեսութիւններն ալ իբրեւ հիմք ունին մեծ նկարչներուն գործերը, այնպէս որ կարելի չէ ըմբռնել տեսու - թեան վրայ հիմնուած նկարչութիւն մը՝ ինքզինք ըլլալու իմաստով: Իսկ երբ որոշ փոխալում մը, ծրագիր մը նկատի ունե - նանք նկարչութեան մէջ, այդպիսի նկար - չութիւն մը կրնայ յաջողել կամ ձախ - զիլ: Չախողութիւնը կուգայ, ինչպէս ը - սինք ընդհանուր նկարչութեան համար, զիտութեան պակասէն, ինչպէս եւ ներ - կայացումը հարցը խորապէս զգացած, ապրած չըլլալէն: ԺԹ. դարու Ֆրանսա - կան նկարչութեան մէջ կան, օրինակ, բազմաթիւ իրապաշտ գործեր, որոնք այ - սօր չեն հետաքրքրեր մեզ՝ որովհետեւ մնացած են մակերեսային, դպած են մի - այն կեղեւին: Ասոնց կողքին կան նաեւ ալլ գործեր, ինչպէս Գուպիւնը, Տօ - միէլինը, որոնք, հակառակ կեանքի պատ - կերներու իրենց արծարծումին կը մնան կենդանի, կը մնան այժմեական՝ որովհե - տեւ պատկերէն անդին իրականութիւն մը կը յայտնաբերեն՝ պատկերին մէջ կենդա - նի ու խօսուն:

«Յ.» - Անճանաչելի ի՞նչ կը հետապնդէք իբրեւ արուեստագէտ, իբրեւ մարդ, եւ եթէ կ'ուզեք՝ իբրեւ Հայ եւս:

Ա. Պ. - Ամէն պարագայի եւ Հայը մար - դէն երբեք չեմ բաժնէր, այն իմաստով՝ որ արուեստագէտին հետ միաճող ամ - բողջութիւն մը պէտք է կազմեն: Նկար - չութիւնը որ կ'երագործեմ, ինչպէս քիչ առաջ շեշտեցի, կը մեկնի որպէս մարդ իմ գերբորոշումէն, - խաղաղութեան, մարդկայնութեան հարցը: Անոնց հաս - նելու մէջ միջոց կայ, մարդկային սէրը՝ առանց որուն չկայ ոչ խաղաղութիւն, ոչ երջանկութիւն: Անհրաժեշտ է, ար - ուեստի ճամբով, մարդոց ներկայացնել նոր կարելիութիւններ: Ինչ որ գեղեցիկ է, արդէն, պէտք է մարդը մղէ իրար հասկնալու, սիրելու: Համամարդկային սէրն է որ կ'իշխէ մեծերու գործերուն մէջ: Ան որ ձիթթիւն կը հասկնայ, կը տեսնէ թէ մաքրութեան, ազնուականու - թեան աստիճան մը կայ՝ ուր շարութիւ - նը տեղ չունի՝ այլեւս: Չընդարձակուինք, չխօսինք, օրինակ, վան Կոկի մասին՝ ո - րուն առաւելապէս մէջ մ'եկացած, ազնու - ւացած է մարդկութիւնը:

«Յ.» - Ուրի՞շ:

Ա. Պ. - Կ'ուզէի անդրադառնալ Հայուն եւս: Արշիլ Կորեյին հետ կապս, օրինակ, մէկ է - Սփիւռքեան իրականութիւնը, - երկրութեան բարդ հարցը՝ որ մեզ միա - ցընող օդակն է գուցէ:

«Յ.» - Գրականութեան մէջ շատ կը խօսուի, բայց կրնամք ըսել թէ նկարչու - թեան պարագային շատ քիչ անգամ կ'ակ - նարկուի Սփիւռքեան իրականութեան մը մասին: Իբրեւ նկարիչ քան մը պիտի տարբերե՞ք, օրինակ, եթէ Հայաստան ապրելիք:

Սակայն հարիւր առ հարիւր ճիշդ չեն այս կուսակցութեան պաշտօնական յայ - տարարութիւնները, վերջին տասնամեա - կին, անցեալ ու ներկայ շարքայիններու կարծիքը չեն: Ամերիկա կը հրաւիրեմ ընկ. Պէրպէրեանը, որպէսզի լսէ նարսի սեղանին շուրջ՝ շարքայիններու կարծի - քը, - կարծիքներ՝ որոնք չեն արտայայ - տեր կուսակցական ժողովին մէջ, իբրեւ կարգապահ կամ... Իբրեւ զաղափարի հանդէպ անտարբեր անձեր: Արմենեանի հաստատումը, գործելակերպի մասին, կը փորձէ յանգիլ իր յաջող մտածումին:

(Գ.) - Սփիւռքահայ կ'ապրի երկուս - թիւն մը. տարազի՞ր ոչ, թէ ոչ: (Հայ, յիշեմ, որ մինչեւ 1939 Շաւարշ Միտաք - եան յաճախ «զաղթահայութիւն» կը գրէր, մինչ անկէ ետք պիտի գրէր՝ Սփիւռքի հայութիւն: Տարազիւր զաղթականը ըս - փիւռք է այսօր, թէեւ այդ չի՛ լուծեր երկուսութեան հարցը, - Խ. Թ.): Տեսե - սական իր կեանքով ու կենցաղով որոշ սովորութիւններով՝ հարցը ընդհուղ - ուած է զինք չընթացող անտեսութիւն - ներուն եւ ընկերութիւններուն: Սակայն որոշ «բարոյական ըմբռումներով, հա - տատարութիւններով եւ ներքին կացու - թիւններով ի վերջոյ կը շեղի... ընդհա - նուր հոսանքն ու կը մտնէ իր ինքնու - բոյն ոլորտը: Ան նախանձանկորէն կը պահպանէ իր տարբերութիւնը, զոր կը կոչէ մշակոյթ» (ընդգծումը, իմ կողմէ Խ. Թ.): «...Ան հակակայսերական մը - շակոյթ է եւ որպէս այդպիսին՝ մշակոյթ է վերապրելու իր ներքին մեծամիզ - ներն»:

«Տարբերութիւն» բառը հոս կը ստա - նայ նոր կամ ուրիշ իմաստ. կուսակցու - թեան ներս կամ դուրս, Ալի ու Ձախի տարբերութիւնը կը ստանայ նաեւ մը - շակութեան ընդթ: Անոր հանդէպ զիջ - բռնելու հրամայական մը գոյութիւն ու - նի, բայց այդ հրամայականը չի կրնար վերացականորէն բնորոշուիլ, կամ նոյ - նը ըլլալ՝ ամէն ընկերութեան ու ամէն անտեսութեան մէջ, քանի որ իւրաքան - չիւրը ունի տարբեր մշակոյթ: Այս կէ - տը մասնաւոր կարեւորութիւն ունի, երբ կ'ուզուի ՀՅԴ-ի, եւ կամ, պիտի աւե - ցընէի ես, ԱՍԱԿԱ-ի: Հ. Յ. Գ. Ն. ընդհա - ռապէս բռնած է վերապահ կամ պահպա - նողական դիրք, մշակոյթի հանդէպ: Նո - րը, մասնաւոր արեւմտեան հասկացողու - թեամբ արուեստը յեղափոխել փորձող նորը՝ քաղաքեւս մէջ. յաճախ՝ պա - խարակուած է: Տարբերակ եւ բաւական ընդհանուր երեւոյթ է սա, որ երկար վեր - լուծումի կը կարօտի, - հայ թէ օտար յեղափոխական կուսակցութիւններ յա - ճախ ունին պահպանողական մօտեցում՝ մշակոյթի ու մասնաւոր գեղարուեստի հանդէպ: Այսօր, մշակոյթը պէտք է ըն - դունիլ եւ ճանչնալ իր տարբերութեան յեղեկութիւն, թէ՛ կազմակերպութիւններու մէջ, թէ՛ ալ դէմ - յանդիման ալլ մշա - կոյթներու: Պէտք է զայն հասկնալ, ապ - րիլ ու կիրարկել ճիշտութեամբ, իբր քաղաքական կշիռը ունեցող գործելա - կերպ:

(Դ) Վերջապէս այս է Արմենեանի յօ - ւածին պատգամը: Կուսակցութիւն մը իր զաղափարները չէ, այլ՝ անոնցմով ներ - շնչուած գործելակերպը, որ «ոչ միայն ընդհարման հորիզոնի է, այլեւ համաբ - րութեան»:

Օգոստոս 12 / 13

Նորէն ուսմանը կը տեղան Պէյրութի վրայ, ուր համադրութեան ու ներաշ - նակ գործունէութեան ոգին կը պակսի՝ աւա՛ղ, ընդհին, գեղին, երկտարականու - թեան կողքին: Մէկ թաղի մէջ հայ մար - տիկը կը պայքարի ու կը գոհուի, ՊԱ - եան մարտիկի կողքին, մինչ ուրիշ մը հայ առեւտրականը բարեկամներու միջ - ցաւ լուր կը գրկէ Ամերիկա՝ թէ մի քա - նի շարքային Սուրբաբեկներն ալ կ'ընթան: ՊԱԿ-ն ալ, ու գործերը կը բարելաւին: Ողբալին ու՛ է, որ մակերեսայնօրէն ու ժամանակաւորապէս ճիշդ ալ կրնայ ըլ - լալ ըսածը, բայց ոչ յօդուած Հայութեան պայքարի հեռանկարին:

Տարբերութեան ուժը կը բանի ամէն տեղ: Հոս, հեռու արեւմտեան մասն, մեր նոր պատասխանատուներէն ոմանց, մեր գործը տարբեր է, - գիտել, կարգալ, բար - կանալ, հեռագիրներ ուղարկել, փրփու - կանալ ընել - փորձել... ու գրել:

ԽԱՅԻԿ ԹԵՕԴՈՐԵԱՆ

ՄԻՏՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՀԻՄՆԱԳԻՐ՝ ՇԱԽԱՐՀ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

ԹԻԻ 65

LE NUMERO: 2.50 F.
580 F. S/MH — ԹԻԻ 15.273

Fondateur: SCHAVARCH MISSAKIAN

58° ANNÉE — No 15.273

HARATCH
LE SEUL QUOTIDIEN ARMÉNIEN EN EUROPE - OCCIDENTALE
83, RUE d'HAUTEVILLE — 75010 PARIS
DIRECTRICE: ARPIK MISSAKIAN
Tél.: 770.86.60 — C.C.P. PARIS 15069-82 E
FONDÉ EN 1925 — 51027317 A R. C. PARIS

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսիայ: Տար. 340 ֆ. - Վեցամսեայ: 180 ֆ.
Արևմտահայաստան: Տար. 400 ֆ. - Հասր: 2.50 ֆ.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԵՄԻՆԵՐ ՈՒ ԳԵՊԵՐՆԵՐ

Անոնք որ մեկնեցան, ուրիշ դիմադրի մը տուած էին իրենց: Հայեր կան միշտ, թերեւս նոյնիսկ աւելի քան միշտ, բայց չկայ այն հայկական Փարիզը, որու արտաքին չինքն կրնար չունենալ: Երբ տարիները սկսին իրենց դերը կատարել եւ անցեալը փնտռուի, կը նշառուի թէ մեր ապագան մեր ետեւն է ալլելա: Որոշ ժամանակ մը անխուսափելի է, երբ ծանօթները աւելի շատ են հողին տակ՝ քան վրան: Հաւաքովիներն իր տարրեր էին: Գոնէ աղբայն կը թուի հիմա:

Մի կը յիշէ, օրինակ, մեր սիրելի Հայր Սահակը, որպէս տարիներ տեսուչ Սեւրի Սամուէլ-Մուրատեան (արժարանի: Գրեթէ երեսուն տարիներ անցեր են, ինչպէս 1953 Ապրիլին էր, որ վարժարանին սրահին մէջ, երբ տնկինք իր յորելանքը:

Հայր Սահակը եղակի անձնաւորութիւն մըն էր: Մըր լեզուի իր ծագումը երբեք արդէն չէր եղած որ «խոր խորիներ» պոռայ հանդիսականներուն, երբ անոնք անկողնու աղմկարար, կը խանդարէին մրցանակաբերական հանդիսութիւն մը: Պատմաբան եւ դաստիարակ, Հայր Սահակ Տէր - Սովսէսեան ժողովրդ - բանի ղեկ մըն էր հայկական Փարիզին:

Նախքան Փարիզէն հեռանալու ու վերջնապէս Ս. Սահակը քաղաքը, Տոբթ. Արամ ձինձեանի նախաձեռնութեամբ մեծարանքի ճաշ մը կը կազմակերպուէր Հայր Սահակին ի պատիւ:

Քանի մը հարիւր հոգի հաւաքուած էինք վարժարանին Մ. Պէշիկթաշեան - Գ. Մ. Ալեմյան թատերա - լուսն, ճոխ սեղաններու շուրջ:

Ազգայնական սխալ մը ուղղակի փառայիքի պիտի վերածէր այս հանդիսութիւնը: Ծաղին հետ միաժամանակ, այսինքն օդին, գինին, ապուխտին եւ սուճու - լան, օրուան թամառան՝ Յ. Արեւեան, սկսաւ խօսք տալ զանազան ներկայացուցիչներու: Ու առաջին առ - թիւ դիմեց Բաղրատիկ:

Բաղրատիկ ալ հետաքրքրական տխար մըն էր: Ինքնաւոր, բայց նաեւ լաւ հայագէտ (ի մէջ այլոց չա - խածոյ թարգմանած էր Ժան Ռիշարդիի Ծովահէնը - լը Ֆիլիպպիէ-), ունէր նաեւ ուրիշ տարօրինակու - թիւներ: Նախ անձնագրին վրայ գրել տուած էր՝ իշխան տը Բագրատիկ եւ չար բախտէն այս տխուրոն ու փոռեցաւ փարիզեան մամուլի մէջ, երբ ձեռք - լաւուցաւ աղջկանց վարժարանի մը ելքին...: Հայ իշ - խան մը բանտ գրուած attentat à la pudeurի ամբաստա - նութեան տակ, սրամիտ տոմոյի մըն ալ տուն տուած էր Վահէին (Շաւարշ Միսաքեան): Բաղրատիկէն քովս «Ժամանակ» ինկած է Փրանսերէն - հայերէն բառարան մը, որ եղակի է իր տեսակին մէջ, քանի կը կրէ իր ձեռքով կատարած սրբապրութիւնները, յաւելումները, եւայլն, եւայլն: Ֆիզիքապէս ալ ինքնատիպ եւ ինչո՞ւ է, իշխանական կերպարանք մը ունէր, մոտեւոր աշ - թին...:

Այդ օրը, ուրեմն, պատուով սեղանէն, Բաղրատիկ ուղեց արտասանութիւն մը ընել ու խօսքն ուղղելով դահլիճ, բացատրեց իր միտքը... 1915-ին էր, Պալլապ Սէն - Միշէլէն վար կ'իջնէինք, ընկերներով, երբ դը - իմով օրուան թերթը, յանկարծ տեսանք որ ջարդեր կը կատարուին Հայերու դէմ: Նոյն օրը, այդ աղբե - ղութեան տակ սէնպոլիք քերթուած մը գրեցի, զոր պիտի արտասանեմ հիմա:

Անկողն է ըսել որ քերթուածին նիւթը ոչ մէկ կապ ունէր Հայր Սահակին հետ, բայց Բաղրատիկ ճաշա - սեղանը շփոթելով Գոմէտի - Ֆրանսէզի բեմին հետ, յանկարծ սկսաւ:

«Տ ա ' ն կ'»

ու անմիջապէս փակագիծ մը բանալով, անհրաժեշտ տեսաւ մեզ լուսաբանել՝ «Ձեմ գիտեր սէնպոլիքմէն կը հասկնա՞ք, այս տառիկը մահադանդն է, կ'լա», ու շա - ռուակեց, աւելի ճիշդ վերսկսաւ, խաղաղ ու թա - ճանով մը «տա'նկ, տա'նկ...»: Այս երկրորդ տառիկը անպատկէն տարրեր հետեւանք մը ունեցաւ եւ ռամ - եան, որ տաքին, օդին ու ապուխտին աղբեցու - թեան տակ, անոյշ - անոյշ մրափել սկսած էր մեր սեղանը, ցնցումով արթնցաւ, դարձաւ պատմաբան: Բաղրատիկին որու ճիշդ ֆալիստիկութիւն մէջն էր: Այդ պահուն Բաղրատիկը կրկին կը ձեռնարկէր իր սէնպոլ - ներուն եւ յանկարծ բարկացած բացաբանէր «տանկ... ապուխտ, այո՛, դո՛ւն Պոլոնեան, ի՞նչ կը հասկնաս ար - ղին սէնպոլիքմէն» ու վշտացած նստաւ չարունակելով իսկ իր քերթուածը:

Ազգայնական մեծցած էր, երբ խօսքը կը տրուէր Տոբթ. Սահակին: Ղարաբաղի Միլիթներէն, մասնաբաժնի բոլշևի - ճոբթ. Մեկի առիթը յարմար սեպած էր կարգաւոր

համար իր հարիւրաւոր էջնոց յուշերէն հատուած մը: Ձեր ճանշարը Հայր Սահակը ու եկած էր միայն այդ նպատակով: Թղթապանակէն հանեց հսկայ թղթածրար մը ու սկսաւ, մինչ ձայները կը բարձրանային եւ «շշի, շշի»-եր կը փորձուէին:

«Ինչպէ՞ր անցնում է նիւ - ետրում...», ու յանկարծ ընդմիջեց եւ հարց տուաւ «Ձեմ իմանում, հասկանում է՞ք իմ արեւելահայերէնը», եւ որովհետեւ մտիկ ընող չկար «այո՛, այո՛» պոռացին ումէն կողմէ ու քաջա - լերուած, տոբթորը վերսկսաւ «դէպքը անցնում է նիւ - ետրում, փոքրիկ մի աղայ թերթ է վաճառում փա - պուղու ելքին...» ու կրկին, մտահոգ, դարձաւ բազմու - թեան «Ձեմ իմանում, հասկանում է՞ք իմ արեւելահա - յերէնը», աղմուկը սաստիկ էր, ու մէկը, որու գլուխը չափապանց տաքցած էր օդէն ու օդէն, ոտքի ելաւ ու պաղատալին խնդրեց «Սուս եղէ՛ք, պէ, մարդը լա - խըրաք կ'ըսէ կոր...»: Բայց լսող չկար ու Տոբթ. Մե - լիք յուսահատած էր այս անբաղաւաղ ամբողջին եւ թղթածրարը փակելով, բարկացած յայտարարեց «Ես չեմ կարող չարունակել, իսկապէս որ դուք մի ինտի - ցիփլիմէ Ժողովուրդ է՛ք» ու նստաւ: Բայց այս ինտի - ցիփլիմէն խոր տպաւորութիւն դործեց մեր թամառա - յին վրայ որ ոտքի ցատկեց, ու ճակտին քրտինքը սըր - բեկէն ետք, քաշեց իր մէջքի գոտին եւ ձեռքին մէջ դարձնելով պոռաց ուժգնօրէն «ինձի նայեցէ՛ք, ես թըր - քական բանանի մէջ սպայ եղած եմ, ես ձեզի տիսիփ - լիմը՝ հիմա խամշիով կը սորվեցնեմ»...:

Կարգը եկած էր էլլէն Բիւզանդի, որ պիտի խօսէր յանուն Կապոյտ Ուաշի: Շատ հետաքրքրական կին մըն էր էլլէն Բիւզանդը, գործիչ, դրաղիտուհի, բայց նա - մանաւանդ՝ հոեւոր: Իր ճարտասանութեամբ ամբոխ խանդավառող, ինք ալ մոռցաւ օրուան հաւաքովին դրդապատճառը, յորելեարը ու թուիք տալով իր մը - տածումներուն ձեռնարկեց փառքը հիւսելու իր ներ -

ԳՐԵՑ՝ ԱՐՓԻԿ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

կայացուցած կազմակերպութեան, ոգեկոչելով անոր ծնունդը երեսունական թուականներուն, վարած գոր - ծունէութիւնը իր քանի մը տասնեակ մասնաճիւղերով, օգափոխութեան կայանով, հայերէնի դասընթացին - ռով, դարձմաստուններով, եւայլն, եւայլն: Չմոռցաւ, անշուշտ, չեւտել թէ անոր անդամուսիններն են «աղէտ» կանայք» (էլլէն Բիւզանդի համար, այն Հայը, որ բախտը չէր ունեցած Ռուսահայ ծնելու, միայն տգէտ կրնար ըլլալ):

Թամասեան խօսքը կու տար պատուական Մշեցիի մը՝ Լեւոն Տօնիկեանի: Այն ատեն, Տօնիկեան, դեռ չէր ձեռնարկած համերաշխութեան կոչեր բովանդակող ճա - ռախօսութիւններու ու համեստօրէն յայտնեց թէ ինք մասնաւոր ըսելիք մը չունի, բայց քանի հայրենակից է յորելեարին, անոր ի պատիւ երգ մը պիտի երգէ Տարօն աշխարհէն: Այդ երգը, Տարօնցիները ինձմէ լաւ պէտք է գիտնան, առնուազն 44 - 45 տուններէ կը բաղ - կանայ: Ու, պարզ է, Տօնիկեան այդ աղմկարար մըթ - նոյրտին մէջ չէր կրնար հանդիլ երգին վախճանին ու 10 - 15 տունէ ետք, դառնացած, ընդհատեց երգը: Այդ պահուն էր, որ ներկաներէն մէկը, մատը բարձրացուց ու խօսք ուղեց:

Ենթական՝ Հայկ Զրուանդեան, մեր դադութին նը - լիքեալ ազգայիններէն մէկն էր: Բնիկ Վանեցի, ծնըն - դավայրէն բերած էր, ինչպէս իր բոլոր հայրենակից - ները, անտիտարինելի շեշտ մը: Դեռ մինչեւ այսօր ա - կանջներուս մէջ կ'արձագանգէ իր թաւ ձայնը: Ոտքի ելաւ, ու շատ կարճ ելոյթ մը ունեցաւ, որ սակայն հայրենակցական գետնի վրայ բուռն բանավէճի մը դուռ պիտի բանար: Ոտքը կ'առնէր, ուրեմն, Լեւոն Տօ - նիկեանի երգին առթիւ:

«Ես, որ խօսք կ'առնեմ, ոչ՝ Կապոյտ Ուաշ, ոչ Կար - միր Ուաշ, ոչ ալ որեւէ կազմակերպութեան անունով կը խօսիմ: Ես կը խօսիմ, որպէս Հայկ Զրուանդեան, ըսելու համար որ՝ այդ երգ որ երգեց Լեւոն Տօնիկ - եան, Տարօնի աշխարհէն չի պատկանիր, այլ՝ Վաս - պուրականի»: Ու նստաւ:

Հազիւ կարելի եղաւ միջ - հայրենակցական բախու - մի մը առաջն տանել: Թամասեան սպառած էր եւ ժա - մացոյցին կը նայէր անդադար, փակելու համար այս «ինտիցիփլիմէն» հաւաքովի, որու ընթացքին անշուշտ ուրիշ խօսողներ ալ եղան, բայց հոս թղթակցութիւն մը չէ, զոր կ'ընենք, ուրեմն առաւելաբար յիշեցինք, «գոյն» տուող դէպքերը: Պատշաճ թղթակցութիւնը ե - դաւ ատենին «Յառաջ»ի մէջ ու անկարգութեան ակնար - կող քանի մը «անոյշ խօսքեր» միայն բաւեցին, որ Տոբթ. ձինձեան զայրոյթէն «Յառաջ»ը դադրեցնէ...:

×

Շաքարխաղ միայնակ միտած էր մեր սիրելի վար - դապետին տեսողութեան, որ վերջին տարիներուն դը - ւեթէ չէր տեսներ, բայց խարխափելով, կը շարունա -

կէր Սեւրէն Փարիզ իջնել, մեթրոյով, հոս ու հոն ալ - ցելել: Յաճախ կու դար խմբադրատուն, այդ օրերուն՝ ուր տը Թրէվիզ: Բոլորս կը վախնայինք, որ օր մը արկածի մը դոհ կրնայ երթալ ու մանաւանդ, երբ 1955 Յունիսին Արշակ Զօպանեան կառքի մը տակ կը մնար, Մեծ - Պողոտաներուն վրայ, ալ աւելի մտա - հող էինք Հայր Սահակի մասին:

Վերջնապէս կարելի եղաւ գինքը համոզել, որ ի՛ր տունը, Ս. Ղազար վերադառնայ, հոն՝ Վենետիկ կառ - քի տակ մնալու վտանգ չկար:

Բոլորս այլեւս հանգիստ էինք:

1956-ի Ծնունդի գիշերն էր, երբ հակառակ Վենետի - կի մշուշին, Հայր Սահակ կ'երթար բարեկամ ընտանի - քի մը այցելել ու ճամբան՝ լակունան՝ կ'իյնար եւ խեղ - դամահ կ'ըլլար:

Ճիշդ է, Վենետիկ կառք չկայ:

×

Քանի մը շարաթ ետք, Յունուար 26-ին, Փարիզի մէջ կ'ողեկոչուէր իր թարմ յիշատակը, ու Շ. այդ օրուան (Շաքար, Յունուար 26) թիւը նուիրած էր իրեն: Հինդարթի իրիկուն, ներսի էջերը պատրաստ, վեր - ջացած էին, երբ խմբադրատուն եկաւ Կարպիս Ալեմ - չահ: Քանի մը օր առաջ, ինք ալ յօդուած մը գրած էր այդ թիւին համար ու զայն խորագրած՝ «Ոչ ես է Հայր Սահակ Տէր - Մովսէսեան»: Շաւարշ գինքը դի - մաւորեց Ժպիտով մը ու ըսաւ «Կարպիս, երբ մէկը ամիս մըն է մեռած է, այլեւս «ոչ ես է» չըսուիր, ե - թէ վաղը՝ ես մեռնիմ, այն ատեն կը գրես՝ ոչ ես է...»:

Ալեմյան, ծայրայեղ բժախնդիր, մտահոգ էր առա - ջին էջի ստանալիք դիմագրիծէն ու կ'ուզէր ինք դրադիլ անով: Վարանումով առաջարկեց թիւն կ'ըլլայ, Պ. Շա - ւարշ, վաղը առտու ինձի ձեռքէք առաջին էջը»: Շ. կրկին Ժպտաց, ու չեւ գիտեր ինչո՞ւ, կրկին ախուր խօսք մը արտասանեց՝ «օր մը երբ մեռնիմ, այն ատեն կը գրադիս առաջին էջով»:

Իրիկուն էր, Շ. լաւ տրամադրուած էր ու կ'ուզէր օ - րը երկարել: Առաջարկեց քիչ մը նստիլ Քատէի թուռա Փորթ սրճարանը, ախորժաբեր մը առնել, խմբադրա - տան վերջին այցելու ընկերներով: Նարդունին, Սա - հակ Տէր - Թովմասեանը, Յակոբ Աղիզեանը, մայրս ու ես կը չըլլապատէինք գինքը: Այնքան զուարթ էր, այնքան կ'ուզէր խնդալ, որ ինձմէ պահանջեց անդամ մը եւս պատմել նոյն կէսօրուան վերջի իմ մէկ «կա - տակա»: Ս. Պարսամեանը, որ երբեմն - երբեմն քէն կ'ընէր «Յառաջ»ի խմբադրապետին հետ, այդ Հինդ - շարթին եկած էր յօդուածով, զինադադար կնքելու համար: Ճիշդ է, որ քանի մը օր յետոյ, Փետրուար 10-ին, նախատեսուած էր իր յիշամեայ յորելեանը...: Ես երեսակայած էի յայտագիր մը, ուր խօսք պիտի առնէին Շաւարշ Նարդունի եւ Շաւարշ Միսաքեան ու կը ձեւացնէի իրենց ձառերը: Օրինակ՝ Նարդունին՝ «Միւրիլի հայրենակիցներ, Հայերը յորելեան կը տօնեն, բայց գիտե՞ն արդեօք թէ ինչ է յորելեանը: Յորելեան բառը, լատիներէն՝ ժիւպիլէտ, երբայերէն՝ ետվի Հրեաներու մօտ մեծ տօն մըն էր: Յիսուս տարին ան - դամ մը, յորելեանը կը ծանոթացուէր փողով», եւայլն, եւայլն: Ու հայրս կուշտ ու կուտ կը խնդար, մինչ Նարդունին, որ այդ օրը իր Ժուժկալութեան դուրս ելլելով կ'ուզէր մեզ համոզել թէ ի՛նք ալ կրնայ ար - քել խմել ու Սեմգանդի մը հետ կը ջանար գլուխ ել - լել, յանկարծ դիւրս կ'լլեց ու ամբողջ Սեմգանդի քիթէն բերնէն ժպիթեց...: Շ. ինձի դարձաւ ու ըսաւ «նո - րէն պատմէ, ես ի՞նչ պիտի ըսէի»: «Դու, շարունա - կեցի, բեմին վրայ բազմած յորելեարին դառնալով, պիտի յանդիմանէիր գինքը՝ Ձեա ամչնար, Միւրիլ, Դաճակցական մտաւորականի մը կը վայելէ՞ յորել - եան ընել...»: Պէտք է ըսել թէ Շաւարշ ալեւծի ունէր յորելեանի նկատմամբ եւ խորապէս վիրաւորուած էր, քանի մը տարի առաջ երբ «Ամենուն տարեգիրք»ին մէջ Կարօ Գէորգեան առաջարկած էր Շաւարշին յորելեանը կատարել...:

Օրը, երթալով կ'իրիկնանար: Պէտք է մեկնէինք, բայց Շաւարշ կը տնտնար, խօսակցութեան նիւթ կը բանար, որպէսզի հանդիպումը երկարի: Յանկարծ յի - շեց, որ յաջորդ առաւօտ կանուխ պէտք է գրէր իր խմբադրականը, նուիրուած Հայր Սահակ: Սահակ Տէր - Թովմասեան փորձեց գինքը համոզել, որ կրնայ չզրկել, քանի մահուան վաղորդայինն «Օրը Օրին» մը գրած էր: Բայց Շ. յիշեցնելով թէ ամբողջ թերթը նը - փրուած էր Հայր Սահակին, ըսաւ «Երբ տունը հիւր կու գայ, տանտէրը դուրս չելլեր»:

×

Քանի մը ժամ ետք, ուղեղային արեւնահոսութիւնը զգեսնեց Շաւարշը: Յաջորդ առտուն Հայր Սահակի նուիրուած խմբադրական լոյս չտեսաւ, Ալեմյան դը - դեցաւ առաջին էջով ու յաջորդ օրը գրեց յօդուած մը, զոր խորագրեց՝ «Ոչ ես է Շաւարշ Միսաքեան»:

Fonds A.R.A.M

«ԱՐԵՒԸ ՈՉ ՈՔԻ Է, ՇՈՒՔԸ ՏԵՐ ՈՒՆԻ ՍԱԿԱՅՆ»

- Պարոն, պարոն, նստե՛ հոն, ես պիտի պարեմ քեզի համար:

Վերջապետն ու նախամուկը հանգիստում էին կենտրոնում: Պարոնի գլուխը ծնկերին, օղակներ համարյա մը անմատչելի ու լեռնաժողովի վայելքի: Քիչ առաջ, Կապրիել անցած էր նոյն տեղին առանց ոչ ոք նկատելու: Պարոնը լեռնաժողովի պարագայում ու ինք անցած անոր մէջէն ինչպէս զինուոր մը անհետացած արեւմտեան: Հիմա, վերադարձի ճամբուն վերայ, ծախսաւոր հրաւեր մը զինք հան - զիստեսի կ'ուզէր վերածել:

- Նստե՛, պարոն, հոն, այո՛, նստե՛: Աղջնակ մը կար քիչ հեռուն, երկրագունտի նմանող կլորի մը ձողերուն պէլում, աշխարհին կառնելու յամառ առարկով մը:

- Պիտի պարեմ քեզի համար, կ'ուզե՞ս: Կապրիելի բերնէն բարձրացող սիկարէթի ծուխը յանկարծ անիրական աշխարհ մը փոխադրած էր զինք: Դրամապանակը գրպանէն էր, ածիլում էր զգուշութեամբ, փայտէ էր նստարանն ալ, բայց իր պարած թաղամասին մէջ կը զբոսնէր սա պարտեզը: Առաջ աւազանի մը մէջ բարձրացած երկրագունտին վերայ, հնազանդ՝ քիչ ինչ երաժշտութեան մը երեւելներուն, բազմակերպ ու սրունքներ արդէն զբուռն մը կը պատմէին: Մինչ աղջնակին իրանը կը միանար երկաթեայ ձողի մը, զլուրը նայուածքին համար ուղղահայեաց զիրք կ'անցէր, այս անգամ թեւեր կը թրթռային, մազերու խուրձ մը կ'իյնար ճակատին վրայ, կը զրկուէր ետ, ապահովագրուած:

- Թիթեռներին համար պարն է... բայց, բայց ինձի նայե՛, պարոն...

Կապրիելի նայուածքը շեղած էր գէպի դիմացի հսկայ շէնքը: Լուսաւոր ու մութ պատուհանները անոր՝ խաչքառի մը կը մարտնչէր կը կազմէին: Ինք միշտ ալ սիրած էր խաչքառ լուծել, միշտ ալ կ'ուներար գրպանին մէջ ու հիմա կը գրտնէր իրականին դիմաց: Ինչ բառ պէտք է գտնէր եօթներորդ յարկէն մինչեւ երրորդ երկարող լուսաւոր պարագաներուն: Հապա վարի վերջին քառակուսին մինչեւ վերի վերջին քառակուսին: Կապրիել չէր սիրէր երկար բառերը: Պէտք է աւելնէր գործողութիւն կարճ ըլլար, կտրուէր: Եթէ միայն լոյս մը մարէր այդ ուղղութեան վրայ: Եթէ բոլոր լոյսերն ալ մարէին ու խաչքառը լուծէր ինքզինք: Որքան ալ առատ ժամանակ ունենար Կապրիել, քանի մը բառեր միշտ ալ կը վրիպէին: Մէկ անգամ միայն չափած էր մրցանակ մը, բաժանորդագրութիւն մը: Ու ասիկա տարիներ առաջ:

Յուսահատ, աղջնակը կ'իջնէր թափանցիկ երկրագունտէն ու կը վազէր գէպի Կապրիելը:

- Ուրիշ պար մըն ալ կ'ուզե՞ս: Հիմա աղջնակին սրունքը կ'ազն էր իր սրունքին ու կ'այրէր զայն: Բայց քանի՞ տարեկան կար, եօթը, ութ, քանի՞: - Քանի՞ տարեկան ես, - հարցուցած էր քաշելով սրունքը:

Ինտուկէս տարեկան էր, չուտով, չստ չուտով տար պիտի ըլլար, ունէր բոց-կրկնացող աչքեր, վառաշունչ շրթեր ու օտարի մորթ: Բայց ինչո՞ւ կը նայէր աչքերուն յատակը, ինչ կը փնտէր անոնց մէջ: Երբ Կապրիել ուզեց ափը դնել անոր թեւին, աղջնակը մօտեցաւ աւելի, սրունքը կրկին միացուց իր սրունքին:

- Երբ ամուսնանամ, մէծիւնս մատանի՞ կու տայ մեզի:

Ամուսնութիւն, մատանի, Կապրիել չ'պատասխանեց: Կարգացած էր, գիտէր, որ կային մութ երկրներ, ուր նոյն տարիքի աղջիկները կրնային զաւակ ծնալ: Վայրենիները... Եթէ կարենար տեղաշարժ ընել տարիքին մէջ, եթէ աղջնակը կարենար ածիլ, ածիլ արագորէն, այդ շրթերը կրնար ձգտել ողկոյցի մը նման: Վայրենիները...

- Այս փէշա այսօր կարեց մայրս, կէսօրէն ետք: Բաճկոնս ալ:

Աժան, զձառն կտաւ պատրաստուած քղանցք մըն իր անոր հագուստը, իսկ վերնամասը, ինչ վերնամաս, շնորհալի էր ան, խօսիլ զիտէր ու մօտենալ, գրաւել, հմայել նոյնիսկ:

- Անուագ ինչ է: - Մեր լեզուով՝ Իշամ, իսկ ձեր լեզուով՝ Իլամ:

Մեր լեզուով, ձեր լեզուով, անոնց լեզուով, ոչ մէկ լեզուով... Կապրիելի ուղեղին մէջ անդադրում չարժեքներ անդժուած էին, տեղատուութիւններ, ետառաջութիւններ: Համայնութիւն մըն

ալ կը գտնուէր խեղդամահ, այս անգամ գաշտն մըն ալ կ'ունակէր: Վկաները կու գային անգամ մըն ալ ու կը խօսէին դեղին ինքնաշարժի մը մասին: Հապա Նասրան, որ բռնաբարուելէ ետք, ջարդուած գլուխով կը նետուէր դարձադարձի ճամբու մը վրայ: Ոճիւններ, նոր ոճիւններ կը գործուէին Կապրիելի ուղեղին մէջ:

- Արձակուրդի չենք երթար մենք: Քանի մը օր առաջ, նաւու պտոյտի մը տառաւ զիս մայրս: Բայց, բայց ինչո՞ւ նաւը չ'ընկածի ջուրին մէջ: Ուրիշ աշխարհէ չէր աղջնակը, հայր ունէր, մայր ունէր, պէտք է ունենար եղբայրներ, քոյրեր: Ասոնք միշտ ալ անհամար եղբայրներ ու քոյրեր կ'ունենային ու բարեբախտաբար ինք ամիս պէտք էր նոր մը արտադրելու համար: Այո՛, արտադրելու: Ասոնք ոչ թէ կը ծնանէին, ոչ թէ կ'երկնէին, այլ պարզապէս կ'արտադրէին...

- Կ'ուզե՞ս որ նորէն պարեմ քեզի համար: Ծաղիկներու պարը կ'ուզե՞ս:

Առանց պատասխանի սպասելու, Իշամ այս անգամ աւագը կը վերածէր բեմի ու կը ձեռնարկէր լուրջ պարի մը: Բայց ինչո՞ւ պորտապար չէր ընէր ան: Անպատանէրէն հանող այդ աղջիկը ինչպէս կը յաջողէր նման շարժումներ յարմարեցնել մարմնի անդամներուն: Կապրիելի մտածումին մէջ, տեղ մը, դարձեալ աղջնակին մէկ հայրենակիցը կը վերաւորուէր: Ոճրագործը... բայց պէտք է կրակ

Գրեց՝ ՄՈՎՍԵՍ ՊՂԱՔՃԵԱՆ

Բայց ունէր բոլոր անոնց վրայ, որոնք անձնական սեփականութիւնը կը բռնաբարէին: Եթէ արեւը բոլորին էր, չուէր տէր ունէր, մէկ եւ միակ տէր:

Իշամ կը պարէր Իլամի պարը, կ'իյնար գետին, պահ մը կը մնար այդպէս, ապա կը բարձրանար սողովելով, կը մեծնար, կը հսկայանար ու վազելով կու գար գէպի Կապրիելը:

- Գիտակցաբար ինկայ, հասկցա՞ր: Աղջկէս է պարը: Իսկ քու անունդ ինչ է...

Ըսէ՛ր, չըսէ՛ր: Ձէ, պիտի չըսէր: Ոչ ոք, ոչ մէկ օտար իրաւունք ունէր անունը հարցնելու: Հարցաքննող եղած էր ինք ու նոյնիսկ իրաւունք տուած ինքզինքին անտեսել որոշ պատասխաններ: Ամէն ոճրագործ յիմար պատմութիւններ ունէր, իսկ ինք մասնագէտ էր նայուածքներ վերլուծելու: Ոչ ոք կրնար խաբել զինք: Ինչ է անունս...: Յաջորդ հարցումը գործին մասին պիտի ըլլար ու Կապրիել միշտ ալ խորհրդաւոր ժպիտ մը հակադրած է նման հարցումի: Ծարտարապետ էր ինք, մաքսատան պաշտօնէս, վարորդ, նոյնիսկ ջուրիակահար, բայց բնառ ոստիկան, մանուսնող բնառ գաղտնի ոստիկան:

Ձէ՛ր ուզե՞ր պատասխանել, Իշամի հոգը չէր: Ան վերադարձած էր բեմ ու ըսկըսած ուրիշ պար մը: Գիտե՞ս, անձնանօթ, որ այս բոլոր ցուցադրածները մանկութեան սորված պարերն էին, արդէն մաշած, արդէն ժամանակավրէպ: Վերջին սորվածը, չէ, այդ մէկը պիտի չը պարէր, արդիւնուած էր: Իրաւունք չուէր ունէր անհատական ուղեւ պարելու վերջինը: Ան վերապահուած էր Յաղթանակի Տօնին:

- Բայց դեռ վերջերս տօնեցինք, - կ'ըսէր Կապրիել:

- Նորին համար է: Լաւ, կը պարեմ, եթէ խօսք տաս մէկու մը չըսել:

Իշամ այս անգամ նստած էր Կապրիելի սրունքին վրայ ու բռնած անոր ձեռքը: Կ'ուզէր որ խաղ մը ընէր: Այո՞: Կարելոյ ալ չէր ոստիկանին կարծիքը: Աղջնակը մէկ առ մէկ կը բանար փակ ձեռքին մատները ու բառ մը կ'արտասանէր իր լեզուով: Կը ձանձրանար Կապրիել: Լաւ, կրնային խաղ մը ընել մարդուն լեզուով, Հաջորդողին Ողբ: Ձեռքերը բռնեցը բրած, Իշամ զանոնք կը տեղադրէր անութիւններուն տակ ու կը պահանջէր խաղակիցէն նոյնը ընել:

- Բայց ինչ կ'ընես այս պարտեղին մէջ, առանձին:

- Մայրս պարտեղին միւս կողմն է, դարպասին քով:

- Հայրդ...

Հայր... օ՛, հայր չունէր Իշամ: Քանի մը տարի առաջ, ուրիշ քաղաքի մը մէջ սպանուած էին զայն: Որ քաղաքին մէջ...: Ծովուզեցայ այդ քաղաքին մէջ...: Հոն ուր...: Բայց, բայց Կապրիել ալ հոն էր քանի մը տարի առաջ: Ինք ալ կրակած էր, հոն, պաղարին մէջ

... Հոն սպանուած էր Իլամի հայրը... Չըլլայ թէ...

Աղջնակը կ'ուզէր զիտնալ, թէ հաց ունէ՞ր հացագործը: Եթէ ունէր, Կապրիել կրնար քաշել մէկ թելը, երկարել ըս - զուկը ու բանալ մատները: Եթէ չուէր... Բան չէր հասկնար Կապրիել: Կ'ուզէր որ աղջնակը հեռանար, ինչէր վերկէն, երթար անդին ու պարէր: Պարէր իրեն համար:

- Ինչո՞ւ մենք ալ չենք կրնար թռչիլ...

- Նախ պարէ ա՛յն պարը, որ սորված ես Յաղթանակի Տօնին համար:

- Մէկու պիտի չըսես, խօսք:

- Ողբ:

Ո՛չ, Իշամ պիտի չ'պարէր այդ պարը, նոյնիսկ եթէ խօսք տար այդ մարդը: Իսկ մերժումը սկսած էր ջղադրուել Կապրիելը: Կ'ուզէր որ աղջնակը հաստատար իր խօսքին: Ողբէն տէր մարդ էր ինք, միշտ պարկեշտ: Մեծաւորները վստահութիւն ունէին իր վրայ: Փոքրատներն ալ: Շուտով աստիճանի բարձրացում ալ պիտի ունենար: Եթէ բոլորը կը հաստատային իրեն, ինչո՞ւ սա աղջիկը, օտարի սա աղջնակը...: Կը կասկածէր Իլամ: Պէտք է պարէր, այո՛, պիտի հրահանգէր որ պարէր: Անպայման պէտք է պարէր: Պէտք է անվթար մնար իր արժանապատւութիւնը:

- Պարէ՛, Իլամ, պարէ՛ կ'ըսեմ, այլապէ՛ս...

Այլապէս ինչ: Այլապէս ակա՛նջը կ'ուրէր, կ'ապտակէ՛ր, այլապէս կը ծեծէ՛ր, թէ կը սպաննէ՛ր...

- Գիտե՞ս ինչ ըսել է Իշամ իմ լեզուով...

- ...

- Ներշնչում ըսել է, իսկ գիտե՞ս ինչ ըսել է ներշնչում...

Այս աղջիկը կը չափազանցէր այլեւս: Ինչ կը կարծէր զինք: Դպրոց դադար մարդ էր ինք, աշխատանքը յաճախ կատարած էր ներշնչումով, առանց ներշնչումի կարելի չէր ոչ մէկ ոճրագործ երեսան հանել: Բայց այս աղջիկը չ'արեւ կ'անցընէր այլեւս:

- Բայց ինչպէս գիտե՞ս, որ վաղը անձրեւ պիտի գայ...

- Գիտե՞ս, գործիքներ ունին, ամպերը կ'ուսումնասիրեն: Քաղաքակրթութեամբ, զարգացած երկրի մը մէջ է որ կ'աղբիս, կը հասկնա՞ս: Իսկ հիմա պարէ՛, կը հասկնա՞ս: Պէտք է պարես: Ողբ կու տամ ոչ ոքի...

- Ասա, ես ալ կը կարծէի, որ Աստուած կ'ըսէ թէլվիզիոնի աշխատատեղերը ու անոնք ալ մեզի կ'ըսեն:

Իշամ կը հանէր կոշիկները, կը հանէր գուլպաները, պահ մը կը դնէր Կապրիելի մօտ, կը հեռանար քիչ մը ու պարելու գիրք կ'առնէր: Քիթէն արձակուած երաժշտութեան կոշիկով, կը զուգընթէր մատներուն վրայ, սրունքները աղջկէն - րու պէս կը քուտէին իրարու, իրանը կը ծեծեկեւորէր, պերճ արտայայտութիւն կ'ընէր կոշիկը ու կը փակուէին աչքերը, երբ յանկարծ կը վառէին պարտեղին լոյսերը ու ջուր կը ժայթքէր հեռուն կանգնած կապրիելի կէտնակին բերնէն: Այս էր պարը, Կապրիել կ'ուզէր իմանալ, փարատել կասկածը: Իշամ կը կանգնէր յանկարծ ու կը վազէր: Կատու մը նկատած էր: Երբ կենդանին խոյս կու տար, կը վերադառնար ինք, կ'անպատուէր զայն, կը ծաղրէր անոր վախկոտութիւնը ու աւելի մօտենալով,

- Յիշ էր այդ ապուշ կատուն, - կ'ըսէր ու կը պատրաստուէր գուլպաները հագնելու:

- Բայց ինչէ՞ն դիտար, որ յղի է, - կը բացատրէր Կապրիել պահ մը մոռնալով արժանապատուութիւնը:

- Կ'երեւի, չէ՞: Սեւ կատուները միշտ ալ յղի կ'ըլլան:

- Լաւ, լաւ: Քիչ առաջուան Յաղթանակի Տօնի պարելի՛ք էր:

Յաղթանակի Տօնը...: Կապրիել ալ կը մասնակցէր այդ հանդիսութեան: Հրաշք նիւնեքով, կառքերով, երաժշտութեամբ յախուռն խաղեր կ'ընէին բազմութիւններ: Ողբէն: Օղանաւեր կ'ըլլային այդ օր զին մէջ, ինքնաթիւներ, անհամար զբոսականներ: Ու ամէն կողմ պարահանգէս: Այդ պարահանգէսներէն մէկուն ընթացքին է որ ծանօթացած էր կնոջ, Քիթիին:

- Գաղտնի պար՞դ էր քիչ առաջուան: Կապրիելի ջղադրուածութիւնը յաջորդ հանդիսանին կը մտնէր: Ո՛չ, այդ պարը չէր: Իշամ կը մերժէր իրագործել իր ցանկութիւնը: Կը մերժէր...: Բայց չէ՛ր զիտնել, թէ քանիներու օձիքը պատուած էր Կապրիելի, հայհոյած, թքած անոնց երեսին: Ձէ՛ր հասկցած, թէ հեղինակութիւն ունեցող մարդ էր ինք: Կըրնար անմիջապէս պատուել իր ալ նոր ըզգեստը ու նուստացնել զինք: Կը հասկնա՞ս, Իլամ, կը հասկնա՞ս...

- Պիտի պարե՞ս, թէ... Ոչ ոք կար պարտեղին մէջ, օրորոցը

աներազ էր, սահնակին վրային միայն թեթեւ հով մը կ'անցնէր, իսկ ծառերը պիտի չկարենային վիպաութիւն ընել: Վարդերն ալ հեռու էին ու ոչինչ պիտի նկատէին: Այո, ինք ալ կրակած էր այդ քաղաքին մէջ, բայց ինքնապատուութեամբ համար: Միշտ ալ աղբակ էր: Իրաւունք ունէր կրակելու միայն ինքնապաշտպանութեան համար: Այդ օր միայն քիչ մը աճապարած էր: Բայց ինչ ապացոյց կար որ իր փամփուշտը հանդիպած ըլլար Իլամի հօր կուրծքին: Ինչ փաստ կար որ Իլամի հայրն էր այդ: Մեծածէր մարդը, փոխադրած էին հիւանդանոց: Վերջը ինչ եղած էր, չէր հետաքրքրուած: Արդէն ժամանակ ալ ունեցած էր: Ուրիշ խաչքառեր կային լուծելիք, գտնուելիք ուրիշ բառեր: Իլամի հայրն էր այդ փախստականը: Կ'ընդունէր, որ մորթի գոյնի նմանութիւն կար, նոյնիսկ նոյնութիւն, բայց երկրին մէջ նոյն մորթով միլիոնաւոր մարդիկ կային ու նման հրացանածգութիւն այնքան ընթացիկ էր: Իսկ ինչո՞ւ զինուած էր ան, ինչո՞ւ յանձնուած էր:

Կապրիել ոտքի կ'էլլէր յանկարծ, կը բռնէր աղջնակին թեւէն ու կ'ուզէր պարտադրել փափաքին գործադրութիւնը: Ոչ փափաք էր այլեւս, ոչ ցանկութիւն: Դիմացի խաչքառին քառակուսիներէն մէկ քանին ալ սեւցած էր՝ գլխարկներով լուծումը: Բայց ինչ նայուածք էր սա աղջնակին, սա փոքր պոռնիկներ, ամբաստանական այս ինչ արտայայտութիւն...

- Աչքերդ մէկ կողմ դարձուր ու պարէ: Պարէ՛, կ'ըսեմ, պարէ՛:

- Թող տուր ձեռքս, - կը ճշար Իշամ, երբ յանկարծ անոր անունը կը լսցնէր ամբողջ պարտեղը:

Մայրն էր:

- Եթէ գաս վաղը, կը պարեմ, կը պարեմ անպայման, - կը պոռար պարուհին, կը վազէր ու կը կորսուէր ցանկապատի մը ետին:

Նոր լոյսեր կը վառէին պարտեղին մէջ առանց ոչ մէկ անդադարձ ունենալու: Կապրիելի տրամադրութեան վրայ: Մէկ քիչ էր ատրճանակը, բայց իրեն համար պարող չկար այլեւս: Միշտ ալ աղբակ էր: Ոչինչ կըցած էր գնահատելու: Ուսուցչուհի կ'ընէր հեղինակը արտահանումներ: Ուսուցչուհի կ'ընէր...: Ուրիշ բաներ ալ ըսած էր այդ կրաստածը, իսկ աստուածները անխախտ էին: Սխալը նման կնոջ մը հետ իր ամուսնութիւնը եղած էր: Քեզի պակասող ներշնչումն է ըսած էր Քիթ ուրիշ անգամ: Ինչպէս...: Գիտե՞ս ինչ կը նշանակէ ներշնչում, ըսած էր քիչ առաջ Իլամ: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ էր, անխախտ կան, կատարեալ, ուսուցչուհի՛ դասարաններէն ներս, դասարաններէն դուրս, փողոցը, անկողնին մէջ: Բայց Իլամ պիտի դա՛ր վաղը: Կասկած ունեցած էր իր մասին: Ենթադրութիւն մը ծնած էր անոր ուղեղին մէջ: Բայց ինչո՞ւ ոչ ոք կար պարտեղը, ինչո՞ւ միայնի քաղաքէն: Իսկ իր կնոյ ամենագէտ

ՆԿԱՐԻՉ՝

ՌՈՒՐԷՆ ՆԱՃԱՌԵԱՆԻ

ՀԵՏ

Ռուբեն Նաճառեանի հետ մեր զրոյցը
այդ կու տայ «Միտք եւ Արուեստ»ի նը-
սարկական այս շարքին մասին ընդհանուր
նկարչութեամբ մը: Երկրասարդ նկա-
րչի ինքն է որ, բնական ու այնպէս՝ իր-
ւան թէ այդ մասին հարց տրուած ըլլար
թե՛ն, կ'անցնի մանրամասնութիւններու,
ստատումներու:

ՌՈՒՐԷՆ ՆԱՃԱՌԵԱՆ -- Կը խորհիմ,
անձապէս, թէ «Միտք եւ Արուեստ»ի որ-
եղոքած այս ձեւը լաւագոյնն է: Իրա-
պէս, երբ նկարչական բուն քեֆնի սահ-
մաններն դուրս կու գանք եւ կը խօսինք
արուեստի ընդհանուր մտահոգութիւնն -
յու մասին, չենք սահմանափակուիր դուրս
նկարչական - այդ պարագային իւրաքան-
կիւր նկարիչի համար անձնական - տեսու-
թիւններու մէջ: Այլ հարց որ նկարչական
արտայայտութեան ձեւին, քեֆնի մա-
սին խօսիլ դժուար է հաւանաբար, գը-
րիթի անկարելի, որովհետեւ պէտք է նը-
խարիչ մը գործը իր գրեթէ ամբողջու-
թեամբ մէջ տեսնել, ըմբռնել, գտնել
եւ այս մէկը եւս յարաբերական է՝ անձ-
նական տպաւորութիւններու թելադրու-
թեամբ -- որով, միշտ ալ նախընտրելի
արտայայտուիլ խորքին, նկարչութեան
ութեան, նկարիչին ձգտումներուն եւ
նպատակներուն: Ի՞նչ աւել յուզող
պայման ընդհանուր հարցերու մասին: Այս
նկարչութեամբ, իրապէս որ ինքնատիպ եւ
պարզ կը գտնեմ «Միտք եւ Արուեստ»ի
այս ձեւի մօտեցումը:

«ԵԱՌԱՋ» -- Բայց արդեօք մարդը յու-
րոյ այդ հարցերը իւրայայտուկ չեն, նը-
կարչութենէն դուրս, ոեւէ արուեստա-
պէս - նաեւ արուեստասէրի-
ն: Ն. -- Անշուշտ: Նկարիչ մը, իր ար-
ուեստէն ու պատաստէն անդին, ունի ապ-
րումներ, ներաշխարհ. նկարով՝ անոնց
համարութիւնը միայն կրցած է ձեւ եւ
այն ստանալ: Իրբեւ անհատ պէտք է,
նկարիչ չէ սահմանափակուիլ իր իսկ ըս-
տեղծարարական աշխարհին մէջ: Ահա-
նախկին առիթ մը արտայայտուելու ընդ -
հանուր հարցերու մասին՝ այլապէս:

«Յ» -- Գալով մեր նիւթին, ձեզի՛, դի-
մենք թէ տարիներէ ի վեր կը նկարէք:
Ի՞նչ ետք կ'անդադրադադնէք ձեր անցեա-
լին, այսինքն՝ նախափարիզեան շրջանին
լատին: Դիտենք նաեւ թէ անցեալ Նոյնմ-
բերին անձնական ցուցահանդէս մը տը-
նէք, Մատրիտ: Կարելի՞ է հարց տալ,
թէ ինչո՞ւ տարիներէ ի վեր փարիզաբնակ
Ռուբեն Նաճառեանի ցուցահանդէսը՝
Մատրիտ:

Ռ. Ն. -- Մատրիտ ցուցադրելու մէջ հիմ-
նական պատճառ մը չկար. պարզապէս
այնպէս պատահեցաւ՝ որ Մատրիտէն հը-
րաւէր ստանալ: Սկիզբը, բնականաբար
խառնալու, ընդունեցայ: Ետքը սակայն,
երբ ցուցահանդէսի պատրաստութեան
աշխատանքը առաջ կ'երթար, զգացի թէ
ինչ ծանր պատասխանատուութիւն էր ըս-
տանձնածս: Առաջին անգամով է որ այդ-
քան բազմաթիւ գործերով պիտի ներկա-
նային հանրութեան. հանրութիւն մը՝
որը չէի ճանչնար. անձանօթ էի տեղւոյն
մթնոլորտին, մտակոնութեան, ճաշակին,
եւ սկսած էի հարց տալ ինքզինքիս՝ թէ
արդեօք պիտի կարենայի հաղորդակցու-
թիւն մը ստեղծել գործերու եւ դիտող
անհատներուն միջեւ:

«Յ» -- Ինչո՞ւ այդ անհրաժեշտութիւնը:
Ռ. Ն. -- Պարզ է եւ հասկնալի: Ծիւղէ է
որ նկարչութիւնը ինքնին համաշխարհա-
յին կըլու մըն է, սակայն հասկնալն ու
հասկցուիլը կ'ենթադրէ ճիշդ եւ որոշ չա-
փի պատրաստութիւն: Պէտք է ուզել
հասկնալ: Բայց աւելի կարեւորը, այս
պարագային կարենա՞լ հասկնալն է: Նայիլ
անցնելով կրնանք մակերեսը միայն տես-
նել, մինչդեռ անհրաժեշտ է խորքին թա-
փանցել:

«Յ» -- Այս պարագային ի՞նչն է խորքը:
Ռ. Ն. -- Խորքը նոյնն է բոլոր արուեստ-
ներու պարագային. այն ապրուած, ըզ-

պացուած, յօրինուած ամբողջութիւնը՝
որ կարող ենք արտայայտել: Խորքը ուժ
մըն է. մեր մէջ բազմած եւ մեր անհա-
տականութիւնը կազմող ամբողջ անցեալ
մը, պատրաստութիւն մը: Օրինակ, ճիւղ
է որ տարիներէ ի վեր Փարիզ կ'ապրիմ,
արուեստի այս ծովուն, յորձանքին մէջ.
բայց չմոռնանք որ մանկութիւնս անցած
է Արեւելք՝ որ ծագումիս, արեանս, ա-
րեւուն եւ լոյսին դժուր ազդած է անհա-
տականութեանս՝ որ խորքը պիտի յայտ-
նարերէ: Այս մէկը կրնան չզգալ ցուցա-
հանդէս մը դիտողները, բայց զայն ապ-
րած եմ՝ նկարած ատենս:

«Յ» -- Ի՞նչն էր առաջին այդ ցուցա -
հանդէսին հիմնական նիւթը:
Ռ. Ն. -- Կ'ուզէի, նկարչութեան ընդ -
մէջէն, տալ ներքին լուծութիւնը, ներքին
առանձնութիւնը, սանկ, տեսակ մը փա-
խուստը: Ասոնք ամէնքն ալ քողարկուած
են առօրեայ մեր դրաղումներուն ետին:
Ասոնք անշուշտ կան, եղած են միշտ եւ
ամէն տեղ, սակայն հոս, Արեւմուտքի ե-
ռուզեա, հեւիհեւ կեանքը կը շեշտէ, կը
զգացնէ, կը մանրամասնէ այդ վիճակը:
Երբ կ'ըսեմ ներքին լուծութիւն, ներքին ա-
ռանձնութիւն, չեմ հասկնար անշարժ,
կայուն բան մը. շարժուն, տաք հոգեվի-
ճակ մըն է ան. անոյշ հոգեվիճակ մը:
Դառն, բարկացող ոչինչ կայ այդտեղ:
Երաժիշտներ կան որոնք փորձած են ոչ
թէ անանձնանալ, այլ՝ զատուիլ, ինք -
նամիտփութիւն. ուզած են լռել: Տարբեր
բաներ են: Առանձնութիւնը, մեկուսացու-
մը հպարտ կեցուածք է առհասարակ, իսկ
ինքզինք զատել, ամփոփուելու, խորա -
նալու պէս ներսուզուիլ՝ լուսաւոր կեց -
ուածք է. տեսակ մը երանութիւն:

«Յ» -- Արդեօք երաժշտութեան ձեւը ակ-
նարկութիւնը ներքին կապէ մը կը թե -
լադրուէր:

Ռ. Ն. -- Պէտք է արուեստները իրար -
մէ զատել: Արուեստը, վերջին հաշուով,
բիւրեղացման աստիճան մըն է: Անձնա-
պէս երաժշտութիւնը շատ կը սիրեմ ու
յաճախ կը լսեմ՝ նկարած ժամանակս: Ե-
րաժշտութիւնը գուցէ կ'օգնէ նաեւ...

«Յ» -- Իրբեւ արտաքին ազդակ, թէ
ներքին պահանջ, մղում:

Ռ. Ն. -- Բնականաբար իրբեւ ներքին
մղում ու պահանջ՝ նկարել ուզելու ցան-
կութեանս պէս:

«Յ» -- Այսինքն երաժշտութիւն՝ ձեր
նկարչութեան մէջ:

Ռ. Ն. -- Անկասկած: Կը փորձեմ գոյնե-
րով եւ Ֆորմերով տալ այն՝ ինչ որ կը
զգամ, օրինակ, այն երաժշտութեան մէջ՝
որուն ակնարկեցի: Այս երկու արուեստ-
ներուն միջեւ այնպիսի հաղորդակցու -
թիւն մը կայ, կապ մը, որ գուցէ, են-
թադրատակութեանս մէջ, զերբ կը լը -
բացեն, կ'ամբողջացնեն:

«Յ» -- Այս առումով արդեօք զուտ են-
թակայական, անձնական ապրումներու
արտայայտութիւնն չէ ձեր նկարչութիւնը:

Ռ. Ն. -- Այդպէս է: Ինծի համար նը-
կարչութիւնը չի կրնար մտածուած ար -
ուեստ մը ըլլալ: Նկարիչը կու տայ այն՝
ինչ կը զգայ, կ'ապրի: Անպայման խոր
փորձառութիւն մը՝ ուրախութեան, եր-
ջանկութեան, տառապանքի: Չգացածին,
ապրածին ուժգնութիւնը, խորքն է որ կը
պայմանաւորէ ամէն ինչ: Նիւթը երբեք
կարեւոր չէ եղած: Օրինակ, կարելի է
նաքիւր մօրթ մը գծել, այսինքն ան -
շարժ՝ բայց մեր ներսը խլրտացող, մեզ
ցնցող շարժում մը, եւ երբ ապրումը
հարազատ փոխանցուի՝ պատկերը երկ -
րորդական իմաստ կը ստանայ այլեւս:

«Յ» -- Զե՛ւր եւս կարեւոր է:

Ռ. Ն. -- Զեւս ալ երկրորդական իմաստ
ունի, այսինքն ձեւը՝ իրբեւ նոյնիսկ նը-
կարելու եղանակ: Չգացածը փոխանցե-
լու համար ոչ վերացականութիւնն է կա-
րեւորը, ոչ իրապաշտութիւնը: Ըսինք.
ամէն ինչ պայմանաւորողը խորքն է, եւ
նկարչութեան մէջ բացարձակ ոչինչ կայ:

«Յ» -- Լա՛ւ: Առանձնացող, այսինքն՝ ա-
մէն ինչն ներքինը, ներաշխարհայինը
փնտռող նկարչութեան մէջ կայ, եւ ո-

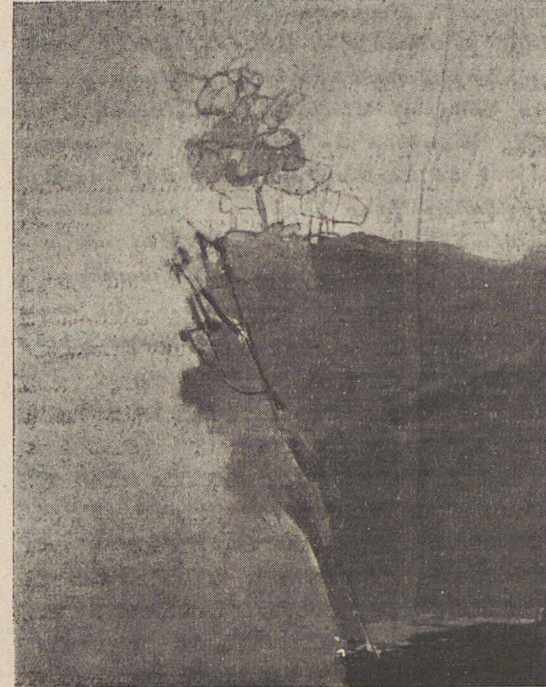
րուն առանցքը կը կազմէ, անպայման,
անձը. ան, որուն հայելին, արտացոլումն
է միայն գործը՝ իրբեւ արդիւնք: Արդ,
ի՞նչն է որ կը թելադրէ, տուն կու տայ
նման նկարչութեան մը: Զո՞ւտ անձնա -
կան, թէ նաեւ մարդկային, քսաներորդ
դարու ընկերային երեսն ալ այդ առանձ-
նութեան, ներամիտփման կը մղէ ենթա-
կան:

Ռ. Ն. -- Հարցումը տեղին է՝ ամբող -
ջացնելու համար քիչ առաջ ընածներս:
Աւելցնեմ - արդէն ձեր հարցումն իսկ,
խորքին մէջ, հաստատում մըն է - թէ
այն՝ ինչ կ'ապրենք՝ մեծ մասամբ ար -
դիւնք է ներկայ վիճակին: Զենք կրնար
ըլլալ՝ ընկերութենէն դուրս ու տարբեր:
Ամէնէն կարեւորը սակայն, գոնէ իմ պա-
րագային, մարդն է: Ներքին մարդը:
Հոն՝ ուր առաւելագոյնս կը յայտնուի
կեանքի զգացողութիւնը. վիճակը՝ որ
պիտի սեւեռէ խառնուածքը: Այո՛, մեկ-
նակէտս բացարձակապէս անձնական է.
ապրումս՝ Կեանքէն դուրս՝ ամէն ինչ
կը մերժեմ:

«Յ» -- Կարելի՞ է խօսքը ձեր մասին
կեղրոնացնել:

Ռ. Ն. -- Այսինքն:
«Յ» -- Խօսիլ նկարիչին անձին, պատ -
րաստութեան, կազմութեան մասին:

Ռ. Ն. -- Այո՛... Բնականաբար... բայց
ատիկա կը ներկայանայ քանի մը երեսնե-
րով, շրջաններով: Առաջինը անշուշտ
նկարազրի, խառնուածքի խնդիր է՝ զոր
չեմ կրնար բացատրել: Ինչպէս ըսինք,
մեծցած եմ Արեւելքի մէջ, Պէյրութ, ուր
ծնած եմ 1951ին: Ստացած եմ դուռ հայ-
կական կրթութիւն, հայ դպրոցներէ
ներս: Երկրորդական ուսումնս ետք, երբ

« Փախուստը »

ուզեցի նկարչութեան հետեւիլ, անցայ
Լիբանանի Գեղարուեստից Ակադեմիան:
Ներկայացուած ճիւղերուն մէջ, որպէս
գեղարուեստական ամբողջական պատ -
րաստութիւն, ընտրեցի ներքին ճարտա -
րապետութիւնը: Ամբողջական այն իմաս-
տով՝ որ հոն կը դասուանդուէր նկար -
չութիւն, ճարտարապետութիւն, արձա -
նագործութիւն, եւայլն: Բաւարար չէր,
անշուշտ, զուտ նկարչական մտահոգու -
թիւններուն համար: Այդ ուզողութեամբ
անհրաժեշտ էր մասնագիտանալ:

«Յ» -- Ի՞նչ կը հասկնար զուտ նկար -
չական մտահոգութիւնը ըսելով:

Ռ. Ն. -- Զուտ նկարչական մտահոգու -
թիւն կը նշանակէ, այս պարագային, լաւ
սերտել նկարչութեան հոլովայթն ու միտք
բանին՝ իր ամբողջութեանը մէջ. այսին-
քն՝ իրբեւ դիտութիւն, իրբեւ արտա -
յայտութեան միջոց, եւայլն. մէկ խօս -
քով, ամբարն նկարելու համար անհր -
աժեշտ պաշարը:

«Յ» -- Գեղարուեստից Ակադեմիայէն
ետք, ուրեմն...

Ռ. Ն. -- Ակադեմիան աւարտեցի 1975 -
ին եւ եկայ Փարիզ: Հոս մասնագիտա-
ցայ նկարչութեան եւ որմանկարչութեան
ճիւղերուն մէջ՝ Փարիզի պետական բարձ-
րագոյն գեղարուեստներու հաստատու -
թեան մէջ (ար տէֆո): Աւարտեցի 1977-
ին: Ուրեմն, 1975-էն ի վեր Փարիզ եմ.
կը գործեմ ու կը նկարեմ:

«Յ» -- Կարելի՞ է այսօր նկարչութիւն
ընել՝ առանց օրուան ճաշակին գոհելու
էականը. ասիկա անշուշտ՝ կարենալ նը-
կարչութեամբ ապրելու համար:

Ռ. Ն. -- Անհրաժեշտ է նախ, ինչպէս
բ ո լ ո Ր արուեստներու պարագային,
որ նկարիչ մը անկեղծ ըլլայ իր անձին
հանդէպ: Կը թերանանք, անկասկած, ե-
թէ զիջինք ժամանակին ու մարդոց պա-
հանջներուն: Վստահաբար ոեւէ նկարի-
չի փափաքն է նկարչութեամբ ապրելի՝ ա-
ռանց գոհելու էականը. դժբախտաբար
սակայն կեանքի պայմանները հակա -

ռակը թելադրած են: Զիջիլ կամ չզիջիլ՝
նկարիչը ի՞նքն է որ կ'որոշէ: Կապուած
է իր անհատականութեան, դիմադրելու
իր կարողութեան հետ:

«Յ» -- Կարելի՞ է հարցնել թէ ի՞նչպէս
համարձակեցաք, Արեւելքի մէջ մանա -
ւանդ, նկարչութիւնը ընտրել իրբեւ աս-
պարէզ:

Ռ. Ն. -- Նոյն հարցն է որ կը ծծենք:
Իմ պարագային, ինչպէս ըսի, համար -
ձակութեան կամ այլ հարց չկար. կար
ընտրութեան հարց մը. այսինքն՝ նկար-
չութիւնը կեանքը ապրելու պէս, կեանքը
չարունակելու պէս բան մըն էր ինծի
համար: Նկարչական հետաքրքրութիւն -
ներս ալ, մինչեւ այսօր, կապուած են
ատոր. այսինքն՝ կեանքիս, վայելքի առ-
տիճանիս զարգացման:

«Յ» -- Լա՛ւ: Զեր մասին շատ կարճ եւ
ընդհանուր, եւ նկարչութեան մասին այս
տեսական խօսքերէն ետք, կարելի՞ է
հարց տալ թէ այսօր ինչպէս կը մեկնէք
նկարչութեամբ անցուցած ձեր տարիներ-
ը, ի՞նչպէս կը տեսնէք ձեզ՝ այսօր, եւ
ի՞նչ հեռանկարներով կը մեկնիք:

Ռ. Ն. -- Մինչեւ հիմա նկարչութիւնը
ինծի համար եղած էր սորվելու, արտա-
յայտութեան միջոցներուն ծանօթանալու,
նկարել գիտնալու. շրջան մը: Սխալ չը -
հասկցուիմ. երբ կ'ըսեմ նկարել գիտնալ,
չի՛ նշանակեր ըլլալ կատարեալ: Նկար -
չութիւնը գիտութիւն մըն է՝ զոր միշտ
կը սորվինք ու կը կատարելագործենք:
Ինչ կը վերաբերի այսօրուան կազմու -
թեանս եւ ապագայ գործիս, ըսեմ թէ
թօթափած եմ դուռ գեղագիտական մը -
տահոգութիւնները եւ ընկերային, մարդ-
կային, հոգեկան արժէքներ ու հարցեր
կարեւոր տեղ կը դրաւեն կեանքիս մէջ.
հետեւաբար, այդ է որ կը ձգտիմ ներ-
կայացնել: Աւելցնեմ, անմիջապէս, թէ
անխուսափելի է նկարչութեան մէջ չը -
ղանել այն զգացողութիւնը՝ որ կու գայ
մարդու արեւնէն, սովորութիւններէն,
մշակոյթէն, եւայլն:

«Յ» -- Կ'ակնարկէք Հայո՞ւն:

Ռ. Ն. -- Ո՛չ: Թէ ի՞նչ է Հայը, չեմ կըր-
նար սահմանել. չեմ կրնար սահմանել
որովհետեւ օտար երկրի մէջ փոխանցը -
ւած, հոն զարգացած վիճակ մըն է մէջս:
Այդ իսկ պատճառով՝ կ'ակնարկեմ առե-
լի Սփիւռքահայուն: Իսկ եթէ հարց ըլ-
լայ, օրինակ, նկարչութեան մէջ հայ -
կականութեան մասին, պէտք է կարենալ
նախ սահմանել զայն: Շատ նուրբ հարց
մըն է: Նրթով կը սահմանուի, ձեւով,
գոյտով... Հայ նկարիչի մը գործը կըր-
նայ զանազանուիլ ընդհանուր նկարչու -
թեան մէջ, բայց, ինծի համար գոնէ,
շատ դժուար է ճշդել զայն զատորոշող
եզրերը:

«Յ» -- Կա՞ն արդեօք այլ հարցեր, որոնց
պիտի ուզէիք անդադառնալ:

Ռ. Ն. -- Կ'ուզեմ շեշտել թէ մեր արծար-
ծած բոլոր հարցերն ալ մաս կը կազմեն
մեր անհատականութեան. դարձած են,
մտասեւեռումի դժուր, տեսակ մը ենթա-
գիտակցութիւն: Հոն է որ կը զարգանան:
Այո՛, ստեղծարարութիւնը, առաւելա -
բար, հիմնուած է էմփիւրիքի վրայ՝
որ օրէնքները կը կանխէ: Կան անշուշտ
ուրիշ կարեւոր կէտեր եւս:

«Յ» -- Օրինակ՝:

Ռ. Ն. -- Օրինակ մեր կապը՝ բնութեան
հետ, որմէ կտրուած՝ կ'ապրինք քաղաք-
ներու մէջ: Կ'ապրինք, այդ իսկ պատճա-
ռով, եսակեղեցուն: Բնութեան հետ այդ
կապը անհրաժեշտութիւն մըն է եւ պէտք
է խզուի: Ամբողջութիւն մըն է ան, ուր
բոլոր հարցերը ներկայ են իրենց լուծում-
ներով: Սորվելու համար եւս, դպրոցին
չափ եւ աւելի, պէտք է դիմենք բնու -
թեան, որ ամէն վայրկեան տարբեր երե-
սով կը ներկայանայ, տարբեր յուզակա-
նութիւններու տուն կու տայ՝ դիմապրա-
ւելիք նոր կացութիւններ ստեղծելով: Բը-
նութեան մէջ ամէն օր յայտնաբերելիք
նոր բան մը կայ:

«Յ» -- Երբ կ'ըսէք թէ բնութեան մէջ
ամէն հարց ներկայ է իր լուծումներով,
արդեօք կ'ակնարկէք, չըսեալ համար
լուսանկարչային, ըսենք իրապաշտ ար -
տայայտութեան մը: Այլ խօսքով, բնու-
թիւնը կ'ըմբռնէք իրբեւ ձե՛ւ, թէ իրբեւ
հոգեվիճակ թելադրող զգացողութիւն:

Ռ. Ն. -- Եթէ բնութիւնը ընդօրինակել
ըլլար նկարիչին դերը, լուսանկարչական
մեքենան զայն լաւագոյնս կը կատարէ:
Հարցը անիչ անդին բան մըն է: Հարցը
պատկերէն ինչ որ կը տեսնենք սահման-
ներէն անդին բան մըն է:

«Յ» -- Եղբակացութիւն...

Ռ. Ն. -- Ինքզինքս ըլլալ ամբողջական
իմաստով: Հասնիլ իւրայայտութեան մը,
վիճակի մը որմէ մեկնած՝ փոխանցել հա-
մամարդկային իրականութիւն մը՝ որ չը -
մընայ տուեալ ժամանակի սահմաններուն
մէջ, ալ ըլլայ իրական՝ բոլոր ժամա -
նակներուն համար:

Ո՞՞՞՞ ԿԸ ՄՐՄՆՁԷ

Dans la fosse

«...à l'heure où les morts se lèvent, la nuit...».

(Dostoïevsky)

1) DANS LA FOSSE

Azade tourne de tous côtés, s'en re - tourne, dans sa tombe... Mien, tien, cette tombe est à moi, c'est là ma place sans soleil. Voilà le genre humain. La terre des morts appartient à tous les morts.

Bientôt la sonnerie stridente, commença un nouveau jour sans soleil. Azade, ses voisins du dortoir bondé, tous tire - ront, pousseront jusqu'au soir de lourds chariots, des chaloupes, des roulants, des palettes, jusqu'aux bouches d'ascenseurs s'entrouvrant. Et les longues colonnes des défunts manutentionnaires parcou - ront les couloirs interminables, sous l'œil inquisiteur de contremaîtres patibulaires et muets, frères ou cousins lointains de Charon.

Qui est là? C'est la sonnerie. Elle cré - pite, perce la couverture de tissu rêche recouvrant le sommeil de tous.

Dans l'armoire d'Azade, la trousse de toilette aux dessins écossais est encore humide en son intérieur. Une grande en - veloppe est posée juste devant, le témoi - gnage ocre clair, apparemment plein à craquer, d'une escapade nocturne.

Ombre sans consistance, Azade ne sa - vait pas trop pourquoi il déambulait diur - nement dans la fosse. Pouvoir, certains soirs, fouler des pelouses fraîchement ton - dues, fleurant le mimosa puis le maca - dam déserté des cités, frôler, pénétrer même, les édifices des vivants ne l'éclaire pas davantage.

Azade s'assied sur son séant, enferme dans le geste malhabile de se frotter les yeux toute sa lassitude de vivre un nou - veau jour. Il ouvre la grande enveloppe. Pochette-surprise. Une joie spontanée l'at - teint, de cette joie qu'il connut là-haut, quand des êtres lui écrivaient, rompant son désappointement des jours précédents. Il feuillète des revues. Il s'arrête sur l'une d'elles, datée du premier trimestre 198..., sur le titre du neuvième texte:

Élégie pour un inverti / Page 18..

Par Camille..

«Պէտք էր սպասէի հողին մէջ մըտ - նելս որպէսզի սկսէր մերկանալ, նման երիտասարդ ու ամէկուտ նոր դերասանի մը, ցուցնելու համար թէ ո՞վ է ինք: Ուրեմն կապեր կան, մահէն անդին, ող - ջերու եւ մեռելներու միջև...: Կատակ մը չէ՞ աս: Յամենայնդէպս, նախըն - տրելի է ուշադրութիւն ընծ: Ընդունիմ որ անուղղակի յարաբերութիւն ունիմ Գամիէյ նորալիպազրին հետ: Բայց ի չա՜հ որո՞ւն:»

Les pieds nus sur le carrelage froid du dortoir. Journée de travail, débarbouil - lage. L'eau se refuse à monter les degrés de la chaux; la tête oscille entre la glace murale, reflétant une face hirsute et l'émail blanc du lavabo, d'un blanc écœurant, blanc comme les lendemains indéfiniment blancs d'Azade.

Les pieds nus d'Azade, sur leur épi - derme contracté par le froid, Camille eût sans doute posé ses lèvres avec ten - dresse, avec suavité, lenteur, ritualisme. Sa bouche eût sans doute inlassablement bu chacun de ses orteils. Les mordiller, de dévotion, de désir qu'ils s'insinuent en moi et que le corps même d'Azade soit mien, eût pu penser Camille. Camille n'est pas dans la fosse. Et comment pas - ser du dehors dans cette fosse? Quand il n'y a pas de porte, comment rejoindre Azade?

×

Avec leurs objets aux formes régulières - caisses métalliques, grands cubes allon - gés en bois - des chariots grinçants pro - gressent. Des mains consciencieusement plaquées contre l'arrière d'un chariot: Osier et ferrures d'où émerge l'osier tor - sadé d'une poignée. Azade piétine sur le sol poussiéreux, une revue sous ses vè - tements. Les contremaîtres dans les cou - toirs souterrains contrôlent, incitent au rendement, comme d'antiques garde - chourmes.

Les manutentionnaires, tout musclé contracté, soulèvent des flots de pous - sière. Les flots de poussière sont une mu - raille qui suit, enveloppe les chariots poussifs. Une muraille opaque, blanche et ocre. Il marche sans jamais courir, comme presque toujours sur le point. Il ne voit du sol, lorsqu'il penche la tête, qu'une longue trainée grise. Il rend beaucoup de sueur. Azade lit, à l'insu de tous, dans les nuées de granules aggro - mérés et le tumulte émoussant l'ouïe la plus aiguë.

par

Hamazasb SAKAYAN

- «Լաւ, կարգացի՛ նորալիպազ: Հող մանե՞լս սպասեց զայն գրելու համար: Մինչեւեւիկ հիմա դեռ բաներ կան անոր մէջ քննադատուելիք: Գամիէյ կարո՞ղ է զիս լսել: Անշուշտ, հաճելի է առաջին տիպարին թափառումը: Կը տեսնեմ ի՞նչ - նելը շուգեկառքէն, Ալֆորդիլի մէջ քաղ - լը, կայարանէն մինչեւ գերեզմանոց, ուր կը հանդիպի մեռելալի մը: Յոտակ է որ եթէ առաջինը կը թափառի, պատճառը այն է որ դուն ալ որոնումի մէջ ես: Այս իրականութիւնը ներկայ է քու ամբողջ գրութեանդ մէջ: Բայց ի՞նչ անհա - ւանական է գոնեապահուհիին պատկերը... Չեմ հաստատ իմ մահուան... Եւ ապա մեր կեանքը... Մեր յարաբերութիւնը ուրիշներու համար անհասկալի է: Քե - զի եւ ինծի համար, ի՞նչպէս էր մեր յա - րաբերութեան վիճակը: Բան մը չես ը - սեր մեր պատմութեան մասին, բացի ան - կէ որ ան տեղի ունեցաւ եւ արդելում մը խախտեց: Կրնայ ըլլալ, պարզապէս, որ քու մէջը ուժեր կային, որոնք աւելի զօ - րաւոր էին քան վկայելու անկեղծ փա - փառք: Կար ներքին բան մը որ ընդդի - մացաւ, որպէսզի յայտնուի իրեն գրա - րոցական սէրերուը միակ պատմիչը: Հի - մա կրնամ խօսիլ, ամէն ինչ յստակաց - նել: Մահը զիս ազատեց ակնարկութե - նէն, համեստութեանէն ու վախէն որ խօս - քերս դառնան վանդակի մը երկաթները, որուն մէջ կրնայի բանտարկուած մնալ դարձ դար, նման մեր հայրերու հին դի - ցազնալիպազի փաթեթիք Մահերին:

Ահա ժամանակն է ներկայացնելու մեր էութիւնը, ուրիշներու անկուշտ իրերուն լոյսին տակ: Բայց ասիկա չառ փայլուն գործ մը չէ, քանի որ ակնատեսներ չը - կան...: Այո, ես ալ աշխատանքներու շղթայի մը մէջ օղակն եմ, եւ հորիզոնս ողորէ կառք մըն է»:

×

Azade soliloquant:

«Առաջին անգամն էր որ կը զգայի որ կը նայուիմ, զարոցական նոր տարեշրջ - ջանի սկիզբն էր: Կը սահէի Մէնի ան - վերջանալի կամորջի մը վրայէն:

Անուն էր արդէն: Մայիսը ցնցողութե - ին կաթիլներով: Ջորաւոր ու պաղ հո - վի հարուստները կը զարնուէին անցորդ - ներուն մուշտակներով փաթեթուած դէմ - քերուն: Կառքերու անընդհատ ալիք, ծո - վային թռչուններու կանչեր: Ո՞վ որոշեց յետոյ քայլուածքը դանդաղեցնել, ո՞վ դը - լուխը դարձուց միւսին ուղղութեամբ, երբ նայուածքները գիրար խաչածեղեցին: Մեզ - մէ ո՞վ հետեւացաւ միւսի դիմապատկերին՝ պատրաստ՝ կորսուելու մեթոյն լայնա - րաց բերին մէջ, եւ նրբանցք տանող սանդուխի վերջին մասին վրայ կոխելէ առաջ՝ յղեց միւսին, բարձրագոյն - չա va, j'te botte՝ մը, որուն կընկերա - նար նայուածքը վայելուչ երիտասարդի մը՝ հարստութիւն, ինքնաբերական եւ սեփականացման միտում արտաշնչող, մէ - կը որ կարծես կ'ուզէ չափել իր նոր վա - րկածը բանը եւ արտայայտել ուրախու - թիւնը, մօտակայ հեռանկարով զայն շոյելու, հնազանդեցնելու, անով ձիափա - րելու եւ խմելու երկնային զապաթներուն վրայ գիւնին ճարձհանքին ու քաղելու ալ - լուր էտըլալայններն երազին:

Երբ երկու նայուածքներ կը խաչածե - լեն զիրար, եւ ասիկա ծնող ցանկութեան անտեսանելի խորհրդումին մէջ, երբ ամէն վրիպում բացառուած է արդէն, ին - չո՞ւ համար դժուարաւ դիմադրել միւսի նայուածքին: Ամբողջ գիտակցութեամբ զիս դիտել չառ դժուար, չափազանց չառ դժուար պիտի ըլլար: Կը խորհիմ որ Ս. Սերաստիանոս - հակած ու երկդիմի, ա - նոր թեթեւ դունաւորումները, - տար - տամ փայլը կրնան հմայել: Բայց անկէ անդին՝ ի՞նչպէս կարելի է շփոթել արուի մը մարմինը, avec la face visqueuse, pétri - fiant toute chose d'une Méduse putride բերանը բաց, հագուստը արնոտ եւ գանկը՝ սուլող խեղու հանդիպ:

Թերեւս անմոռանալի, վտանգաւոր, գեղադրական փորձառութիւն մը ըլլար տեսնել ցանկացուած աղբիւրը, դիմադրել անոր նայուածքին ի զին շնչառութեան կասումին, ի զին մեր սրտերու խայտան - քին ու անկումին: Բայց ո՞վ պիտի եր - րեք ունեցած ըլլար այդ ուժը: Արդեօք տկարացա՞ր մերկութեանս պատկերացու - մին առջեւ, մինչ ես անէծքներ կ'արտա - սանէի իրենց բնական զօրծունէութիւնը կատարող աչքերուը դէմ: Եթէ քեզ անի - ծելու ըլլայի, ասիկա դիտանալէս էր որ դուն բնաւ չիբականացուցիր ինքզինքդ իրեն մարդ անդադար ծառաւի եւ ուրիշ մարդու մը աչքերու աղբիւրին առջեւ, միմիջող. մաքուր ջուր խմեմ:

Նախաձեռնութիւնս սահմանափակու - ցաւ քեզի մօտենալուն: Ինծի այնպէս կը թուէր որ ասիկա արդէն բաւարար էր, որ պատասխանած էի լուս ցանկութեանդ: Մէկս միւսին դէմ նստած, մէթոյնի հը - նարոյր բաժնեակի մը մէջ, կը սպասէինք բոլորովին ուրիշ բանի քան զնացքին մեկնումին Փարիզեան ներթափանցէն, քան վերադարձին մեր տուններ, շաբաթուան մը գիշերօթիկ ուղորդէին: Եւ հակառակ անոր որ միշտ անհասկալիութիւնս ամօթխած ու կծկուած էի որուն քու վրայ եւ ես կը նախզգայի որ դեռ երկար ատեն պիտի խուսափէինք իրարմէ, ի՞նչ անյուսալի հրաշք՝ խօսեցար»:

Camille prêtant voix à son désir, Azade s'en souvient, et de certaines formules qui avaient correspondu à la traversée, dans le soir, de la Seine par le train aé - rien. Sur la masse cuivrée, ondoyante du fleuve, les arches des ponts successifs s'étaient détachées; sur le Léman s'était découpée la blancheur étincelante d'un bateau à aubes dont la traversée recti - ligne, évidente et énigmatique avait oc - cupé les pupilles entières d'Azade et, en rapprochant progressivement d'un verre ornementé le col étroit d'une aiguière, la serveuse enturbannée l'avait vidé, avait comme noyé les bourdonnements, les con - versations fusant alentours et Azade avait humé, autour d'une autre table, sur l'é - toffe bleu - clair d'une banquette, les parfums tourbillonnants, ascensionnels d'un vin de noix de Tournefort et, à ces se - condes mêmes, l'image d'épicerie entre l'Opéra et la Gare de l'Est, tout l'Orient d'Azade, avait rejailli, enseignes, devan - tures, aromes, étals jusqu'aux files de sacs de jute posés tout contre un carre - lage orange débordant de denrées.. spec - tacles multiples, objets innombrables qui, tous, avaient dû composer le magma hé - téroclite du quotidien d'Azade, qu'il avait cotoyé avec des yeux de spectateur, soup - çonnant qu'il y avait quelque chose à en dire sans comprendre qu'il s'agissait de saisir le réel, dans sa capitosité. Avant même de poser la première pierre de son dire, de sa célébration du décor de sa vie, il était tombé, Azade, dans la fosse. Il a tout le loisir exécutant maintenant les obligations attachées à sa présence, de se repaître de son regret.

×

Le lendemain de la première rencontre, la masse vert terreux du lac de la Porte Dorée somnolait. Il était assez tôt, dans la matinée. Rien de tel qu'un peu de ca - notage matinal, pensait les aînés, pour les aguerrir, les maintenir en forme, en faire..

T a n d i s qu'Azade oscillait la tête entre le bleu celeste très pur et son vis-à-vis, Camille plus de deux fois s'é - tait penché sur le flots, privant par là - même de mouvement la barque toute dis - posée à filer. Des mois s'étaient passés depuis ses vacances pascals à Venise, de - puis sa vision d'Azade - vision première, initiatrice, aveuglement -, dans une église de l'Adriatique. Quelques heures après, il avait dû revenir à l'hôtel qui l'héber - geait, à deux ou trois pas de la basilique

de la Salute. Or, à la moitié du trajet, les moteurs du vaporetto s'étaient inexpli - cablement arrêtés. Tout aussitôt, Camille s'était haussé au dessus du bastingage, afin de se pencher sur les eaux de la Lagune, redevenues miroir autour de la coque.

Des mois après, opiniâtre, il demeurait attentif à découvrir, à situer les marques des ans sur son visage.

- «Տարիներու նշանը: Որքան կանխա - հաս ու թափանցող էր իմ յարգելի Պարո - նին յաճախանքը զուշակել կարեւորու - համար ապագայ նեխումը յայտնուող իր միտերուն ընդմէջէն: Այս պայմաններու մէջ, վա՛յ իննթուկ, ի՞նչպէս կարող ես... ի՞նչպէս կարող ես... յետին միտքու - որ օր մը պիտի ըլլաս ծերունի մը... հա - կառակ որ ողջերու մէջ ես... ի՞նչպէս պիտի կրնաս քուզի ընել հացն ու աղը ու արիւնը իրականի:

Ծերութեանն զատ ամէն ինչ զուարթա - ցած էր, Գամիէյ, փայլուն, քու թուի դի - մալիքիդ մէջ չըջապատող բաց - վար - դապոյն այտերդ. քու սեւ ու դանդաղ մազերուդ մէջ, քու քիթիդ նրբութեան ու հեղինականութեան, քու անմօրու... քու անասելի դէմքիդ մէջ: Բայց այս ժա - մանակէն ի վեր, ամբողջովին յանձնուած յաճախանքներուդ, չէիք կրնար այլեւս պատրանքը մերժել: Այլ պատանի չեմ ոչ ալ երիտասարդ»:

Rares avaient été les piétons et les vieilles dames nourrissant d'un amour substantiel les cygnes et les canetons, sur la terre ferme. Nulle lourde brume n'a - vait frôlé le sol sableux. Jusqu'à l'u - nique île du lac, Camille avait ramé. Ils posèrent pied à terre. Le coloris divers, automnal des arbres reposait l'œil. A la saison chérie des peintres et des photo - graphes amateurs, ils roulèrent l'un sur l'autre.

×

2) Ո՞՞՞՞ ԿԸ ՄՐՄՆՁԷ

Camille, ce n'était pas l'enfant que tu affectionnais, mais Azade métais et pu - bère, à la frontière de la mignonnerie. Quoique tu en fasses souvent un sujet de plaisanterie, tu devais bien croire un peu qu'il était un frère ou, encore, un arrière - arrière petit-fils de l'Ethiopienne.

Or, en des temps immémoriaux, le poète arménien fasciné et l'Ethiopienne éblouissante s'étaient unis. Qui croira qu'il entraînait dans tes compétences de pouvoir ne pas rencontrer un jeune homme de la famille de l'Ethiopienne, de l'es - clave qui cueillit jadis le raisin dans des vignobles ensoleillés, étendus à perte de vue.

Pour que tout recommence.

T o u j o u r s en train de te croire déclinier, tu t'étais employé, Camille, à combler tout ce qui se perdait dans ton corps (tout ce qu'il se rappelait d'Azade), un misérable corps faisant, se - lon tes dires, eau de toutes parts, ayant le naufrage, pour unique horizon.

Azade semblait ne devoir jamais at - teindre ce point où l'homme est indéni - ablement homme.

Très sceptique envers ton sentiment de la déchéance physique, et bien que n'ar - rivant pas à savoir constamment le pour - quoi de son attachement persistant, il ne cessait pas d'être sensible à ce qui se dégageait de ta conformation, qui lui pa - raissait arménienne. De cette perception qu'il aurait certainement peiné à expli - quer, à argumenter, Azade n'avait jamais parlé mais il était certain qu'en elle - même, ton apparence était parcourue, co - lorée, étoffée, animée par une essence insaisissable et, sinon ineffable, dont il ne pouvait que chuchoter qu'elle avait dû emplir de jeunes garçons vivant à l'ombre des premiers derricks de Bakou ou dans des bourgs de part et d'autre de l'Euphrate ou sur les rivages du lac, de la mer rutilante de Van...

Paris, 28 Octobre 1980 — 12 Juin 1981

(*) Այս նորալիպազ մաս կը կազմէ շար - քի մը, որուն երկու առաջին հատուած - ները լոյս տեսան «Ետառը - Միտք եւ Արուեստ»-ի մէջ..

«Si le souvenir de moi s'estompe»,
Dimanche, 6 Avril, 1980.

«Jusqu'à la mort, Élégie»,
Dimanche, 7 Juin, 1981

(**) Traduction collective en arménien des monologues intérieurs.

ՍՓԻԻՌՔԱՀԱՅՈՒ
ՔՐՈՆԻԿ

Ուրբաթ, Հոկտեմբեր 15, Պալքիմար

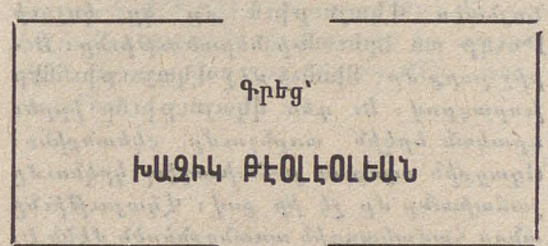
Ամէն կեանք, ամէն պաշտօն, ամէն խաղաղութիւն իր «արտադրամիջոց» ունի, իր գործիքները նոյնիսկ, որոնք իրենք զիրենք կը պարտադրեն մեր պարկաշուկային վրայ: Բժիշկին սեւ տուրքակին կամ երկրաշափին կարկինին նը - ան, եւ ալ ունիմ իմ «արտադրամիջոց» - ները, գրականութեան ուսուցչի մը հաւաք անխուսափելի գիրքերէն ու թուղթ - խաղաղէն անդին: Նախ՝ նոթատետրերը, որոնք հետո կը ճամբորդեն, - պզտիկ, սեւ տետրակը, տեղաւորուած չափիկին կամ բաժնիկին զրպանին մէջ, ուր հեռաձայնի թերթ, առօրեայ ընկերներ, ու մանր, թերթաւ անկարեւոր գաղափարներ կը նոթագրուին, մինչեւ որ առիթն ու ժամանակը ունենամ այդ գաղափարը ընդլայնելու ու գրանցելու՝ մեծ նոթատետրին մէջ:

Այս մեծ նոթատետրերը Փարիզ գնած եմ: Հիները կը գնէի հոս, Ամերիկայի մէջ: Քիմիագէտներու գործածած հաս - տակողք տետրակներ էին, այն տեսակէն՝ որ տարբարւածարանի աղետներուն ալ իրանս դիմանալ: Գորշ կամ սեւ կողքեր, ու մէկ զարդ: Սակայն նոր նոթատետրը, որ առկէս բաց է այս վայրկեանին, Փարիզէն է, «Յառաջ» ի խմբագրատան քովի փողոցէն գնուած, կարմիր - վարդագոյն զոլով, այնքան տարբեր՝ ինծի պատ - լանող ամէն թղթապարհէ եւ «արտադրամիջոցէ», որ նոյնիսկ ամէնէն խճող - ւած սեղանին վրայ ալ՝ ուշադրութիւնս չը վրայ կը սեւեռել: Եւ լաւ է որ այդպէս է, քանի որ առանց անոր մէջ նոթագրուած գաղափարներուն, ընդօրինակ - ւած նոթերուն, մէջըբերուածներուն, խօ - տակցութիւններէ քաղուած նախադասու - թիւներուն, ո՛չ անգլերէնով զրի առած անգլերէնական յօդուածներս պիտի կարե - ւալի արտադրել, ո՛չ ալ հայերէն գրու - թիւներս: Երբ փոքր էի, ու զօրաւոր յի - վարութեան տէր, ամէն ինչ ինքզինք կը թուէր արձանագրել՝ ուղեղի ծալքերուն մէջ: Սակայն հիմա՝ նոր ու բարդ ոչինչ կը թուի մնալ մտքիս մէջ: Առանց պըզ - տիկ ու մեծ, սեւ ու կարմիր նոթատե - տրուս, առանց հոն պահպանուած, օրա - թերթիքէ, գիրքերէ ու խօսակցութիւն - անքէ քաղուած գաղափարներու ընդհա - լայնին, ոչինչ պիտի կարենայի լրջօրէն ձայնել ու գրել: Կամ գոնէ պիտի չկա - րենայի գրելով մտածել: Եւ իմ ասպա - րէկա մէջ, այն մտածումը, որ գրուած է, չունի լրջութեան պահանջած խր - ատութիւնը, ուրիշ հարց, թէ կրնայ զայն ունենալ, նոյնիսկ երբ գրուած է:

Արտադրամիջոցներու վերջինը Զեփոս Զաւարէն է, լուսապատճեններու թղթածը - րալը, թէ՛ հայերէն թարգմանութիւն մը կ'ուզէ: Զեփոս բառը, ամերիկեան ըն - քայլի անգլերէնէ մէջ, այլեւս փօթո - յանքի մեքենայի մը անունը չէ միայն. այլ բաժնի մըն է, որ կը նշանակէ «լուսա - պատճէն հանել»: Լեզուներու պատմու - թեան մէջ երբեմն կը պատահի որ գոր - թիք մը արտադրող ընկերութեան անունը, գործիքին անունն ալ կ'ըլլայ: Այսպէս, Զեփոսը այլեւս ամէնի մը մէկ տեսակի տետր էր, Միջին - Արեւելի մէջ, այլ - քէ նախակէր օրեւէ ամէնի, ու «Փրիթի - փրիթի» կը նշանակէր օրեւէ ստանարան,

թէ եւ աղպէս չէր եղած ի սկզբանէ, այլ՝ եղած էր որոշ ընկերութեան մը արտադ - րած մեքենայի մարք-ն ու անունը: Զե - փոսը, Ամերիկայի մէջ, ոչ միայն կը գործածուի երբեւ լուսապատճէն հանող ամէն մեքենայի անուն, այլ նաեւ իրբեւ բայ, - «լուսապատճէնել», եթէ կ'ու - զէք...

Ինչ որ է: Մէկդի պէտք է թողում այս լեզուական չեղումները, որոնք միշտ ալ հրապուրիչ եղած են ինծի համար: Զե - փոս - լուսապատճէններու մասին ըսա - ծըս սա է միայն, թէ առանց անոնց՝ ամ - բողջ չէ իմ արտադրամիջոցներու համա - կարգը: Զեմ գրեմք թէ առանց կտրօնե - րու եւ լուսապատճէններու մանրամասն ու դաստործիք ծրարներու, մեր խմբագր - անք ինչպէս թերթ կը հանէին ու կը հանեն, յօդուած կը գրէին ու կը գրեն: Հայութեան յարափոփոխ առօրեան կը թուի պահանջել մ եր մամուլի մէջ արձանագրուած անցեալի, փոխանակուած

գաղափարներու եւ փոխանցուած լուրե - րերու թղթածրար մը, որ անկարելի կը թուի ապահովել, գոնէ ինծի՝ առանց նո - թատետրերու, մկրատի, կտրօններու եւ լուսապատճէններու հաւաքածոյի: Անոնց - մով գիտեմք՝ կրնամ արտադրել, նոյ - նիսկ՝ կը զգամ պահանջը գրելու, ցըր - ւած մտորումները յօդուածի եւ քրոնիկի միջոցաւ մխացնելու, մտածումի հոսան - քին մէջ:

Զեմ կրնար ինքնագոհ կերպով հաստա - տել, թէ այս քրտն, այս գրաւոր մը - տածումի հոսանքը, «կարեւոր» բան մըն է: Կարեւոր է սակայն, շա՛տ կարեւոր, ինծի համար, իրբեւ անձ եւ մասնաւոր իրբեւ Հայ անձ: Ինչ որ ակադեմիական կեանքը եւ բաղդատական գրականութեան ուսուցչի ասպարէզը կը պահանջէ ինձ - մէ՛ք՝ մէկ կողմէ, եւ իրբեւ Հայ ապրիլը, միւս կողմէ, գրուած ու հանրութեան մը յանձնուած մտածումն է: Այն «աշխար - հը», ուր կը բնակիմ ես, գրեթէ Հայա - գուրդ է: Նիւ - Եորք եւ Պոսթըն երթալ ու Հայ տեսնել, երբեմն կարելի է: Հե - ռածայրը կայ, անշուշտ, ու կան նաեւ այս կամ այն հայկական կազմակերպու - թիւները, իրենց պահանջներով: Սակայն առանց հայ մամուլին, առանց գրաւոր, հայերէնով, իրբեւ Հայ արտայայտուելու կարելիութեան, պիտի չկարենայի Հայ զգալ ինքզինք, գոնէ՝ ո՛չ մտաւորական - եւ - Հայ: Նման գզացում, որ կը թուի կենսական ըլլալ ու ներմուծուած, իմ ինքնապատկերիս մէջ, կը պահանջէ մա - մուլ, եւ արտադրութիւն՝ ազատ արտա - յայտութեան բեմ հանդիսացող մամուլի մէջ: Եւ ուրեմն, կէս գիշերին, Պալքիմար քաղաքի ճոճ Հոփքին համալսարանին մէջ, ուր պաշտօնակից-բարեկամներու հետ խորհրդակցելու եկած եմ, պայտուակէն

զուրա ելած եմ նոթատետրերն ու թղթա - ծրարները, սիրելի «Յառաջ», ու մար - ղուն մէկը, որ օրուան ընթացքին վէպի տեսութեան մասին կը խօսէր, մի քանի ակադեմիական թիւերու հետ, ահա կ'աղ - րի իրբեւ Հայ:

×
Շաբաթ, Հոկտեմբեր 16, Պալքիմար

Այս տողերը գրի կ'առնեմ ձոնդ Հոփ - քին համալսարանի ընդարձակ, լուսաւոր գրադարանի ընթերցարանին մէջ, այս - պէս կոչուած «Կոթը» գրադարանին մէջ, ուր 18-էն 22 տարեկան աշակերտներ կու - դան միայն, իրենց դասերը սերտելու նը - պատակով: Եկած եմ պաշտօնակից - րարեկամներ տեսնելու եւ անոնց հետ խորհրդակցելու համար: Պատահաբար կը տեսնեմ որ այս երեկոյ Ֆրանսացի ծանօթ փիլիսոփայ Ժաք Տերրիտա պիտի դասա - խօսէ: Վայրկեան մը ետք, նըբանցքին մէջ կը հանդիպիմ Փարիզցի ուրիշ փիլի - փոսայութեան ուսուցչի մը, Վլենտին Տե - դոմպլին, ապա՝ Ժողովէ Հարարհին, գրա - կանութեան դասախօս: Այս անձերը ինծի համար կամո՛ւրջ մը եղած են միշտ, Ամե - րիկայի ու Փարիզի միջեւ: Տեղումսի ա - մէնէն մօտ բարեկամը ծնունդով Քէսա - պահայ Կարպիս Գորթեանն է, փիլի - սոփայութեան փրօֆէսէօր, Գաւառայի մէջ, որուն հետ ունեցած մէկ տեսակ - ցութիւնս 1981-ի ամառը հրատարակուե - ցաւ «Յառաջ»-ի մէջ: Իսկ Ժողովի յար - կարածինը, Փարիզի Թուր Րեֆլէ շէնքին մէջ, Նիքքօ պանդոկին ետեւ, տեսակ մը «սալոն» եղած է ինծի համար, - հանդիպ - ման տեղ մը, սեւեռակէտ մը, ամերի - կացի բարեկամներու հանդիպելու հա - մար, Փարիզի մէջ, ինչպէս որ «Յառաջ»-ի խմբագրատունը եղած է սփիւռքահայ ծա - նօթներու ժամադրաւայր: Ուրեմն այս համալսարանը շէնքերու հաւաքածոյ մը չէ միայն, այլ իմ երկու կեանքե - րու խաչածեման ու հանդիպման միջ - կէտը:

Սակայն ես նստած եմ գրադարանային այս գրասեղանին առջեւ, կարմրագոյն նոթատետրը ալիս, անձնականէն՝ ընկե - րային նիւթին մօտենալու նպատակով: Վերջին մի քանի ամիսներու ընթացքին, Իսրայէլի յարձակումը Լիբանանի ու պա - ղեստինեան ժողովուրդին վրայ, խօսակ - ցութեան նիւթ դարձած է թույլ օրը ամէն տեղ, գրեթէ ամէն հանդիպումի մէջ: Հայ բարեկամի հետ որեւէ խօսակցու - թիւն կամ նամակագրութիւն՝ գրեթէ ան - խուսափելիօրէն կը շօշափէ նիւթը, եւ կ'անդրադառնայ հայ ահաբեկչական շար - ժումին: Իսրայելեան հարուածները առիթ կու տան մեր հայրենակիցներէն ոմանց ըսելու՝ որ այդ դէպքերը կ'ընդգծեն թէ որքա՛ն անօգուտ, սնամիտ, նոյնիսկ ըՍ - փիւռքահայութեան համար վտանգաւոր բան է հայ ահաբեկչական շարժումը, ինչ - պէս որ «անօգուտ» եղաւ պաղեստինեանը: Թէեւ իմ բարեկամներս նման բաներ չեն մտածեր (կամ գոնէ... նման մտածում - ներ չեն համարձակիր արտայայտել ին - ծի), անխուսափելի է ահաբեկչական շար - ժումի հասցէին ուղղուած կասկածներու եւ մեղադրանքներու տարածումն ու ընդ - հանրացումը՝ Սփիւռքի մէջ:

Ինքնին հասկնալի է այս: Ինքնաբն - նադատութեան առողջ ողին կը պահանջէ որ իրենք, այսինքն՝ ահաբեկչական շար - ժումները, անդադար վերաքննեն իրենց մօտեցումները, մտածումն ու գործեա - կերպը, եւ Սփիւռքահայութեան քաղա - քական կեանքը «առողջութիւնը» նոյնը կը պահանջէ, նոյնիսկ կը պարտադրէ իր մամուլին: Հարցը ունի իր ծալքերը, եւ իմ նոթատետրերու մէջ գոնէ, անոնց մասին նոթագրութիւններ ու խօսակցու - թիւներ ունին հի՛ն, այսինքն՝ 1979-ին նետած արմատներ: Եւ հիմա, այս հան - գրատուէտ գրադարանին մէջ նստած, երբ

կը դարձնեմ տետրակիս էջերը, հին ու նոր խօսակցութիւններ եւ գաղափարներ կը խուժեն մտքիս մէջ: Այս տողերը, ձե - ւով մը, դանդաղ կարգի դնելու փորձ մըն են:

Հայ նոր ահաբեկչութիւնը 1973-ին ծը - նած է, Եանքեանի արարքով, ու անոր ստատորոգ ողին 1965-ի, Եղեռնի յիսնամ - եակի արդիւնքն է: Քաղաքական ու ըն - կերային մեծ փոփոխութիւններ եւ շար - ժումներ երբեք անձեռու եւ կազմակեր - պութիւններու նախաձեռնութեամբ ու անձնագոհութեան շնորհիւ չեն սկսիր սա - կայն: Առարկայական պայմաններու ա - րագ կամ դանդաղ փոփոխութիւնը կը հայթայի թէ այն կենսական ենթահողը, ուր կը ծնին նման կազմակերպութիւն - ներ: Վտանգն ա՛յն է, որ իւրաքանչիւր ահաբեկչական աֆօ եւ արարք կը զօրաց - նէ շարժումին թափը, կը քօղարկէ այն «տրամաբանութիւնը», որ ի սկզբանէ ուժ եւ ուղի տուած էր շարժումին, մոռցնել կու տայ շարժումին ծնունդ տուող նա - խապայմանները, որոնք երբեք չեն կըր - նար անփոփոխ մնալ: Առանց տեսական վերամտածումի, վերանայումի ու կար - ծիքներու փոխանակութեան, թէ՛ շարժու - մի գործադիրները (իրենք՝ ահաբեկիչ - ները), թէ՛ ալ անոր սփիւռքահայ ենթա - հողը, որ շարժումին ամենակարեւոր ունկնդիր - հանդիսատեսն է, կենսականը մոռնալու վտանգին մէջ կը գտնուին: Նմանապէս շարժումին միւս ունկնդիրնե - րը (օտար մամուլ, օտար ժողովուրդներ եւ Թուրքը), ինչպէս նաեւ անոր հակադրող ու - ժերը (Թուրքը, արեւմտեան պետութիւն - ները, թերեւս նաեւ սովետական պետու - թիւնը), անփոփոխ չեն մնար: Վտանգն ա՛յն է նաեւ, որ ահաբեկչական շարժու - մը կրնայ անտեսել իրեն պարտադրուած ու իրմէ պահանջելի փոփոխութիւնները:

Կ'արժէ վերստին ընդգծել՝ որ ամէն կա - րեւոր ու նշանակալից արարք, քաղաքա - կան եւ ընկերային մարզին մէջ մանա - ւանդ, տիպիքֆիական բնութիւնն է: Կը փոխէ ընդող (ըլլա՛յ ան անձ կամ կազ - մակերպութիւն)՝ կը փոխէ ունկնդիր - հանիսատեսի դիրքը, յոյսերը, ակնկալու - թիւներն ու հակադրելու պատրաստակա - մութիւնը (ըլլա՛յ ան Սփիւռքահայութիւն, արեւմտեան մամուլ, արեւմտեան ժողո - վուրդ կամ արեւմտեան պետութիւն): Կը փոխէ նաեւ ենթակային մտածելակերպը, գործելակերպը, հակադրելու պատրաս - տակամութիւնն ու միջոցները (ըլլա՛յ ան թուրք մամուլ, թուրք ժողովուրդը կամ թուրք պետութիւն):

Հայ նոր ահաբեկչական շարժումին ի պատիւ պէտք է ըսել որ անոր գործու - նէութիւնը 7-էն 9 տարուան մէջ, չօշա - փելի դե՛ր ունեցաւ, այս բոլոր տեսակի փոփոխութիւններուն ընթացք տալով, մեծ կամ փոքր ծաւալով, Սփիւռքահայ, արեւմտեան մամուլի ու պետութիւններու դիրքը, Թուրքին, մամուլի, պետութեան եւ դիտակցութեան իրավիճակը փոխուած են այսօր Հայ Դատին հանդէպ, ու այդ բոլոր փոփոխութիւններուն մէջ դեր խա - ղաց հայկական նոր ահաբեկչութիւնը: Վտանգներու ամէնէն մեծը, սակայն, սա է, - այդ շարժումին առաջնորդները կը թուին իրենց արարքներուն վերադրել ամէն փոփոխութիւն, փոխանակ տեսնե - լու՝ թէ իրենց շարժումը ազդակ մըն է միայն, գործօն միաւոր մը միայն, ուրիշ - ներու կողքին, ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ շարժումին ծնունդը իրադրո՞ւմէն, դա - նապան առարկայական ազդանքներու դա - յացման շնորհիւ, եւ ո՛չ միայն իրենց ծը - րադրուած նախաձեռնութեամբ: Անցեալը մոռնալ, ներկայ իրականութեան մեկնա - բանութիւնը սխալ կատարել, ապագայ գործունէութեան ճանապարհը սխալ ու - դեղիծով ծրարել, - ահա՛ վտանգներ, ո - րոնք կը սպառնան Հայ նոր ահաբեկչական շարժումին, ներսէն, շարժումի ծոցէն:

(Շաբ. ք կարգալ՝ Դ. Էջ)

Վ Ե Ր Ջ

Ճպտութեամբ յետ միջօրէն՝ դիւղին վերայ՝ որ իր պատուհանները գոցած, ներքին սենեակներու զովութիւններուն վրայ կը հսկէ։ Շուն մը կը թափառի, կը պառկի ճիւղերէն շուքին, որուն մոխրագոյնին ետին կը պարզուի կիտրոններէ փոշոտ կանաչը, տան մը ձերմակը։ Հեռուն՝ նշննի մըն է կամ կաղաւթի մը իր թրթռումը, փայլիլուն տերեւներով, ծովու երկու շերտերուն միջեւ։ Աւելի անդին՝ մշուշի մէջ, ստուերագծումը Արգոյիդի լեռներ - բուն։ Իֆիգենիա, կը պոռայ մէկը փողոցէն։ Իֆիգենիա կ'երթայ Միգինէի մէջ։ Եպիտաւրոս։ Հին ողբերգութեան հատ - ւածներ։ Դափններ, յամիկներու թա - ւալուն հեղեղներ կը բխին ցանկապատներէն։ Տեսողաշտին մէջտեղը՝ էլեկտրա - կան հոսանքի մեծ ցիւցը, որուն ասֆալ - թըն ի վեր կը մալցէր մանկութիւնը, անյոյս, տիրապետող կղմինտէ ոլոր ու ծեփծեփուն ցուրիներուն։ Հոն, հեռա - տեսիլի խաղաղութիւն ու կիրթ ոճաբանու - թիւն է, որուն վրայէն միրափները կ'անցնին իրենց արագաթիւղի ու յետա - պահ աղմուկով։ Պատշգամի սեղանին վր - րայ բաց է հսկայ, տարօրինակ գիրք մը որ հովը կը թղթատէ։ Կը մտածէ գրե - լիքին։ Որ չըլլայ գրախօսութիւն, արա - գախօսութիւն։ Չըլլայ քննադատութիւն։ Չկրնանք ընթերցումէն հասած գրգիռը, փոխադրելով զայն ուրիշ տեղ։ Փոխա - բերութիւն մը։ Գիւղին մէջ բեռնատար կառքերու վրայ գրուած է Metaphora, Բեռնատարութիւն։ Փոխադրուիլ այսպէս ուրիշ տեղ։ Ընթերցումին օրագիրը։ Բայց ո՛ր։ Օրակնշարտութիւնը։ Որ չըլլայ ապաստան, զինք պաշտպանող գալիք պրկումներէն։

×

Յ. Օշական Համապատկեր Արեւմտա - հայ Գրախօսութեան, Ժ. հատոր, Ար - ւեստագէտ սերունդ, Յ. Օշական։ Հովը կը դարձնէ Յայնաւորքին, Յայնաւոր - պատմութիւն էջերը։ Փսիսուք մըն է բա - ւերուն տակ, կարծես մրցող ուրիշ ձայ - նի մը հետ։ Գրքն է ինքն իր մասին։ Կ'ըսէ։ «Արտուած դժուարութիւնը՝ ինք - ղինք ճանչնալու։ Ահա թէ ուրիշ կը բը - խի ներկայ ուսումնասիրութիւնը» (6) (*): Կը զարմանաս, որ 650 էջ գրէ, որպէսզի ինքզինքը ճանչնայ։ Թէ ինքնաճանաչումը դժուար ձեւերակ է, անկասկած։ Բայց թէ վերածուի գրելու արարքի մը, թէ ան հարկին տակը գտնուի «ուսումնասի - րութեան» մը գրութիւնը, հասկանալի գը - րութեան «արարողական» թերեւս անգան - ցելի եղբւր։ Գրելը կը յօրինէ գիր։ - Բայց ո՞վ գտնէ։

- Օշականի մասին պիտի գրէիր։ - Պիտի ուզեմ գրել։ - Երկարես կոր։ - Երկա - րելուն մէջ, գիտէիր, երկ մը կայ։ - Պէտք է այլեւս ըսեմ քեզի, որ անտանե - լի կը գտնեմ մանուածապատ, խորտու - փորտ, անդադար բառ փնտռող կերպը, բառախաղացութիւնը։ - Երկարելուն մէջ երկ մը կայ եւ կը թուի չլսել զայն։ Ար - ղէն լսած ունի՞նք մեր լեզուն։ Ի՞նչպէս կ'ընեն ստեղծելը։ Եթէ զայն չլսես։ - Հարկ է գրես պատմութիւնը բոլոր իմ չլսած բառերուն։ - Ողբերգանք պատմութիւնը։ Աւելի ճիշդ՝ չլսելը պատմութիւն չունի։ Հինն է, նորն է։ Կար։ Երբ ինք կը գրէ «Ինքզինքին մասին», մտածելով որ ան - ծանօթ աշխարհ մըն է ինքն իրեն, ան - չուշտ կ'երկարէ։ Ամէն օր, երկու ժամ, մահուան դէմ։ Որ բառ է ապրողներու համար։ Կ'երկարէ, կեանքը։ Հապա ի՞նչ պիտի ընէր եթէ ոչ յանձն առնել ինք - ղինք իբրեւ արարելի երկ մը, իր երկը հասցնել վերջին։ Որով վերջապէս կը ճանչնայ, կը կորսնցնէ ինքզինք։ Ո՞վ է «գիրք»։ Կրկնութիւնը ինքնին։ - Ըսենք պարզապէս որ Վկայութիւնով Օշական կ'արարէ Համայնապատկերի շարքը, որը կը դառնայ երկ։ Միայն էր ըսելիքը, մի՛ գրաշար ու ընթերցող ձանձրացներ։ 0 -

շականէ՞ն ստիպեցար ինքզինք կրկնելու արուեստը։ Որովհետեւ, չես կրնար գիտ - յաբեր, այդ 650 էջերուն մէջ - չորրորդը կրկնութիւն է, գէշ տեսակէն։ Լեզուա - գարութիւն։ - Կամայ - կամայ։ Կարծես սեղի - սերվիս նստեր ենք։ - Չգեմ որ բանախօսես։ - Կ'ըսէի որ Համապատկերը եղաւ վերջապէս ինքզինք։ Այսինքն՝ 4500 էջ։ - Մեր գրականութեան մեծագոյն մը - րոտումը։ - Ենթադրենք։ Ատ ալ բան մը կը նշանակէ ի վերջոյ։ Չայն գրողը ամ - բողջովին ինք ալ մտաւ Արեւմտահայ Գը - րականութեան Պատմութեան մէջ։ Գրող - ներու կարգին։ Ո՛չ շարքին մէջ, այլ վեր - ջը։ Շարքին վերջակէտը, որ անոր ըս - կիզքն է։ Շրջանակը կը բացուի «Մուտ - թով»։ - Համաբաւարար «Ո՞վ պիտի գրէր վէպը Օշականի մը»։ Ի՞նչ խորութիւններ։ - Խորութեան գեղագիտութիւնը իրն է։ Հարցում մը՝ քեզի։ Ի՞նչ կը պատահի գրականութեան պատմութեան գրքի մը մէջ, երբ զայն գրողը ինք ալ կը մտնէ գրքին մէջ։ Երեւակայէ՛ օրինակ, որ ա - նունը մոռցուած, անդրջրեղեղեան կեն - դանիները, որոնք կը գրեն մեր գրակա - նութեան պատմութիւնը, իրենք ալ մէ - կէն մտնեն այդ գրականութեան ներս։ 0, ո՛րքան պիտի ուզէին։ - Վերջին նո - րոյթը գրքին չափիկին վրայ կամ ներսը կենսագրութիւն գնելն է, լուսանկարով, հրատարակելի գրքերու ցանկով։ - Անե - րեւակայելի է, վաճառի այդ մարդիկը գը - րագէտ չեն, այլ գրքի գիշատիչներ։ - Դիտեմ թու ամբարտաւան կեցուածք - դիրքին է դատապարտել։ Ի վերջոյ Հա - մայնապատկերն ալ գրականութեան պատմու - թիւն է, չէնք - չնորհեմ, բայց իր «մեղ - քերով», այսինքն՝ առանց մատենագի - տութեան, թուականի, առանց կենսագը - րութեան։ - Անշուշտ, բայց Գր. պատ - մութիւն է այն չափով, ինչպէս կ'ըսէ «Հայոց գրականութեան պատմութիւնը մը ... այսինքն՝ ասոր մէկ համապատկերը աշխատանք մը կ'ըլլայ շատ աւելի ըն - դարձակ, թելադրական, չեղ, քան սո - վորական Հայոց Պատմութիւնը մը...» (339)։ Բայց միւս կողմէ՛ այս «Հայոց Պատմութիւնը», կենսագրութեան, մա - տենագրութեան, թուականներու ջնջու - մին իսկ չնորհիւ, մասամբ, գրողներուն ընդմէջէն տեսնուած վէպ մըն է։ Հիմա վիպողն ալ մտաւ վէպին մէջ։ - Չըսես, հեկեղեան կոթող մը։ Այս ընթացքով փի - լիստփայական բանագրութեան պիտի վե - րածես մեր գիտցած գիրքերը։ - Երբեք։ Նախ՝ կը յաւակնիմ, որ ընթերցող ես, բայց չես կարդացած։ Անոր ամէն մէկ էջը բազմաթիւ հարցեր կը յարուցանէ... - Սուրբ Գիրք մը, ըսենք... - Քու իմ «սերունդիս» կը մնայ գիրք հասկնալ։ - Այդ մեռածը... - Բայց չթաղուածը։ Միայն հասկնալը կը թաղէ։ Իսկ թաղելէ առաջ, ինչ որ դիւրին չէ, պէտք է գը - րածներուն չընդգիծը ըմբռնես, չգեւս որ երթայ ամէն ուղղութեամբ, քեզ առնէ իր հմայքին, մեկնաբանը սպաննէ համ - րութեամբ, ինչպէս - Արտաշէսը Արտա - ւազդին, գիտեմ։ Բայց չըմբռնուածը պիտի այս մարդուն կաղապարներուն գէմ, իբր թէ «ապրումներուն», որոնց չնորհիւ ԺԺ. դարէն մաքսանեցութեամբ ուսմանթիւմ կը փոխադրէ, հինգած մը - տածութիւն փշրանքներուն, որոնք կը հան - դիսաւորէ իբրեւ իր չնաշխարհիկ ապ - րումները։ - Դժբախտաբար չընկնանք ինչ։ Փորձեցին, սանկ ու նանկ իր աշա - կերաները կամ աշակերտութեանը, Պոլ - սէն։ Քու ըմբռնուածը որքան ալ ար - դար ըլլայ, գրական թեմա մըն է, թե - րեւս ալ գրական «բովանդակութեան» խնդիր մը, որուն տեղ ուրիշ մը պիտի գնես եւ այդպէս «գրական աշխարհը եո - լա պիտի գնայ»։ Անոր ըսածները իբրեւ ճշմարտութիւն առնելու չէ, ոչ ալ ան - չուշտ իբրեւ սխալներ, սուտեր։ Այլ ա - նոնց արարումը... - Կառո՛յցը, մոգա - գական բառով։ - Մի՛ աժամանակ։ Հար - ցուցիր թէ ինչ կը գրուի անոր տակ։ Ուզածս ընթերցումն է ընդերքէն, ընդեր - կէն, անոր գործը հունաւորող քանի մը մեծ, ինք պիտի ըսէր «մայր» ձգտում -

ներուն մէջ։ Գաղտնիք չէ, որ ան կը գրէ աղէտէն վերջ։ Եւ այդ գործը տեղ մը կ'առնէ ինչ եղանակին։ - Ո՛ր՜Ֆ, ատ ալ մեծցուցիք, ունեցուցիք... - Աղէ՞տը։

×

«Եթէ գտնէք, գիրքը պիտի առնէք ձեռ - քերիդ, հոս - հոն պիտի կարդաք, հաս - կրնալու պէս պիտի ընէք, ինքն իր մա - սին գրելը նոր չէ պիտի ըսէք։ Մեծա - րենցը, պաշտելի, ինքնադատութեան փորձ մը ըրեր է արդէն, Չրաքանը նոյնպէս, «մեծածաւալ բացատրական մը, այնքան անկշիռ իբրեւ խելք ու գոյալու - թիւն» (370 - 371)։ Պատշաճօրէն, մեր լեզուին բոլոր գովեստները քիչ պիտի գան հատորին, անիծելու պէս պիտի փա - ռաբանէք, պիտի փաղաքէք գրողը, մե - ծաբանէք հայ լեզուն, հայ հոգին, ցեղն ու արիւնը, որ նման էջեր ներշնչեր է այս մարդուն, ինք որ զանցաւելի է ան - չուշտ, անգոյ, մարդը պիտի մոռնաք, գործն ալ պիտի մոռնաք, կ'ուզէք մոռ - նալ, որովհետեւ հարկ է կարգալ։ Մոյլ չէք, չէք, ո՛չ, այլ դուք անոր գրածները

Գրքի՝
Գ. ՊԵՆՏԵՆ

գոց գիտէք արդէն, Ձեզմէ չէ՞ մի որ կը խօսի։ Ի՞նչ պէտք կարդալու։ Վաղը մար - դուն մէկը գրախօսութիւն մը կը գրէ, աչք կը նետէք վրան, կրնաք բաժնաւել, չհասկցանք, չենք հասկնար կոր, յետոյ ձեր քիթը պիտի խօթէք ձեր սերունդին ազնուամէջը, վերջապէս, արդէն պոռնկա - գիր մըն է»։

×

Ենթախորագիրը՝ Վկայութիւն մը։ Նոյնպէս Վկայութիւն մը կը կոչուի Թուրք առ Երեւանի ներածութիւնը։ Ու - րիշ շարք մը, Սիւնի-մէջ Վկայութիւններ խորագրով։ Եւ գեռ Վկայութիւնը իբրեւ գրական երկին առնչումը «կեանքին»։ Յղացքին այսքան յաճախող կրկնումը յաճախեմք մը չէ իր զով։ Վկայութիւնը անոր համակարգին առանցքներէն մէկն է։ Նախ՝ կը յղուի ճշմարտութեան մը անձ - նականացումը բերումին։ Իր հետ կը բե - րէ տակաւին արդարութեան ատենին պատկերը, այնքան բնորոշ նարեկացիի տողերու հորիզոնին։ Ինք կը վկայէ Ոշա - կանէն, անոր Ժամանակէն, ատենին մը առջեւ որ ապագայի ընթերցողներն են, իր հաշուով ի՞նչ։ Գարու սկիզբ մը։ Վկան փաստարկող մը չէ։ ապացոյցներու վա - րիշ մը։ Ձայն մըն է ան, որ կ'անջատուի, կը բաժնուի բազմութեան, որովհետեւ տեսած, լսած է, կամ ներկայ եղած՝ զէպքին։ Մոռցուած։ Մոռցողը մը՝ բազ - մաթիւ Ժամանակներու միջեւ։ Կը հաս - կրնաս ինչո՞ւ «Օշական չի պատկանիր չի կրնար պատկանիլ ոչ մէկ սերունդի» (6)։

Բայց Վկայութիւնը կապուած է յայա - նութեան։ Կը վկայեմ, վաճառի տեսայ Ձինք։ Մարդկայինէն վերինը, որ վկա - ներու պէտք ունի, որպէսզի ընդունուի մարմնաւորման խորհուրդը։ Սրբութեան փոխանցման եղբւր։ Իր սրբութիւնը իր «կեանք» կոչածն է, հաւատարմութիւն մը անոր՝ որ եղաւ ու չկայ։ Որմէ պէտք է վկայել։ Որուն համար կ'երթայ մինչեւ նահատակութիւն, հին թարգմանու - թեամբ՝ մարտիրոսութիւն։ Ինք՝ մար - տիրոսը գրքին, մահուան մէջ անոր գէմ. «Օշական կը գրէ վախին մէջը էջին վրայ իր աչքերը գոցելու, ամէն օր, երկու ան - գամ»։ Վկայել սրբութիւնը գրքին մէջ, որով գիրքը իր կարգին, որոշ չափով, կը սրբանայ։

×

Ինքնաճանաչումը իր մօտ չի բանիր ինքնահայեցման չեմայով։ Հայելի մը չունի իր առջեւ, որուն նայէր։ Իր երկե - րը անգամ չէ կարգացած գրելու համար։ Միայն «ներկան» է որ «կ'ապրի, իր տը -

պաւորութիւնները անցեալէն, գիրքերէն, ուրիշներէն։ Կը զարմանաս, որ գրեթէ ոչինչ պատմէ, երբ այնքան դիւրաւ կը - նար էջերուն խառնութիւնը մեղմել պա - տումով։ Իր վրախօսար տարիները 1915 - 16 1919։ Ինքնաճանաչումը կրկնակիաց - ման սկզբունք մը կ'ենթադրէ, որ ինք կ'ընդարձակէ։ Այսպէս՝ երկու «կենդա - դանդիւրներ» կը յօրինէ, իբր թէ գրուած՝ տարբեր անձերու կողմէ (254), իրեն թեր կամ գէմ կարծիքներ պարզող։ Այս հը - նարքը ինք կը նմանցնէ Ա. հատորի՝ Գր. Օտեանի անդրդրեղեղեանեան մենախօսու - թեան։ Աւելի անդին՝ գրքին «կեղծութիւն» գետեղումը է Օշականին և իր հէքեթիւնը երկար երկախօսութիւնը, տեսակ մը թա - տարեան կառույցի մը մէջ, նման Մը - նագոյրացի Մարիկի ու թուրք փաշայի երկախօսութեան։ Եւ դեռ գրքին վերջա - ւորութեան, համադրութեան մը փորձին մէջ - որ համադրութիւն չէ փաստօրէն - «Օշական կրկին կը դիմէ ուրուականու - րուն... Կ'ենթադրեմ, կ'ըսէ, ուրեմն մեր օրերէն բաւական վերջը գործադը - ւած երկու աշխատանքներ, որոնք՝ նիւթ ունենային Արեւմտահայ գրականութեան յատկանշական դէմքերէն Յ. Օշական ա - նունին տակ քնացող թուղթերուն գէղը։ Երկու ուսումնասիրութիւններ կու գան հակադիր մտայնութիւններէ» (552-553)։ Վերջապէս՝ կը խօսուի վերոյիշեալ եր - կախօսութեան մասին։ «Սխալմիտ էջեր են իր հէքեթիւն հետ իր վերլուծումնե - րը» (601)։ Երեւակայական կենդանալի - ներ, երեւակայական քննադատներ ի՞նչ։ Գարէն, երեւակայական ուսումնասիրու - թիւններ, որոնք մենախօսական խօսք մէ - կութիւնը կը խախտեն։ Հերոսներն են այս վէպին, ուր գրող մը կը դատուի ո՛չ մի այն ինքն իրմէն, այլեւ իր ստեղծած մարդոցմէն։ Ինք կը նայի ինքզինքին ու - րիշներու աչքերէն։ Կ'ըսէ արդէն, «ինք իրմէ անկախ» (646)։ Վկայութիւնը մէկ ան երբեմն նեղացուցիչ կերպով ներկայ է, վկայի դերով, միջամտութիւններով, հոս՝ հակառակն է։ Կը թուի՝ սպասեց այս գրքին, ազատագրուելու համար ինք զինքէն։ Բայց ի՞նչ ըսել է գրել ինքն իրմէ անկախ։

×

Երբ կը հանդիպի ինքզինքիդ, տակի ճիշդ, երբ ինքզինքդ կը հանդիպի քեզի, կարծես բախէիր սահմանի մը, տեղի կ'ու - նենայ մեռնիլ մը առանց մեռնելու, ո՛չ իրական, ո՛չ խորհրդանշական, մեռնիլ մը որ միշտ կայ գրածիդ տակ, անոր հետ, գիրքը իրարու զօղող, շնչառու - թեան մէջ պրկումին։ «Ուղարկ գիրքը մը բերէք ձեր մտքին», մի՛ երեւակայէք, թող այդ գիրքերը ըլլայ ձեր մտքին, մը - տած ըլլաք հոն, երբ ամէն ինչ միջան է ալլելու։ Վարագոյցը կ'իջնէ իրականու - թեան վրայ։ «Մէկը կարծես կ'ըսէ՝ Դարձիւր», մի՛ նայիր, ըրէ՛ դարձը, չե՛ր ջուրը, մտիւր մտերմութեանը մէջ որ միշտ ունէիլ ու բնաւ չունիս։ «Մասն էք», յետոյ կը բանամ լամպը, պայծա - րութեամբ գեղեմ որ միջանութեան դի - շերին մէջ, որ յօրինում մըն է, եկողը եւս եմ, վերու ես. «Ո՞վ ես դուն... Օշա - կանը... Մի վախճար» կ'ըսէ հէքեթիւ։ Անունին յանկարծակի յայտնութիւնը՝ որ ինք կ'ընդունի վախով։ Վախը՝ որ կու գայ անունին եւ ետին հանդիպումէն, ա - ներեւակայելի նոյնացումէն տարբերու - թեան մէջ։ Ի՞նչպէս կ'ըսէ, կրնայ ը - սել, ինքզինքը կոչել։ Ամէն օր այդ նոյ - նացումը կ'ընենք, երբ հեռախօսէն կապի մէջ կը մտնենք անձանթիւն հետ։ Ձեռք մտածեր, որովհետեւ նոյնացումը անը - տածելի է, մեզ կ'արտաքսէ մտածումէն։ Երբ Օշական կը հանդիպի անունին, կը յայտնուի վախը, մահուան տանող։ Թա - տերական հարուածն է անիկա վէպին, երբ ամէնէն մօտիկը, մեզի ամէնէն ծա - նօթը կը յայտնուի իբրեւ ամենահեռա -ւոր ստանձնելին։

×

Կ'ըսէ, որ այս ամէնը գրուած չէ գը - քին մէջ, որ բաներ կ'աւելցնեմ, կ'ընդ - գրծեմ, չեւտեր կը գնեմ հոն ուր չկան, կը յօրինեմ իմ հաշույս, ո՞վ գիտէ ի՞նչ կ'ընենք միջին ցանկութեամբ։ Կասկած, վարանք՝ ընդունելու այս արկածախնդրութիւնը, վերջապէս հերքում՝ այնքան վարժուած է իրականութեան չեմայով։ Հիտիկութիւնը գրախ - օսին փոխանութեան հետ, ուր ոսկին, ար - ծաթը, թուղթը կը մնան նոյնը, կը մա - յան։ Այսուհանդերձ, դուն ճակատագր - չին։ Այսուհանդերձ, դուն ճակատագր -

ած չեն արդարացման, խօսքին հիմնա -
տրաման, հերքումի հերքումին: Ձգել, որ
տրաման, ընդմիջումներով, հատումենե-
թող, ուղացումով, բայց կու գայ:

×

Նստար դիմացս նորէն, ժպտուն, տը -
նոր, ինչպէս զբաղանութիւնը կ'ուզէ որ
ըլլայ: «Եկեր եմ ծով կարօտով» կ'ըսես,
հանգիստ, վայելք, կը փնտռես եւ սկսայ
Օլախան կարգալ: Կարգալը կը գրկէ, ծո-
ղէն, քեզմէ: Ձի փրկեր: Մի՛ ժպտիր այս-
պէս իննթ Սողմենը չես, կը յիշես անոր
պատմութիւնը, քիչ մը ուռմանթիք, ռե -
քոր բան մը, ԺԹ. դարու սիրային պատ-
մութիւն մը, օփերայի քրջախաղ, հէք -
նաթ ու գեղեցկութիւն պիտի ըսէր ինք:
Երանանք ըսն չկայ, որ աչքերդ փայ-
լին, մեռած է չատոնց, իսկ ես տրամա-
ղը չեմ քեզ թուղթի վերածելու: Սե -
րուղդ ատանկ բաներու ականջ չունի,
կէտով ձուլում, «ապագայնացած», մէ-
կը ըսաւ «ապամշակութայնացած», բա -
նին պէս երկար - բարակ: Յանձնառու-
թիւններ, պայքար, բարձրախօս քեզ ա -
նիկ կը հետաքրքրեն, պժգանքով մը դէ-
պի մշակոյթ հոլովողները, ասոնք ալ
նորիւրի գիտարարներ: «Մշակոյթի
տուն, մշակոյթի տուն» պոռագողներ: Մը-
շակոյթը տունի պէտք չունի, ինքը տուն
ըլլալու է: Անոր մանկա - պատանեկան
էրերն անգամ չըպան քեզ: Ճիշդ է երբ
Պատմի ՆՅ-ը շաքարոտ է, Պոլիս ու իր
բառապարտած «արձակ քերթում» հո-
տող: Խնդացինք երկինքէն ինկող կնկան
կայ: Օլախան կատակերգութիւն չէ գը-
րած: Յետոյ՝ խորհուրդներու Մեհեանը,
որ ո՛չ մէկ խորհուրդ կը ծածկէ, մթէ
Օլախանի վրիպանքը: Հասկա Մահուան
Միջոցներ կոչուած թափթիփածութիւնը,
գրուած՝ Աղէտին իսկ մէջ: Չես հասկը-
նար, մա՛նաւանդ Օլախանի յետագայ բար-
եացականութիւնը այդ արտագրութեան
տակը: Տեղ մը կոյր է անշուշտ, բոլորիս
պէս: Մոռանք ասոնք, կ'ընդունին
բոլոր վէպերը, քու «Մակ Պտուկ»դ կըր-
նար մեծ - մօրդ մայրը ըլլալ խեղճը, ընք-
նիները օսկիէն քաշած, քեզի պէս, բոլո-
րիս նման արեան բեռին տակ, գեղեցիկ,
սեպար ազուոր մը, թխալըով, բայց
պէտք է վերջապէս աւարտեմ վկայու -
թիւնը: Մտիկ ըրէ՛

×

իր մէկ ուրուականը, տողատակի նօ-
թի մը մէջ, կ'ըսէ. «Փարպեցի մը եւ
Օլախան մը նոյն մարդերն են գրեթէ»
(500): Մի՛ խնդար, մի՛ դալթանիզմը բա-
նանքներու պարսպ - սարսպ բանակին
պէս: Անշուշտ որ նոյն մարդերը չեն, ե-
թէ ինքնութիւն ուզես կարգալ, մինչ խօս-
քը, անոր յատակը կու գան խորհրդաւոր
չափորդութիւնք»: Բառը բնաւ չես գըտ-
նար իր միւս գիրքերուն մէջ, կը մտնէ
տեսակ մը մաքսանենդութեամբ, չմը -
տածուած յղացքի մը պէս, դանդաղօրէն
կը պարտադէր ինքզինք. «Գրականութիւ-
նը կնիքին տակն է յաջորդութեան, կա-
րուն ապրումներու անհերքելի օրէնքնե -
րուն» (564): Յաջորդութիւնը, հոս՝
Փարպեցի / Օլախան ըմբռնելու չէ իր -
րան սերունդներու յաջորդականութիւնը:
Կարուն ապրումներ՝ տեղադրութիւն է, որ
վիճաբանութիւն միայն ստանձնումով,
փոխանցումի կապ հաստատող: Փարպեցի
եւ Օլախան, Օլախանի համար, նոյն մար-
դերն են գրեթէ, այն չփոփով որ երկրոր-
դը կը ստանձնէ առաջինը, որուն շնորհիւ
կը գտնայ հայրը այդ հօր: Ի՞նչու չէ,
որ նոյն տեղը, կը խօսուի «մեր պապե-
րուն» մասին: «մեր մշակոյթը կու գայ
մեր պապերէն»: Իսկ դուք միշտ պար -
տաւոր էք ինդրոյ առարկայ դարձնել
յաջորդութիւնը, զայն վերահաստատել,
վերլուծել:

×

- Ինչ կապ ունին դուն այս մարդուն
հետ: - Թերեւս հայելին եմ որուն մէջէն
կը նայի ինքզինքին, դէպի կիզակէտ մը
բացակայ:

×

իր անունը: «Օլախանի ամենասուրբ
գիրքման / Հանճարի հող» ըսաւ հիւանդ-
կան եւ ուրուական բանաստեղծը: Այբու-

բենի յօրինողին գերեզմանը, պզտիկ, կո-
կիկ մատուռին մէջ ամփոփ, որուն ան-
նըշան ու մաշած քարը կը յիշես, պարզ,
անփայլ, ինքնին խտութեան, խոկումի
կոթող, հագիւ անջատուող չըբապատէն.
անոնք կ'ուզէին այս դաշնութիւնը շըր -
ջապատին, շըջարկին հետ, կոթողին գը-
րեթէ ամբողջական ձուլումը, համագրու-
թիւնը: Հիմա նետուած: Տեղը ելան գը-
րին «սրբատաշ», նոր տապանաքար մը,
աչք ծակող, քաղքենի, մոլուցեղով մար-
դոց, որոնք կ'ամչնան իրենց հայրերու
աղքատութենէն: «Մեր խեղճութիւնը -
չէ եղած»: Չես գայթակղիր, կ'ափսոսաս
հին քարը եւ անոր վրայ հակած շուքերը
հաղարաւոր ուխտաւորներու: Ամէն ինչ
նորելու արդար, բայց ձախաւեր ճիւղ
կ'եղծանէ վայրերը, գործերը, մարդիկը:
Վաղը մեր երկիրը պիտի չկրնանք ծանչ-
նալ: Այդ անունը ընտրեք է: Գրեթէ Գիւ-
տին 1500-ամեակի օրերուն: Կարծես ըսել
կ'ուզէ. «Ան ստեղծեց տառերը, ես պի-
տի յօրինեմ լեզուն ու մտածումը անոր
գերեզմանին վրայ»:

×

«Անմիջապէս որ դիրքը բանաք, կը խօ-
սի, անդադար: Կարծէք ձեր անգիտակի-
ցը ըլլար»:

×

Տասնեակներով նախադասութիւններ,
սա տեսակէն. «Ի՞նչ սկզբանէ էր ապրումը»
(324), «Ամէն հայրէն գրող հայ գրա-
կանութեան չի պատկանիր» (464), «Ի՞նչ
կըզգրանէ էր աշխատանքը» (75), «Մար-
դիկ միշտ կ'արժեն իրենց հիացումներու-
վը» (569): Պատահամբ արտագրեցի ընդ-
գրծածներս: Բայց ի՞նչ է նման հաստա-
տումներու օրինավիճակը, յաճախ Օլա -
խանի կողմէ ստորագրուած: Եթէ «ապ -
րումը» անհրաժեշտ ճշմարտութիւնը կը
հայթայթէ, այն ատեն կը փնտռեմ այդ
«ապրումը»: Ըստ իրեն՝ իր բոլոր բառե-
րուն տակ կան «ապրումները»: Այսինքն՝
անդադար լիութեան մէջ է, անդադար
հօր կամ նուազ հօր հոսանքներ կ'անց-
նին մէջէն լեզուին: Ան որ Օլախան պիտի
կոչեմ չի գիտեր պարսպ ժամանակներ,
դատարի միջոցներ, հատումներ: Եւ սա-
կայն երբ կը գրէ «Ի՞նչ սկզբանէ էր ապրու-
մը», խօսքը կու գայ հատումէն, պա -
րայէն:

×

Անոր խօսքը անդադրում հեղուկ մըն
է, ներքին տեղադրութեան շարունակութիւ-
նը, հեղուկ, կենդանի: Ան չի հանդիպել
բնաւ հատումի փորձառութեան: Կարծես
«ներշնչումի» հարց չունենար: Գրեթէ գե-
րիբապաշտներուն «ինքնաբեր գրութեան»,
արթնութեան ու քունին միջեւ, լարումի
մեծ պահու մը: Տեղ մը սակայն «կ'ապրի»
այդ հատումը, առանց ապրելու, դիտէ
զայն առանց գիտնալու: Անհատում հա-
տում: Իր Միացորդացի անաւարտութիւ-
նը չի՞ գար ատկէ: Կը բախի բացարձակ
պարսպին, որ պատկերենք «անապա -
տով»: Չկրցաւ այդ իր «սերունդին դի-
ցազներգութիւնը» աւարտել, որովհետեւ
չգիտցաւ, որ անապատը նաեւ ու գերա-
զանցապէս՝ ծնունդի է խօսքի:

×

Անոր գլխաւոր ներդրումներէն. չեղու-
մը, փակագիծը, տողատակի նոթերը: Ե-
րեքն ալ բացատրողական տարրեր, իր
մօտ: Ինքն է գրողը. «Սփիւռքի նկարա-
գիրը բացատրողական չեղտ ախորժակ
մըն է, դիտում»՝ մշակոյթներու պատ-
մութեան մէջ մէկէ աւելի անգամներ»
(432):

○

(*) Չակեքտմերի վերջ եկող թիւը կը
յղուի Համապատկեր Արեւմտահայ Գր -
րականութեան, Ժ. Կատար, Յ. Օլախանի,
Կարձիկաւորութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ,
Անթիլիաս, 1982: Բոլոր միւս մէջքե -
րումները «Երեսկայան» են:

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

ԱՐՇԻԼ

ԿՈՐՔԻԻ

ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

1981 Մեպտեմբերին, «Յառաջ - Միտք»
եւ Արուեստ»-ի թիւը (բացառաբար 8 էջ)
նուիրում էր Արշիլ Կորքիի: Հոն տեղ
գտած էր մաւ մը, այն նամակներէն,
գորս նկարիչը գրած է վարդուշ, Մուրա-
ն եւ Կարլէն Մուրատեանի: Այս անգամ,
փանի մը հաստ եւս՝ այս կարեւոր թղ-
թակցութեան:

×

«Օ, գիտէք որքան բծախնդիր եմ երբ
կը նկարեմ: Միշտ կը քերթեմ ներկը եւ
նոյն ներկին եւ դիմին վրայ վերստին կը
ներկեմ մինչեւ որ հոգիս դուրս կու գայ
եւ դուրս կը դառնայ - եւ ես կերակու-
րի, խմելիքի եւ քունի ծարաւ կ'ըլլամ»:

(Յուլիուս 1, 1938)

«...Կարգ մը մարդիկ կ'ըսեն թէ ար-
ւեստը յաւիտենական է, որ փոփոխու -
թիւն չի կրեր: Անիմատ: Արուեստը կը
փոխուի: Մարդս կը փոխուի: Մարդս կը
փոխէ աշխարհը եւ այս ընթացքին մէջ
նաեւ ինքզինքը եւ իր արուեստը: Ասիկա
հիմնական է իմ տեսանկիւնիս համար:
Ան, կը խորհիմ, առարկայականօրէն ճիշդ
է եւ ոչ թէ պարզ ենթակայական գիրք-
րոշում մըն է:

«...Լուսանկարչական գործիքը անկա -
րող դարձուց որեւէ փորձ որ կը ջանայ
մրցել իր հետ: Ասիկա պէտք է ընդունուի
որպէս անհրաժեշտ եւ գիտական յառա -
ջացում մը: Ի՞նչ պատճառ կայ, ուրեմն,
մնալու իրապաշտութեան քարացումին
մէջ: Արուեստը պարզ քրոնիկէ մը աւելի
բան մըն է: Ան պէտք է ցոլացնէ միտքն ու
ապրումը, քանի ամէն ոք, նոյնիսկ շու-
կայի ծառայող արուեստագէտ մը կամ
պատկերազարդող մը, կրնայ նկարել ի-
րապաշտութիւն: Միտքի աչքը իր ալիքա -
ւորումներուն անվերջութեան մէջ եւ ոչ
թէ իրականութեան իր ակնային տեսիլ -
քով է որ իրականութեան բանալին կը
բռնէ: Արուեստագէտին ձգուած է նոր
մետաղը ձուլել, իր հնամենի դերին յա-
րութիւն տալ որպէս քաղաքեցիները եւ
մեկնաբանողը, եւ արձանագործը, կեան-
քի գաղտնիքներուն»:

«...Ճիշդ ինչպէս չեմ հաւատար անիշ-
խանութեան՝ քաղաքականութեան մէջ,
չեմ հաւատար անիշխանութեան՝ արուես-
տին մէջ: Պէտք է կառուց մը դոյութիւն
ունենայ արուեստին մէջ, գիծ մը: Զուտ
անիշխանականութիւնը անմարդկային է
որովհետեւ անասնական է, չմտածուած,
անմիտ: Ինծի համար արուեստը պէտք է
մտածող միտքին մէկ երեսը ըլլայ: Ար-
ւեստի մէջ չի կրնար անիշխանականու -
թիւն ըլլալ: Եւ եթէ դառնուի՝ ուրեմն ան
արուեստ չէ: Անիշխանականութիւնը զուտ
անպարտականութենէն կու գայ: Որ է, թե-
րահաւատութիւն մը մարդուն միտքին
իմացական կարողութիւններուն վրայ՝
տիրելու բարդութիւններու իր կազմա -
կերպչական եւ ըմբռնողական կարողու -
թիւններուն եւ հմտութիւններուն ընդ -
մէջէն: Անասնա ինքնաբերութիւնը քառս է:
Նման անիշխանականութիւն մը կը մեր-
ժէ գեղագիտական արուեստը: Կան, ա-
մէն պարագայի, տարբերութիւններ: Ար-
ւեստի մէջ հաւասարութիւն չկայ, բայց
կայ գերակայութիւն: Կայ լաւ արուեստ
եւ գէշ արուեստ: Որակը անփոփոխութեան
արդիւնք չէ»:

(Մեպտեմբեր 26, 1939)

«Անցեալ շաբաթ ստացայ ձեր աղուոր
նամակը եւ ես կ'ուզեմ ձեզի յայտնել իմ
խորին շնորհակալութիւնս ձեր ուղարկած

5 տուարին եւ անոյշ բառերուն համար:
«...Վերջերս իրիկուն մը այցելութիւն
մը տուի Պր. Կրիստին հասկնալու
համար եթէ կարելի է որ իմ տրամադ-
րութեան տակ զնն դասարան մը կրէնտ
Սէնթրըլ Արթ - Սքուլի մէջ: Եւ ինք պա-
տասխանեց որ շատ ուրախ պիտի ըլլար
ինծի դասարան մը տալով: Ամէն պարա-
գայի քանի այնքան երիտասարդներ բա-
նակ կ'երթան՝ անհրաժեշտ պիտի ըլլայ
երկու կամ երեք ամիս սպասել տեսնելու
համար թէ քանի արձանագրութիւններ
պիտի ունենայ իր դպրոցը...»:

«Միաժամանակ, թերթին մէջ ծանուցում
մը պիտի գտնեմ յայտարարելով թէ դըպ-
րոց մը պիտի բանամ աշակերտներ ըն-
դունելու: Այնքան կ'ուզեմ որ ջանքս յա-
ջողի, քանի այս կեանքը անտանելի կը
դառնայ...»:

«Սիրելիներ, ձեռով մը ճամբայ մը պի-
տի գտնեմ: Եւ այսպէս թող ըլլայ: Նման
կեանք մը նորութիւն մը չէ ինծի կամ
ոեւէ արուեստագէտի մը համար...»:

(Մեպտեմբեր 3, 1940)

«...Եկող երեք շաբաթներու ընթացքին
ինքնաշարժով Սան - Ֆրանսիսքօ պիտի
երթամ քանի մը ընկերներով: Շատ սի-
րելի եւ անոյշ ընկերուհի մը, որ արուես-
տագիտուհի է, քանի մը օր առաջ
աստեղ այցելեց եւ նկարներս այնքան սի-
րեց որ հատ մը զնեց անմիջապէս 500
տուար վճարելով: Եւ մեր բոլորը հրա-
ւիրեց իր մօտ երթալու այս ամառ եւ
այնտեղ նկարելու: Անկեղծօրէն, (ասի -
կա) հաճելի պիտի ըլլայ քանի 16 տարի
կ'ընէ որ Նիւ - Եորքէն դուրս չեմ ելած:

«Եւ ինչպէս գիտես, իմ ծանօթութիւն-
ներս այստեղ իմ նկարներու 25 կամ 50
տուարէն աւելի պիտի չվճարեն այնպէս
որ երբ նկար մը կը ծախեն՝ կարող չեմ
այդ դրամով ուրիշ մը նկարել որովհե-
տեւ ապրանքները այնքան սուղ են: Եր-
կու շաբաթ առաջ մօտեցայ Տիկին Մէյ-
կլերի, որ 14 տարի է ի վեր կ'ուզէր նը-
կար մը գնել, եւ երբ իրեն բացատրեցի
դրամի անկերեւ պահանջը, ան պատաս-
խանեց. «մենք բոլորս ալ նոյն վիճակին
մէջ կը գտնուինք»:

«Ընկերներս կը խորհին թէ կացու -
թեան փոփոխութիւն մը անհրաժեշտ է
բոլոր արուեստագէտներուն համար...»:

«Բայց ինչպէս ըսի, երբ բարեկամնե-
րն մին այստեղ նկար մը գնէ 50 տուա-
րի՝ շաբաթներով կամ ամիսներով չի վը-
ճարեր...: Կը ցանկամ աշխատանոցս չորս
կամ հինգ ամսուան համար վարձու
տալ...»:

(Յուլիուս 23, 1941)

«...Մտածումին նիւթը արուեստագէ -
տին ծլարձակող հատիկն է: Երազները
կը կազմեն արուեստագէտին վրձինին
թելերը: Եւ ինչպէս որ աչքը կը գործէ
որպէս ուղեղին պահակ, ես իմ ամէնէն
անձնական միտքերս արուեստի միջոցաւ
կը փոխանցեմ, աշխարհին՝ իմ դիտելու
ձեւս: Փորձելով սովորականիցն եւ գիտ-
ցըածէն անդին հետախուզել, ես կը ըս-
տեղծեմ ներքին անհունութիւն մը: Ես կը
հետախուզեմ որոշակիի սահմաններուն
մէջ՝ ստեղծելու (համար անհունութիւն
մը: Լեարդ: Ոսկորներ: Ապրող ժայռեր
եւ ապրող բոյսեր ու կենդանիներ: Ապ-
րող երազներ: Ամենասիրելի Վարդուշ,
այս բանը ես կը պարտեմ մեր հայկա-
կան արուեստին. իր երկդիմութիւննե -
րու, իր ալլազան հակադրութիւններուն:
Մեր ժողովրդային երեսակայութեան յը-
ղացումները: Ասոնք, ըսել կ'ուզեմ մեր

►

ՍՓԻԻՌՔԱՀԱՅՈՒ

ՔՐՈՆԻԿ

(Շաբ. Ա. Էջէն)

Միաժամանակ, այս երեքը (անցեալը, ներկայիս, ապագան) սխալ ու նապաստակային, նոյնիսկ ջայլամային մեկնաբանութիւններու եւ վերլուծումներու ենթարկելու պատրաստ են արեւմտահայ զանազան կազմակերպութիւններ, իրենց ներքին շահերուն ծառայելու նպատակով: Կենսական է խուսափել այս երկու սխալներէն ալ, քանի որ խորայեւան ներխուժումը՝ Լիբանանի մէջ, նոր անկիւն - նազարձ մըն է, ու հիմնական վերամբարձումը պիտի պարտադրէ հայ նոր ահաբեկչութեան:

×

Կիրակի, Հոկտեմբեր 17

Կարծէ նորին վերլուծումը՝ հինին վերաբերումով սխալ: Ահաբեկչութիւնը նորութիւն չէ Հայութեան համար: Ընդհակառակն, մեր ազգային կազմակերպութիւնները զանոնք սիւսքնաքիֆ կերպով գործածող ու գործադրող առաջններէն եղան, անցեալ դարու վերջին տասնամեակին: 1920-ական թուականներու թէ՛ լիբանան ու Շիրակեան եւ ուրիշ վրէժխնդրական ահաբեկչութիւններէ ետք, կոտորեցաւ թափը թէ՛ աղբ շարժումին, թէ՛ ալ անոր հետ կապուած քաղաքական մըտածելակերպին: Ոչ Շահան Նաթաթի ճիւղերը, 1920-ական թուականներուն, ոչ ալ անկէ ներշնչուած յորդորները, զորս կը

հայրենի աշխարհի ֆոլքերը եւ ֆիզիքական գեղեցկութիւնը, ես կը ջանամ ուղղակիորէն բռնել իմ գործերուս մէջ:

(Փետրուար 9, 1942)

«Ճարտինակ» որ ինչպէս կարգ մը մարդոց համար սովորական թուացող իրադարձութիւններու ուրիշներուն համար կ'ըլլան անսովոր, սիրելի վարդուշ: Վան երթալու դեռ կը հմայէ զիս: Հիմա այս մէկը կրնայ բացատրուիլ: Կան պատճառներ: Գիծերը, ջրանցքներուն գիծերը, շէնքերուն գիծերը, լեռներուն գիծերը, ծովուն գիծերը, հորիզոնին գիծերը կը պարունակէին ուժ եւ խօսող մեծ կերպարներու նման կը շարժէին: Ասոր մէջ արտակազգային համար սկզբունքներ գոյութիւն ունին: Կոր գիծերը կը ցոլացնեն կիրք եւ ուղիղ գիծերը՝ կառոյց:

«...Թերեւս որովհետեւ այնքան լաւ կը յիշեմ ամսունքողին արծաթէ երգերը եւ մեր Աստուծաներու իրիկնային զրոյցները՝ որ հայկական երգի եւ բանաստեղծութեան պէտք ունիմ ներշնչումի համար երբ կը նկարեմ: Անոնք բնութեան ամէնէն համեղ պարզեւներն են: Թումանեանի կտորներ երգելը իմ աշխատանքիս կարեւոր մէկ մասն է երբ կը նկարեմ: Ան ծովու նման աչքեր ունի եւ մարդիկ կը սուզուին իր նայուածքին մէջ: Սիրելի վարդուշ, կը յիշեմ ինչպէս միշտ քեզմէ կը խնդրէի որ Թումանեանի երգերը երգէի որպէսզի կարենայի նկարել: «Ազարակ մը - ինչպէս կը սիրեմ գետինը, հողը: Ես կարօտ եմ մեր սիրելի հայրենիքի բնաշխարհին եւ ես միշտ զբաղուած եմ ինքզնիքի վանի գեղեցկութեամբ...: Միշտ կ'երագեմ անոր մասին եւ կարծեմ մէջն գտնուող հայկական հին հողի մը ձեռք կը շարժէ ստեղծելու, մեր հայրենիքէն այնքան հեռու գրտնաբերուի, ձեռքը բնութեան գոր կը սիրէինք մեր Աստուծաներու ընտանիքին, ինքզնիքիս պարտեզներուն, ցորենի դաշտերուն եւ այգիներուն մէջ...»:

(Ապրիլ 22, 1944)

լսեմք 1930ական թուականներուն, Մարտիկոցականներէն, կրցան արմատ գտնել ըՄփիւքահայ ընդհանուր ոգիի եւ իրապականութեան մէջ: 1923-էն (Լոզանի դաշտէն) մինչեւ Եանքեանի 1973-ի արարքը, յիսուն տարուան լուծիւն՝ զէնքի:

Անշուշտ 1965-ին, Հայաստանի ու Լիբանանի ընդվզումներն ու ցոյցերը փաստ մըն էին, որ հայ զանգուածի մէկ մասը յատկորէն կը տեսնէր թէ՛ «Հայ Դատի հետապնդման խաղաղ քաղաքականութիւնը» փչոցներու վերածուած բան մըն էր, ներքին սպառումի ապրանք, զոր չէր լըսեր թուրքն ու Ամերիկացին ու Ռուսը, չէին լսեր զայն նոյնիսկ... Պէյրութի կամ Երեւանի քաղաքապետական դահլիճները:

1967-էն ետք, պաղեստինեան շարժումը ստացաւ ահաբեկչական թափ եւ 1971-ին հաստատուեցաւ Լիբանանի մէջ: 1964-էն ետք, Վիէթնամի պատերազմը ի յայտ բերաւ ամերիկեան քաղաքական մտածումի եւ դրոյթի անանկութիւնը՝ ամերիկահայ ինքնադաշտ սերունդի մէկ երիտասարդ մասնիկին: 1968-եան Մայիսը, Փրանսայի մէջ, երազուած նոր կարելիութիւններու տեսլիքի մը արածեց տողանցել, մի քանի օր, փողոցներու մէջ, կարելիութիւններ, որոնք իրենց քաղաքական ու մտաւորական արձագանքը ունին, մինչեւ այսօր, Փրանսայի ու Լիբանանի մէջ: Վերջապէս, 1973-էն 1975 սկսած հայ նոր ահաբեկչութիւնը, որուն թափը զօրապէս, շնորհիւ լիբանանեան քաղաքացիական պատերազմի ստեղծած անիշխանութեան, ձախի զօրացման, եւայլն: Շահին անկումը, Բրանի մէջ, բաժնեց Իրանահայութիւնը եւ խթան եղաւ անոր ձախ թեւն ազատ արտայայտութեան եւ մասնակի արտադրութիւն: Այդ արտադրութի մէկ կարեւոր արդիւնքն է ձախ մտածելակերպի նոր պատուաստում կամ ներմուծում՝ հայ ահաբեկչական շարժումին. այս յստակ է որեւէ անձի, որ կը դարձնէ ԱՍԱԼԱ-ի զօրավիդ կանգնող հրատարակութիւններու էջերը, ուր արեւելահայ յերէնով քրիստոնեայ յորդանանները կը պարզեն քաղաքական տեսութիւնները՝ որոնք յատուկ են «Երրորդ Աշխարհ»ի մէջ զարգացող ձախին:

Նոթատեալներ «փաստ» են թէ որքան խորունկ են նման մտածման արմատները, հայ ձախի մօտ: 1979-ին, Փարիզի մէջ, տասնեակ մը հայ բարեկամներու հաւաքովի մը ընթացքին, խօսակցութեան զլխաւոր նիւթն էր սա հարցը, թէ Հայութեան քաղաքական յոյսերն ու ապագան կարելի՞ է կապել Առաջին (արեւմտեան - դրամատիքական) աշխարհին, կամ երկրորդ (սովետական - համայնափար) աշխարհին: Ներկաներէն ոմանք կը հաստատէին, թէ Հայութիւնը երկրորդ ու երրորդ աշխարհի ժողովուրդ մըն է, Հայաստանեան ու Սփիւքահայ իր զանգուածներով, թէ եւ անոր յոյսերն ու ակնկալութիւնները Առաջին աշխարհի պատկանելիութեան հակումներ ցոյց կու տան: Այլ խօսքով, կը վիճէին իմ երկու մտաւորական լրջութիւն ունեցող բարեկամները, Հայը (դժբախտաբար կամ բարեբախտաբար) ո՛չ Եւրոպացի է, ո՛չ ալ Ամերիկացի, իր մշակոյթով, մտածելակերպով, կենցաղով կամ ապրելակերպով, ո՛չ ալ իբրեւ համահասարակ հայրենակից կը դիտուի եւրոպացիին կամ Ամերիկացիին կողմէ, նոյնիսկ եթէ զայլաժան հաստատուած է Առաջին աշխարհի մէջ: Բայց եւ այնպէս, կը պնդէին այդ բարեկամները, Հայը կ'ուզէ, Վերսորէն կը փափուի՝ դառնալ այդ աշխարհի քաղաքացի, եւ իր հայկական ինքնութիւնն ու երազները կը սահմանէ, կը ճշգէն, այդ յոյսի եւ ակնկալութեան սահմանագիծին մէջ...: Նոյնիսկ երբ Պուրձ - Համառեան խանութպանի կամ Հայկազայի համալսարանի գործադիր մը առարկայական, մըտային ու հոգեկան իրականութեան մէջ կ'ապրէ:

Նոթատեալներ «եւ նոյնիսկ սովորա -

բար մոռացկոտ յիշողութիւն» կ'արձա - նագրեն այն կըքոտ հակաճառութիւնը, որով արտայայտուեցան երկու ուրիշ բարեկամներ, 1979-եան այդ հաւաքովի ընթացքին, ու նորէն, 1981-ին, «Յառաջ»ի խմբագրատան եւ փարիզեան ուրիշ սրբաւարաններու մէջ, նոյն նիւթին շուրջ: Անոնք հաստատեցին, որ հակայ խրատաւ մը կը բաժնէ Հայուն իրականութիւնը, Հայուն յոյսն եւ ակնկալութեանն: Ընդհակառակը, հանդերձ, որ Հայը կրնայ ապագային ընդունուիլ Առաջին ու երկրորդ աշխարհը կառավարող դատաւարներու կողմէ, պնդեցին որ ան երբեք իբրեւ Հայ չընդունուի: Կ'ընդունուի, ի գին օտարացման, ի գին քաղաքական ու մշակութային ներքինիացման: Եթէ Սփիւքահայը կ'ուզէ ստեղծել գործօն մշակոյթ մը, ընդելուզուած իր ազգային շահերու եւ քաղաքական ազդու գործունէութեան հետ (չեւտեցին այդ բարեկամները), ըստիպումով է շարժիլ իբրեւ Երրորդ աշխարհի ժողովուրդ, իբրեւ գերակից հաւաքականութիւն: Իսկ երրորդ - աշխարհեան վերլուծումը մեզի եզրակացնել կու տայ, ըսին անոնք, որ Հայուն քաղաքական գործունէութիւնը կը պարտադրէ ահաբեկչութեան օգտագործում եւ ընկերվարական գործընթացը, յաջորդ տասնամեակին:

Համաձայն էի, եւ համաձայն եմ այս երկրորդ վերլուծումի կեղծանական եւ թաղրութիւններուն: Հայութիւնը ինչ որ ալ ըլլայ, իր քաղաքական դասը եւ մշակութային պայմանները մեզի կը ըստիպեն երրորդ աշխարհին հետ կապել հաստատել, եւ ո՛չ այն Առաջին աշխարհին հետ որուն քաղաքացիներն ու հրատարակներն ենք մենք, թէ՛ ես, թէ՛ «Յառաջ»ի ընթերցողներու մեծամասնութիւնը: Հայութեան քաղաքական պայքարի ուղեգիծը անկարելի պիտի ըլլայ ծրարել, յաջորդ տասնամեակին, առանց նկատել առնելու ազգայնական եւ ընկերվարական ոգիով ու մտածելակերպով օժտուած ուրիշ պայքարներ՝ Պաղեստինէն՝ Քիւրտիստան եւ Էլ - Մալիստոքէն՝ Սոմալի:

Բայց նման ոգի ու մտածելակերպ չի՛ կրնար մեքենայաբար թելադրել ահաբեկչական կամ ուրիշ գործելակերպ: Զիս մտահոգողը հայ ահաբեկչական գործունէութեան «մեքենական» բնոյթն է, վերջին տարուան ընթացքին: Կարծես թէ այդ շարժման զեկավարները ո՛չ իրենց գործելակերպը վերանայումի կ'ենթարկեն, ո՛չ իսկ ստացուած արդիւնքներու հաշիւները կը կատարեն: Ուրեմն, անխուսափելիորէն, ապագան ալ կը սկսի գոհուիլ, անցեալի ու ներկայի սխալ վերլուծումին: Թերեւս լիբանանեան նոր իրավիճակը, որ հակայ նոր ճնշումներու պիտի ենթարկէ, անկասկած, ԱՍԱԼԱ-ն ու նաեւ Ցեղասպանութեան Վերժառու Մարտիկները (ՀՅՍՄ), առիթ մըն է՝ հիմնական վերաքննումի: Հակիրճ ձեռքով կ'ուզեմ հաստատել կէտեր, որոնք, ինծի կը թուի, պէտք է մաս կազմեն նման վերանայման օրակարգի:

(1) Քանի որ հայկական ահաբեկչութիւնը չի կրնար Հայաստանը ազատազրել, ու քանի որ զինեալ ուրիշ տեսակի պայքարներն ալ չեն կրնար ազատազրել թուրքից կողմէ գրաւուած հայ հողերը, մօտ ապագային, ըսենք՝ յաջորդ տասնամեակին, ճիշդ ի՞նչ են հայ զէնքի արարքներուն նպատակները, այդ նոյն շրջանին: Նման հարցումը, ինծի համար գոնէ, չենթադրեր թաքուն մեթօնը՝ զէնքի որեւէ գործածումի: Ատիկա կը ձգեմ ջայլամներուն, որոնք չեն պակսիր մեր կազմակերպութիւններուն մէջ:

(2) Եթէ ահաբեկչութիւնը, 1973-էն 1980, ձեւ մըն էր քաղաքական եւ դրական արարքի, որ օտար մամուլին կը «պարտադրէր» Հայ Դատը ներկայացնել օտարին, այսօր ի՞նչ թափով ու յաճախականութեամբ պէտք կայ ահաբեկչութեան, որպէսզի վերադառնա չմոռացուի, շնոհմութի Հայ Դատը: Գոնէ Եւրոպայի մէջ, կը թուի ինծի, քաղաքական ահաբեկչութիւնը նոյն յաճախականութիւնը չի պահանջեր:

(3) Յայտնորէն, թուրք պետութեան զէմ ուղղուած ահաբեկչութիւնը տարբեր արձագանք կը գտնէ արեւմտեան պետութիւններու եւ հաստատութիւններու

զէմ ուղղուած ահաբեկչութիւններէն: Առանց ժխտելու ընկերվարական ու երրորդ - աշխարհային այն վերլուծումը, որ կը հաստատէ թէ Արեւմուտքը եւ իր աշխարհակալութիւնը սերտ կապեր ունին թուրք ցեղապաշտ աշխարհակալութեան հետ, պէտք է պնդել, որ տեսականօրէն ճշգրիտ վերլուծումը կը պարտադրէ դրժեղակերպ, որուն յարմար ժամն ու պայմանները չկան, եւ ուրեմն՝ որուն գործադրութիւնը միայն բացասական արձագանք եւ արդիւնք կրնայ ունենալ Հայուն համար:

(4) Թիրախներու ընտրութեան հարցը, ինծի կը թուի թէ անյետաճելի վերանայում կը պահանջէ: Ոչ միայն սխալ է արեւմտեան հաստատութիւններու զէմ ուղղուած ահաբեկչութիւնը, այլ նաեւ ամէն թուրքի զէմ ուղղուած կոյր ահաբեկչութիւն: Թուրք դեսպանատներու անկարելիոր պաշտօնեաներ ահաբեկել կրնայ համեմատաբար «դիրքին», «անվրտանդ» ու «տեսակական» արդարացիութիւնը: Հայ ահաբեկչներու, սակայն գործնական չէ միշտ, ինչպէս գործնական չէ թուրք աշխատողները կամ համբողջները սպաննել, նոյնիսկ Անդալուզի օգտակալին մէջ: Ի վերջոյ, թուրք փաշիզմը, այսօր, հարուստներու, զինուորականներու, տնտեսական մասնաւորներու փաշիզմ մըն է: Զարմոտալին սա է որ իբր թէ «ընկերվարական» կամ «ձախ» վերլուծումով օժտուած հայ ահաբեկչներ իբրեւ թիրախ կ'ընտրեն այս կամ այն դեսպանատան երրորդ քարտուղարն ու կցորդը, ու կը մոռնան որ թուրքի հիմնական տկարութիւնը անտեսական հարատարարութեան մարդին մէջ է, եւ որ թուրք պետութեան տնտեսութեան, դրամատուններու եւ ճարտարարուեստական մեծ հաստատութիւններու վարչակերպը շատ աւելի՛ վտանգաւոր, ցեղապաշտ, դատաւարային դաժան ճնշումի հակամէտ, եւ յաճախ զէպի Արեւմուտք համբողջով անձեր են, քան՝ դեսպանատներու այս կամ այն ինքնուր կապառնեան, որ այնքան ալ մեծ դեր չունի թուրքից բարօրութեան տնօրինութեան մէջ:

(5) Հայ նոր ահաբեկչութեան ամէնէն հիմնական արժէքը, հոգեկան արժէք մըն էր, - մերժում՝ յանուն համայն Սփիւքահայութեան, անոր կրաւորական անցելին: Զեռով մը ահաբեկչութեան ամէնէն կարեւոր ունիւղիքը, հանդիսատեսը ու անոր ազդեցութիւնը զգացող Սփիւքահայութիւնն է, որուն հակայ մեծամասնութիւնը չուզեր, կը մերժէ որեւէ գործնական կապ ահաբեկչութեան հետ, սակայն միաժամանակ կը զգայ հոգեկան մոր զօրակոչ մը, շնորհիւ արեւմտ լեւիորին, նոյնիսկ երբ իր հակազդեցութիւնը ահաբեկչութեան մերժումն է: Փառաւորա մը, որ հասկնայի ճշմարտութիւն մըն ալ է, մեր ժողովուրդի ընկերային ու քաղաքական իրավիճակին մէջ: Հոս, նորէն, հրատապ հարցը, օրուան հարցը, վերանայումի օրակարգին մէջ, սա պէտք է ըլլայ, - ահաբեկչութեան նոյն յաճախականութեան ու թիրախին պէտք կա՞յ, այս հոգեկան վերադարձումը քաջալերելու համար: Կարելի չէ՞ արդեօք մտածել, որ թերեւս բացասական հակադրեցութիւն, նոյնիսկ խրոչում գալիս հայ զանգուածը, եթէ չվերամտածուի ահաբեկչական գործելակերպը:

(6) Եւ վերջապէս, անիշխանական Լիբանանի անկումն ու Միջին - Արեւելի Հայութեան համալսելի եւ իրավիճակի արագ փոփոխութիւնները կը պահանջեն ահաբեկչութեան ամբողջական վերանայում, առանց յանգելու անոր անցեալ կամ նոյնիսկ ապագայ օգտագործման մեքենական մերժումին: Կենսական է միայն ընդունիլ, որ ահաբեկչութիւնը հանգրվում մը եւ սահմանափակ գործօն ազգայն մըն է միայն՝ Սփիւքահայութեան մէջ: Վարջական, քաղաքական, կրօնական, անտեսական եւ մշակութային իր գործունէութեան մարդերուն մէջ հակայ փոփոխութիւններու եւ ճիւղերու կարօտ Սփիւքահայութիւնը չի՛ կրնար իր ամէնէն ընտիր եւ հարեող ուժերը յատկացնել միայն ահաբեկչական պայքարի մը, որ ունեցաւ դրական եւ սահմանափակ արդիւնքներ, եւ որ զանոնք կրնայ շարունակել ունենալ՝ միայն եթէ ենթարկուի հիմնական վերաքննութեան:

ԽԱՅԻԿ ԹԷՕԼԷՕԼԵԱՆ

ԱՐԵՒԻ ԱՄՐՈՑՆԵՐԸ⁽¹⁾

ԽԱՉԱԿԻՐՆԵՐՈՒ ԲԵՐԴԵՐ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ

Հնագիտությունը կողմ է քիչ անդամներ ուսումնասիրություններին հեղած՝ Հանրի - ֆոլ էյտուի աշխատանքը կու դայ, իր ակնանտեսի նկարագրություններով, բազմաթիվ ճոխ լուսանկարներով, պատմական համառոտ ծանոթություններով, լատին լիտերատուրայի ուսումնական ճարտարագիտության պատմության մեջ իր արժանի տեղն ունենալով:

Հարկի մաս լուսանկարներ կը ներկայացնեն Մերձավոր - Արևելքի երբեմնի զանազան պատմություններու հոգամասն - րուն վրայ, ռազմական ճարտարագիտություններ յառկան զոգ ամրոցներ, բերդաքաղաքներ, պարսպապատ քաղաքներ, վիթխարի շինություններ՝ կառուցուած արեւմտեան Լատին լիտերատուրայի կողմէ, որոնք Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը մահմետականություն տիրապետություններն ազատեւում համար, ութ արշաւանքներու ձեւ - նարկեցին 11 - 13-րդ դարերու ընթացքին, դէպի Մերձավոր - Արևելք:

Այս հսկայատեսիլ ամբողջությունները սրբաբան են 1000 քմ. լի վրայ, Փոքր Ասիայէն Կարմիր ծով, մէջն ըլլալով Թուրքիա, Լիբանան, Սուրիա, Իսրայէլ, Յորդանան, միջին Կիպրոս եւ Մորէա: Քաշի մը գլուխներ յատկացուած են Կիլիկիան Հայաստանի ամրոցներուն, որոնք, կ'ըսէ հեղինակը, բազմաթիւ էին եւ պատկանելի. սակայն երկար ատեն, նոյնիսկ ներկայիս, դժուարամատչելի ըլլալով, բաւական չեն ճանչցուած:

Բազմաթիւ ճամբորդություններուն ընթացքին, մեծ դժուարություններով, շատ անգամներ անմատչելի, երբեմն դժուարամատչելի բլուրներու եւ լեռներու դաշտերին կամ կողին թառած կիսաւեր կամ կանգուն, բայց խորտակ եւ վեհանիստ այս կառույցներու տեսքը, հեղինակին հետ մեզ ալ կը յուզէ: Անոնց տիրապետութեան ժամանակ արեւմտեան ճարտարապետները անմեղ ժողովուրդներ տեղահանուեցան, անմեղ ժողովուրդներ տեղահանուեցան եւ ջարդուեցան, անթիւ երկրասարքը, կորուցի, փառատենչ ուժեր զոհաբերուեցան:

Հեղինակը առարկայօրէն կը դատէ Փրանկներու անգութ, անմարդկային արարքները քաղաքներու դրաման միջոցին, նաեւ մահմետականներու անբեւեալայելի վայրագությունները եւ խժուր - ժուկներուն ռազմական ուժեղ կազմակերպությունները, պաշարման եւ պաշտպանողական անոնց հարուստ զինամթերքը եւ ալլ մարդին մէջ իրենց ունեցած յառաջդէմ գիտելիքները:

400 էջերէ բաղկացած այս հատորը բաժնուած է 21 գլուխներու, ուր կը խօսուի միայն արեւելի մօտ կարեւորագոյն բերդաքաղաքներու մասին: Իւրաքանչիւրը ունի անյիշատակ դարերէ ի վեր իր ողբերգական պատմությունը... Այլազանց հեղեղու վայրագ արշաւանքներուն յաջորդությունը, անոնց դեմագրաւելու համար պաշտպանողական ամրոցներու կառուցում եւ հնարաւոր հնարքներ. թըշնամին կը քանդէ, կ'աւերէ անխնայ, յաղթական սուլթանը կը վերաշինէ, իր քանդածը կը վերանորոգէ: Այսպէս, մեր աշխարհը կ'անցնէ կ'անցնի արար, սեղծութեան մոնոլ, մամուլը սուլթաններ, էմիրներ եւ 11-րդ դարուն, ահա՛ Լատին լիտերատուրայի Մերձավոր - Արևելքի մէջ, շրջապատ - ւած մահմետականներէ, որոնց դէմ կըռուեցան Ս. Երկիրը ազատագրելու համար: Հիմնեցին պզտիկ լատին պետություններ,

ինչպէս՝ Երուսաղէմի թագաւորությունը, Եդեսիոյ կոմսությունը, Տրիպոլիսի կոմսությունը, Անտիոքի իշխանությունը, որոնք սակայն կարճատեւ եղան եւ չքան 13-րդ դարու վերջը:

Հեղինակը, հիմնուելով զանազան օտար պատմագէտներու թողած վկայություններուն վրայ, շատ անգամներ անոնցմէ մէջբերումներ կ'ընէ: Ոճը յստակ է, դիւրասահ. պատմական դէպքերը չեն խճողւած, դիւրահասկնալի են եւ կտրուկ: Հանրամատչելի, օգտակար աշխատանք մը միանգամայն:

100-ի չափ լուսանկարներ կ'ամբողջացնեն բերդաքաղաքներու նկարագրությունները: Անոնց կ'ընկերանան քարտէսներ, յատկադէտեր, Փրանկներու ռիւրիմ թըշնամի քանի մը մահմետական սուլթաններու կենսագրական դէտեր, ժամանակագրական ցուցակ, մատենագրություն, ցանկը՝ յիշատակուած ամրոցներուն եւ տեղանուններուն:

Կիլիկիան Հայաստանի նուիրուած դուրսներուն անցնելէ առաջ, մատնանը չենք արագօրէն, լատին լիտերատուրայի բարձրացուած վիթխարի ամրոցները, անոնց զբաւած քաղաքները, մղած պատերազմները, հերոսությունները, յաղթանակները եւ պարտությունները՝ որոնց ներկրուած է այս աշխատանքը:

Առաջին երկու գլուխները կը պատմեն Անտիոքի եւ Երուսաղէմի նուաճումները: Ուշադրությունը Փոքր Ասիայէն (Անատոլի) անցնելով, առաջին անգամ հասնում Անտիոք որ քրիստոնէական կրօնքի հոգեւորական բարձր կեդրոն մըն էր Մերձավոր - Արևելքի մէջ: Քաղաքը տաղանապալի անցեալ մը ունեցած էր. ահա՛ Երուսաղէմի մը տեսքը, Պարսիկները 6-րդ դարուն զայն աւերած էին: Սակայն Յուստինիանոս կայսրը զայն ամրացուցած էր 12 քմ. երկար պարիսպով մը, ցցուած 360 աշտարակներով, ինչպէս կը վկայեն ժամանակագիրները: Այնուհետեւ Արաբները կը զբաւեն զայն. իրենց տիրապետությունը կը տեւէ երեք դար: 969-ին, դար մը ետք Բիւզանդիոն կը վերագրուէ եւ դար մը ետք ալ թուրք Սելճուկներուն ձեռքը կ'իջնայ եւ ահա այժմ կարգը Փրանկ լիտերատուրային էր, որոնք եթեմասեայ պաշարումէ մը վերջ, անհուն զոհողություններով, հազիւ կարողացան զբաւել, շնորհիւ մատնիչի մը օժանդակութեան, մարդկային եւ նիւթական անպատմելի, ահաւոր կորուստներ տալով:

Անտիոք 171 տարի պիտի մնայ լատին Փրանկներու տիրապետութեան տակ: 1268-ին Սուլթան Պայպը (2) քանի մը ապարդիւն փորձերէ յետոյ, վերջապէս կը զբաւէ քաղաքը, կոտորածի, աւերումի մատնելով զայն, սուրէ անցընելով անմեղ բնակիչները:

Անտիոք, Սուրիոյ ամէնէն կարեւոր քաղաքը, հարուստ էր բիւզանդական շրջանի եկեղեցիներով, ուրիշներ կառուցուած Փրանկներու, ինչպէս նաեւ Միւսուլու - թեմական զանազան հասարակություններու կողմէ: Ամէնէն կարեւորը Մայր Եկեղեցին էր, ձօնուած Ս. Պետրոսին, ուր թաղուած էին Անտիոքի իշխանները եւ Հայրապետները:

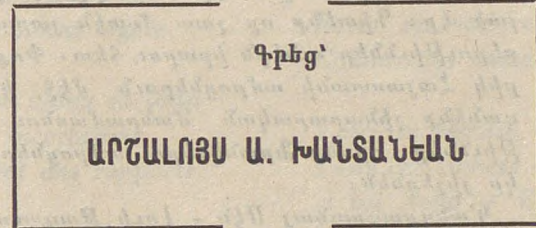
19-րդ դարուն սկիզբը հսկայական պարիսպը քանդուեցաւ. անոր քարերը օգտագործուեցան զօրանոցներ եւ տուններ շինելու համար: Այս փառաւոր քաղաքն շատ բան չէ մնացած այսօր: Միայն տըրտուր խորհրդածություններ կը պատեն մեզ, երբ մանաւանդ կը դիտենք 18-րդ դարու ճանապարհորդ Լուի - Ֆրանսուա Գասսանի թողած այնքան արժէքաւոր դը-

ճագրությունները: Ան 18-րդ դարուն աշխարհէն է Արեւելք, հրատարակած է աշխատություն մը վաւերական տեղեկու - թիւններով, որոնք զաղապար մը կու տան Անտիոքի զեղատեսիլ տեսարաններուն եւ ճարտարագիտութեան մասին:

Գալով Երուսաղէմի, Փրանկները տիրացան անոր 1099-ին, կատաղի կռիւներէ ետք:

Երկրին հզօր պարիսպները խոր փոսով մը բաժնուած կը պաշտպանէին քաղաքը: Լատինները ո'չ մէկ նախապատրաստութիւն ունէին պաշարման դործողութիւններու համար. ո'չ ռազմական դործիքներ, ո'չ ալ մասնագէտներ: Բարեբախտաբար, իրենց օգնութեան հասաւ Տէնուլացի նաւատորմի մը, որ Եսֆայի նաւահանգիստը խարխաւած էր: Երբ լիտերատուրայի քաղաք մտան դժուարամարտ կռիւներէ ետք, Երուսաղէմ մատնուեցաւ անխախտ թաց կողովուտի, ջարդի, կոտորածի: Քաղաքը պիտի մնայ 88 տարի Փրանկներու ձեռքը: 1187-ին, Սուլթան Սալադին (3) յաղթական քանի մը պատերազմներէ ետք Փրանկներու դէմ, պիտի զբաւէ անպաշտպան ամրոցները, եւ պիտի յաղթի տիրանալ երկրին բանալիներուն:

Փրանկներու մեկնումը ողբերգական ե-

դաւ: Դժբախտ ժողովուրդը սարսափելի տանջանքներու մատնուեցաւ: Քրիստոնէական զէնքերուն արդէն մոռցուած էր այդ ճշմարտագոյն պահուն...:

Բազմաթիւ անգամներ վայրագ յարձակումներու ենթարկուած, կործանած, վերաշինուած, Երուսաղէմ զոհ եղած է յաջորդական զբաւումներու: Այսօրուան պարիսպները մահմետականներու շինածներն են: Միւլէյման Սքանչելուդը, թուրք սուլթանը, կարեւոր վերանորոգումներու ենթարկեց զայն վերջին անգամ:

Էյտու, 3-րդ գլխուն մէջ կը խօսի Եդեսիոյ կոմսությունիւ ամրոցներու եւ անոր պատմա - աշխարհագրական անցքերուն մասին:

Տրուած ըլլալով, որ քրիստոնէությունիւ առաջին դարերէն սկսեալ հայ ժողովուրդը մօտէն շփում ունեցած է Օսրոհէնի մայրաքաղաք Եդեսիոյ հետ, քիչ մը աւելի մօտէն թոյլ տանք մեզի հետեւի քաղաքական անցքերուն եւ արագ ակնարկ մը նետել այն ամրոցներուն, ուր էյտու հայ շինարարական տաղանդին դրոշմը կը մատնանչէ:

Փոխադրուելով 11-րդ դար, Վերին Եփրատի շրջակայքը որուն մաս կը կազմէր Եդեսիա քաղաքը, հոն կը գտնենք այդ շրջանի քաղաքական անխնայ վիճակ մը, ուր միասին կը բնակէին զանազան ժողովուրդներ, մահմետականներ, քրիստոնեայ Սուրիացիներ եւ Հայեր:

Այս վերջինները Եփրատի շրջանի քանի մը քաղաքներու եւ ամրոցներու մէջ հաստատուած էին, կազմելով իշխանագիտություն մը, մասամբ հպատակ մահմետականներուն, որուն մայրաքաղաքն էր Եդեսիա: Երբ իրենց իշխանագիտութեամբ կը սպաննուի 1098-ին, Պոտուէն տըր Պոլոնեք, Ա. Ուշադրութեան հրամանատարը, ինքզինքը կը հռչակէ Եդեսիոյ կոմս եւ այսպէս կը կազմուի Արեւելքի առաջին լատին պետությունը, որ կէս դար միայն ղեկավարէ պիտի ունենար:

Եդեսիոյ կոմսությունը ճշմարիտ պետություն մը չէր, որոշ սահմաններով, կառույց վարչութեամբ, այլ կարգ մը աւատակաւոր կառուածութիւն, մասնաւորապէս Հայերու, մերձավոր կենսացություն մը: Ան Փրանկեւհայկական պետություններուն մըն էր, «Հայրական կոմսություն մը Փրանկներու վերակացություն»

տակ»: Անոր հարաւային սահմանները ներկայ թուրք-ուրիական սահմաններն էին. արեւելքէն կը յառաջանար դէպի Ուրֆա, հիւսիսէն՝ Մարաշ:

Ուրֆա, հին Եդեսիան, քառուղի մըն էր Փոքր Ասիոյ, Սուրիոյ եւ Միջագետքի միջեւ: Չանազան յաջորդական տիրապետություններէ ետք, ուր Հայերն ալ դեր մը ունեցան, 1144-ին Ջէնիկի (4), Մուսուլի եւ Հայէպի կառավարիչը զայն դրաւ, յետոյ դարձեալ Փրանկներու ձեռքն անցաւ եւ վերջապէս Նուրէտուն Ջէնիկի (5) զաւակը զայն կործանեց, զարհուրելի կոտորածի մը մատնելով քաղաքը, որմէ շատ քիչեր ազատեցան: 1150-ին Եդեսիան աշխարհագրական քարտէսէն վերցուած էր:

Յուստինիանոս կայսրը զայն վերածած էր հզօր բերդաքաղաքի մը, Անտիոքի նման զայն շրջապատելով 10 մ. բարձրությունիւ պարիսպներով եւ 145 աշտարակներով: Միջնաբերդը, որ այժմ քանդուած է, շատ աղբեղիկ տպաւորություններ մը պէտք է թողած ըլլայ անցեալին, անխառն վիթխարի փողով մը, որ զայն կը կղզիացնէր շրջապատի լեռներէն:

Դժուար է կառուցումի շրջանները որոշել: Յուստինիանոսի շինարարական աշխատանքներէն յետոյ, Հայերն ալ, ինչպէս նաեւ Փրանկները եւ թուրքերը, մասնակցած են անոր վերաշինութեան: Արտաքին մուտքը պահպանող պատը, ուսուցիկ քառանկիւն բաժանումներով աշխատուած եւ չորս եզերքները՝ ներքին կերտուած, ապահովաբար հայկական ձեռագործ մը ըլլայ, կ'ըսէ էյտու, նման Անաթոլիոյ աշտարակին, որ կառուցուած է 1188-ին, Լեւոն Բ. թագաւորին կողմէ: Հայա՞ ահաւոր, սքանչելի փողը որ կ'երկարէր 500 մետրի վրայ, թերեւս Բիւզանդացիներու կողմէ էր շինուած: Եդեսիոյ բերդաքաղաքը շատ քանդուած է. շինարարներուն խաղությունը կը մնայ առեղծուածային:

Ջէնիկի սպանումէն ետք, որ տեղի ունեցաւ 1146-ին, Հայերը դիմեցին Ժօսէին Բ. -ին (6), քաղաքը վերադարձու համար, բայց Փրանկներու անհաշտ թշնամին Նուրէտուն, արիւնքաւ ըրաւ քաղաքը:

Եդեսիա յիսուն տարուան կեանք ունեցաւ: Միշէլ ԼԸ Սիրիէն ժամանակագիրը թողած է հետեւեալ տողերը. «Եդեսիա ամալի եւ անմարդաբնակ դարձաւ, զարհուրելի տեսիլ, ապականած իր դուակներուն դիակներով. բնակավայր չնա - գայլերու»:

×

ԵՒԵՄԻՈՑ ԱՄՐՈՑՆԵՐԸ

ԹԻՒՐՊԵՆԻ

Եդեսիոյ անկումէն ետք, Ժօսէին իր մայրաքաղաքը տեղափոխեց Թուրպէ - սէլ, որ Եդեսիոյ կոմսութեան աւատական մէկ կարեւոր բերդաքաղաքն էր: 1097-ին Փրանկները Հայերու օգնութեամբ առանց դժուարություններու զբաւած էին զայն եւ աւատական կառուածն էր եղած Ժօսէին տըր Գուրգընէյի ընտանիքին, որ պաշտպանեց զայն քաղաքը մահմետականներուն հզօր ուժին դէմ: Իր յաջորդները թէեւ մեծ արիւթեամբ պաշտպանեցին իրենց ամրոցը, սակայն չկրցան դիմագրաւել մահմետականներու հզօր ուժին դէմ: 1151-ին Նուրէտուն զբաւեց զայն, ամրացուց անոր պաշտպանողական միջոցները, բայց աւելի ետք, սարսափելի սուլթան Պայպը զայն կործանեց:

Թուրպէսէլ, Թէլ Պաշիք, այժմ Թուրպէսար Քալէսի, այսօր թրքական հողին վրայ կը գտնուի, Կալէանթէպի 30 քմ. հարաւ: Վիթխարի բերդաքաղաք մըն էր, որ կը տարածուէր 250 մ. երկարութեան վրայ եւ ունէր 75 մ. լայնք: Դժբախտաբար, հազիւ շինութեան քանի մը հետ-

ճեր մնացած են այդ հիանալի բերդաքաղաքները, որ կէս դար զոյուլթիւն ունեցաւ: Երկար ատենէ ի վեր, կ'ըսէ էյտու, հայ ճարտարապետները իրենց ճարտարութիւնը ցոյց տուած էին ոչ միայն կրօնական յուշարձաններու, այլեւ ռազմական շէնքերու վրայ, եւ հարց կու տայ, թիւրպէսէր արդեօ՞ք Հայերու շինարարական տաղանդին մաս չէր կազմեր:

ՊԻՐԵՍԻԿ ԵՎ ՌՈՒՄԳԱԼԷ

Եղեսիոյ կոմսութեան բերդաքաղաքները բազմաթիւ էին, ոմանք ծանօթ ըստ գրաւոր տեղեկութիւններու, բայց այժմ անյայտ, ուրիշներ այնքան աւերուած են որ անոնց անուն մը տալը դժուար է:

Եփրատի երկայնքին յիշեմք Պիրէսիկ: 30 քմ. հիւսիսը կը գտնուի Ռումալէ, Հայերու Հռոմկլան, որ Եփրատի արեւմուտեան մէկ անկիւնադարձին է կանուանած. Փոքր Ասիոյ միջնադարեան աւերակներու շատ գեղեցիկ տեսիլներէն մէկը. վայրը հոյակապ էր, ամրոցը կառուցուած էր ժայռակոյտի մը վրայ, պատերը ցից երեք կողմէն եւ չորրորդ կողմը խորունկ փոս մը: Ամրոցին մուտքին յաջորդական դռներ՝ որոնցմէ առաջինը կը կրէ հայկական արձանագրութիւն մը:

Ռումալէ 1116-ին գրաւուեցաւ Պօտուէին կողմէ, բայց յաջորդեցին չկարենալով պաշտպանել բերդը, տուին Գրիգոր Գ. Պաշլուաւանի Հայրապետին, որ կարեւոր շինութիւններով ամրացուց զայն: Հայրապետները կրցին պահել բերդը մինչեւ 1292, Մեմլուքներու գրաւումը: Ռումալէ այդ շրջանի ամէնէն ազդեցիկ ամրոցն էր, աչքառու՝ զինքը շրջապատող վայրի եւ վեհ բնութեամբ, նաեւ իր պաշտպանողական հզօր ամրութիւններով:

ԳԱՀԹԱ

Կը գտնուի 100 քմ. հեռավորութեամբ, Ուրֆայի հիւսիսակողմը, Վերին Եփրատի շրջակայքը, Մալաթիոյ հիւսիս - արեւելեան կողմը, այն հողամասին վրայ, ուր կազմուած էր ժամանակին Գոմաթէի թագաւորութիւնը եւ որուն փառքն էր Նեմրուտ Տաղը, իր հսկայ կիսանդրիներով:

Եղեսիոյ եւ Մալաթիոյ ճամբուն վրայ, միջնադարեան հայկական կարեւոր դին - ւորակայան մըն էր: Մահմետականները աւելի ուշ գրաւեցին զայն, մեծցուցին եւ կատարելագործեցին անոր պաշտպանողական միջոցները:

Ամրոցը կը բաժանայ սրածեւ ժայռի մը վրայ, 150 մ. բարձր, Գահթա Զայի վրայ, որ խորունկ կիրճ մը կը ձեւացնէ հոն: Գահթաթ ժայռերը որ կը շրջապատեն, անմատչելի են. այդ քառասուն ժայռերու վերեւ երկու բերդեր: Անգին կ'երկարի ուրիշ կատար մը, շատ նեղ շրջապատուած, տեղ - տեղ անդունդներով: Ի՞նչ ամրութիւն, գլխապտոյտ պատճառով: Էյտու կ'ըսէ, թէ կարելի չէ մերձեցում մը չընել Կիլիկիոյ Անավարզայի հայկական ամրոցին հետ, ուր նոյնքան նեղ եւ անմատչելի ապամաժի մը գաղաթը ան հզօր պաշտպան մը կը հանդիսանար:

Իսկապէս ահաւոր եւ օրինակելի ամրոց մը, որուն պաշտպանողական պայմանները հիանալիօրէն յղացուած էին, ուր զինւորական ճարտարապետները նկատի առած էին հողամասին անկանոնութիւնները եւ դժուարութիւնները՝ պատուար կանգնելու համար նետաձգութիւններու դէմ:

Գահթա նախապէս կառուցուած էր Հայերու կողմէ. աւելի ետքը Մեմլուքները եւ Մեմլուքները կարեւոր աշխատանքներ ըրին եւ հարստօրէն իրենց բազմաթիւ արձանագրութիւնները թողուցին հոն:

Յաջորդական գլուխներու մէջ, էյտու կը թուէ Պաշակիւրներու հիմնած կարեւոր ամրոցները, ոմանք Միջերկրականի զեղածիծաղ ափերուն, ուրիշներ Անդրյորդանեան հողամասերուն վրայ, որոնք կոռախնձոր դարձան լատին Պրանկներու եւ մահմետականներու միջեւ տեղի ունեցած պատերազմներուն:

1291-ին, Ազրի ողբերգական դրաւումով, Պրանկները վերջնականապէս կը վտարուին Միջին - Արեւելքի ափերէն, բայց անոնց հանճարեղ ռազմական յղացութեան վնասը որոնք զոյուլթիւնը կը կրեն իրենց հերոսական մայրաքաղաքներու դրոշմը, ինչպէս նաեւ վաղանցուկ, ապարդիւն զոհողութիւններուն մեղամաղձոտ հրապոյրը:

Եօթը գլուխներու մէջ (13-էն 18), էյտու մեզի կուտայ հետաքրքրական ծախսութիւններ ամրոցներու, բերդաքաղաքներու, այլ ամրութիւններու կառուցման, անոնց կատարած դերին եւ յարակից շինութիւններու, աշտարակներ, բուրգեր, փոսեր, մատուռներ - մասին: Բացատրութիւններ՝ միջնադարեան պատերազմներու ժամանակ դործածուած պաշտպանողական կամ յարձակման մեղեքներու եւ մանաւանդ այն հնարքներուն մասին, որոնք դործ գրուեցան լատիններու եւ մահմետականներու կողմէ: Յիշենք անոնցմէ մէկ քանին:-

Հարձակ գործիքներ, խոյեր, պարսանետեր, հրաձգութիւն, պաշարումի ամրոցներ, նետաձիգներ, գետնափոր դործիքներ, բարաններ, շարժուն աշտարակներ (7):

Այս գործիքները բանեցնելու համար պէտք էր ունենալ միշտ ձեռքի տակ ճարտարաւեստի մասնագէտներ, գործուորներ: Մահմետականները շատ առաւելութիւններ ունէին Պրանկներու բազմազանութեամբ. անոնց գործիքները զերազա էին. անոնք շատ լաւ նետաձիգներ էին, նետերու հետ միասին կ'արձակէին հրկիզուած նիւթեր, աղտեղութիւններ, աղբակոյտեր, նոյնիսկ թունաւոր միջատներ:

Հեղինակը մեզի կը խօսի պատերազմներու ժամանակ գործադրուած անգութ, հրէշային արարքներու մասին, քրիստոնեաներու եւ մահմետականներու կողմէ, որոնք ռաբսուտ կը պատճառեն, զարհուրանքով կը պատեն մեզ:

Որո՞նք էին այս ամրոցներուն շինարարները. Պրանկները, տեղացի քրիստոնեաները թէ մահմետականները: Պատասխանը կը մնայ անորոշ: Էյտու կ'ըսէ, թէ Հայերը մեծ դեր կատարած պէտք է ըլլան Պրանկներու ամրոցներու շինութեանց մէջ: Անոնք շինարարներու աւանդական համբաւ մը ունէին, որ միշտ փայլած էր: Գիտենք որ շատ մօտէն յարաբերութիւններ ունէին իրարու հետ. Փոքրիկ Հայաստանի ամրոցներուն մէջ կը գտնուէր շինարարական մանրամասնութիւններ, որոնք Պրանկներու ամրոցները կը յիշեցնեն:

Կ'անդրադառնայ Սէն - Լուի թագաւորի, Ս. Երեմիայի մէջ անցուցած չորս տարիներուն: Թերեւս ան իրեն հետ բերած էր եւ կամ յետոյ բերել տուած էր Եւրոպայէն, զինուորական ճարտարապետներ, վարպետներ, վերակաշուներ, քարտաշողներ: Ասոնք բոլորը ենթադրութիւններ կը մնան, քանի որ, կ'ըսէ ան, դրաւոր վաւերական հաստատումներ չունինք:

Այս գլուխներուն մէջ կ'անդրադառնայ նաեւ լատիններու հզօր ամրոցներուն վաղանցուկ զոյուլթիւն մասին. անոնք մէկը միւսին ետեւէն ինկան, իրեւ թէ խաւաքարէ շինուած ըլլային: Կը թուէ պատճառներէն մէկ քանին, բացատրութիւններ կու տայ բոլոր պաշտպանողական եւ յարձակման հնարքներուն մասին, որոնք գործադրուած էին Արեւելքի մէջ, մասնաւորապէս Պաշակիւրներու շրջանին:

Գանի մը խօսք ալ փոխադարձ ազդեցութիւններու մասին:

Պրանկներու եւ մահմետականներու ճարտարապետութիւնները ունին որոշ նմանութիւններ իրարու հետ: Միջնադարեան Արեւելքի մէջ յաճախակի էին աշխարհահալարան կոչուող, որոնց պաշտպանողական եւ պաշարման հնարքները ծախօթ էին հիշեն ի վեր. հոնկէ անցած էին Ասորեստանցիները, Պարթեւները, Սասանեանները, Հռոմէացիները... 11-րդ դարուն բիւզանդացի վեհապետները անւանի բերդեր բարձրացուցած էին Սուրիոյ կղզիներուն ժամանակ: Երբ Պաշակիւրները առաջին անգամ դէմ առ դէմ գտնուեցան Անտիոքի պատմէններուն հետ, ապահովաբար ունեցան մեծութեան տեսիլքներ, որոնք Արեւելքը արթնցուց իրենց մէջ:

ամրութեան արուեստը իր գաղաթնակէտին հասած էր հոն:

Միւս կողմէ Հայերը կանուխէն հռչակ հանած էին որպէս անբաղդատելի վարպետներ բերդաշինութեան արուեստին մէջ: 19-րդ դարուն անոնք կառուցած էին հիանալի մեծ պատնէշ մը, որ ունէր պաշտպանութեան գիտութեան կատարելագործուած հնարքները. ան պիտի պաշտպանէր Բագրատունեաց մայրաքաղաքը, Անին: Լատիններու ժամանումէն տասնըեակ մը տարիներ առաջ, թուրքերու հալածանքներէն փախչելով, անոնք քաշուած էին Փոքր Ասիոյ հարաւը, մասնաւորապէս Տաւրոսի լեռներուն հարաւային մասերը, ուր բարձրացուցին բազմաթիւ ամրոցներ: Աններեւ է որ Պրանկներու ամրոցները աւելի նմանութիւններ ունին հայկականներուն հետ, քան թէ բիւզանդական շինութիւններուն: Այս երկու քրիստոնեայ ժողովուրդները իրարու կապուած էին սեղմ կապերով, հետեւաբար կարելի է երեւակայել որ Փրանկ պետերը զիմած ըլլան, գոնէ սկիզբները, հայ վարպետներու: Արեւելքի մէջ, ամէն պարագայի, կային մասնագէտներ եւ շատ կարող գործաւորներ եւ անհաւանական չէ որ փոխանակութիւններ տեղի ունեցած ըլլան:

Արեւելքը ազդած է Արեւմուտքի ռազմական ճարտարապետութեան վրայ: Այդ մասին շատ է վիճուած: Առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու, ըսենք որ, ըստ էյտուի, ինչ որ Արեւելքը բերաւ Արեւմուտքին, այն է, որ ան ա'լ աւելի թափ առաւ զինւորական շինուածքներուն: Պրանկները մեծ փորձառութիւն ձեռք բերած էին պաշարման պատերազմներու մէջ, որոնք արձագանգ ունեցան անտարակոյս իրենց երկրին մէջ:

Պրանկները ժառանգորդները եղան հին ազգերու ստացուածքներուն, որոնք շատ աւելի զարգացած էին Արեւելքի մէջ: Բայց Արեւմուտքը ծանօթ էր հին աղբիւրներուն. կրնար ուղղակի զիմել անոնց, փոխանակ զանոնք առնելու Արեւելքէն:

×

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՓՈՔՐԻԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՄՐՈՑՆԵՐԸ

ԵՐԿՈՒ ԱՀԱՒՈՐ ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԵՐ ՄԻՍ ԵՎ ԱՆԱՎԱՐԶԱ

Ահաւոր կ'որակէ Էյտու Սիսի եւ Անավարզայի միջնաբերդերը: Հետեւինք հեղինակին, ծանօթանալու համար Կիլիկիոյ Փոքրիկ Հայաստանի պատմական վերի - վայրումներուն եւ մօտէն ճանչնալու անոր վիթխարի կառոյցները:

Հայերը զէպի Արեւմուտք իրենց գաղթականութեան շրջանին կազմեցին Ս. Պաշակիւրներու հետ պետականութիւն մը, որ Եղեսիոյ կոմսութիւնը պիտի ըլլար եւ որ տեւեց միայն կէս դար: Այնուհետեւ, Հայերը Կիլիկիոյ Տաւրոսեան լեռներուն մէջ եւ Փոքր Ասիոյ ծովափերայ ափերուն հիմնեցին պետութիւն մը՝ որ պիտի կոչուի Փոքրիկ Հայաստան: Այն շրջապատուած էր չորս կողմերէն մահմետականներով, որոնց դէմ պիտի մաքառի հերոսաբար: Աշխարհազարկան դիրքը կը պարտադրէ որ ունենար ամրոցներ, բերդաքաղաքներ՝ պաշտպանելու համար Տաւրոսի լեռներու մէջ քաջօթեայ հովիտները եւ ճամբաները, որոնք դիւրաւ են թակելի էին թշնամիներու յարձակումներուն: Այդ ամրոցները պատմապաշտ են, միւսնոյն ատեն դիտարան, լրտեսելու համար թշնամին:

Դժբախտաբար, յաճախակի պատերազմներու թոհուրհոհին մէջ, չենք գտնել ո՛չ եկեղեցիի, ո՛չ վանքի, ո՛չ ալ Մայր Եկեղեցիի հետքեր. թէեւ աւերակ, սակայն

գոյութիւն ունին ռազմական ճարտարապետութեան կառոյցներ, թերեւ 100-ի մօտ: Անոնք Պրանկներու ամրոցներուն հետ շատ նմանութիւններ ունին. ռազմական ճարտարապետութեան մէջ, կ'ըսէ էյտու, Հայերը անտարակոյս Պրանկներուն բերդի օրինակներ եւ ըրին թելադրանքներ:

Ամրոցներու ամէնէն մեծ շինարարը եղաւ Լեւոն Բ., որ առաջինը ստացաւ Փոքր Հայաստանի թագը եւ եղաւ թագաւոր 1187-էն 1219:

Երկար ատեն Փոքր Հայաստանի ամրոցները չէին ճանչցուած, սակայն անցեալ դարուն, քանի մը ճամրորդներ, արեւելի գէտներ, մանաւանդ՝ Վիկտոր Լանկլուս փայլուն աշակերտ Շարթերու եւ արեւելեան լեզուներու դպրոցին, խորապէս ծանօթ հայ լեզուին, 28 տարեկանին կատարեց իր առաջին առաքելութիւնը Փոքր Հայաստանի մէջ: Ուրիշ մասնագէտներ, նախապես լով Հայոց ամրոցներու կարեւորութիւնը, ինչպէս Կիյոմ թէլ, որուն առաջին մեծ աշխատութիւնը երեւցաւ 1879-ին, Պաշակիւրներու ամրոցներուն մասին կ'ըսէ թէ առանց հայկական ամրոցներու ծանօթութեան, Պաշակիւրներու ռազմադիտական ճարտարապետութեան ուսումնասիրութիւնները անկատար պիտի ըլլային: 1976-ին, գերմանացի մասնագէտ Հ. Հելլէնքեմբերի հմտալի դիտական աշխատանքը լոյս տեսաւ, ուր կը խօսուի եւ յատկապէս զինքները կու տայ հայկական ամրոցներուն (8):

Փ. Հայաստանի ամրոցներուն մէջ, Սիսի ամրոցը բացառիկ դեր մը կատարած է. Ստանայէն 79 քմ. հիւսիս - արեւելք, կը բարձրանայ Տաւրոսի մէկ շղթային վրայ. իր հզօր պաշտպանողական ամրութիւնները զինքը անյայթելի դարձուցած էին. սակայն, վերջ ի վերջոյ, տեղի տուաւ մասնութեան եւ բարոյալքման հետեւանքով:

Ռազմական շատ կարեւոր դեր մը ունէր եւ հին ժամանակներէ ի վեր ցանկութեան առաքիլայ եղած էր դրացի ազգերուն: Նախ կը յիշուին Բիւզանդացիները. 9-րդ դարուն մահմետականները կը գրաւեն. Արաբեան խալիֆա Մուսթաֆա ի կարեւոր աշխատանքներ կ'ընէ, ապա, Բիւզանդացիները զայն կ'առնեն 962-ին. կը մնայ իրենց ձեռքը, մինչեւ Հայերու գրաւումը՝ 12-րդ դար: Հաւանական է որ, կ'ըսէ էյտու, առաջին հայկական շինութիւնները սկսած ըլլան 12-րդ դարու վերջերը, երբ Լեւոն Բ. թագաւոր ձեռնադրուելէ ետք Տաւրոսի մէջ, 1187-ին թողուց Անավարզան, որ իր նախորդներուն բնակավայրն էր եղած, եւ Սիսը իր մայրաքաղաքն ըրաւ:

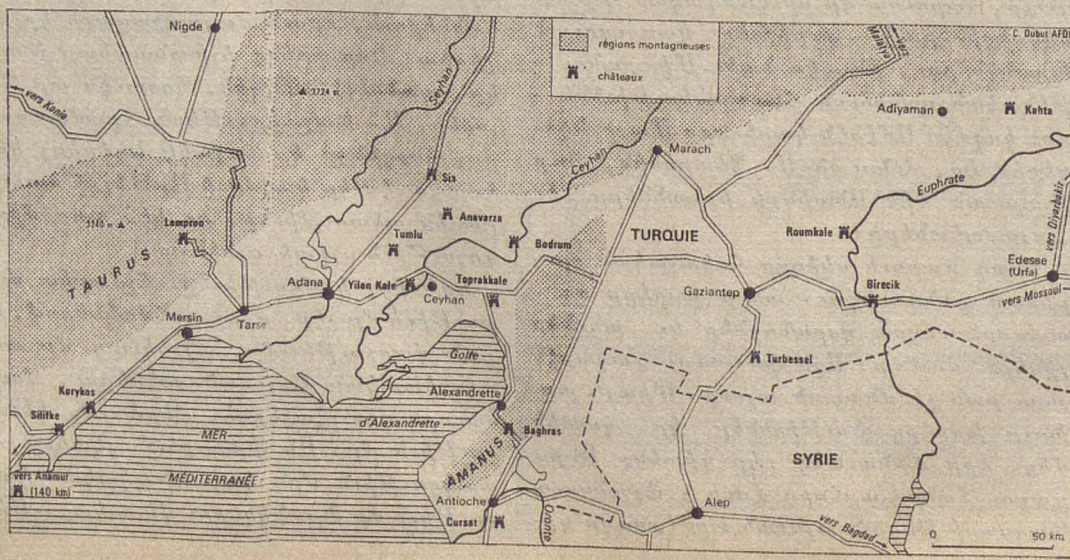
1266-ին, Մեմլուքները աւերելով Կիլիկիան, կը հասնին Սիսի առջեւ: Բնակիչները կ'ապստամբեն բերդաքաղաքին մէջ. բայց, կ'աւելցնէ ժամանակագիր մը, «քաղաքը եւ իր Մայր Եկեղեցին կրակի տրուեցան, հին թագաւորներու եւ իշխաններու գերեզմանները բռնաբարուեցան, իրենց ոսկորները դուրս հանուեցան եւ այրուեցան, անոնց աճիւնները հովերուն յանձնուեցան»: Այսպէս ցրելուցան եղան Լեւոն Բ. ի նշխարները (1219-ին մեռած), ան որ պիտի մնայ Փոքր Հայաստանի ամէնէն մեծ թագաւորը:

1292-ին Հայոց Պատրիարքարանը տեղափոխուեցաւ Սիս, ուր պիտի մնայ մինչեւ 19-րդ դար: Այս կրօնական եւ քաղաքական երկարատեւ վերադարձը կը բացատրուի դրեակին հզօրութեամբ եւ անոր աննուաճելի ըլլալու հանգամանքով:

1341-ին, Կիլիկիոյ թագաւորութիւնը անցաւ Պրանկներու տոհմին, որոնք կ'ընէին Կիլիկիոյ մէջ: Լեւոն Ե. կը մեռնէր անժառանգ: Թագը անցաւ Լեւոն Զ. -ին, որ խնամակալ կապեր ունէր. զբժրախառար քանի մը ամիս միայն կրցէր թագաւորական թագը: Սիս սպառնալիք տակ էր միշտ, բայց կը մնար կենդանի խորհրդանշի մը, որ պաշտպանուած էր իր անյաղթելի ամրոցով:

Մահմետական բանակներ, որոնք չէին կրնար առնել ամրոցը, կը յարձակն քաղաքին վրայ ու ամրոցապէս քանդէին քանդ կ'ընէին: Բերդաքաղաքը բանի մը օր զիմադրելէ ետք, Լեւոն Զ. յուսահատ, անձնատուր կ'ըլլայ, մանաւանդ որ նոյն ատեն տեղի կ'ունենան դաւադրութիւններ:

1375-ի զարնան վերջ կը գտնէ Փոքր Հայաստանը, որ կրցած էր ապրիլ տալու իր երեք քառորդ դար, Պրանկներէն ետք: Լեւոն Զ. եօթը տարի եղիպտոսի մէջ պիտի ապրէր գերի: Իր թագաւորութեան այս վերջին շրջանին մասին ունինք մանրամասնութիւններ, Ժան Տարտելի «Քրոնիկ Հայաստանի» աշխատանքին մէջ: Երուսաղէմէն վերադարձին, ան

հանդիպած էր Գահիրէ եւ հոն տեսած թա-
գաւորը, որ իրեն յանձնած էր Արախնի
եւ Գաթթիլի ուղղուած նամակներ, որոնց
ընդմէջ կը գտնուէր Փարիզ, ուր Շաու-
ք իրեն թողած մը յատկացուց եւ բնա-
կեցուց իր թուր - Նէլ պալատին մէջ:
Երբ մեռաւ, 1393-ին, մեծ պատիւներով
թաղուեցաւ Սէլէսթիններու վանքին մէջ,
Փարիզ: Իր ածխները Յեղափոխութեան
ատեն ցրուեցան, բայց իր շիրմաքարը
պաշտպանուեցաւ եւ «վերանորոգման»
շրջանին տեղափոխուեցաւ Սէն - Տընի,
որ կը մնայ:

Սիւրի ճարտարապետները մեծ վարպե-
տութիւն ցոյց տուած են, տեղւոյն եւ
էլեւէյներուն համաձայն կառուցանելով
ամրոցը եւ անոր պաշտպանողական մի-
ջոցները՝ որոնք բազմապատկուած են:
Շատ ազդեցիկ տպաւորութիւն մը կը ձգէ
համալիրը՝ որ միւսնոյն ատեն կը հանդի-
սանայ հայկական բերդաշինութեան ար-
եստին եզակի մէկ վկայութիւնը:

Աշտարակները եւ միջնորմները բաւա-
կան լաւ վիճակի մէջ հասած են մեզի:
Անոնց քարերու շարուածքը խնամքով եւ
զերպանց որակով դործադրուած է, ինչ
որ հայկական ճարտարապետութեան յատ-
կանին է: Պատերը կը ներկայացնեն ու-
սուցիկ քառակուսի բաժանումներ, եզերք-
ները նրբորէն կերտուած:

Բիւզանդական նախկին շրջաններէն ոչինչ
մնացած է. թերեւս մահմետականներու
կողմէ նորոգութիւններ եղած ըլլան, բայց
կարեւորը Հայերուն դործն է: Բուրդ -
աշտարակի սրահին մէջ պատին վրայ Հե-
թում թագաւորին անուանով արձանագրու-
թիւն մը կայ, որ կը վերաբերի թերեւս
13-րդ դարուն ամրոցի այս մասին վերա-
նորոգութեան:

Կարելի չէ չվերակոչել Սիւրի մշտադի-
պաններու զանազան դրուագները, երբ
մարդ ամրոցին աւերակներուն մէջ կը
շրջագայի: Թագաւորներ ապրած են հոն,
ովանք բանտարկուած, նաեւ վերջին տա-
րաբախտ թագաւորը, Լեւոն Զ., Կիպրոսի
Փրանկ Լուսինեան տոհմէն՝ որ քաջորէն
յոժարեցաւ բաժնել Հայերու դժբախտ
ճակատագիրը:

Կը հետեւինք հեղինակին թափառում -
ներուն, ամրոցին մէջ: Աւերակի խոշոր
կոյտեր, հոս ու հոն անանցանելի բաց -
ւած խոռոչներ եւ վայրի բուսականու-
թիւն մը՝ որուն քառսին մէջէն կը յառա-
ջանանք ու կը բարձրանանք անդունդնե-
րով շրջապատուած դահալէժ ժայռին դա-
ղաթը, որ կը նեղնայ հետզհետէ եւ մեր
աչքին առջեւ կը պարզուի, իր ամբողջ
լայնքին վրայ տարածուած, հզօր աշտա-
րակ բուրգին նման շինուածք մը եւ իշ-
խանական բնակարան մը:

Կանգուն է դեռ հրաշալի լայն սրահ մը,
խոշոր լուսաւորուած պատուհաններով,
ուրիշ Տաւրոսեան լեռներու հմայիչ հե-
ռապատկերը կը դժագրուի:

Այսպէս կը ծանօթանանք մեր նախնեաց
յանդուղն, անվհեւ եւ խիզախ յղացում-
ներուն եւ մեր սիրտը կը լեցուի յուզու-
մով եւ երջանիկ սարսուռով:

ԱՆԱՎԱՐԶԱ

Ամէնէն քիչ ճանչցուած բերդաքաղաք-
ներէն մէկը: 19-րդ դարուն քանի մը ճամ-
բորդներ այցելած էին. Վիկտոր Լանկ -
ուս 1852-ին քանի մը օր անդունդն ու
ուսումնասիրութիւնները ըրած էր: Այս
դարուն սկիզբը, մեծ արեւելագէտ եւ հը-
նագէտ Կէրթրուտ Պէլ հետախուզումներ
ըրաւ, մասնաւորապէս ուսումնասիրեց
ամրոցին շրջափակին մէջ Փոքր Հայաս -
տանի թագաւորներու դամբան-մատուռը:
Յիշուած տարի ետք, ուրիշ անգլիացի մաս-
նագէտ մը, Մայքլ Կուլը, քանի մը
շաբաթներ մնաց հոն. իր ուսումնասիրու-
թիւններուն արդիւնքը երեւցաւ «Անաթոլ-
եան սթաթի»ի մէջ:

Անավարդա կը գտնուի Ատանայէն 70 քմ.
հարաւ:

Անավարդա անցեալի պատերազմներու
հանդիպման վայր մը եղած է. Հոռոմէա-
ցիներ, Արաքներ, յաճախակի երկրա -
շարժներ, բախումներ՝ Բիւզանդացիներ -
րու եւ մահմետականներու միջեւ, շատ
անգամներ ստիպուած՝ փոխած է իր տե-
րերը: Հարուն էլ Ռաշիտ եւ Մուլթալա -
քի Աքրաբեան խալիֆաներն ալ աւելի
զօրացուցին անոր ամրութիւնները: Հա -
րիւր տարի Բիւզանդացիներուն ձեռքը
պիտի մնայ, բայց թուրք Սելճուքները
զանոնք պիտի վանեն. 11-րդ դարուն է,
որ Հայերը պիտի միջամտեն: 1100-ին,
իրենց պետը, Թորոս Ա. պիտի ընտրէ Ա -
նաւարդան իրեն մայրաքաղաք, սակայն
Բիւզանդացիները զայն պիտի վերադրա -
ւեն:

Անավարդան Փոքր Հայաստանի մայ -

redécouvrir Armen LUBIN

Au début de l'année 1983, va paraître chez l'éditeur Rougerie un important ensemble de textes poétiques d'Armen Lubin (1903-1974), sous le titre *Les logis provisoires*. On y trouvera des poèmes présents dans l'anthologie *Feux contre feux*, paru chez Grasset en 1968, ainsi que des extraits des recueils publiés chez Gallimard par Armen Lubin (*Le passager clandestin*, *Sainte Patience*, *Transfert nocturne* et *Les Hautes terrasses*). On y découvrira également d'intéressants documents (des lettres de Lubin ou à Lubin, des études et hommages d'Arthur Adamov, Jules Supervielle et Madeleine Follain, et une importante bibliographie).

L'ouvrage portera le titre d'un des poèmes les plus importants d'Armen Lubin. Nous le proposons ici même à nos lecteurs, ainsi qu'un poème inédit, *Réfugiés en France*, qui ouvrira le recueil et qui a été certainement écrit en 1933 ou 1934.

Les logis provisoires sera accompagné d'une préface de Daniel Leuwers: «Le double exil d'Armen Lubin».

DANIEL LEUWERS

LES LOGIS PROVISOIRES

*Au hasard des rues je retrouvais un hôtel
Et posais ma valise prolongée d'une ficelle:
Petit chien dont le maître est malheureux.*

*Et doucement éclairé par la fille ceinturée,
Par la grande boucle d'or de sa ceinture noire,
L'hôtel appelait ma valise, ni chien ni loup.*

*C'est surtout aux heures désolées du soir
Que j'hésitais devant mes logis provisoires,
Tous bâtis sur une terre plus ou moins légale.*

*C'est surtout à ce moment, entre chien et loup
Qu'au long des rues aux rampes incertaines
Les choses et leurs reflets nouaient des rapports.*

*Il en sortait des logis en pleine formation
Qui se défaisaient mais qui revivaient en moi
Avec vue sur la fortune et la tendresse,*

*Des logis que j'ornais, surveillais, traînais
D'une rue abolie vers une autre adresse
Avec toutes mes valises tenues en laisse.*

բաքաղաքը եղած է երեք քառորդ դար:
1171-ին, թագաւորական քաղաք կը լիշ -
ւի Սիւր, Տաւրոսի լեռներուն մէջ, 30 քմ.
հիւսիս: Թէեւ կորսնցուցած իր նախկին
դերը, սակայն Անավարդան կը մնայ թա-
գաւորութեան մէկ կարեւոր բերդաքա -
ղաքը: Վերջին հարուածը պիտի տան
Մեմլուքները: Սակայն ան Հայերուն կը
պատկանէր մինչեւ 1375, այսինքն, մէկ
դար ետք՝ Յրանկներու ասիական հողա-
մասերէն վտարուէն: Մահմետականնե -
րը շատ քիչ աշխատանք ըրին ամրոցին
մէջ:

Թէեւ քաղաքը անյայտացաւ, սակայն
ամրոցը լաւ պահպանուած է. շրջապատ-
ւած սարսափազգիւ անմատչելի խորխո -
րատներով, ժայռերու ծամածոռ ելեւէջ-
ներու մէջ կորսուած կամ նոյնացած ա -
նոնց հետ, տարապայման հզօր ամրոց
մըն է, գուտ հայկական ձեռակերտ մը:
Առաջին շրջապարիսպին մէջ սրտայոյզ
յայտնութիւն մը... հազուադիւտ նշխար
մը Փոքր Հայաստանի կրօնական ճարտա-
րապետութենէն, եւ այնքա՛ն հազուա -
դիւս՝ Կիլիկիան շրջանէն:

Փոքր Հայաստանի թագաւորներու մա-
տուռ - դամբանն է այդ: Շուանաւ, հա-
մեստ չափերով շինութիւն մը, որուն պա-
տերը զարդարուած էին որմնակարնե -
րով՝ հայերէն մեծ արձանագրութիւն մը,
մատուռին արտաքին երեսին: Վերջին դա-
րուն դեռ գրեթէ ամբողջապէս պահպան-
ւած՝ ան կը վերակոչէր յիշատակը Փոքր
Հայաստանի առաջին տէրերուն:

Յիշենք նաեւ այն հզօր եւ սքանչելի
բուրգ - աշտարակը, զոր Հայերը կանգ-
նած էին 12-րդ դարու վերջը եւ որուն
մասին էյտու այսպէս կ'արտայայտուի -
խօսքը տանք իրեն. «Այս բուրգ - աշտա-
րակը կ'ապացուցանէ որ Փոքր Հայաստա-
նը պահած է լաւագոյն ճարտարապետա-

կան աւանդութիւնները, իր նախնիներէն
մնացած: Ան լաւ դիմադրած է մարդոց,
ժամանակի եւ երկրաշարժի աղէտներուն:
Պերճաշուք կերպով կառուցուած, անիկա
միւսնոյն ատեն վճռական դործ մըն է,
սխաղործութիւնը հայ իշխաններու՝ որ-
ոնց մայրաքաղաքն էր Անավարդան»:
Բուրգ - աշտարակին երեսին թանկագին
արձանագրութիւն մը մեզի կու տայ նոյն-
քան թանկագին տեղեկութիւններ: Հազ -
ադիւտ վաւերագիր մը կը հաստատէ
բուրգին շինութեան տարին, 1187. մեզի
կը տեղեկացնէ թէ Լեւոն Բ.ի օրով Փոքր
Հայաստանը իր զաղաթնակէտին հասած
էր, իր հողերը կը տարածուէին Ամանու
եւ Տաւրոսի լեռները, մինչեւ Անթալիա,
Միջերկրականի ափին:

Կու տայ նաեւ շատ հետաքրքրական
թեքնիք մանրամասնութիւններ՝ շինու -
թեան մասին:

Լ Ա Մ Բ Ր Ո Ն

Տարսոնի հիւսիսակողմը, Տաւրոսի
լեռնաշղթաներու մէկ կողմին, լեռներու
հրաշալի տեսարանի մը մէջ կը բարձրա-
նայ հայկական ամրոցներուն ամէնէն կա-
րեւորներէն մէկը:

Օշին, մեծ պարոն մը, 11-րդ դարու կէ-
սին եկաւ հաստատուիլ այս վայրերուն
մէջ, ուր աւելի ետքը իր յաջորդները
Հայաստանի թաղը պիտի կրէին:

Լեւոն Բ. մեռաւ առանց այր ժառան -
գորդի: Իր աղջիկը, Զապէլ, ամուսնա -
ցաւ Լամբրոնի ընտանիքէն Հեթումի հետ,
որ զահ բարձրացաւ եւ թագաւորեց մին-
չեւ 1279, հիմնելով Հեթումեան հարե-
տութիւնը, որ կը յաջորդէր Ռուբինեան-
ներուն:

Հակայ ժայռի մը գլխուն, իտէալ դիրք

REFUGIES EN FRANCE

*Ça sent l'aubergine et le piment farçi
Ça sent la cuisine orientale et le phono turc.
Sur le palier une petite main mendie
Car le soir descend à Belleville, Belleville dans Paris.
Sous le porche, dans la rue, toute une colonie de gosses!
Seul le petit Acho sur le palier mendie
Dans cet hôtel plein d'Arméniens sortis on ne sait d'où
D'Arméniens sortis.....mettons des massacres.*

*Monta d'abord le socialiste baron Kissakian
Tourneur chez Citroën en attendant
Le grand jour où il pourra tuer des Turcs.
Ce sera devant la grande mosquée ou dedans
Autour des fontaines d'ablution ou des cyprès
Ça sera-t-ainsi en face du soleil ou dedans.
La petite main sur le palier mendie
Vers les pas lourds du baron Zaroyan
Qui met des gants noirs les dimanches matins
Qui suit les enterrements de première classe
En souvenir de ses trois filles et leurs sang,
Des ossements blanchis sous la rosée.
Furtivement il vient ensuite celui
Dont on se méfie comme d'un courant d'air,
Car il respire, il regarde, il existe!*

*Mais on sent qu'il aurait voulu faire autre chose.
Faire tout à fait autre chose dans l'espace
Dans la ligne principale de sa main.
Et puis encore ceux qui pareillement
Courbent leur échine sous la fatigue
S'effondrent sur le lit pareillement
Ont envie de pleurer mais qui sourient
Espérant encore de s'arranger avec la vie
A l'amiable.*

*Le cireur de parquet du sixième à droite
Caressa dans l'ombre la tête chère et pensive
Et de ses maigres doigts laissa tomber l'obole
Comme les autres.*

*Voici la récolte d'aujourd'hui!
Tous ces tickets de métro sont à lui!
A lui Acho — Et il y en a tant, tant!
Voici la Bourse, voici Clignancourt, voici Saint - Ouen.
L'aller - retour c'est le socialiste; quant à moi
Ce soir-là le cireur de parquet c'était moi
Assis près de l'enfant sur le lit en voyage
Près de l'enfant et sa transparence
Je trouvais la Direction,
Il naissait des Correspondances.*

ARMEN LUBIN

մը ունէր պաշտպանութեան համար.
շուրջը ձիգ պատեր, ուղղահայեաց՝ դըլ-
խապտոյտ պատճառելու աստիճան, որոնց
վրայ ամրոցն էր կանգնած: Իրարու քով
սրահներ, անթերի շինանիւթերով եւ աշ-
խատանքով կանգուն տակաւին, որոնք
մեզի հիացում կը պատճառեն: Հեթում-
եանները հոս կառուցած էին իսկական
պալատ մը, որ ցոյց կու տար իրենց հը-
պարտութիւնը եւ իրենց իշխանութիւնը:

ԵՐԼԱՆԻՔԱԼԷ

Կիլիկիոյ Սէյհան քաղաքէն 6 քմ. հե-
ռու, այս ամրոցը ռազմադիտական ա -
ռաջակարգ դիրք մը ունէր:

Աշտարակները եւ միջնորմները շատ լաւ
պահպանուած նոյնացած ըլլան կարծես
մերի եւ կորսուած ժայռերուն հետ,
որոնց վրայ թառած են եւ դրաւիչ պատ-
կեր մը կը կազմեն: Նըյանքալէ յորշոր -
շումը թրքերէն է, միջնադարեան անու -
նը անձանօթ է. շատ բան չենք գիտեր
նաեւ իր պատմութեան մասին: Հոս ալ
ճարտարապետը ժայռին անկանոնութիւն-
ներուն, քմահաճոյքներուն համաձայն՝
վարպետութեամբ բարձրացուցած է իր
շինութիւնները:

Ամրոցին դրան վրայ, թմբուկին մէջ,
հետաքրքրական քանդակ մը. թագակիր
անձ մը սրուկները ծալապատիկ նստած,
ուսուցիկ տափաւ մը հաղած, ձեռքերուն
մէջ անորոշ առարկայ մը. թագաւորա -
կա՛ն խորհրդանիշ: Նրկու կողմերը՝ եր-
կու կանգուն առնւծներ: էյտու կ'ըսէ, թէ
անտարակոյս Լեւոն Բ.ի խորհրդանիշն է.
ուրեմն շինութիւնը 12 - 13-րդ դարերու
կը վերաբերի եւ կամ աւելի ուշ Լեւոն

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

ԱՐՇԻԼ ԿՈՐՔԻԻ

ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Գ. ի: Ինչ որ ալ ըլլայ, այս քանդակը կ'ապացուցանէ, որ Նըւանքալէն թաղա - ւորական ամբողջ մը եղած էր:

Դիւրութեամբ կարելի է պտտել ամ - րոցին մէջ եւ ուսումնասիրել գոյութիւն ունեցող շինութիւնները, որոնց մէջ փոք - րիկ մատուռի մը աւերակները եւս:

ԹՕՓՐԱՔՐԱԼԷ

Ալեքսանտրէթի ծոցին մէջ, Ատանայի արեւելեան կողմը, երկու կարեւոր ճամ - րաներու հանդիպման վայրը:

Թօփրաքալէի պատմութիւնը ապահ - վարար հին է, տրուած ըլլալով որ հոն գտնուած են նախապատմական դարերէ մնացորդներ: Միջին դարերուն անվերջ կռիւներ Բիւզանդացիներու, Անտիոքի Յը - րանիներու, Հայերու եւ մահմետական - ներու միջեւ: Հայերը սակայն երկար ա - տեն եւ ժամանակ առ ժամանակ տիրա - ցան անոր: Կարեւոր շինութիւնները մեծ մասամբ 13-րդ դարէն, անոնց կը վերա - բերին: 1268-ին տեղի ունեցաւ Մեմլուքնե - րու առաջին արշաւանքը, յաջողեցան առ - նել ամրոցը, բայց Հայերը վերագրաւե - ցին եւ վերջնականապէս կորսնցուցին 1337-ին:

Ամրոցը կը բարձրանայ որձաքարէ (պա - զալտ) ժայռի մը վրայ, ուրկէ անսահ - ման տեսարան մը կը պարզուի: Յատա - կազիւր բոլորածէն է՝ պահպանուած աշ - տարակներով, միջնորմներով եւ հողակոյ - տէ գառիվայր պատուարներով: Մեծ սը - րահներ, որոնցմէ ոմանք թաղաւորական բնակավայր եղած ըլլան թերեւս: Էյտու - կըսէ, թէ այս կիսաւեր շինութիւնները ճարտարապետական գլուխ - դարձոցներ են: Թերեւս մահմետականներու շինարա - րարական հետքեր ալ կան, այս հարցին մէջ, բայց Հայերու ձեռնակերպն է, որ կ'իշխէ հոն: Թօփրաքալէ տիւրը տպա - տրութիւն մը կը թողու, իր մութ գոյն որձաքարերու զանգուածով:

ԿՈՐԻԿՈՍ

Ատանայէն 125 քմ. արեւմտեան ծովա - փը, գեղեցիկ հայկական ամրոց մը՝ շին - ւած հին եւ վաղ թրքաւորական շրջան - ներէ մնացած աւերակներու վրայ: 12-րդ դարուն կառուցուած է ան Ռուբինեան իշ - խաններու կողմէ, որոնցմէ ամէնէն ան - ւանին, Օ շ ի ն, մեռած է 1264-ին: Ամրոցը ապա անցաւ Փոքր Հա - յաստանի թաղաւորներուն կայուածին մէջ, որ անոր տունին այժմու պատկերը:

Այս հողամասին վրայ կը տիրապետէր Թիւրքօմաններու ցեղ մը՝ Կարամանիւ - ները, որոնք ուղեւոր տիրանալ նաեւ Ա - նատուրի հարաւի սահմաններուն, կը կռուէին Թուրքերու, Մեմլուքներու, Կիպ - րոսի Ֆրանկներու եւ Հայերու դէմ: Այս վերջինները օգնութիւն խնդրեցին Կիպրոսի թաղաւոր Փիէն Ա. Լուսինեանէն, որ կրցաւ Քարամանիւները դուրս ընել եւ Կորիկոսը առնել:

Փիէն Ա. ի քաջութիւնները փառաբան - ւած են նշանաւոր երաժիշտ Կիյոմ տը Մա - շոյի կողմէ:

Կորիկոսը ընդարձակ բերդաքաղաք մըն էր, պաշտպանուած երկու համակերպող շրջապարիսպներով եւ երեք կողմէն չըր - ջապատուած փոսերով:

Դժուար է շրջապարիսպները, աւերա - կոյտերով եւ բուսականութեամբ խճող - ւած ըլլալուն: Ամրոցը կառուցուած էր հին շրջանի եւ բիւզանդական յուշարձան - ներու մնացորդներով: Կորիկոսի ամրո - ցը տեսակ մը թանկագին քարերու թան - դարան մըն է: Հոս - հոն հռոմէական, հելլենական քանդակուած մնացորդներ: Իր շրջապարիսպ մէջ երեք մատուռներու աւերակներ, որոնք թերեւս հելլենիստա - կան Գ. - Դ. դարերէն ըլլան: Հաւա - նարար եկեղեցիներու վերածուած են ա - նոնք՝ 5-րդ դարուն:

Բերդաքաղաքէն 200 մ. հեռավորու - թեամբ կղզեակի մը վրայ ուրիշ ամրոց մը, Մովի ամրոց կոչուած. ան կը պաշտ - պանէր պղտիկ նաւահանգիստը՝ որ հիմա աւազապատ է եւ որ իտալացի վաճառա - կաններու ժամադրաւայրն էր: Այս ամ - րոցէն կանգուն է իր շրջապարիսպ եւ աշ - տարակը: Արձանադրութիւն մը կ'ըսէ, թէ ան շինուած է Լեւոն Բ. հայ թաղաւորին կողմէ:

ՍԻԼԻՃՔԷ

Կորիկոսի 25 քմ. արեւմտեան կողմը.

Փրանկները զայն կոչած են Քամ Արտէ - սիւմ. կը բարձրանայ Սելեւկիոյ հին միջնաբերդի մը վրայ հիմնուած Մեծն Ա - դեքսանդրի տեղակալներէն մէկուն կող - մէ:

Մաղկեալ չքեղ քաղաք մըն էր, որ կըր - նար մրցել Տարսուսի հետ. մնացած են քանի մը շինութիւններ: Բիւզանդացիներ - րու եւ մահմետականներու միջեւ կռուա - խընձոր է եղած: Այս վերջինները շրջա - պատեցին զայն պատնէշով մը եւ հին միջնաբերդին վրայ բարձրացուցին ամ - րոցը: 12-րդ դարու վերջը Լեւոն Բ. տի - րացաւ անոր, եւ որովհետեւ իր կայուած - ները շատ ընդարձակ էին, ասպնջական ասպետներու յանձնեց՝ տարեկան հողա - տուրքի մը փոխարէն:

Լեւոն Բ. ի աղջիկը, Զապէլ, թաղուհի եղաւ 12 տարեկանին. չուզելով ամուս - նանալ խնամապետին տղուն հետ, ասպա - տանեցաւ, 1225-ին, Սիւլիֆէ: Ասպնջա - կան ասպետներ ժողովուրդին յանձնեցին պղտիկ թաղուհին, ինչպէս նաեւ ամրոցը, որուն մատակարարումը դժուար դարձած էր իրենց համար: Զապէլ պարտաւորուե - ցաւ ամուսնանալ Հեթումի հետ:

Գոնիայի Քարամանիւները վերագը - րաւեցին Սիւլիֆէն, 13-րդ դարուն՝ ա - նարդ, խարդախ եւ խորամանկ միջոցնե - րու դիմելով:

Հեռուէն, ամրոցը գեղեցիկ տեսք մը ունի, բլուրին կանոնաւոր կողերուն վրայ բարձրացած իր աշտարակներով, որմնա - մէջներով, բայց ներսը քանդուած է եւ դժուար է յառաջանալ՝ կուտակուած քա - րակոյտերու, հոս - հոն բարձրացած բու - սականութեան մը քառսին մէջէն:

Մուտքի դրան վրայ հայերէն արձանագ - րութիւն մը կու տայ հայ իշխաններու ա - նունները եւ թուական մը՝ 1236:

ԱՆԱՄՈՒՐԻ ԱՄՐՈՑԸ

Շինութիւնները զորս կը տեսնենք այ - ոսր, գլխաւորապէս թրքական են, բայց բերդ - ամրոցը հայկական ծագում ունի: Կը գտնուի Անատուրի հարաւային ծայրամասը՝ 89 քմ. Կիպրոսէն հեռու: Ամրոցը ծովափնեայ է. հեռուէն կ'երեւին բարձր աշտարակները՝ որոնք շատ լաւ պահուած են իրենց զապաթին ատամնա - ւոր կարուածքներով, եւ անսահման կը թուի ըլլալ՝ ծովափին փոռած իր լայն տարածքով:

1198-էն մնացած վաւերացողութ մը հայ պարոններու անունները կու տայ. կ'իմանանք թէ ան կը պատկանի Լեւոն Բ. ի մէկ թեւորդին: Կիւրիկոյ Փոքր Հա - յաստանը այս թաղաւորին օրով հասած էր մինչեւ Փոքր Ասիոյ հարաւակողմը:

Անամուրի ամրոցը ծովափնեայ ըլլա - ւուն, իր լայն տարածքին՝ պաշտպանո - ղական աշխարհ միջոցներ հնարք դրուած են: Ունի 36 աշտարակներ, պէս - պէս մակերեսներով, եռանկիւն, քառանկիւն, բոլորակ, բազմակողմանի՝ որոնք իրենց զապաթի ատամնաւոր բացուածքներով նկարագեղ տեսք մը կու տան: Ո՞վ է ե - ղած ճարտարապետը, չենք դիտեր. ոմանք խաղական աղեղնութիւն մը կը տեսնեն. Միջերկրականի մէջ խաղական հանրա - պետութիւնները մեծ դեր կատարած են:

14-րդ դարուն Փրանկներու ձեռքն ան - ցաւ ամրոցը, երբ Փիէն Ա. Լուսինեան Կիպրոսի թաղաւորը, առաւ Անթալիան եւ Անամուրը, բայց երկար չմնաց իր ձեռ - քը: 1373-ին ամրոցին թրքաւորներ տէրե - րը ստիպուեցան թողուլ ու զաղթել: Թուրքերը զայն նորոգեցին. 19-րդ դա - րուն մզկիթ մը բարձրացուցին: Պահա - կազօրք մը կը պահէ զայն, ներկայիս:

Վերջին 20-րդ եւ 21-րդ դարերուն նը - ւորուած են Կիպրոսի եւ Մօրէայի մէջ Փրանկներու կառուցած ամրութիւննե - րուն:

Փրանկներու Կիպրոսը հիմնուած է Կի - տը Լուսինեանի կողմէ, որ մեծ գումարի մը փոխարէն գնեց կղզին եւ այսպէս կազ - մընեցաւ Կիպրոսի լատին պետութիւնը, որ ունեցաւ 18 թաղաւորներ, որոնց եր - կուքը՝ թաղուհիներ: Երբ 13-րդ դարու վերջը, իտալականները վերջնականօրէն պիտի վտարուէին Ասիայէն, Լուսինեան - ները պիտի շարունակէին թաղաւորել եր - կու դար Կիպրոսի մէջ, իրենց թագին վը - րայ աւելցնելով Նրուսաղէմի եւ Հայաս - տանի խաբուսիկ տիրոջները:

Կրօնական յուշարձաններու կարգին, Էյտու կը մատնանչէ Փրանկներու կառու - ցած կարեւոր ամրութիւնները եւ ամրոց - ները:

Դ. իտալականները նպատակ ու -

նէր վերագրաւել Ս. Ներկիւրը, սակայն ճակատագիրը ուրիշ կերպ անօրինեց:

Խաչակիրները, պէտք ունենալով Վե - նետիկցիներու օգնութեան, պարտաւոր - ւեցան քալել Բիւզանդիոնի վրայ. քաղա - քը առին, ինչպէս նաեւ զբաւեցին հողեր՝ որոնք պիտի կոչուէին Արեւելքի Լատին Պետութիւն, որոնց շարքին Մօրէա եւ ամ - րոզ Պեդոպոնէսը: Մօրէա Փրանկներու օրով փայլուն եւ խաղաղ շրջան մը ունե - ցաւ, բայց ամրոցները, զորս կառուցին Փրանկները, համեստ էին եւ չինանկե - րը՝ հասարակ: Էյտու կը մատնանչէ ա - նոնցմէ մէկ քանին:

Կը վերջացնեն 400 էջոց այս շահ - կան աշխատասիրութիւնը: Միւրճուեցանք անոր ընթերցանութեանը մէջ եւ չլրացանք գոհանալ սովորական կարճ գրախօսակա - նով մը:

Հեղինակը շատ մօտէն ծանօթ՝ յիշուած պատմական վայրերու ամէն մէկ քարին, հոն տեղի ունեցած անցեալի դժուար ող - բերական դէպքերուն, իր լայն զարգա - ցումովը, վերլուծական անկողմնակալ դատաւարներով թուիչ եւ հոգի տուած անցեալի այդ անվեհեր հերոսներու մար - տնչումներուն, մղեց մեզ աւելի լայնաց - նելու մեր աշխատութեան դաշտը եւ «Յա - ռալ» ընթերցողներուն ներկայացնելու հատորին բովանդակութեան կարեւորա - դոյն հատուածները:

Մեղի կը մնայ մեր սրտագին շնորհա - կալութիւնները եւ երատագրական ըզ - դացումները յայտնել Պ. Հ. - Բ. Էյտուի, որ իր այս ընդարձակ աշխատասիրութեան մէջ իշած է Կիւրիկոյ Փոքր Հայաստանը եւ քանիցս անդրադարձած՝ Հայերու ճարտարապետական բացառիկ ընդունա - կութեան: Անոնք, մեր նախնիներուն մէկ փոքր հատուածը, անշատուած Մայր Հայ - րենիքէն, եկած հաստատուած Տաւրոսի լեռներուն բարձունքին, հասած Միջեր - կրականի ափերուն, պայքարեցան, բարձրացուցին անտիկ ամրոցներ՝ պահ - պանելու համար հայկական փոքր թաղա - տրութիւնը, զայն շրջապատող թշնամի - ներու յարձակումներէն:

Անոնք օժանդակեցին լատին իտալակի - րներուն, առաջին օրերէն իսկ. շատ ան - զամներ օգնութեան հասան անոնց, պա - տերազմներ մղեցին յաճախ անոնց հետ եւ անոնց նման, սակայն անոնցմէ մօտաու - րապէս դար մը վերջ պարտուեցան մահ - մետականներէն եւ անոնց նման անյայ - տացան Պատմութեան էջերէն:

(1) HENRI - PAUL EYDOUX;

« Les Châteaux du Soleil »

Forteresses et guerres des Croisés.

(Editions Perrin)

Թոփի պալատի մէջ տեղի ունեցող Լ'Օ - րիան տէ՛ Բոնապարտի ցուցահանդէսը

բառարանին, այդ նախադասութեան, այդ պարբերութեան, արուեստի այդ գերբն - վրայ: Ես կ'ուզեմ նոր բառեր աւելցնել արուեստի բառարանին: Իմ բառերս եւ պարբերութիւններս չե՞ն կրնար սատա - րել նոր պատահաններ բանալու դէպ - անհունութիւն, ուրիշներուն նպատակու - որ հասկնան»:

(Յունիս 25, 1945)

×

«Բայց սիրելի Վարդուշ, շարաթուկէս առաջ, Եջրմընի իմ արուեստանոցս, Բը - նէքթըրթի մէջ, կրակ առաւ, ծխելոյ զին պատճառաւ, եւ ամէն ինչ այրեցաւ: Չկարողացայ ոչ մէկ նկար եւ դժանկար փրկել: Ամբողջութիւնը, նոյնիսկ զեր - քերս, այրեցան եւ փոշի վերածուեցան: Եւ ես պիտի նախընտրեմ այս արկածի մասին աւելի չգրել, ինչպէս չեմ ուզեր որ դուք անով մտահոգուիք: Մենք լաւ ենք: Եւ ես վերստին պիտի աշխատիմ...»:

(Փետրուար 5, 1946)

կը ներկայացնէ լատին իտալականներու մը - ղած պատերազմներու պատմական անդ - քերը, Արեւելքի մահմետական ժողո - վուրդներու (թուրք Մելիտներու, Ֆա - քիմեան խալիֆաներու, Զանգիներու, Է - յուպեաններու, Մեմլուքներու եւ Մանկո - ներու) հետ: Անոնց իրաքանչիւրին մշա - կոյթներուն գեղարուեստական նմոյշնե - րը ցուցադրուած են հոն: Տես նաեւ Ար - քէօթիա, քիւ 165, Ապրիլ:

(2) ՊԱՅՊԱՐ (1223 - 1227): Թուրք գե - րի՝ ժալիսու իրիմի շուկաներուն մէջ: Բերուած Դամասկոս, ուշադրութիւնը գը - րաւած էր եգիպտոսի սուլթանին, որ զայն իր մակումներուն պետը ըրաւ: Հանձնարեց զինուոր եւ քաղաքագետ, բայց գազանաբար զօրավար: Երբ Մոնկոլ - ները Սուրիոյ վրայ կը յարձակին՝ ձեռ - կիլ խանի գլխաւորութեամբ, Պաշար գլուխ կ'ընէ գանձէ Սուրիայէն եւ իմէ - գիմքը եգիպտոսի եւ Սուրիոյ սուլթան կը հռչակէ: Այսպէս, եգիպտոսը կ'անցնի մակում սուլթաններու տիրապետու - րեան տակ:

(3) ՍԱԼԱՅԵՏՏԻՆ... Վերջ կու տայ Գահիրէի Ֆաթիմաներուն եւ կը հիմնէ Էյուպեաններու հարստութիւնը: Կը յաջո - զի 1187-ին առնել Նրուսաղէմը, նաեւ Ֆը - րանկներու պատկանած շատ տարածքներ: Նրուսաղէմի առումը մահմետականներու կողմէ՝ Գ. իտալականներու ծնունդ կու տայ: 1193-ին իր մահը եւ Էյուպեաննե - րու քաղաքաւորութեան կործանումը:

(4) ԶԵԿԻ... Թուրք պաշտօնեայի գա - ւակ, որ կը ծառայէր Մելիտներուն՝ Մելիք Շահի օրով: Իր տիրապետութեան տակ կ'առնէ Վերին Միջագետքի եւ Հիւս - Սուրիոյ մէկ մասը (Մուսուլի եւ Հալէպի շրջանները): Փրանկներու գլխաւոր պաշարներ կը մղէ: 1144-ին կ'առնէ Ե - գիսիան: Պատմաւ՝ Բ. իտալականներ:

(5) ՆՈՒԻՆՏՏԻՆ... Իր որդին եւ յաջոր - քը: Յաղթական պատերազմներ կը մղէ բայց չի կրնար առնել Նրուսաղէմը: Շատ կարող քաղաքագետ, կատաղի պաշա - րող՝ Արեւմուտքէն եկող Փրանկներու գլխ:

(6) Ժօպէնները խմամիական կապեր ու - նէին Հայերու հետ:

(7) Տե՛ս Արքէօթիա, քիւ 170, Սեպ - տեմբեր...

« La Guerre au Moyen - Age » ուր կը խօսուի առաջապի միջնադարեան պատերազմական գործիքներու մասին. մասնաւորապէս ներկայացուած են հոն՝ իտալականներու եւ մահմետականներու միջեւ տեղի ունեցած պատերազմներու ըն - քացիին գործածուած հնարամիտ գոր - ծիքներու լուսանկարները, իրենց բացառ - րութիւններով: